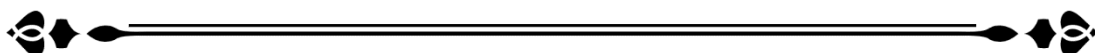

Gaudeamus

Alma Mater Crisiensis

Editura Universității din Oradea
2023

EDITORIAL BOARD/COLECTIVUL DE REDACȚIE

EDITOR-IN-CHIEF: Senior Lecturer ANCA TOMOIOAGĂ, PhD

EDITORIAL SECRETARY: Assistant lecturer ANAMARIA-BIANCA TONȚ, PhD

EDITORS: Senior Lecturer ADINA BANDICI, PhD

DIANA-CRISTINA TANC, stud.

CLAUDIA SANDA SOTIUȚ, stud.

DENISA IONELA POP, stud.

MARIA ANDREA COTRĂU, stud.

ANDREI CĂLINESCU, stud.

The responsibility for the opinions, ideas and attitudes expressed in this journal belongs solely to the authors. /Responsabilitatea pentru opiniile, ideile și atitudinile exprimate în această revistă revine în exclusivitate autorilor.

ISSN 3100-4474
ISSN-L 3100-4474

This journal is edited by the **Faculty of Letters**, University of Oradea./
Această revistă este publicată de **Facultatea de Litere**, Universitatea din Oradea.

ADVISORY BOARD/ COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

Professor Habil. FLORIN CIOBAN
(University Eötvös Loránd, Budapest, Hungary)

Associate Professor ELISABETTA MARINO
(University of Rome, „Tor Vergata”, Italy)

Associate Professor habil. ADINA CHIRILĂ (West University of Timișoara)

Associate Professor VERONICA BUCIUMAN (University of Oradea)

Associate Professor MIHAELA BUCIN (University of Szeged, Ungaria)

Associate Professor LUCIA ISPAS (Petroleum-Gas University of Ploiești)

Associate Professor ADELA DRĂUCEAN (University „Aurel Vlaicu” of Arad)

Associate Professor RAMONA SIMUȚ (University Emanuel of Oradea)

Associate Professor TEODORA GHIVIRIGA
(University „Alexandru Ioan Cuza” of Iași)

Associate Professor CRENGUȚA GÂNSCĂ (University of Oradea)

Associate Professor GIULIA SUCIU (University of Oradea)

Senior Lecturer EVA SZEKELY (University of Oradea)

Senior Lecturer CIPRIANA-ELENA ÇAVAŞ
(University Babeş–Bolyai, Cluj–Napoca)

Senior Lecturer CLAUDIA DOROHOLSCHI (West University of Timișoara)

Senior Lecturer PAULA NEAMȚU (University of Oradea)

Senior Lecturer MĂDĂLINA PANTEA (University of Oradea)

Senior Lecturer TEODORA CERNĂU (University of Oradea)

Senior Lecturer GEORGIANA TODORAN (University of Oradea)

CUPRINS

ALEXANDRA OLTEANU, Romanul haiducesc și ipostazele literare ale banditismului social	7
IOANA BRUDAȘCA (HORA), Exil și „literatura lumii”	20
MARIA-ANDREA COTRĂU, I. L. Caragiale și biografia romanțată în tendințe	34
MARIA-CRISTINA BÎTE, Episodul junimist în biografiile romanțate dedicate lui Eminescu	43
ALEXANDRU-PAUL GAVRIȘ, Franz Kafkas Religion. Vom Juden bis zum Atheisten. Die Frage des Glaubens in seinen Werken	53
SIMINA LAZĂR, Problema evreiască și discursul responsabilității în <i>Spovedania</i> de Traian Popovici	63
IOANA ȚIPLEA, La femme entre sujet et objet dans le roman <i>La femme gelée</i> d'Annie Ernaux	69
ANDREI-CĂTĂLIN CĂLINESCU, Portretizarea străinului în romanele <i>Amintiri din casa morților</i> și <i>Crimă și pedeapsă</i>	79
RÓBERT FANCSALI, Aspecte ale unei poetici cognitive	89
MELISA-BIANCA CSÖRSZ, Spațiile predilecte în proza eminesciană	95
MĂDĂLINA (SANDU) LIXĂNDROIU, Surse și tipuri de umor în literatura pentru copii	107
ALEXANDRU STĂNESCU, Imagini ale dictaturii din România anilor ‘80: memorie, nostalgie, postmemorie	120
CRISTINA-ANCUȚA COȘA (CÂMPEAN-COȘA), Ideologiile lingvistice în Epoca Luminilor și receptarea lor în Transilvania	138

EVELIN BATIZI, The Role of Language in Human Evolution	151
VICTOR OCTAVIAN IONESCU, Unravelling Pragmatic Enrichment in Reasoning. Views and theories	164
MARIA PATRICIA BODIU, Diminutivarea și hiperbolizarea în uzaj excesiv. Aspecte din <i>social media</i> și audiovizual	175
ANA CUCIULA, Grafii non-standard: între creativitate lexicală și neștiință	183
IRINA-MARINELA DEFTU, Terminologia religioasă ortodoxă în limbile română și polonă: rolul traducerilor în fixarea normelor lexicale	193
TUDOR ANDREI BUZLE, Repere din traducerea <i>Psaltirii</i> în limba română	210
ANDREEA IOANA AELENEI, La chute de la consonne [R] en français ivoirien	220
ANAMARIA CARAMANGIU, Mapping the Early Stages of Learner Identity in Romanian Classes: Approaching Translation and Medical Students	229
LAURENȚIU-MARIAN ION, Un <i>must-have</i> în educație: interculturalitatea. <i>Bla bla bla – pe drumul diversității</i>	248

Romanul haiducesc și ipostazele literare ale banditismului social

Drd. Alexandra Olteanu
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Prof. univ. dr. Antonio Patraș (coord.)

Abstract

The novel about outlaws (the Romanian word for outlaw – „haiduc”) appears as one of the popular literary categories, placed at the confluence of the historical novel and the sensational novel. The history of the Romanian novel revolves around this sub-genre, as it synthesizes all the literary trends of the era, the cultural environment and the space in which it appears. The particular features of this regional sub-genre of the historical novel can only be revealed by describing its role in the evolution of the local narrative models. The fascination of our first novelists for the symbolism of the noble revolts of the outlaws can also be explained by the sovereignty of the Romantic imaginary, under whose influence the beginnings of Romanian literary modernity are materialized. As life overlaps with the projections of fantasy in a relationship in which the two are never sufficiently clearly separated, the Romanian archetypal insurgency can only assume the popular form of the rural outlawry, widespread in the Balkan area.

Keywords: *hajduk, novel, history, symbol, archetype.*

1. Romanul haiducesc, subgen al romanului istoric

Încadrarea subgenului haiducesc în tradiția românească a romanului istoric oferă noi perspective în cercetarea diferitelor formule literare autohtone, întrucât acest derivat estetic al prestigiosului model românesc poate explica mutațiile estetice particulare pe care le va parcurge metabolismul prozei românești pe parcursul unui secol. Pacturile literar-estetice și regulile de construcție a universului subgenului haiducesc se cer a fi integrate într-o ecuație hermeneutică menită să le surprindă mecanismele, adaptându-le contextului socio-istoric ce le-a generat. Ca formă literară dezvoltată pe nucleul baladei istorice și cristalizată în matca modelului romanului istoric, subgenul haiducesc împrumută subiectele, figurația tematică și strategiile expresive ale acestuia, valorificând totodată și consacratul inventar al ornamentației retorice specifice prozei de senzație.

În primele romane haiducești, cele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, elaborate de N. D. Popescu, George Baronzi sau Panait Macri, forța declamativă este revendicată de stările paroxistice, iar accentul cade pe straniețea contrariilor și pe excesul de categorii negative, articulate în dialoguri sau comentarii auctoriale memorabile, de o intensitate

extraordinară, axându-se pe același apel psihologic care sporește receptivitatea pentru situații încărcate de tragism ori ironie. De asemenea, prin configurarea intrigii și prin alegerea personajelor centrale din rândul tâlharilor nobili, romanul haiducesc nu mai continuă doar tradiția romanului istoric și a celui de senzație, ci și pe cea de roman social. Mitul eliberării naționale, care este încarnat în fizionomia haiducului, se va sluji adesea de aciditatea criticii sociale ca strategie etică.

Odată cu primele decenii ale secolului al XX-lea, perfecționarea formulei romanului istoric atrage cu sine și desăvârșirea subgenului haiducesc, fapt ce ni se relevă în romanele lui Ion Dragoslav, *Codreanu Haiducu* (1924) și Panait Istrati, *Haiducii* (1930), *Domnița din Snagov* (1937). Deși subiectele sunt, în genere, aceleași, desprinse din aceeași categorie ce înglobează revolta, lupta cu despotismul boieresc, noblețea morală a haiducilor la antipod cu cruzimea autorității, fervoarea insurecțională a senzaționalismului este împlânzită treptat, în același ritm în care naturalismul, realismul și veridicitatea probau etapa de maturitate a romanului românesc. Dinu Pillat și-a orientat atenția către studierea romanului de senzație, colorat de mistere și aventuri, căruia pe care îl analizează în teza sa de doctorat, *Romanul de senzație în literatura română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (1947). Considerând că versatilitatea granițelor genului împiedică ferm clasarea sa în categoria povestirilor recreative, istoricul literar urmărește apariția și evoluția romanului popular, specie ce a beneficiat de factorul catalizator al traducerilor. Încă de la începutul pledoariei, autorul asociază „romanul negru”, dominat de o „formă de gratuitate a epicului” cu ideea de basm, guvernat de un cifru de convenții care își modelează aspectul în funcție de vârsta publicului-țintă. (Pillat 22) Pillat tratează chestiunea difuzării literaturii de senzație importate, inventariind diacronic valurile de traduceri care au prefigurat apariția romanelor lui G. Baronzi, artizanul romanului românesc de mistere, reliefându-i stângăciile și evidentele influențe ce sufocă fibra anumitei originalități.

Dinu Pillat schițează și asimilarea rețetei foiletonistice profilate în romanele de moravuri scrise de Nicolae Filimon și Ioan M. Bujoreanu, ambii plasați sub sfera de influență a modelului impus de Sue. Personajele sunt elaborate după convenții, împărțite în fizionomii antinomice, slujite de un stil empatic, pigmentat de comentarii ocrotitoare față de exponenții binelui și izbucniri de blam asupra actanților ficționali aflați sub zodia răului. În mod inovator, Dinu Pillat se abordează varianta propriu românească a speciei, ipostaziată de *romanul haiducesc*, avându-i pe N. D. Popescu și Panait Macri ca reprezentanți. Acesta are ca trăsătură definitorie „o naivitate de basm popular”, iar stilul este unul de o „artificialitate teatrală”, ce exagerează senzaționalul de melodramă cu accente de cruzime și violență. Dozarea

acestor ingrediente și modificarea intrigii după cerințele formulei rezultate vor conduce la apariția romanului tâlhăresc, desprins din trunchiul ficțional al celui haiducesc, și ilustrat de Ilie Ighel.

Romanul reprezintă și proba decisivă a maturității literaturilor naționale, cristalizat ca o mărturie a despărțirii de limba latină. Prin argumente etimologice, Ernst Robert Curtius leagă apariția acestei specii de moștenirea romanică, arătând că termeni ca *romanz* (fr. veche), *romance* (span) sau *romanzo* (it) au fost creați de pătura cultă latină tocmai pentru a desemna toate limbile romanice, considerate ca parte integrantă a Romaniei, clasificată drept o unitate lingvistică opusă latinei. Etimologia romanescă reunește, așadar, atributele literaturii scrise sau transpuse în limbile populare romanice întrucât cuvinte ca *enromancier*, *romançar* ori *romanzare* denotă actul traducerii sau al redactării cărților în limbile naționale. Aceste cărți, scrise în limbile populare, se vor numi la rândul lor *romanz*, *romant*, *roman*, *romanz*, *romance*, *romanzo*, termeni derivați din rădăcina romanică. (Curtius 43) Demonstrația lui Curtius urmărește și consolidarea sensului pe care ajunge să îl capete apoi romanul, ca o carte populară elaborată într-o limbă vulgară, urmașă a latinei, în care se oglindesc întâmplări adevărate¹. Pătrunderea speciei românești în mediul cultural autohton aducea cu sine și colportarea sensurilor și rolului pe care aceasta trebuia să le îndeplinească. Servind drept frescă a vieții, în dimensiunea sa umană și socială, romanul va îndeplini o funcție de corijare a moravurilor, de combatere a reminiscentelor dăunătoare și a vestigiilor retrograde, exercitând o importantă forță critică.

Fascinația primilor noștri romancieri pentru simbolistica revoltelor nobile ale haiducilor se explică și prin suveranitatea imaginarului romantic, sub influența căruia se concretizează începuturile modernității literare românești. Cum viața se suprapune peste proiecțiile fanteziei într-un raport în care cele două nu sunt niciodată suficient de clar demarcate, insurgența arhetipală românească nu poate lua decât forma populară a haiduciei, larg răspândită în spațiul balcanic. Fizionomia specifică a acestui subgen regional se datorează circumstanțelor istorice nefavorabile și autonomiei limitate a țărilor în care s-a dezvoltat, aspecte față de care literatura încearcă realizarea unui efort compensatoriu, fie el și ficțional. Proteismul structural-tematic al romanului haiducesc permite cristalizarea mizelor morale ale creațiilor românești de început deoarece actul revoltei haiducului are implicații sociale, fiind orientat către contestarea ordinii social-politice existente. Haiducul devine extensia mulțimilor asuprite, de la care se revendică și în folosul

¹ „În franceza veche, *romant*, *roman* înseamnă «roman de curte în versuri», iar ca sens: carte populară. În retroversiune latină, o astfel de carte ar putea fi numită *romanticus* (liber *romanticus*). Cuvintele «roman» și «romantic» sînt deci într-o strînsă corelație. În accepțiunea curentă din engleză și germană, «romantic» înseamnă pînă în secolul al XVIII-lea «ceea ce s-ar putea întîmpla în romane». (Curtius 44)

căroră acționează. Eric Hobsbawm, întemeietorul ramurii de cercetare istorică „banditry studies”, introduce în discutarea acestui tip de revoltă conceptul de banditism social pentru a explica natura tâlhăriei ca formă de revendicare comunitară, susținută de solidaritatea păturii sociale extinse din care provin și pe care o ocrotesc:

Pe munte și în pădure, bandele de bărbați violenți și înarmați, aflate în afara controlului legii și a autorității (de regulă, femeile sunt rare), își impun voința asupra victimelor prin șantaj, jaf sau alte modalități. Prin asta, banditismul contestă simultan ordinea economică, socială și politică, contestându-i pe cei care dețin sau revendică puterea, legea și controlul resurselor. Aceasta este semnificația istorică a banditismului în societățile cu stat și clivaje de clasă. (Hobsbawm 21-22)

Romancierul român din secolul al XIX-lea înțelegea potențialul artistic și popularitatea unui asemenea subiect de narațiune și, sedus de ipostaza moralizatoare și critică a scriiturii, va îmbina relatarea romantică a faptelor vitejești cu pasaje reflexive, eseistice, în care sunt recognoscibile ecourile tradiției deprinse prin traduceri romanelor franțuzești. Acești primi artizani ai romanului românesc și-au exersat mâna mai întâi ca traducători, iar apoi ca autori de texte originale, aspect estetic ce se reflectă și în politicile literare adoptate. Vom considera romanul haiducesc drept o ilustrare autohtonă a *historical romance*-ului, formă literară desăvârșită de Walter Scott, ce românează episoade istorice, relativizând chestiunea acurateții documentare în favoarea libertăților artistice ale fanteziei. Cercetarea politicilor literare, acele strategii estetice și expresive întrebuițate de scriitori pentru a ipostazia aventurile tâlharului social, va releva o dinamică literară complexă, în care ascensiunea popularității romanului haiducesc și evoluția speciei românești se transcriu în bătăliile simbolice și în destinele romanțate ale haiducilor care au dobândit faimă, reputație eroică și simpatia societății.

Cristalizarea romanului istoric românesc se produce, așadar, prin medierea esteticii romantice, care recalibrează fizionomia realităților naționale, adăugând tabloului literar optica naționalistă și ipostaza seducătoare a mesianismului cultural. Romanele lui Walter Scott, pătrunse în spațiul românesc pe filieră franceză, sursă primară a reperelor artistice din perioada prepașoptistă și pașoptistă, s-au bucurat de o circulație extinsă în țările române, transformându-se, prin exercițiul traducerilor, în model. Zorii modernității culturale ajung să fie asociați speciei *historical romance*-ului și personalității creatoare a scriitorului englez. În 1831, în numărul 85 din *Curierul românesc*, apare o primă traducere din opera lui Scott, realizată de Ion Heliade-Rădulescu, *Bătrînul Duncan. Anecdote din munți*. Tot Heliade-Rădulescu va traduce și fragmente din corespondența privată a lui Walter Scott, publicate la aceeași gazetă în 1839. Un număr din *Albina românească* din anul 1832 va anunța moartea „măritului scriitor al Angliei”, fiind urmat

apoi de alte grupaje dedicate biografiei autorului lui *Rob Roy*. (Vârgolici 50-51)

Concomitent cu apariția primelor romane românești originale, se traduc trei romane scrise de Walter Scott, care vor fi publicate în 1856. *Fidanțata din Lamermoor* și *Richard inimă de Leu* apar în traducerea lui G. Baronzi, iar *Logodnica* lui Piermen în cea a lui Alecu Minescu. Inspirat de inițiativa lui Aimé Martin de a edita operele marilor scriitori din literatura universală într-o colecție, Ion Heliade-Rădulescu va aspira să alcătuiască o bibliotecă în care să fie reprezentați scriitorii importanți din întreaga lume, Scott figurând în acest program ambițios, publicat în 1846 în *Curierul românesc*. Influența însemnată a lui Walter Scott asupra primelor decenii de literatură română modernă și, implicit, asupra speciei romanului istoric, este consemnată și de către B. P. Hasdeu în articolul „*Mișcarea literelor în Iași*”, publicat în 1863 în revista *Lumina*.

Arhetipul istoric al banditului cunoaște numeroase variante, însă prototipul literar al haiducului, prezent atât în folclor, cât și în literatura scrisă, exemplifică cel mai bine natura tâlharului social, cel care își construiește în imaginarul colectiv o imagine a vitejiei fără limite, temut și admirat deopotrivă de țărani și de boieri. Mitologia haiduciei emerge din cultura populară și este consemnată de scriitori ce aparțin păturii aristocratice, boierilor, sau breslei gazetărești, fibra foiletonistică înlocuind experiența directă sau documentarea din surse incontestabile și riguroase. Forța de sugestie a arhetipului haiducului echivalează principiul romantic al refugiului într-un trecut eroic, în care gloria revoltatului social este un construct al imaginarului colectiv, care eludează necesitatea introducerii unor detalii biografice reale, care n-ar mai permite individualizarea haiducului ca actor principal al actului contestatar. Savoarea mitului atrage reflecții pe marginea virtuții răătăcite, a libertății în fața asupririi și a idealului de justiție, principii pe care haiducii luptă să le impună. Haiducul se erijează în apărătorul poporului, nu este un hoț ori un tâlhar convențional, care acționează din imbolduri egoiste pentru prosperitatea personală.

Admiratorii haiducilor le vor atribui toate calitățile umane și combative pe care le pot imagina, iar numeroasele balade inspirate de vitejia haiducilor sunt edificatoare pentru perpetuarea destinului exemplar al tâlharului social². Cetele de haiduci își fac apariția în epoci istorice

² În *Istoria literaturii române*, Gh. Adamescu le schițează haiducilor din balade un portret empatic, menit să conțină esența tuturor eroilor din literatura despre haiduci: „Poezia poporană îi arată ca niște oameni puternici și generoși și admiră în ei hotărârea de care poporul se simțea incapabil în acele vremuri când tirania îl plecase la pământ și când mulțimea de nenorociri îl făcea să creadă că e ursit să sufere veșnic. Vom observa că miraculosul nu figurează în aceste balade, dar supraomenescul caracteriză mai pe toți eroii aceștia”. (Adamescu 31)

învolverate, manifestându-și calitatea morală normativă, înveșmântată în nuanțele unui ideal anacronic. Nerecunoașterea și sfidarea autorității nedrepte îi transformă pe bandiții din familia lui Robin Hood în stindarde ale revoltei sociale de care boierii corupți a trebui să se teamă. În *Istoria literaturii române*, Gh. Adamescu plasează pătrunderea baladelor cu haiduci în folclorul autohton în epoca slavonă, corelând popularitatea pe care o capătă acestea cu specificitatea contextului istoric. Istoricul literar trasează intuitiv și o primă diferență între fizionomia spirituală a haiducului din baladă și cea a eroului din creațiile epice de dată mai recentă, implicit din roman, semn că personajul evoluează în același ritm cu forma literară pe care o generează, împrumutând luptele și obiectivele fiecărui secol, uneori camuflate alegoric:

Epoca slavonă, adică de prin sec. VII până pe la 1300, a dat elementele câtorva balade în cari poporul cântă cu un entuziasm deosebit pe câțiva eroi ca *Mihu Copilul*, *Toma Alimoș*, *Român Grue Grozovanul*, *Vulcan*, ș. a. cari sunt niște tipuri de haiduci. Haiducii aceștia luptă contra dușmanilor din afară. Ei sunt cu totul deosebiți de haiducii pe cari îi cântă poporul mai ales în sec. XVIII. Aceștia luptă contra dușmanilor din lăuntru, a streinilor și a boierilor apăsători. (Adamescu 19)

Versatilitatea fronturilor pe care luptă haiducul, personajul glorios al spațiului balcanic, dictează și maniera în care tradiția se va raporta la acest tip de erou revoltat, revendicat cu aplomb de o bogată cultură populară.

Seria romanelor haiducești din literatura română se deschide cu *Aldo și Aminta sau Bandiții* (1855), unica încercare literară a lui C. Boerescu. Scriere de tinerețe, ea inițiază o tradiție ce va câștiga mulți adepți. Romanul lui Boerescu precedă unirea principatelor și recunoașterea independenței statului român modern, semn că fascinația pentru figura banditului nobil și pentru cetele de tâlhari sociali, simboluri ale unei societăți libere care luptă pentru înlăturarea abuzurilor, se coagulează în jurul aspirațiilor naționale cuprinse în programul pașoptiștilor, idealuri pe care romanul postpașoptist le-a reactivat. Schema intrigii este una linară, scriitorul preferând să sacrifice complexitatea narativă în favoarea introducerii unui grup de personaje croite după convențiile romantice. Retorismul excesiv este instrumentul prin care eroii dau glas motivațiilor patriotice.

O secvență semnificativă din activitatea literară a lui N. D. Popescu, scriitor care își câștigă faima prin specularea gesticulației melodramatice, este compusă din romane haiducești. Dacă la Boerescu haiducul este un erou „de geniu”, iar acțiunile vitejești de pe câmpul de luptă pălesc în fața bătăliilor meditative, purtate cu proprii demoni interiori, N. D. Popescu restabilește principiul omului de acțiune, prins în numeroase intrigi exterioare. Autorul primului roman haiducesc din literatura română construisese o narațiune patriotică, în care eroii bandiți se arătau preocupați de necunoscutele spiritului și le proiectau asupra eliberării naționale. N. D. Popescu devine

astfel responsabil pentru mutațiile semnificative din evoluția ontologică a haiducului. Prin colecția de romane haiducești pe care le scrie, autorul lui *Iancu Jianu, căpitan de haiduci (1873)* descoperă o formulă literară de succes, pe care o va întrebuința cu consecvență. N. D. Popescu mizează pe o formă romanească hibridă, care îmbină trăsături de roman de senzație și proză istorică, având în centru un erou bandit, ca ipostaziază mitul național al eliberării de sub tirania forțelor străine.

Deși calitățile literare nu sunt strălucite, popularul scriitor nu manifestă niciodată intenția de a livra un monument estetic fără cusur. N. D. Popescu recunoaște în prefețele sale că scrie pentru un public pe care caută să-l încante cu aventuri reale și fictive ale unui tâlhar legendar. Din acest motiv, el revine asupra textelor, le dezvoltă, le șlefuieste și le publică în multe ediții. Succesul editorial este atins cu romanul haiducesc *Iancu Jianu, căpitan de haiduci*, care cunoaște nu mai puțin de șapte ediții, ultima având un tiraj impresionant, de nu mai puțin de cinci mii de exemplare. În teza sa de doctorat, Dinu Pillat consideră literatura lui N. D. Popescu drept forma cea mai evoluată estetic de literatură haiducească din bogata producție a celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Istoricul literar îi atribuie drept particularitate compensatorie ingenuitatea specifică basmului popular.

Romanele lui N. D. Popescu reprezintă forma cea mai onorabilă de literatură haiducească din ansamblul producției de la sfârșitul secolului trecut, menținându-se de altminteri mereu pe linia unei naivități de basm popular care răscumpără înduioșător toate păcatele. Întorsătura neprevăzută, în manieră de farsă burlescă, dată adesea evenimentelor narate constituie o caracteristică dintre cele mai savuros inedite. (Pillat 39)

Pillat consideră însă că naivitatea și întorsăturile de situație cu aer de farsă burlescă nu salvează personajele de un convenționalism plat, defect care le împiedică să se apropie de „expresivitatea gras pitorescă a portretisticii romanului piccaresc spaniol”. (Pillat 39) Observațiile criticului, deși îndreptățite, se referă la un gen literar popular, relevant mai ales din perspectiva sociologiei literare. Merită să amintim că aceste romane nu reprezentau vârfuri ale realizărilor literare, dar, prin scrierea lor, se realiza profesionalizarea scrisului și se testau posibilitățile adaptării formei romanești „de împrumut” la specificul culturii române. Succesul de piață se fundamentează pe eșivarea sentimentului național cu aventurile senzaționale ale haiducilor, cei care se ridică din popor și reclamă metehnele reprezentanților autorității statale.

Romanul haiducesc al lui Panait Macri și Ilie Ighel, continuatori acerbi ai lui N. D. Popescu, face un salt important dinspre zona luminoasă a patriotismului inocent spre spectrul întunecat al fărâdelegilor nemotivate exclusiv printr-o etică altruistă. *Ghiță Cătănuță, căpitan de haiduci (1883)* și

Moartea banditului Simion Licinski (1891) sunt categorisite de către autorii lor drept romane criminale, revendicându-se de la filonul tâlhăresc.

George Baronzi se familiarizează cu formula romanului de senzație traducând romanele populare în epocă. Se afirmă drept unul dintre cei mai productivi traducători, oferind versiuni românești operelor unor scriitori citați fervent, precum George Sand, Eugène Sue, Walter Scott, Al. Dumas sau Al. Dumas-fiul. Deși este acuzat de lipsă de originalitate și de încercări străvezii de a împrumuta intrigile, atmosfera și personajele specifice romanului foileton occidental, Baronzi scrie un roman istoric în care protagonista „se convertește” la haiducie. *Mina haiduceasa (1894)* preia aceeași rețetă câștigătoare a narațiunii patriotice în care mitul național fuzionează cu gesticulația senzaționalistă, dar este primul roman haiducesc care ipostaziază un alt tip de haiduc, o femeie înveșmântată în hainele tâlharului social. Haiducițele sunt rare în textele românești iar intriga lui Baronzi, deși stereotipă, este declanșată de o dramă amoroasă, semn că romanul se plasează și sub zodia modelului romanesc sentimental, nu doar a celui istoric, social sau senzațional. Scriitorul folosește convențiile portretistice și clișeele narrative specifice prozei haiducești pentru a opera o modificare esențială în ideologia reprezentării banditului nobil. Ontologia haiducului este acum mai cuprinzătoare și acceptă un personaj feminin în rolul eroului justițiar.

2. Eric Hobsbawm și radiografia marxistă a banditismului social

Studiul de referință elaborat de Eric Hobsbawm, cel care a introdus termenul de „bandit social” în dezbaterile fenomenelor sociale desprinse din cuprinzătorul concept numit „banditism”, poate fi citit în cheia unei tentative a istoricului de a explica legitimitatea atribuirii statutului de eroi de legendă haiducilor, pornind de la factori sociologici, politici și economici. Pentru Hobsbawm, banditismul devine o expresie a revoltei țăranilor împotriva autorității oficiale. Această teorie controversată va sta la baza întemeierii unei întregi arii de cercetare istorică, *banditry studies*. Haiducul, locuitor al Balcanilor, este exponentul societăților feudale în care, dacă un stat guvernează într-o manieră abuzivă, pătura socială cea mai extinsă poate căuta dreptatea într-o autoritate neoficială, scoasă în afara legii tocmai de caracterul său contestatar. Chiar dacă acțiunile acestor tâlhari sociali nu sunt motivate de temeuri legale, ci doar de o utopie feudală, folclorul, iar apoi literatura, le conferă forța exemplarității morale.

Teoria elaborată de Eric Hobsbawm corelează ascensiunea banditismului social cu analiza marxistă de clasă, sugerând că „banditismul social” reprezintă o manifestare timpurie a protestului proletar împotriva exploatării realizate de clasele conducătoare. Limitele teoriei lui Hobsbawm au fost testate de sociologi și istorici, care i-au reproșat autorului glorificarea

și romanțarea rolului banditului în societate. Critica teoriei „banditului social” a insitat asupra ideii că beneficiile pe care țăranii le-ar fi câștigat din acțiunile tâlharilor ar fi fost mai degrabă tangențiale, efecte ale acțiunilor acestora, decât intenționate³. Respingerea teoriei lui Hobsbawm poate fi justificată prin lipsa dovezilor istorice, însă carența documentară ajunge să fie contracara de resursele folclorului și literaturii. Rolul eroic și alura de mit care învăluie faptele bandiților se susțin în imaginarul colectiv doar prin proiecții ale fanteziei, dar nu și în date verificabile.

3. Haiducul și contestarea autorității statale

În cel de-al treilea volum al studiului *Entangled Histories of the Balkans*, coordonat de istoricii Roumen Daskalov și Alexander Vezenkov, sunt prezentate cauzele istorice ale răspândirii narațiunilor ce au în centru figura banditului-erou, explicând ponderea însemnată a acestui tip de relatare romanțată în literatura secolului al XIX-lea. Odată cu răspândirea autorității Imperiului Otoman în Balcani, discursul literar își intensifică fibra tragic-eroică și augmentează importanța rezistenței în fața ocupanților. Statele aflate sub suzeranitatea otomană și-au plăsmuit astfel un model eroic care să ipostazieze lupta cu ocupanții și in justiția promovată de aceștia. Tâlharul nobil devine actorul central rebeliunii, iar retragerea în munți și lupta cu inamicii capătă proporții epopeice. Autorii volumului arată că în Balcanii de dinaintea secolului al XIX-lea nu au existat revolte sau conspirații care să fie înregistrate în memoria populară. În acest context, haiducul ajunge să ipostazieze un arhetip istoric îndelung rafinat de imaginarul colectiv, dar cu contururi suficient de evazive pentru a putea dobândi consistență istorică și științifică:

The *hajduk*, the *klepht* and the *uskok* are historical characters that are particularly prominent in villager or regional memories. These characters are known mostly through oral traditions, conveyed by a large body of popular songs and legends, that started to be collected from the nineteenth century onwards. The attempts made to give the *hajduci* a documented historical and scientific consistency have, generally speaking, been disappointing. (Daskalov 362)

Imaginea negativă și totodată superficială pe care o capătă haiducii în istoriografia oficială sunt lesne de înțeles. Arhivele otomane nu puteau investi o formă de rebeliune și jaf orientată împotriva autorității imperiului cu atributul eroismului. Cadrele interpretării evenimentelor istorice nu sunt

³ I shall argue that the element of class conflict as embodied in certain forms of banditry has received undue emphasis. Rather than actual champions of the poor and the weak, bandits quite often terrorized those from whose very ranks they managed to rise, and thus helped to suppress them. (Blok 496)

niciodată complet obiective sau proiecții definitive ale factualului, ci sunt amprentate de motivațiile ideologice, sociale și politice ale istoriografului care, într-un conflict, se află by default de partea învingătorului. Literatura evidențiază contrastul dintre o viziune balcanică romanțată, hrănită de tradițiile orale, care prezintă expansiunea otomană ca pe un proces forțat și violent, și viziunea istoricilor care utilizează surse otomane pentru a-i portretiza pe haiduci drept inamici ai civilizației.

Conceptul lansat de Eric Hobsbawm, „rebeliunea primitivă”, care demarchează un act contestatar într-o configurație socială feudală, clarifică raporturile dintre istoria oficială, adesea consemnată de inamic, și istoria romanțată, înregistrată de imaginarul colectiv și transpusă apoi în folclor și literatura scrisă⁴. Haiducul erou provine, așadar, din cadrul unei comunități locale, etnice sau naționale, devenită victimă a nedreptăților și abuzurilor autorității oficiale, motiv pentru care își creează propriul sistem de rezistență la presiunea exercitată de stat. Dinamica socio-culturală implică respectarea unui anumit scenariu în actul contestatar al retragerii în munți pentru a practica haiducia. Dacă într-o comunitate omogenă locuitorii ajung ținte ale inechității sociale, economice sau etnice, nedreptatea și opresiunea vor prefăca emergența unor eroi neoficiali, tâlhari prin poziționarea insurgentă lor în raport cu legea statală, stigmatizați de istorici și glorificați de operele de ficțiune, care vor continua să fie înconjurați de o aură de legendă timp de secole întregi.

4. Politicile literare ale „revoluției haiducești”

Romanele populare au prelucrat tema luptei haiducului cu autoritatea coruptă, augumentând latura patriotică. Între folclorul balcanic și istoria țărilor est-europene se mai stabilesc însă și concordanțe în privința figurilor memorabile de tâlhari nobili. În spațiul românesc, aventurile unui haiduc precum Iancu Jianu sunt nu doar subiect de baladă sau de roman, ci și de cronici istorice. În literatura sârbă, haiducul Stanko Aleksić, o personalitate istorică, devine, prin romanul lui Janko Veselinović, un simbol al patriotismului și al luptei pentru eliberarea de sub jugul otoman. Cei doi „revoluționari” haiduci au în comun un fundal istoric zbuciumat, învăluit în coloratura romantică a revoltei împotriva in justiției naționale. Atât Iancu Jianu cât și Stanko Aleksić îndeplinesc toate cerințele onorabilității în cadrele comunităților locale din care se individualizează și, chiar dacă fac parte din

⁴ *A man becomes a bandit because he does something which is not regarded as criminal by his local conventions, but is so regarded by the State or the local rulers. [...] It is important that the incipient social bandit should be regarded as «honourable» or non-criminal by the population, for it he was regarded as a criminal against local convention, he could not enjoy the local protection on which he must rely completely.* (Hobsbawm 15-16)

familiei înstărite care se bucură de oarecare prestigiu în fața autorităților, aleg să se solidarizeze cu mulțimea țăranilor oprimați, cu poporul, entitatea statală neoficială, cea care nu era reprezentată de clasele sociale privilegiate.

Romancierii care au ales să scrie despre aventurile haiducilor demonstrează că bătălia pentru eliberare națională este o temă predilectă în literatura Balcanilor secolului al XIX-lea. Zorii modernității culturale ajung să fie invocați prin reprezentările simbolice ale revoltei tâlharului social. Istoria devine un pretext și totodată un mobil al modernității culturale. N. D. Popescu se arată deosebit de preocupat de augmentarea aurei legendare a haiducilor, motiv pentru care în prefețele romanelor sale caută să justifice insistența asupra acestei formule de succes a romanului senzațional populat de eroi naționali printr-un efort asiduu de documentare: „În fiecare din ultimile două ediții, nuvela lui Iancu Jianu a primit noi transformări, noi peripeții, noi adaose, una mai interesantă ca alta, căci descoperiri noi, publicații noi și descifrarea de noi documente, a adaos noi fapte, noi isprăvi și noi amănunte privitoare la faptele acestui erou legendar”. (Popescu 7) Romancierul își rezervă, astfel, dreptul de a modifica anvergura luptelor eroilor săi, pentru a le face compatibile cu solicitările mitului național, monument ideologic la care literatura modernă se raportează encomiastic. În prefața la *Iancu Jianu, Căpitan de haiduci*, Roxana Patraș corelează evoluția imaginii haiducului de la „simplitatea «proscrisului rural»” la „figura reflexivă, melancolică, pre-eminesciană a haiducului” prin ascensiunea mitului național, capabil să declanșeze un mecanism de căutare a unei forme literare menite să îi susțină osatura ideologică. (Patraș 7) În ciuda dimensiunii naționaliste a discursului narativ din romanele sale haiducești, fizionomia legendară a lui Iancu Jianu, edificată de unul dintre cei mai productivi romancieri ai secolului al XIX-lea, N. D. Popescu, s-a transformat rapid în produs cultural „de export”, ajungând să fie preluată de Bucura Dumbravă în al său *Der Haiduck* (1909), eveniment pe care scriitorul îl interpretează ca pe o legitimare a eforturilor sale literare:

Vă mulțumesc cu recunoștință, tânără și talentată scriitoare, pentru această mărturisire sinceră și leală, și iarăși vă mulțumesc pentru amabilitatea ce ați avut ca să pomeniți numele meu, într-o carte scrisă într-o limbă streină și destinată pentru streini, numai pentru că ați găsit de cuviință să faceți oarecari împrumutări din o scriere dintr-ale mele; înc-o dată vă mulțumesc că ați binevoit a-mi face marea onoare de-a contribui, ca numele meu să fie citat între scriitorii a căror opere pot să fie utilizate, spre a produce opere și mai bune. (Popescu 10)

Concluzii

Fără îndoială, traducerile din literatura occidentală au avut un impact considerabil asupra prozei istorice și haiducești. Fascinația lui N.D. Popescu

pentru simbolistica revoltelor nobile ale haiducilor și pentru legitimarea istorică a tâlhăriei sociale se explică și prin forța de seducție a imaginarului melodramatic și a ideologiei romantice, sub influența cărora se concretizează începuturile modernității literare românești. Romanul devine nu numai un mijloc de educare a maselor, ci și un instrument de transpunere a imaginarului colectiv. Astfel, N.D. Popescu întrebuințează istoria, atât în cazul romanului haiducesc, cât și în privința romanului istoric, drept un pretext artistic destinat să accentueze și să readucă în prim-plan episoade istorice reprezentative.

Popularitatea pe care o capătă ideea de banditism social este strâns corelată cu contextul socio-istoric, economic și cultural, iar literatura și istoria nu fac decât să consemneze voalat motivele pentru care tâlharul nobil, haiducul, devine una dintre figurile centrale ale romanului istoric românesc din secolul al XIX-lea. Simbolistica eroilor din familia lui Robin Hood este susceptibilă de a susține întreaga osatură a revendicărilor ideologice, naționaliste și sociale ale statelor afectate de expansionismul marilor imperii. Romantismul revoluționar al secolului al XIX-lea a găsit în folclorul unul dintre cele mai bogate surse de reprezentări ale simbolisticii insurgenței naționaliste. În timp ce literatura populară oferă numeroase ipostaze ce ar putea fi calificate drept revoluționare, istorisirile despre haiduci transpuse în balade conțin un potențial însemnat de mobilizare populară, care derivă din imaginea de rebelului neîmblânzit.

În romanele sale populare, N. D. Popescu a dezvoltat tema luptei haiducului cu autoritatea invariabil vicioasă și coruptă, augmentând latura patriotică a mesajului românesc. Romancierii care au ales să scrie despre aventurile haiducilor demonstrează că bătălia pentru eliberare națională este o temă predilectă în literatura Balcanilor secolului al XIX-lea. Lupta simbolică pentru independența națională este dublată și de una culturală: intrarea în epoca modernă.

Foarte devreme, narațiunea romantică a revoltei cetelor de haiduci a căpătat o formulă standard, cristalizând o configurație canonică alternativă, pe care o vor aplica toți autorii de romane haiducești. Astfel, fiecare roman haiducesc este construit sub forma unei povești eroice, alcătuită pe un model maniheist, care glorifică rebeliunea nobililor bandiți patrioți împotriva turcilor, fanarioților sau boierilor corupți, prezentați ca alteritate demonică. Cum lecturile predilecte ale romancierilor români din secolul al XIX-lea nu erau reprezentate de opere istoriografice, ci de romanele lui Walter Scott, viziunea autorilor de romane haiducești era cadenciată de rețeta de succes în care aprinderile fanteziei înlocuiau acuratețea istorică.

Bibliografie

- Adamescu, G.. *Istoria literaturii române*. București: Editura librăriei Leon Alcalay, 1920.
- Curtius, Ernst Robert. *Literatura Europeană și Evul Mediu Latin*. București: Editura Univers, 1970.
- Daskalov, Roumen & Vezenkov, Alexander. *Entangled Histories of The Balkans, Volume Three: Shared Pasts, Disputed Legacies*. Leiden: Brill Publishers, 2013.
- Hobsbawm, E. *Bandiții*, traducere C. Șiulea. Chișinău: Editura Catier, 2017.
- Hobsbawm, E. *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movements in the 19th and 20th Centuries*. The University Press of The University of Manchester, Oxford Road, 1959.
- Patraș, Roxana. „*Iancu Jianu, haiducul național*”, prefață la N. D. Popescu, *Iancu Jianu, căpitan de haiduci*. Iași: Cartea Românească Educațional, 2019.
- Pillat, D. *Romanul de senzație în literatura română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. București: Imprimeria „Talazul”, 1947.
- Popescu, N. D. *Iancu Jianu, Căpitan de haiduci*. Iași: Cartea Românească Educațional, 2019.
- Popescu, N. D. *Iancu Jianu, zapciu de plasă*. Nuvelă originală. București: Editura Librăriei H. Steinberg, 1887.
- Vîrgolici, Teodor. *Aspecte ale romanului românesc din secolul al XIX-lea*. București: Editura Eminescu, 1985.

Exil și „literatura lumii”

Drd. Ioana Brudașca (Hora)
Universitatea de Vest din Timișoara
CS I dr. habil. Grațiela Țuțuianu (coord.)

Abstract

The paper addresses exile from the perspective of the various angles it has been approached from throughout the times. It is a short journey through studies that analyze exile both from a political and social point of view, as well as from the psychological perspective of the exiled one, caught between the reality of the adoption country and the memory of the native homeland. Another objective of this paper is the mapping of the forms of hybridization that derive from the meeting and coexistence of two different cultures, of two languages that will learn that they can simultaneously and gradually inhabit the real and spiritual universe of the exiled one.

Keywords: *exile, identity, hybridization, world literature, national/transnational*

Introducere

Izgonirea lui Adam și a Evei din grădina Edenului, peregrinările lui Ulise, exilul lui Ovidiu și periplul evreilor spre Pământul Făgăduinței au ca punct comun o dislocare fizică în raport cu spațiul originar. Cum acesta stă sub semnul singularității, orice alt perimetru e asociat cu o patrie de adopție. Odată ce părăsește spațiul originilor, exilatul conștientizează acut ruptura. Mircea Eliade asocia exilul cu condiția umană și îl integra într-o serie de încercări inițiatice.

Pe de altă parte, e adevărat, *era o ruptură* (s. n.), simțeam că, pentru moment, nu puteam să scriu sau să public numai în română. Dar, în același timp, trăiam exilul și, pentru mine, acest exil *nu era o ruptură totală* (s. n.) cu trecutul meu și nici cu cultura română (Eliade 80).

Așadar, exilul e asociat cu o experiență-limită, cu o încercare (mai mult sau puțin) radicală, care îl determină pe cel care-l trăiește să își exploreze memoria, să își redefinească identitatea și să opereze o delimitare între apartenența națională și cea la țara de adopție. Totuși, oricât de categoric trasată, demarcația cuprinde o zonă de intersecție, fiindcă experiența exilului păstrează contururile unei patrii interioare, înțeleasă ca reprezentare mentală,

care generează comparații, schițează convergențe sau subliniază contraste între țara de adopție și pământul natal.

Unul dintre primii exilați reprezentativi în literatură a fost poetul latin Ovidiu, izolat în Tomis, unde a scris *Tristele* și *Ponticele*. Privit din perspectiva durabilei sale istorii, exilul poate fi definit ca o umbră a ființei umane, legat în chip intrinsec de aceasta. Prin înstrăinare și dezrădăcinare, prin nostalgie și inițiere, fixează un cronotop al căutării euului. Pe scurt, exilul înseamnă acțiunea impusă (ca o formă de pedeapsă) sau voluntară a unei persoane de a părăsi țara în care s-a născut, așa cum etimonul latin o arată: *ex(s)ilium, a scoate afară*.

Dar ieșirea din spațiul originilor primește mai multe forme și cunoaște diferite grade de intensitate a experienței-limită. Însă exilul, înțeles cu conotația lui politică, nu e întotdeauna o pedeapsă, ci și rezultatul unei opțiuni. Revoluția tehnologică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și schimbările produse în câmpul politico-social au determinat o multiplicare a cauzelor care au condus, de atunci, la părăsirea patriei natale. De aceea, Edward Said (care afirmă, chiar în debutul eseului său, că exilul e fascinant de interpretat, dar teribil când e trăit) face diferența între refugiați, expatriați, emigranți și exilați propriu-ziși (Said 177). La rândul lui, Alexandru Paleologu distinge între emigrați și emigranți. Emigranții constituie grupul de oameni care pleacă în căutare de lucru, pe când emigrații își părăsesc țara din motive politice (Paleologu V). Întrebându-se „Cum să distingem între emigrație, diaspora și exil?”, Sorin Alexandrescu opinează că diferența între aceste noțiuni este determinată de factorii social-economici și politici. Emigrația reprezintă apanajul politicului, exilul are un caracter politic, iar diaspora este rezultatul istoriei, „existentă deci de mai mult timp în țara respectivă ca minoritate etnică, indiferent dacă motivul originar de a ajunge acolo fusese economic sau politic” (Alexandrescu 1-3).

Într-o altă paradigmă politică nefastă (mai exact, în totalitarismul comunist al anilor '80), Matei Vișniec a făcut aceeași alegere a autoexilului: în octombrie 1987, a cerut azil politic în Franța, după ce obținuse o bursă literară oferită de „La Fondation pour une Entraide Intellectuelle Européenne”, iar piesa sa *Caii la fereastră* fusese interzisă la Teatrul Nottara, înainte de premieră.

În comparație cu exilul, autoexilul (termen derivat din conceptul de bază) are o istorie mai restrânsă. Este un proces care apare abia după Evul Mediu și rămâne nedesprins de omul (post)modern. Adrian-Paul Iliescu observă „exilul modern este de cele mai multe ori o formă (mai direct sau mai deghizată) de autoexil”. (Iliescu 22-23).

Monica Lovinescu abordează acest concept din punct de vedere diacronic, propunând folosirea pluralului *exiluri*, deoarece există atâtea exiluri câte epoci, motivări, persoane (Lovinescu 171). O definiție nuanțată a

acestui concept este formulată de Laurențiu Ulici, care îl compară pe rând, cu o *fugă*, o *sanctiune*, o *opțiune*, o *aventură* sau un *destin*, integrând, după cum se observă, și accepția autoexilului. Enumerarea de termeni ce servește ca punct de comparație pentru exil este completată cu alte noțiuni, criticul literar conchizând că definiția exilului este dată de fiecare exilat în parte. (Ulici 1-3).

Verva semantică ce însoțește conceptul de *exil* vădește diversitatea cauzelor exilului și dificultatea de a restrânge într-un singur lexem totalitatea destinelor unor scriitori ce și-au asumat condiția de exilați. De la exil ca formă de pedeapsă situată pe o treaptă imediat inferioară celei cu moartea la conceptul de migrare, avatar al corectitudinii politice din ziua de azi, se întinde o arie vastă a semnificațiilor, în care termenul prim a cunoscut un proces de re-semantizare. Interesul continuu față de acest fenomen este vizibil prin multitudinea de cuvinte ce alcătuiesc câmpul său lexical: deportare, surghiun, expulzare, expatriere, pribegie, emigrant/ imigrant/ migrant, azil politic, diasporă. În funcție de disciplina care se ocupă de studiul acestui fenomen, se întrebuițează un termen specific. Domeniul literar se ocupă de studiul exilului, de rolul disidenței și al diasporei în evoluția literaturii, în timp ce științele sociale și politice preferă triadă emigrație/ imigrare/ migrare.

Pe de altă parte, reacțiile în viața publică nu pot fi desprinse de capacitatea de adaptare a exilatului în țara de adopție. Procesul de adaptare nu e lipsit de riscurile aduse de excesul adaptabilității, așa cum nici excesul specificității nu e protejat de amenințări, până la modificarea funcțiilor interpersonale ce condiționează existența grupului ca structură socială. (Benga 112-116) Dimensiunea socială a omului, pe care Ștefan Augustin Doinaș o numește socialitate, cartografiază un întreg teritoriu al relațiilor interculturale și al percepțiilor reciproce, al imaginilor acestor interacțiuni. Toate aceste aspecte au consecințe asupra gradului de hibridare lingvistică, identitară și culturală pe care o suportă (auto)exilatul.

Conchidem că, în toate formele sale, exilul presupune o rupere de rădăcini, de spațiul original,

o întrerupere a ritmului firesc al vieții și evoluției individului, acțiune fizică ce are ca efect psihic o pierdere temporară sau permanentă a identității, a simțului percepției spațiului și timpului și o încercare de compensare a tuturor acestor consecințe printr-un efort suplimentar de reamintire, reconstrucție și preservare a trecutului ce devine, prin purificare, ideal. (Briscan 25).

Totodată, varietatea accepțiilor acestui concept extinde câmpul metodologic, acroșând domenii dintre cele mai diverse: istorie literară, imagologie, sociologie, psihologie, istorie etc.

1.1. Etape ale exilului românesc

Istoria literară a încercat după 1989 recuperarea creațiilor literare ale scriitorilor aflați în exil și integrarea operelor acestora în circuitul literar românesc. Publicarea operelor a fost însoțită de recenzii și studii critice, interviuri, într-un proces firesc de reșezare a literaturii române a exilului în matca ei natală. Studiile de critică și istoriografie literară conturează fenomenul exilului românesc sub aspect diacronic, fapt ce conduce la o etapizare a valurilor de scriitori exilați.

Potrivit lui Laurențiu Ulici, fenomenul exilului românesc coboară în istorie până în secolul al XVIII-lea, dar momentele cheie se regăsesc în perioada comunistă, mai exact în intervalele temporale 1945-1949 și 1972-1989. Din punct de vedere statistic, numărul scriitorilor români exilați reprezintă „peste 12 la sută din numărul întreg al scriitorilor români în viață.”, determinând România să fie țara din sud-estul Europei (blocul ex-sovietic) cu cel mai mare număr de scriitori exilați.

În articolul *O paranteză cât o existență*, Monica Lovinescu disociază mai multe categorii de exilați care pot fi distribuite într-o structură etapizată (Lovinescu 171). Prima etapă corespunde perioadei 1946-1956, cuprinzând în special studenți români, și a avut fundamente exclusiv politice. Acești exilați au crezut, asemeni autoarei însăși, că șederea departe de țară va fi de scurtă durată, însă înfrângerea revoluției maghiare din 1956 a condus la năruirea speranțelor de salvare din partea statelor occidentale. A doua categorie de exiluri a fost cea de natură economică, în care oamenii au căutat bunăstarea materială în afara granițelor țării. A treia etapă de exilați se conturează în jurul luptei pentru drepturile omului din anii '70, ani în care intelectualitatea franceză își schimbă atitudinea despre marxism, iar acest fapt se reflectă în sprijinul dizidenților români aflați la Paris. Perioada de după 1989 este numită de Monica Lovinescu cu termenul de diaspora, întrucât, după această etapă istorică importantă, cei exilați nu își mai riscă viața întorcându-se în patria natală.

Eva Behring consideră exilul românesc un fenomen literar încheiat din punct de vedere istoric și face distincție între emigrările motivate politic, social și cultural dinainte de 1950 care prezintă un set de trăsături clar definite și emigrările cuprinse între anii 1945 și 1989. Trăsăturile exilului românesc relevă aspecte cultural-politice ce țin de asuprire, urmărire politică, discriminare, cenzură, interdicția de publicare și, nu în ultimul rând, închisoare. La acestea se adaugă sentimentul excluderii din țara de adopție sau o integrare incompletă, urmată de dorința de revenire în țară. După ce trasează această ramă a corelativelor exilului, autorea cartografiază o hartă a exilului românesc pornind de la cronicari până la perioadă comunistă. Sunt

incluși în această istorie Dimitrie Cantemir, revoluționarii pașoptiști, Panait Istrati, o categorie aparte de scriitori români de origine evreiască, scriitori români din Basarabia și Bucovina de Nord.

În cea de-a doua perioadă cercetătoare delimitază trei valuri de emigranți. Primul val este situat între anii '40 și '50 și cuprinde scriitori ce au activat în corpurile diplomatice adiacente perioadei dictaturii lui Carol al II-lea și Ion Antonescu, precum Mircea Eliade, Vintilă Horia, Emil Cioran. Lor li se adaugă scriitorii și intelectualii care au ales exilul ca mijloc de exprimare liberă, constituind un punct de referință, prin vocile lor care au reușit să străpungă cortina de fier. Aceștia sunt Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Ștefan Baciuc, Alexandru și George Ciorănescu. Al doilea val se întinde între anii '60 și '70, iar cei mai reprezentativi scriitori sunt Paul Goma, Petru Dumitriu, Dumitru Țepeneag, Sorin Alexandrescu, Matei Călinescu, Ilie Constantin, Petru Popescu, Virgil Tănase, Ion Nemoișescu, Virgil Nemoianu. Ultimul val corespunde cronologic anilor '80, ultimul deceniu al dictaturii comuniste, o perioadă de înăsprire a cenzurii și manipulării, iar exponenții săi sunt Norman Manea, Ion Caraion, Dorin Tudoran, Alexandru Papilian, Bujor Nedelcovici, Nicolae Balotă, Mircea Zăciu, Lucian Raicu, Mircea Iorgulescu, Matei Vișniec ș.a.

1.2. Condiția de exil, între excludere și includere

Locuind într-o țară străină, scriitorul exilat se află într-un spațiu interstițial, stăpânit în mod constant de o stare de dislocare geografică. Prin deplasarea în spațiu, cel plecat forțează granițele confortului psihologic, obligându-se la o reconfigurare a universului geografic. Toposul casei în care a crescut și a copilărit, întregit de orizontul în care și-a desfășurat activitatea formatoare a caracterului și personalității sale, devine un tărâm al făgăduinței, un Ierusalim ceresc, sacralizat, un centru al lumii. Lumea din care cel plecat s-a distanțat este reCreată în mod repetat. E reimaginată. Există însă situații în care patria natală este un loc ostil, periculos, un ținut în care forțele creatoare sunt anihilate, în care regimul politic reprezintă un obstacol în calea exprimării libere. Experiențele lui Matei Vișniec în lupta lui cu cenzura comunistă sunt ilustrative în acest sens:

În 1987 am plecat în străinătate ca turist. Doream să-mi continuu experiența de om liber în altă zonă a lumii, pentru că nu mai puteam accepta acest război al uzurii cu autoritățile care mă cenzurau permanent. (Manolescu 713).

Scriitorii exilați rup granițele personale și culturale, nevoiți fiind să se adapteze la noi realități geografice, la medii culturale nefamiliare și să învețe să se exprime într-o limbă nouă ce este corolarul unei culturi și al unei civilizații diferite față de toposul din care exilatul a plecat. Aceștia își

reconfigurează identitatea și modul de a gândi în funcție de noile experiențe și influențe culturale, iar acest proces determină o forțare a limitelor proprii. O soluție posibilă pentru adaptarea exilatului în noul mediu este un compromis între ceea ce a fost și ceea ce este, o veritabilă metamorfoză ce va avea efecte spectaculoase asupra demersului creativ.

În *How does exile make space?*, Doris Mironescu aduce în prim-plan perspectiva spațialității, așezând conceptele temporale ale lui Michael Foucault despre juxtapunere și simultaneitate în plan terestru, geografic. Noile hărți culturale au un substrat politico-geografic ce pornesc de la macro-realități actuale: globalizare, cosmopolitism, geo-critică sau planetaritate (Mironescu 289-308). Dar nu doar granițele fizice suferă însă mutații, ci și cele temporale. Criza temporală îl trimite pe cel deșărat din timpul liniar, istoric și cronologic, într-un timp fragmentat, distorsionat, psihologic și mitic.

Rupt de spațiul originilor, exilatul devine un exponent al nesiguranței, al dezorientării, un ins care își pierde echilibrul interior, supus astfel nostalgiei, dorinței de reîntoarcere în spațiul familiar. Adrian Dinu Rachieru aduce în discuție un dublu exil: cel extern este adesea privit ca fiind „mistificat și mitologizat”(Rachieru 10), în timp ce exilul interior înseamnă o retragere într-un spațiu privat, o individualizare și o autonomie a existenței.

Sentimentul de nostalgie produce o ruptură în sufletul celui exilat, o fragmentare a universului spiritual între dorința de includere în noul spațiu și cea de reîntoarcere în teritoriul natal. Această dihotomie se manifestă precum o criză existențială adiacentă celor cinci planuri ale creației: timp, spațiu, limbă, identitate și cultură. Nostalgia care declanșează criza determină ca fiecare dintre aceste componente să creeze

o tensiune care este cu greu sau deloc rezolvată și cu care omul dislocat se luptă întreaga sa viață, căpătând senzația de suferință perpetuă, asemănată deseori cu chinurile Purgatoriului. Departe de familie și prieteni, trăind deodată într-un mediu necunoscut, el se află într-o situație confuză, dificil sau imposibil de înțeles (Brisca 41).

Rupt de matricea datoriilor față de obștea primordială, depozitat de sistemul fix de reguli, concepte și prejudecăți, scriitorul exilat aderă la o lume esențializată, universală, în care spiritul creator se poate materializa în voie. Exilul are pentru un scriitor o dublă valență, una nefericită (o ruptură de limba maternă, o pierdere, un regres) și una fericită deopotrivă (oportunitatea unei noi cariere, descoperirea unei noi lumi). Cei plecați vor experimenta într-o primă fază trauma pierderii patriei, iar prin tăierea cordonului ombilical ce îi lega de Țară exilații vor încerca să renască în alte locuri, purtând în suflet conștiința națiunii transcendente, cu grija de „a nu se pierde” (Eliade 7). Forța creatoare a celor fără de patrie va erupe afirmându-se dorința de integrare la limita supraviețuirii. „A începe de la zero, iată șansa celor care au

rămas în exil.” (Ungureanu 7). Unii vor reuși atât de bine să se alinieze în substraturile noii culturi, încât vor fi acceptați ca reprezentanți de renume ai țării de adopție sau chiar personalități de anvergură mondială, cum a devenit Mircea Eliade, ca istoric al religiilor, după stabilirea în SUA, sau Herta Müller, câștigătoarea Premiului Nobel în 2009.

Putem stabili, în acest context, valențele creatoare ale exilului: izvor de inspirație, catalizator sau prizonierat între amnezie (uitarea unui spațiu și a unui timp primordiale în existența umană) și anamneză (rememorarea trecutului). De asemenea, starea de exil împuternicește condiția paradoxală a exilatului și particularizează forța creatoare care derivă din aceasta:

Vocea migrantului va încerca să descrie, nu atât pentru alții, cât mai ales pentru el însuși, ce înseamnă a simți ca un străin și totuși ca acasă, a vorbi două limbi simultan sau niciuna, a trăi în același timp înăuntrul și în afara situației imediate, a fi continuu pe fugă, a gândi mereu la reîntoarcere, dar a realiza imposibilitatea de a o face, din moment ce nu este vorba doar despre o altă țară, un alt spațiu, ci despre un alt timp, în afara prezentului (Brisca 42).

Andrei Codrescu privește memoria ca fiind un reper esențial în profilul oricărui exilat care dorește să-și redefinească centrul prin antiteză cu tot ceea ce există în exteriorul acestui punct de referință, iar demersul rememorării capătă o viziune nouă, numită „memoria imaginativă” (Codrescu 125), în care accentul se deplasează de pe acuratețea istorică pe procesul anamnetic, ca soluție împotriva uitării.

O nouă viziune pe care ar dobândi-o exilatul este și în atenția lui Salman Rushdie, care așază în lumină simultaneitatea perspectivelor

Această viziune stereoscopică este, probabil, ceea ce putem noi să oferim în locul «imaginii de ansamblu», exilați, emigranți sau expatriați, sunt bântuiți de sentimentul că au pierdut ceva, de dorința de a revindica, de a se întoarce spre trecut, chiar și cu riscul de a fi transformați în stâlpi de sare (Rushdie 29).

Am arătat deja că exilul este o experiență complexă și multidimensională, care include dimensiuni sociale, culturale, politice și psihologice. Din punct de vedere filozofic, exilul poate fi abordat din mai multe perspective. Hannah Arendt vede exilul ca o condiție ce ar putea stimula dezvoltarea unei viziuni critice asupra lumii și oportunitatea de a dezvolta noi perspective asupra vieții. În opinia sa, exilul poate fi conceput ca o modalitate de a-și asuma responsabilitatea pentru acțiunile cuiva și de a încerca să construiești o nouă identitate și un nou simț al existenței. În același timp, exilarea poate fi privită și ca o experiență de excludere socială și politică. Exilul poate fi cauzat de discriminare, conflict social sau violență politică și poate duce la pierderea identității și a apartenenței sociale. Însă exilul este și o experiență de includere într-o altă cultură și societate (Arendt 338-340).

Acest aspect poate fi privit din perspective culturale antropologice, culturale și științifice, care converg spre ideea că exilul poate fi o oportunitate de a experimenta alte moduri de viață și de a descoperi noi perspective și sensuri ale existenței. Experiența exilului nu se reduce doar la o strămutare fizică. Ea implică procese spirituale profunde, iar dincolo de singurătatea exilatului se găsește o forță creatoare, constructivă, „Exilul poate fi stimulenta unui dinamism interior inepuizabil.” (Shafran).

Dintr-un unghi paradoxal privește exilul Giorgio Agamben, unul dintre cei mai interesanți filosofi contemporani: exilul presupune excludere și, totodată, includere, îndepărtare și, în același timp, captivitate. Cu alte cuvinte, e condiționat de puterea de a se menține în relație cu ceva presupus a fi lipsit de relație (Agamben 92). Pornind de la aceste considerații, Agamben construiește o întreagă argumentație a „stării de excepție” pe care ar induce-o condiția de exil și care s-ar structura pe un nucleu mesianic al așteptării și al urgenței.

Aceasta este și atitudinea lui Vișniec față de scris, în exil: se află într-o stare de urgență, din dorința de a recupera un timp petrecut într-o societate totalitară. Îndepărtat de patria natală, rămâne totuși captiv, într-o oarecare măsură, într-un imaginar care acroșează spațiul originilor, dar și în limba acestuia – pe care o folosește pentru a-și scrie proza.

1.3. Forme de hibridare (lingvistică, culturală, identitară)

Cu o formulă de existență în două lumi, în Franța și România, Matei Vișniec reiterează traseul exilatului care lasă în urmă un perimetru valorizat pozitiv. E o condiție asumată și exploatată creator, în care se păstrează nostalgia originilor și hrănită dorința de a le aduce, simbolic, în țara de adopție.

Primul lucru pe care îl așază în valiză exilatul este limba maternă, ce transportă la rândul ei un cumul de tradiții, obiceiuri, concentrând în memorie întreg trecutul cultural al neamului din care pleacă. Identitatea individului este legată intrinsec de limba sa maternă. Hotărârea celui exilat de a îmbrățișa un nou idiom, îndepărtându-l pe cel vechi atrage după sine o reconfigurare a sinelui interior, o pierdere intrinsecă, dar și noi modalități de adaptare prin forme diverse de hibridare culturală, identitară și lingvistică.

Hibridarea lingvistică are la bază principii contradictorii. Adepții relativității lingvistice, conform ipotezei lansate de Sapir-Whorf, pornesc de la ideea că modul în care un om conceptualizează lumea este determinat de structura gramaticală a limbii, categoriile și procesele cognitive sunt o consecință a categoriilor lingvistice. Edward Sapir preia teoria lui Humboldt care vede limba ca o manifestare în expresie a spiritului unei națiuni, un Weltanschauung și afirmă că

nu există nici măcar două limbi îndeajuns de similare pentru a permite o traducere perfectă între ele, iar faptul că fiecare idiom reprezintă realitatea diferită are drept consecință perceperea diferită a realității de către vorbitorii lui (Sapir 54).

Teoria universalistă contrazice această ipoteză, susținând că toate limbile respectă o structură de bază. Diferențele sunt doar aspecte superficiale și nu afectează procesele cognitive de profunzime care sunt comune tuturor ființelor umane. Lingvistica actuală echilibrează aceste teorii și conferă limbii vorbite de cel exilat o stare de mobilitate într-un cadru cultural stabil. Altfel enunțat, exilatul se află într-o continuă stare de alertă pentru a putea decodifica un registru semantic nou (limba noii sale patrii) cu instrumente culturale vechi (limba patriei natale) care i-au formatat operațiile gândirii prin prisma unor factori culturali și existențiali care nu își mai găsesc referentul în realitatea noii sale vieți, astfel „contactul prelungit cu o altă lume, o altă limbă, o altă cultură înseamnă inevitabil o restructurare radicală a întregii tale persoane. O distrugere și o reconstrucție. Un fel de moarte și o anume înviere.” (Cârnelci 313).

Exilarea, opinează Magda Cârnelci, reprezintă o expunere la diverse șocuri, cutremure ce vizează diferite paliere ale existenței umane echivalabile cu stadiile hibridării ființei exilate și cu formele de hibridare pe care cel exilat le experimentează. Primul șoc pe care îl identifică scriitoarea este cel civilizațional. „Ieșit dintr-o lume provincială săracă, izolată și stricată de un regim politic pe cât de aberant pe atât de constrângător, desigur că înduri în primul rând comoția aparent orbitoare a civilizației hibertehnicizate și a bunăstării.” (Cârnelci 313). Acomodarea la o civilizație are loc într-un ritm alert, familiarizarea dorindu-se o ștergere a diferențelor dintre exilat și autohton. Acestui prim șoc îi urmează cel cultural, în care cel plecat trăiește iluzia că

în definitiv aparținem aceleași civilizații europene, îți spui încrezător, și aceleași specii umane. În plus, ca român, cultura franceză în speță îți apare ca un bun cultural personal, l-ai asimilat prin educație, prin lecturi, din manierele mediului tău. Parisul, desigur, îl cunoști din cărți mai bine decât Bucureștiul (Cârnelci 313).

Din această aparență a cunoașterii celeilalte lumi se iese printr-o aprofundare sistematică, prin învățarea regulilor sociale, a recunoașterii tipologiilor umane și a intrării în conflict cu exponenții lor. Hibridarea culturală poate avea loc doar dacă este angajată de o resetare a codurilor de conduită.

Conștiința umană este răscolită apoi de șocul lingvistic, notează Magda Cârnelci. Exilatul constată că limba pe care a învățat-o acasă este una exclusiv livrescă, artificială, care nu se încadrează în standardele limbii vii ale țării adoptive. Scriitoarea afirmă că pentru a începe

să vorbești cu adevărat o limbă, în felul ei natural, trebuie desigur să începi realmente să gândești în structurile ei (...), trebuie să renunți măcar temporar la structurile tale mentale anterioare, astfel spus, să lași deoparte gândirea pe care limba ta maternă ți-a înoculat-o în mod înconștient (Cărneci 313).

Sunt enumerate și câteva șocuri mai subtile, cum ar șocul dimensiunii politice, șocul cosmopolit, șocul masei, marcate de diferențele de opinie politică, de existența unui spațiu multinațional și multiethnic în care exilatul se dizolvă, se pierde ca individualitate. Corelarea acestor ciocniri violente între vechiul eu și noul eu al exilatului reprezintă o

dramă a propriei individualități. (...) În noua lume în care vrei să exiști chiar și numai pentru o vreme, nu mai ești nimeni, nu ești nimic, numele tău, rolul tău ori locul tău de dinainte nu mai contează. Până să înveți setul de reguli al noului loc, străbați o perioadă pustie, un deșert interior, un fel de interval dureros și teribil, situat între fantoma vechiului tău edificiu lăuntric și silueta necunoscută a unei probabile noi identități (Cărneci 313).

Exilul ca dezrădăcinare, ca ruptură biografică și culturală, îl plasează pe exilat într-un spațiu identitar de interval, silindu-l să își reconfigureze sinele în concordanță cu cadrele culturale ale noii sale lumi.

În studiile literare, hibridarea culturală este considerată un aspect definitoriu al literaturii postcoloniale și postnaționale. Literatura fostelor colonii cuprinde scriitori care au fost afectați de efectele colonialismului și care explorează problematica identității, cea a luptei de putere și a migrației între două culturi. Hibridarea identitară este un concept care se referă la interacțiunea și amestecul dintre două sau mai multe identități culturale distincte. Pentru Homi Bhabha, identitatea hibridă înseamnă o formă de rezistență împotriva dominanței culturale și a puterii coloniale, în care subiectele marginale adoptă și adaptează elemente din cultura dominantă pentru a-și crea propriile identități și forme culturale. În opinia sa, hibridarea identitară implică „o a treia cale” (Bhabha 36) care se află în exteriorul dualismului reducionista al identităților culturale pure.

Pentru Matei Vișniec șocul lingvistic în țara de adopție a fost absent. Incapacitatea de a împărtăși o identitate culturală unică (sau de a renunța la una dintre identități) îl apropie de Andrei Codrescu, despre care s-a remarcat că poartă stigmatul cultural al identității diferenței (Marin 97). În cazul lui Vișniec, noua identitate (a diferenței) s-a configurat în jurul bilingvismului: „folosesc cuvintele și în românește, și în franceză, le transfer din română în franceză, din franceză în română, traversez frontierele cu ele, deci sunt un profesionist al cuvintelor.” (Vișniec). A treia cale (în termenii lui Homi Bhabha) se constituie pe temelia unui continuu transfer între două limbi și două culturi, în care elementul dominant e dificil de fixat.

1.4. Exilul ca *navetă culturală*

Am arătat că exilul în Franța, ca țară de adopție, a generat o hibridare culturală, lingvistică și identitară (în accepția dată de „a treia cale”). Matei Vișniec reprezintă un caz aparte în ceea ce privește bilingvismul, având *rădăcinile* bine ancorate în spațiul bucovinean al României și *aripile* în Franța. După plecarea din România, scriitorul e hotărât să își scrie opera în două limbi, începând cu traducerea în limba franceză a pieselor ce nu au trecut de cenzură în România și care în ediția română vor fi publicate abia după anii '90. Continuă să scrie opera dramatică în franceză, conservând limba română liricii și prozei. Practicarea jurnalismului la secția în limba română a RFI prelungește contactul nemijlocit cu limba maternă într-un context social și informațional francez, „o navetă neîntreruptă între cele două universuri culturale, mai mult decât utilă, fără doar și poate, propriei literaturi.”(David 30). Sau, așa cum mărturisește autorul într-un interviu,

în toți acești ani, mai precis din 1987 încoace, mi-am propus un fel de disciplină ca scriitor bilingv: mi-am scris piesele sistematic întâi în franceză (și apoi le-am «transpus ») în română, dar romanele și proza le-am scris în românește (Vișniec).

Pentru scriitorul român, limba franceză va rămâne „o limbă de împrumut”, care a acționat ca „un veritabil agent literar” (Vișniec).

Cercetătoarea Emilia David analizează, în amplul studiu intitulat *Consecințele bilingvismului în teatrul lui Matei Vișniec*, trei direcții principale în ceea ce privește raportul și dialogul care se stabilește între cele *mâini* ale scriitorului, conturând etapele de creație după desțărare, conturând trei etape. Prima etapă corespunde cu anii de creație petrecuți în România, din momentul debutului în 1977 și până în 1987. A doua etapă, cuprinsă între anii 1987-1992, reprezintă potrivit autoarei o „căutare a propriei identități literare a autorului, într-un mediu lingvistic și cultural nou” (David 13), perioadă intitulată *bilingvism parțial sau incipient*.

Direcția demersului traductiv e unică (dinspre limba română spre limba franceză) și constă (...), în traducerea unui text literar original dintr-o limbă-sursă într-o limbă țintă, proces în care rolul decizional asupra soluțiilor adoptate îi aparține autorului (David 13).

A treia etapă, cea de *bilingvism deplin sau matur*, se evidențiază printr-un nivel superior de înțelegere a deosebirilor dintre codurile lingvistice și culturale specifice celor două limbi, dar și printr-un mecanism perfecționat de Vișniec de a jongla, în dramaturgie mai ales, cu niveluri distincte de așteptare din partea publicului spectator. Semnalăm aici faptul că poezia și primele

piese de teatru sunt traduse din română în franceză, în timp ce opera dramatică din etapa bilingvismului matur este scrisă simultan în ambele limbi.

Transformarea autorului-traducător în autor bilingv este relevantă deplin în gradul de permisivitate pe care traducerea o reflectă, cu alte cuvinte, atunci când își rescrie piesele în română, Vișniec este mai mult decât un traducător alograf. Adaptând un text dramatic contextului românesc, el îl recreează având la îndemână mijloace artistice pe care un traducător obișnuit nu și le permite.

În general, de când trăiesc în Franța, încep prin a-mi scrie piesele în franceză. Imediat însă le «transfer» în română, ceea ce înseamnă rescrierea lor, de fapt. În cazul acestei noi decantări, textul se dezvoltă, structura piesei se consolidează... Ceea ce mă obligă să revin la textul francez... Naveta între cele două limbi poate continua multă vreme, cu revelații dintre cele mai fructuoase, pentru că textul este «cântărit» astfel în două universuri emoționale, în două coduri de sensibilitate (Vișniec).

Remarcăm că acest transfer lingvistic se aplică doar operei dramatice, fiindcă Vișniec scrie poezie și proză doar în limba română, iar transpunerea romanelor în limba franceză e încredințată traducătorilor. În concluzie, afirmă Emilia David,

transferul lingvistic înseamnă pentru operă deopotrivă pierdere și câștig (...) fiecare scriitor bilingv perpetuează conștient sau nu o practică prin care opera tinde să mențină în limba-țintă cel puțin o trăsătură definitorie a scriiturii sale. Matei Vișniec mizează pe poezie, care impregnează în fond totalitatea producției sale literare (David 19).

2. O literatura periferică și „republica mondială la literelor”

Amplasarea geografică, dar și influențele care au amprentat spațiul cultural românesc au condus la încadrarea literaturii române în categoria marginalului, a periferiei sau a minorului. Atunci când cartografiem teritoriul literaturii lui Vișniec, considerăm mai potrivit conceptul de spațiu periferocentric, în sensul pe care Marko Juvan i-l dă acestuia, ca interferență între puterea centrului și autonomia/ imaginarul național, mai precis

acesta ar putea fi motivul pentru care literatura mondială e mereu localizată și pusă în perspectivă: ea poate fi înțeleasă doar prin arhivele și perspectivele câmpurilor literare localizate, în vreme ce distribuția zonelor centrale și periferice de producție și consum de literatură mondială e supusă schimbărilor istorice și sistemice globale (Juvan 47).

Mircea Martin investighează complexele literaturii române, începând cu originea umilă a limbii române, întârzierea în raport cu celelalte culturi și civilizații, discontinuitatea, absența capilor de serie, izolarea provincială,

lipsa de audiență, datorată circulației strict naționale a limbii române, imitația și complexul începutului continuu: „Sfâșiată între obsesia începutului și aceea a unui monumental ce nu e închipuit altfel decât printr-un nou început, cultura română se menține într-un provizorat pe care îl contrazic realizările, dar mai cu seamă disponibilitățile majore.” (Martin 44). Dar ce este literatura transnațională? Se referă la literatura care trece dincolo de granițele naționale și explorează interacțiunile culturale și procesele de globalizare și cosmopolism - aspect ce își găsește ecou în creația lui Matei Vișniec, scriitor care face naveta între două spații culturale și lingvistice diferite. În amplul studiu intitulat *Republica Mondială a Literelor*, Pascale Casanova întreprinde o incursiune în lumea literaturii începând cu constituirea unui set de principii care stau la baza apariției istoriilor literare naționale, istorii ce vor determina un corpus livresc pentru o istorie mondială unică.

Concluzii

Consacrarea unui scriitor în spațiul literar universal se dobândește prin traducere, aceasta a devenit „miza și arma principală a rivalității universale dintre jucători, una dintre formele specifice ale luptei din spațiul literar internațional; este un instrument cu geometrie variabilă, a cărui folosire diferă în funcție de poziția traducătorului și a textului tradus” (Casanova 40). Datorită inegalității dintre limbi, traducerea are efectul unui bumerang. Pentru limbile mai sărace literar, traducerea va constitui o introducere, fiind un mod de a acumula resurse, de aducere a centrului spre periferie, pentru limbile consacrate, traducerea va avea o funcție de exportare, de difuzare, de împrăștiere în plan internațional a capitalului literar central.

Chiar dacă pentru Vișniec orașul Rădăuți continuă să reprezinte centrul lumii, după cum scriitorul afirmă (Vișniec), iar Parisul marchează (prin deducție) periferia, scriitorul îi datorează Franței accesibilitatea la un public mult mai numeros pentru operele sale, prin traducerea în mai mult de 30 de limbi, iar teatrului, o receptare augmentată de multitudinea de puneri în scenă a pieselor.

Bibliografie

- Manolescu, Florin. *Enciclopedia exilului literar românesc 1945-1989*. București: Editura Compania, 2003.
- Agamben, Giorgio. *Homo Sacer. Puterea suverană și viața nudă*. Trad. de Alexandru Cistelean. Cluj-Napoca: Editura Ideea Design&Print, 2006.
- Arendt, Hannah. *Originile totalitarismului*. Trad. Ion Dur, Mircea Ivănescu. Ed. a III-a. București: Editura Humanitas, 2014.
- Behring, Eva. *Scriitori români din exil 1945-1989 O perspectivă istorico-literară*. Trad. din lb. germ. de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau. Ediție revăzută de

- Eva Behring și Roxana Sorescu. București: Editura Fundației Culturale Române, 2001.
- Benga, Grațiela. *Eliade. Căderea în istorie*. Timișoara: Editura Hestia, 2005.
- Bhabha, Homi. *The location of culture*. London and New York: Routledge, 1994.
- Briscan, Zara. *Literatura din exil*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.
- Casanova, Pascale. *Republica Mondială a Literelor*. Trad. din limba franceză Cristina Bîzu. București: Editura Art, 2016.
- Cârnelci, Magna. „Exilul provizoriu”. *Secolul XX*, 10-12 (1997), 1-3 (1998).
- Codrescu, Andrei. *Disparația lui „Afară”*, București: Editura Univers, 1995.
- David, Emilia. *Consecințele bilingvismului în teatrul lui Matei Vișniec*. București: Editura Tracus Arte, 2015.
- Eliade, Mircea. *Încercarea labirintului*. Trad. și note de Doina Cornea. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1990.
- Iliescu, Adrian-Paul. „Exil, exil interior, modernitate”, *Secolul XX*, 1-2-3 (1998).
- Marin, Noemi. *The Rhetoric of Andrei Codrescu: A Reading in Exilic Fragmentation*, în Domnica Radulescu (coord.), *Realms of Exile: Nomadism, Diasporas, and Eastern European Voices*. Lexington Books, Lanham, MD, 2002, p. 97.
- Martin, Mircea. *G. Călinescu și „complexele” literaturii române*. Postfață de N. Manolescu, Pitești: Editura Paralela 45, 2002.
- Mironescu, Doris. *How Does Exile Make Space? Contemporary Romanian Emigre Literature and the Worldedness of Place: Herta Müller, Norman Manea, Andrei Codrescu*, în vol. *Romanian Literature as World Literature*. Eds. Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian. New York: Bloomsbury Publishing, 2017.
- Paleologu, Alexandru. *Exil, emigrație, diaspora*. Prefață la *Vocile exilului*. Ediție îngrijită de Georgeta Filitti. București: Editura Enciclopedică, 1998.
- Rachieru, Adrian Dinu. *Voci din exil: alte polemici de tranziție*. București: Editura Ideea Europeană, 2022.
- Rushdie, Salman, *Patrii imaginare*. Trad. din limba engleză de Silvia Chirilă. Iași: Editura Polirom, 2008.R
- Said, Edward. *Reflections on Exile and Other Essays*, Cambridge: Harvard University Press, 2002.u
- Shafraan, Dan. „Exilul ca forță creatoare”, *Limba română*. Revistă de știință și cultură. Nr. 11, anul XIV, 2004. Nr. tematic *Zile și nopți de literatură : exilul și globalizarea*. Trad. Lilia Țurcanu.
- Ulici, Laurențiu. „Avatarii lui Ovidiu”, *Secolul 20*, 10-12 (1997), 1-3 (1998).
- Vișniec, Matei. „Sunt un profesionist al cuvintelor”, în *Dilema Veche*, 515 (24-30 decembrie 2013).

I. L. Caragiale și biografia romanțată în tendințe

Maria-Andrea Cotrău

Masterand, Universitatea din Oradea

Lect. univ. dr. Anca Tomoiogă (coord.)

Abstract

Over the course of time, romanticized biographies have been a real dilemma in the cultural and literary world. The fine line between reality and fiction has been scrutinized, but this has not hindered the success of romanticized biographies. This project focuses on the analysis of Bogdan-Alexandru Stănescu's novel "Caragiale. Scrisoarea pierdută", which is a romanticised biography inspired by the letters and life of the playwright. First, I will introduce the concept of romanticized biographies in general. I will talk about the difference between a factual biography of a cultural personality and a romanticized one. Second, I will concentrate on the examination of Stănescu's novel, with a particular emphasis on uncovering a portrayal of Caragiale that has been overlooked by literary criticism. Finally, I will present the characteristics of Caragiale discovered in the romanticised biography.

Keywords: *romanticized biography, letter, correspondence, Caragiale, portrait.*

Introducere

Viața și opera marelui dramaturg I. L. Caragiale au constituit mereu un subiect analizat de mulți critici literari și biografi, însă o carte cu adevărat originală este biografia romanțată a lui Bogdan-Alexandru Stănescu (n. 1979), intitulată *Caragiale. Scrisoarea pierdută*.

Înainte de a defini biografia romanțată, este esențial să pomenesc aici sensul comun al cuvântului *biografie*. Definiția pe care o oferă *Dicționarul Explicativ al Limbii Române* pentru biografie este

expunere scrisă și comentată a vieții unei persoane” (DEX, p. 115). În cadrul articolului *Biografia – o scurtă istorie*, publicat în revista *Dilema Veche* de către Alexandru Orfim, se expune frecvența confuziei dintre biografie și istorie. Vechii greci au făcut distincția între cele două concepte. Istoria „expune faptele politice și militare, așa cum s-au petrecut ele, iar istoricii trebuie să fie serioși și să prezine numai informațiile care pot fi dovedite cu mărturii documentare sigure”, pe când biografia „trebuia să răspundă unei exigențe diferite: aceea de a arăta dintr-o perspectivă morală cine au fost marii oameni, de a le pune în lumină caracterul, aducându-le laude sau critici. (Orfim, 2021)

1. Scurt istoric al biografiilor

De-a lungul timpului, felul de a scrie biografii s-a schimbat, modalitățile fiind influențate de diferite contexte sociale, religioase sau culturale. Perioada medievală, spre exemplu, era marcată de biografii care aveau în centrul preocupărilor lor viețile sfinților. În secolele XVII-XVIII, cele mai multe scrieri sunt despre viața personalităților culturale, a scriitorilor sau a filozofilor. Conferențiarul Alexandru Orfim precizează în articolul menționat anterior că „finalul secolului al XIX-lea și începutul celui următor a fost o *vîrstă de aur* a biografiei”, astfel că acest gen nu a mai fost abordat doar de către istorici, ci și de critici literari și jurnaliști.

Literatura română se bucură și ea de biografii valoroase. Cei mai importanți biografi din literatura română, în concepția criticului literar Ion Simuț, ar fi George Călinescu, ale cărui biografii despre Eminescu și Creangă sunt niște capodopere, și Șerban Cioculescu cu biografia despre Caragiale, „restituind profilul unei personalități pe fundalul pregnant al unei epoci”.

În revista *Cultura*, Ion Simuț menționează și alte scrieri însemnate, postbelice despre viața diferitor personalități:

Adrian Marino despre Al. Macedonski (1966), prima biografie exemplară, D. Vatamaniuc despre Ioan Slavici (1968), Ion Bălu despre G. Călinescu (1981), Nicolae Gheran despre Liviu Rebreanu (I, 1986; II, 1989) (Simuț, 2014).

1.1. Problemele biografiilor în perioada comunistă

Perioada comunistă aduce schimbări în ceea ce privește noțiunea de biografie, modificându-i înțelesul. O primă problemă pe care Ion Simuț o sesizează este „occidentalizarea criticii din anii „70” care aduce cu sine o degradare a biografiei, fiind lipsită de interpretarea personală a autorilor, accentul fiind pus doar pe documentare. (*Ibidem*)

A doua problemă ar fi „comprimarea biograficului și reducerea lui la o secvență dintr-o monografie”. În lucrările despre viața și opera unor personalități este mult mai dezbătută opera, iar elementele biografice sunt foarte slab tratate, ba chiar superficial, o eroare în sine, din punctul meu de vedere, fiindcă nu poți se poate comenta opera unui scriitor în profunzimile ei dacă nu este cunoscută biografia acestuia, unde se pot regăsi multe indicii, dar nu toate, desigur, care să elucideze semnificațiile operelor. Ion Simuț oferă câteva exemple de cercetări în care partea biografică este distilată:

„I. Negoîtescu despre Eminescu, I. Constantinescu despre Caragiale, cărțile lui N. Manolescu despre Maiorescu”. Cu alte cuvinte, pe urmele criticului, se poate afirma că în perioada comunistă „literatura era mai importantă decât viața. (*Ibidem*)

1.2. Perioada postdecembristă

După căderea comunismului, s-a produs o întorsătură de situație, viața devenind mai importantă decât literatura. Două exemple de biografii excepționale din această perioadă ar fi: cea a lui Ion Bălu despre Lucian Blaga și cea scrisă de Florin Turcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*. Ion Simuț afirma că unul dintre cele mai importante aspecte în legătură cu noile biografii este „libertatea ideologică a abordării aspectelor biografice și a interpretării operelor în raport cu biografia”. Perioada postdecembristă este marcată și de atracția pentru politică, criticul literar Ion Simuț precizând că:

oricare scriitor important am studia, nu putem ignora cel puțin două aspecte: relația cu instituțiile comuniste (Cenzura, Partidul Comunist, Securitatea) și profilul ideologic creionat în funcție de testele timpului (comunismul, naționalismul, europenismul). (*Ibidem*)

Se poate deduce astfel că o parte importantă a biografiei o constituie convingerile politice ale scriitorilor, care pot apărea și în opere, sub o formă sau alta.

2. Biografia romanțată în tendințele literare

În timp, interesul pentru lectura biografiilor a scăzut, cei mai interesați de aceste subiecte, desigur, fiind studenții sau oamenii de cultură în general. În ultima perioadă, biografiile s-au modernizat și aduse în tendințele literare prin intermediul biografiilor romanțate.

Criticul literar George Călinescu elucidează semnificația biografiilor romanțate astfel: „Biografia romanțată propriu-zisă [...] este o scriere în care pe un cadru cronologic relativ exact se inventează situații și dialoguri. Hibriditatea genului este evidentă numaidecât.” Altfel spus, biografiile romanțate sunt „despre realitate și ficțiune, despre cum pot fi rescrise viețile unor personaje iconice și de către autori români contemporani”, după cum conchidea redactorul-șef al Editurii Polirom, Adrian Botez, în interviul dat revistei *Dilema Veche*.

Un concept relativ nou, biografia romanțată aduce literatura într-un alt registru, lăsând cititorii să se bucure atât de datele biografice ale celor mai importante personalități culturale, cât și de o literatură de calitate, unde se regăsesc „povești țesute de autori contemporani despre viețile unor nume autohtone sonore, și nu biografie seacă și critică literară” explica în Edith Pop *Suplimentul de cultură*.

De asemenea, trebuie punctat că biografiile romanțate nu se înscriu în seria istoriei literare, scopul lor nefiind redarea cât mai fidelă a vieții anumitor personalități, ci:

„reconstrucția vocii creatorului respectiv, a esenței sale artistice și a felului său de a fi ca om, în general și, de ce nu, reflectarea, într-o anumită măsură, a spiritului acelei epoci, a mediului și a cercurilor artistice în care s-a învățat această persoană.” (Cobuz, 2022)

Odată cu biografiile romanțate, numărul cititorilor interesați de a afla despre viețile anumitor personalități culturale sau literare va crește simțitor, pentru că lectura acestei categorii de cărți este una mult mai captivantă și interesantă decât biografiile clasice, fiind pe gustul cititorilor în general. Iată un pasaj din biografia lui Șerban Cioculescu, *Viața lui I. L. Caragiale*, în comparație cu o secvență din biografia romanțată *Caragiale. Scrisoarea pierdută* de Bogdan-Alexandru Stănescu:

„La 30 ianuarie, în zori, se naște Ion, fiul lui Luca Caragiali și al Ecaterinei, și se botează la 7 februarie, în biserica din satul Haimanale, jud. Prahova (satul a primit în zilele noastre numele Ion Luca Caragiale); tatăl său funcționează ca secretar al Mănăstirii Mărgineni, închinată Mănăstirii Sinai.” (Cioculescu, *Viața lui I. L. Caragiale*, p. XII.)

„M-am născut iarna, pe fine de ianuarie, anul una mie opt sute cincizeci și doi, dar nu cum spune Vlahuță, cu sentimentalismul lui adesea ieftin (il iertăm, că-i băiat de aur), ca domnul nostru în iesle, ci cu toate condițiunile la care te-ai aștepta să le aibă soția contabilului mănăstirii de hacana.” (Stănescu, *Caragiale. Scrisoarea pierdută*, p. 2.)

2.1. Caragiale romanțat – între realitate și ficțiune

Fiind o personalitate marcantă în istoria literaturii române, nu avea cum să lipsească o biografie romanțată despre I. L. Caragiale. Scriitorul Bogdan-Alexandru Stănescu s-a ocupat într-un mod foarte ingenios de biografia ficțională a marelui umorist în romanul *Caragiale. Scrisoarea pierdută*.

Încă de la început, prin pretextul găsirii manuscrisului pierdut al maestrului dramaturg, autorul anunță că ceea ce urmează este o ficțiune. Romanul începe simbolic printr-o scrisoare pe care un fost student la Litere o adresează fostului său profesor de literatură și care conține povestea aflării scrisorii pierdute a lui Caragiale pentru Paul Zarifopol „vă trimit o poveste [...] nu e a mea, însă am devenit stăpânul ei printr-o aruncare de zaruri”. (Stănescu, p. 7, 2019.)

Povestirea găsirii acestei scrisori oferă o veridicitate iluzorie întregului roman. Acest parcurs al epistolei găsite, în primă instanță de Roza Wiemme, „menajera familiei Caragiale din perioada berlineză”, păstrată în familia dânzei timp de o sută de ani și mai apoi ajunsă pe mâna doamnei Muller, strănepoata Rozei care îi oferă scrisoarea fostului student, amintește

de parcursul scrisorii de amor a lui Zoe Trahanache din comedia lui Caragiale, *O scrisoare pierdută*. Exact aceste referințe la opera și viața scriitorului, împletite cu insertiile imaginative ale scriitorului Bogdan-Alexandru Stănescu, fac biografia romanțată unică, inedită și mult mai captivantă.

Stănescu reușește să creeze un personaj fictiv, dar care este inspirat din scrisorile lui Caragiale, confirmând aceste precizări într-un interviu acordat *Muzeului Național al Literaturii Române*. Autorul dorește prin acest volum să evidențieze și cealaltă versiune a dramaturgului, cea de om sensibil, prietenos, loial, demontând clișeele (cu privire la persoana lui Caragiale), care se regăsesc în societate, literatură, acestea reducându-l adesea pe Caragiale la zeflema, cinism, antipatie.

Cartea lui Bogdan-Alexandru Stănescu include informații biografice reale care sunt povestite de către personajul Caragiale sub forma unei scrisori de întinderi mari. Folosind persoana I, eseistul însuși afirmă într-un interviu acordat *Suplimentului de cultură* că a fost primejdios, dar dorința de a arăta lumii partea cenzurată a marelui nostru dramaturg a fost mai presus decât orice temere: „Apoi, după ce am trecut prin operă și prin corespondență, mi-am dat seama că am o șansă de a le închide obloanele peste limbă și degete: să folosesc persoana I. Era extrem de riscant”. Autorul biografiei romanțate încearcă să ilustreze prin mesajul epistolei stilul particular al marelui dramaturg.

Falsa scrisoare începe prin formula de adresare „drăguțule”, iar din corespondența către Paul Zarifopol, se poate observa că această apelatie era frecvent folosită de către Caragiale. Pe parcursul manuscrisului se regăsesc și alte formule pe care dramaturgul le utiliza în scrisorile către bunul său prieten, acestea fiind: „Herr Doctor”, „Scumpe Domnule Doctor”, „Dragă coane Păvălucă”, „Stimate domnule Doctor”. Chiar și prin aceste detalii, Stănescu reușește să aducă realitatea în ficțiune, să contureze stilul epistolierului, redând astfel spiritul ludic al omului Caragiale. Tot prin această alegere a autorului de a-și lăsa personajul să folosească aceste apelative, pune în lumină conservatorismul personalității culturale care era „în stilul epocii, care respinge tutuiala”, după cum aflăm din corespondența cu Paul Zarifopol.

Biografia romanțată înglobează cele mai importante evenimente din viața lui I. L. Caragiale, iar prin personajul care îl întruchiează pe dramaturg, înțelegem aceste momente simțite la intensitate maximă, dar, prin intermediul lor, și un portret conturat al scriitorului pe care îl putem identifica prin ajutorul eroului.

În scrisoare, personajul amintește de inițierea în școală a scriitorului, dar și momentele petrecute în familie. Puțini oameni îl cunosc pe Caragiale drept un familist, însă această trăsătură este evidențiată în carte unde

personajul așteaptă cu nerăbdare să petreacă timpul cu familia sa „așa cum sub genuina plăcere a familistului de a-și petrece zilele alături de microbii mei, Luki, Tuști și Didina”. La fel ca în cazul personajului construit de Stănescu, I. L. Caragiale folosește aceste apelative pentru copiii săi, date care se pot afla din biografia și corespondența scriitorului. Criticul literar Șerban Cioculescu remarcă în *Viața lui I. L. Caragiale* această trăsătură, povestind despre momentele în care dramaturgul își întreținea mama și sora, oferindu-le un trai mai bun, cu toate că în perioada în care și-a susținut financiar familia era revizor școlar, o meserie nu foarte bine plătită. Aceste gesturi vorbesc despre sacrificiul pe care Caragiale îl face din iubire pentru familie. Descoperim, astfel, partea sa sensibilă, care nu este atât de proeminentă în critică, ba chiar a fost acuzat de multe ori, din cauza schițelor precum *Vizită...*, *D-l. Goe* că urăște copiii, ceea ce nu era adevărat, în operele sale criticând educația precară și răsfățul din burghezie.

De asemenea, în biografia romanțată a lui Stănescu, personajul tinde adeseori să fie liric, scrie versuri, la fel cum făcea Caragiale în corespondența sa, mai ales cu Zarifopol. Autorul a redat foarte bine stilul creatorului *Năpastei*, păstrând tipurile de rimă utilizate de Caragiale, rima împerecheată:

Ieri, în urbea cea divină,/ în Focșaniul fără vină,/doi armeni, plus avocați,/ s-au plesnit
cam înfocați” (personajul Caragiale); „Di ieri seara, di la nouă,/ Plouă, c’coani, plouă,
plouă.../ Și eu, sângur, sângurel,/ Tot mă lupt c-un păărel. (I. L. Caragiale către Paul
Zarifopol, scrisoarea 78)

și rima încrucișată:

Și erau în berărie:/ Mese, scaune, pocale,/ Chelneri, sticle și butoaie/ Și nea Iancu
Caragiale.” (personajul Caragiale); „Pentr-un zâmbet, o privire/ De la tine, scump
odor,/ Partea-mi dau de fericire,/ Dau chiar patrie, onor. (I. L. Caragiale către Paul
Zarifopol, scrisoarea 263)

Personajul lui Stănescu nu a lăsat pe din afară problema cu *O noapte furtunoasă*, frustrarea și nervozitatea simțindu-se prin limbaj. Dezgustat de criticile lipsite de sens, protagonistul apelează la comentarii ironice și acide:

altă trăsătură a poporului geto-dac, ipocrizia cu ifos. Moralitatea lipită de frunke, în timp ce ne luăm neveste fete de 13-14 ani, abia ieșite din scutece”. Pe lângă ironie, autorul biografiei romanțate îl portretizează pe Caragiale și ca un om impulsiv, dovadă fiind reacția și atitudinea sa față de Ion Ghica și de alegerea de a scoate anumite scene din piesă „eu spumeg. La final mă reped în biroul lui Ghica [...] îi cer socoteală [...] îmi ies din pepeni și doar de hatârul părului alb nu-l iau de guler. (p. 91)

În eseu *I. L. Caragiale și caligrafia plăcerii. Despre eul din scrisori*, Dan C. Mihăilescu comentează despre cultul prieteniei pe care autorul comediei *O scrisoare pierdută* îl slujea, însă acesta nu a constituit un impediment în a-și

răni prietenii prin comentarii dureroase, ironice, iar din cauza lor ajungea să își îndepărteze amicii de sine. Nici marele romantic, Mihai Eminescu, nu a scăpat de ironiile lui Caragiale, idee subliniată și de eroul construit de Bogdan-Alexandru Stănescu în biografia romanțată, unde personajul își caracterizează prietenul într-un mod comic și ironic, specific de altfel scriitorului *Momentelor* „nici nu era greu să fii mai înalt ca Eminescu, cari și când stătea în picioare te tot așteptai să se ridice odată”. Protagonistul cărții lui Stănescu povestește și despre ruptura dintre Eminescu și Caragiale, cauzată de apropierea dintre dramaturg și iubita poetului, Veronica Micle. Autorul conturează în acest episod un Caragiale căruia nu pare a-i păsa de repercusiuni, dar și un Caragiale muștrat de conștiință care regretă răcirea relației cu amicul său „Am regretat? Da [...] dar mi-am asumat”.

Două evenimente importante din viața scriitorului, pe care Stănescu a pus foarte mult accent, sunt procesul dramaturgului cu Alexandru Ionescu Caion și controversa cu drama *Năpasta*. Stănescu a nuanțat prin intermediul personajului fictiv Caragiale, dezgustul față de societatea din care făcea parte și care l-a determinat să se autoexileze la Berlin.

Scrisoarea imaginară se termină prin formula „A d-tale slugă, Car”, fiind una dintre cele mai comune încheieri pe care dramaturgul le folosea în corespondența cu Paul Zarifopol. O notă inedită a întregului roman este dată de mesajul de pe manuscris „A nu se trimete”. Acesta face referire la obiceiul pe care pamfletarul îl avea de a cere înapoi scrisorile mai personale, la fel ca în contextul scrisorii către Dragomirescu, unde Caragiale îi împărtășea acestuia o fabulă „Dragă Mihalache, îți alătur o fabulă. Dacă nu-ți convine, mi-o trimiți înapoi imediat în plic recomandat” sau de a ruga destinatarul să nu mai citească altcineva scrisoarea, precum se întâmplă și în cazul epistolei din 1908 către Mihail Dragomirescu „bineînțeles, această scrisoare nu trebuie s-o vază amatorii tăi de autografele mele”. Bogdan-Alexandru Stănescu ilustrează astfel, prin personaj, un Caragiale sensibil, confesiv, dar în același timp privat și misterios.

Totodată, ingeniozitatea autorului biografiei ficționale se remarcă și prin subtilele sugestii cu caracter ironic. Cel mai evident exemplu este chiar alegerea titlului care face trimitere la cea mai cunoscută comedie a lui Ion Luca Caragiale, și anume capodopera *O scrisoare pierdută*. Încă de la titlu, Stănescu transmite cititorilor că povestea este una fictivă, dar care se inspiră din realitatea marelui dramaturg. Ironia, ca atitudine postmodernă, este evidentă în corelația dintre intriga piesei de teatru și ficțiunea lui Stănescu, atât scrisoarea lui Ștefan Tipătescu, cât și cea a personajului biografiei romanțate ajungând să se piardă și într-un final să fie găsite.

De asemenea, caracterul fictiv și ironic al operei este conturat și prin construcția personajului Caragiale care în carte este foarte atent la detaliile biografice, deși în realitate scriitorul a refuzat să dea amănunte despre viața

sa. Aceste sunt subliniate și prin nedumerirea principală a manuscrisului, Ștefan Cazimir afirmând în revista *România literară* că aceasta ar viza „caracterul plauzibil al unei autobiografii pe care Caragiale, în pragul sfârșitului, o trimite unui om care știa mai totul dinainte”. Criticul literar pune acest detaliu sub semnul întrebării, formulând o posibilă ipoteză:

Acesta să fi fost tîlcul ascuns, ca să riscăm o ipoteză, al inscripției de pe plic <<A nu se trimite? Altfel spus: Caragiale se descarcă sufletește într-o scrisoare adresată formal lui Zarifopol, dar în realitate destinată doar sieși? Întrebarea rămîne deschisă. (Cazimir, 2020)

Concluzii

Așadar, în *Caragiale. Scrisoarea pierdută*, Bogdan-Alexandru Stănescu ne prezintă un altfel de portret al maestrului dramaturg, unul complex, însumând atât calități subaccentuate de critica literară și biografii, cât și defecte, interesul căzând pe virtuți, tocmai pentru a disocia imaginea consacrată a lui Caragiale de zeflemeaua, asprimea și tendința de a critica în exces care-i conturaseră portretul. Astfel, în biografia romanțată facem cunoștință cu sensibilul, familistul, prietenosul, devotatul, glumețul și ludicul Caragiale, o personalitate total contrară clișeelelor notorii, evocată prin intermediul personajului, inspirat mai ales din corespondența Caragiale-Zarifopol.

Odată cu romanțarea lor, interesul pentru lectura crește. Trecerea de la biografiile seci la cele romanțate aduce un adevărat plus în literatura română deoarece apropie cititorul român de scriitori și viața lor. E vorba despre o experiență de cunoaștere care începe printr-o aparență interiorizată prin intermediul perspectivei narative subiective.

Cunoașterea vieții scriitorilor este esențială. Fără lectura biografiilor nu se poate ajunge la descoperirea unui registru important al semnificațiilor operelor, care rezidă din imediata vecinătate a persoanei autorului care inevitabil pătrunde opera.

I. L. Caragiale este mai mult decât critica a lăsat să se vadă. Prin analiza atentă atât a biografiei romanțate a lui Stănescu, dar și a corespondenței lui Caragiale am identificat o altă persoană. Nu pe cînicul, ironicul și criticul Caragiale, dar pe familistul, devotatul, prietenosul și grijuliul epistolier. Aceste noi descoperiri despre omul Caragiale firește că nu ar fi fost posibile fără aprofundarea biografiei autorului, subliniindu-se din nou importanța pe care o are lectura vieții scriitorului.

Cartea lui Bogdan-Alexandru Stănescu, *Caragiale. Scrisoarea pierdută* poate deveni un reper pentru lectorul care dorește să-l cunoască pe Caragiale omul. Deși nu constituie o veritabilă sursă documentară, avînd și o parte fictivă, reprezintă totuși o cale inedită de cunoaștere din altă perspectivă

a autorului *Năpastei*. Folosirea persoanei I nu face altceva decât să apropie cititorul atât de personaj, cât și de scriitor în sine, ilustrând o fereastră sau o oglindă către mintea și sufletul celui pe care clișeul a încercat să îl reducă la cinism.

Bibliografie

- Academia Română. *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Editura Univers Enciclopedic Gold, 2016.
- Botez, Adrian. „«Am primit mult mai puține reclamații decît mă așteptam» - interviu cu Adrian BOTEZ”. *Dilema Veche*, nr. 848/2020.
- Caragiale, I. L., *Opere, V. Corespondență*. București: Editura Academia Română, 2022.
- Cazimir, Ștefan. „Caragiale romanțat”. *România literară*, nr. 7/2020. <https://romanaliterara.com/2020/03/caragiale-romantat/>.
- Cioculescu, Șerban., *Viața lui I. L. Caragiale*, București: Editura Minerva, 1972.
- Cobuz, Victor. „Două superstaruri ale literaturii române postbelice”. *Observator cultural*, nr. 1130. <https://www.observatorcultural.ro/articol/doua-superstaruri-ale-literaturii-romane-postbelice/>.
- <https://dilemaveche.ro/sectiune/regimul-artelor-si-munitiilor/am-primit-mult-mai-putine-reclamatii-decit-ma-630688.html>.
- Mihăilescu, Dan C., I. L. Caragiale și caligrafia plăcerii. *Despre eul din scrisori*. București: Editura Humanitas, 2012.
- Orfim, Alexandru. „Biografia – o scurtă istorie”. *Dilema veche*, nr. 899. <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/biografia-o-scurta-istorie-632871.html>.
- Pop, Edith. „«Biografii romanțate» sau teama devierii de la canon”. *Suplimentul de cultură*, nr. 661. <https://suplimentuldecultura.ro/29056/biografii-romantate-sau-teama-devierii-de-la-canon/>.
- Simuț, Ion. „Biografismul în trei etape”. *Revista Cultura*, nr. 456. <https://revistacultura.ro/nou/biografismul-in-trei-etape/>.
- Stănescu, Bogdan-Alexandru. „Remember I. L. Caragiale”. Interviul realizat de Muzeul Național al Literaturii Române, 9 iunie 2020 <https://youtu.be/TlBhswDN5A?si=IDvh9FW687W2XeRy>.
- Stănescu, Bogdan-Alexandru. *Interviul cu scriitorul și traducătorul Bogdan-Alexandru Stănescu: „Cred că aș putea renunța la scris, însă la traducere niciodată”*, interviu realizat de Alina Vilcan. 16 oct. 2020. Suplimentul de cultură.
- Stănescu, Bogdan-Alexandru. *Caragiale. Scrisoarea pierdută*. București: Editura Polirom, 2019.

Episodul junimist în biografiile romanțate dedicate lui Eminescu

Maria-Cristina Bîte

Studentă, Universitatea din Oradea

Conf. univ. dr. Crenguța Gânscă (coord.)

Abstract

Eminescu, a special personality of the Romanian literary world and culture crosses the boundaries of time and becomes a literary character in different novels. His life and personality constituted a point of common interest for the following authors: Cezar Petrescu, Eugen Lovinescu and Florina Ilis, who at different periods of time produced original writings that in some places are more believable than the official biographies. The present work, derived from a larger study, places these biographical literary writings in parallel, trying to show the points of interest for each author and the literary approach at the Junimea period, as a turning point and of great significance in Eminescu's destiny.

Keywords: *Eminescu, literature, scientific biography, literary character, Junimea, biography*

Introducere

Mihai Eminescu, individualitate remarcabilă a literaturii și culturii românești, beneficiază de o dualitate atipică și anume cea de mit cultural, cât și cea de personaj literar, care contribuie la aplecarea unor scriitori asupra vieții sale, după cum adesea se întâmplă în cazul portretelor semnificative ale umanității. Câțiva scriitori precum: Cezar Petrescu, Eugen Lovinescu și Florina Ilis s-au aplecat în vederea realizării unor biografii romanțate având în vedere monografiile oficiale, dar și talentul literar care uzează din belșug de episoade ficționale remarcabile. Aceste frânturi literare aduc un plus de culoare biografiei eminesciene și oferă o imagine actuală a unei vieți literare. Interesul autorilor de a crea din prisma scrierilor documentare avute în vedere conduce la identificarea unei noi perspective asupra tânărului Eminescu, perspectivă care reușește să construiască din acest moment de răspântie în viața poetului o adevărată biografie. Perioada junimistă se revărsă asupra paginilor de critică drept una dintre cele mai valoroase în cadrul destinului eminescian, dar totodată, autorii menționați reușesc să evidențieze cât mai bine impactul pe care l-a avut această apartenență.

1. Scurtă introducere la *Junimea*

Junimea reprezintă o societate culturală și literară înființată la Iași în jurul anului 1863, după mărturisirile făcute atât de George Panu, cât și de Iacob Negruzzi. „[...] pe la sfârșitul anului 1863, sau pe la începutul anului 1864 se întorsese și Maiorescu din Berlin și eu m-am grăbit să merg să îl văd.” (Negruzzi 31) societate care a dezvoltat în jurul ei generația Marilor Clasici. Știut este că pentru Eminescu această grupare a avut un rol definitoriu, deoarece a contribuit la publicarea celor mai importante poezii ale poetului, în diverse momente de cotitură, la început când nu era sigur de succes, iar mai târziu este încurajat constant să scrie. Cu ajutorul și resursele financiare oferite de Titu Maiorescu acesta beneficiază de oportunitatea de a-și continua studiile la Berlin (însă nu au o finalitate), dar și posibilitatea de a obține o sursă de venit.

În jurul lui Titu Maiorescu și a lui Iacob Negruzzi ia astfel naștere societatea la care se vor adăuga membri din vaste domenii având toți în comun gustul pentru literatură, dar nu toți vor beneficia de o perioadă prolifică, deși premisa este că acceptă pe oricine, nu toată lumea se va regăsi. La început, societatea se formează pe baza unor discuții de lungă durată, pierdute în atemporal, Titu Maiorescu dezvoltă teme diverse, iar discuțiile încep să prindă conturul unor prelegeri. Prin aceste prelegeri, societatea este înființată neoficial, urmând ca și P.P. Carp și Vasile Pogor să se pregătească în vederea prezentării unor discursuri.

Junimea reprezintă o societate necesară la acea vreme pentru ca tinerii talentați din punct de vedere literar să își poată desăvârși creațiile. Criteriul de selecție nu presupunea cerințe imposibile, ci simple în fapt după cum mărturisesc înseși membrii „vine cine vrea, rămâne cine poate.” (Negruzzi 16) Pornind de la această premisă, se observă caracterul primitiv și deschis al societății spre tinerii dornici să se alăture. Acest lucru a motivat majoritatea ieșenilor puțini mai răsăriți, numiți în acest mod de către George Călinescu, să se înscrie. Se va observa diversitatea membrilor din toate punctele de vedere: gusturi, idei, obiceiuri și merite distincte, stare materială și financiară diferite, dar și diversitatea studiilor, în țară sau în străinătate urmând specializări aparte. Uneori această diversitate poate fi considerată un punct vulnerabil, deoarece presupune o diferență de opinii, care nu este primită de întregii membri, dar ținând cont de faptul că diversitatea contribuie la dezvoltarea unei opinii critice și la crearea scenariului ideal, acest lucru este un plus pentru junimiști.

Se poate menționa în acest caz o calitate aparte a membrilor, toți erau bărbați, conform imaginii oferite de scriitoarea Ioana Pârvulescu asupra societății secolului respectiv „Tot ce se petrece în secolul 19 cere curaj, hotărâre, forță, adică atributele socotite în istorie și în artă obligatorii pentru

portretul masculin.” (Pârvulescu 69) Astfel, inexistența laturii feminine, în perioada actuală poate fi considerat drept un lucru negativ și exagerat, însă la acea vreme este justificat datorită imposibilității înscrierii fetelor la școli, pentru că școlile erau alcătuite în acea perioadă doar din băieți, programele mixte fiind inexistente. Odată cu trecerea timpului, însă, femeile își făceau apariția tot mai des la unele ședințe, mai ales odată cu mutarea la București a majorității junimiștilor.

Întâlnirile din cadrul *Junimii* par a fi specifice unui loc de creație prin atmosfera deschisă, exprimarea liberă, uneori prea subiectivă a părerii individuale, dar scopul *Junimii* este unul mai măreț, care nu presupunea un simplu schimb de idei, ci propunerea unei noi direcții în literatură. Chiar dacă pentru început scriitorii erau îndemnați de Titu Maiorescu să scrie orice, doar să scrie ceva pentru a avea material de discuție, asta nu înseamnă că tot ceea ce se scria putea fi publicat, ca având valoare literară. De aceea, ajunge să îi îndemne pe colegii săi să adopte un stil mai riguros, pentru ca în felul acesta fiecare întâlnire să aibă o finalitate progresivă.

Din contră, Maiorescu luptă neîncetat în scopul de a nu lăsa mediocritatea să prindă amploare, pentru că acest fapt reprezintă o capcană în care tinerii aflați la început de drum sunt predispuși să cadă. Este făcută distincția între artă, ca formă absolută de exprimare și simpla scriere fără scopuri mărețe.

După câteva ședințe, când Maiorescu, surprins de modul arbitrar cu care noi toți ceilalți făceam propunerile cele mai variate, se puse să cugete la toate acestea [...] și clădi o temelie solidă, pe care se putu ridica o sistemă rațională, numai atunci discuțiunile noastre deveniră serioase și avură spor. (Iacob Negruzzi 51)

Raportat la indicii spațiali unde au avut loc întâlnirile junimiste acestea presupun prin rotație două spații: primul, acasă la Maiorescu, iar al doilea este la casa lui Pogor. „Ședințele noastre într-o săptămână la Maiorescu în casa din fundul curții Trei Erarhilor în care se mutase și în Vinerea săptămânei viitoare în casa lui Pogor.” (Negruzzi 46) Iar ca indice temporal, ziua de vineri seara a fost aleasă spre a desăvârși întâlnirile cu scop literar „Sara de vineri fusese hotărâtă pentru întâlnirile noastre, zicând Pogor că literatura ca și artele frumoase nu se pot face decât în ziua de Vineri.” (Negruzzi 47)

Odată cu apariția revistei *Convorbiri literare*, nume propus de Iacob Negruzzi, acestuia i se cuvine și rolul de redactor fiind propus de însuși domnul Maiorescu, societatea trece print-o schimbare și devine mai astfel mai cunoscută „Tu ai găsit numele, tu ești dator să conduci treaba, fii tu redactorul *Convorbirilor Literare!*” (Negruzzi 90) Conform însemnărilor făcute de Negruzzi primul număr al revistei datează din 1 Martie 1867, care se arată un real succes, contribuția lui Maiorescu fiind incontestabilă. Pentru

început se optează pentru o colaborare inedită cu nimeni altul decât Vasile Alecsandri, considerat drept cel mai de seamă poet la vremea respectivă, deoarece tinerele talente nu stârneau curiozitatea cititorilor.

1.1. Ipostaze literare ale episodului junimist

Atenția scriitorilor de a construi un alt scenariu pentru apartenența lui Eminescu la *Junimea* reprezintă o contribuție considerabilă pentru zona criticii literare, dar și pentru cititori. Astfel, destinul său își urmează cursul firesc, dar în mod diferit, aducând detalii care stârnesc curiozitatea cititorilor. Ca personaj de roman, Mihai Eminescu este greu de construit, pentru că cititorul deține biografia acestuia și îi urmărește îndeaproape evoluția, astfel libertatea autorului este dirijată.

Cezar Petrescu în romanul său eminescian, încearcă să cuprindă întreaga sa viață, de la perioada copilăriei, trecând prin perioada studiilor, ca elev la Cernăuți, apoi în marile centre europene, la activitatea acestuia la *Junimea* până la perioada în care boala pare să îi afecteze starea de sănătate, dar și activitatea literară. Astfel, autorul construiește încă din perioada studiilor la Viena, episodul în care Iacob Negruzzi îi lansează invitația asocierii la societatea literară din Iași tânărului student Eminescu căruia îi face o vizită specială la cafeneaua Troidl, loc predispus pentru studenții români, mărturisind: „Dar, domnule Eminescu, numai pentru dumneata, numai ca să te cunosc pe dumneata, m-am abătut din drumul băilor mele, și m-am oprit la Viena.” (Petrescu 281) Răspunsul lui Eminescu se poate caracteriza ca fiind entuziast, dornic să accepte propunerea făcută, rostind: „Aș veni bucuros! Aș veni fiindcă mă ademenește *Junimea* și fiindcă are după mine o deosebită însemnătate.” (Petrescu 282)

De asemenea, scena este amintită de George Călinescu sub o altă formă. Acesta amintește scena în care Eminescu, student în străinătate hotărăște timid să trimită o scrisoare la *Junimea* spre a-și încerca norocul, deoarece nu este sigur că poeziile lui sunt potrivite pentru ceea ce caută junimiștii, dar nu ezită să atașeze textul câtorva poezii spre a fi publicate în revista *Convorbiri* „...faptul că își trimisese versurile spre publicare la *Convorbiri* literare este o dovadă că urmarea revistei românești cu atenție și năzuință de a se vedea în ele.” (Călinescu 139) Chiar dacă, aflat peste granițele țării, acesta nu ezită să se intereseze în legătură cu societățile culturale românești deoarece își plănuia să facă parte din ele în momentul în care va reveni în țară. Pentru el, *Junimea* reprezenta o punte spre dezvoltarea intelectuală.

Florina Ilis abordează viața poetului începând cu perioada de maturitate, până la ultimele clipe ale vieții din perspectiva unui Eminescu

bolnav, a cărui flux al conștiinței evocă trăiri simultane, unele exprimate în mod plăcut și clar, dar altele ilogic și greu de înțeles.

După încheierea perioadei de studenție la Berlin, mai exact după ce personajul Eminescu plănuiește cu ardoare să revină în țară și nu dorește să amâne acest lucru, Florina Ilis reconstruiește momentul întoarcerii în sânul *Junimii* într-un mod deosebit de primitiv, față de cum este redat în documentele oficiale. Acesta este primit cu respect, după cum Maiorescu le-a sugerat să se comporte, iar întrebarea mult așteptată despre titlul de doctor devine subiect tabu, din această privință, colegii evită să îl întrebe, limitându-se doar la întrebările de rutină. Așadar, un moment onest, fără întrebări jenante și răspunsuri modeste „fără covorul roșu și fără titlul de doctor.” (Ilis 462)

De altfel, membrii societății respectă cu sfințenie cuvintele lui Maiorescu, care deține la acea vreme funcția relevantă de ministru. Acesta are încredere în decizia lui Eminescu de a reveni în țară pentru moment, deoarece este convins că acesta își va relua la un moment dat studiile doctorale, „Era convins că Eminescu n-a renunțat la ideea doctoratului” (Ilis 462) în vederea obținerii unui loc la catedra Universității.

S-a observat mereu o apropiere sufletească manifestată de domnul Maiorescu față de tânărul poet, căruia proaspăt întors din Berlin îi asigură postul de director al Bibliotecii Universității, chiar dacă Samson Bodnărescu (director până atunci) este nevoit să îi cedeze locul. În schimb acesta nu se simte ofțat din cauza lui Eminescu, ci tocmai plasează întâmplarea pe seama destinului considerat inevitabil fiecărui om indiferent de funcția sau locul pe care îl ocupă în societate. „Că acel ceva, care, în lipsa oricărei alte denumiri mai riguroase, poartă numele de destin, ne-a cuprins pe toți (junimiști, miniștri, regi) [...]”. (Ilis 463)

Eugen Lovinescu, în schimb, în romanele sale accentuează viața eminesciană din perspectivă laturii sentimentale prin prezentarea celor două mari iubiri ale acestuia. Prin prisma acestor trăiri, acesta întretaie firul epic al acțiunii prin adăugarea detaliilor semnificative asupra momentelor relevante prin care trece poetul, adăugând detalii sugestive la imaginea junimistă a acestuia.

Unul dintre astfel de momente este cel legat de vestimentația poetului, fapt adesea amintit și în scrierile biografice documentare, care este adesea subiect de discuție pentru colegii săi. Faptul că Eminescu se prezenta adesea cu pantofii și hainele murdare, stârnea râsul uneori, însă, acest lucru nu l-a oprit să se considere printre cei mai buni membri, fără de care revista *Convorbiri literare* ar fi mai puțin valoroasă din punct de vedere artistic. Stilul vestimentar al acestuia stârnește adesea glume și anecdote inutile din partea colegilor săi, ajungând să îi se facă remarci chiar și în momentele inoportune. Un exemplu în acest sens este amintit de Eugen Lovinescu care

prezintă o întâlnire a *Junimii* la care P.P. Carp remarcă o ploșniță pe haina poetului și îl ironizează de față chiar cu Mite, care urma să îi devină discipol.

Răspunsul poetului este specific, indiferența manifestată ce conduce la părăsirea discuției în mod subtil, după îndepărtarea nerușinată a mizeriei. Gestul conform lui Vladimir Streinu, nu îi este caracteristic personajului Eminescu, lucru pentru care îi combate acest detaliu lui Lovinescu, pentru că, Eminescu cel sensibil, după cum este cunoscut nu manifestă acțiuni doar de dragul de a atrage atenția și nu arată de asemenea, tendința de a aduce reproșuri, ci acceptă totul cu o reticență particulară „[...] nu aparține celui Eminescu atât de sugestiv portretizat de însuși Lovinescu.” (Streinu 155) Aceste episoade neplăcute nu reușesc să îi umbrească calitățile sale literare inegalabile, în ciuda răzbunării manifestate de Carp.

Un moment cheie care arată relațiile dintre membri este acela în care Eminescu, bucuros prezintă nuvela fantastică *Sărmanul Dionis*, nuvelă a cărei text induce în eroare prin profunzimea desăvârșită a limbajului și a stilului. Majoritatea se prezintă neglijenți în vederea acestei opere, manifestând un dezinteres și o tăcere subită, sigurul care înțelege și apreciază este și de această dată, Titu Maiorescu. „La citirea nuvelei *Sărmanul Dionis* junimiștii n-au apreciat cum se cuvine calitatea operei.” (*Pe urmele lui Mihai Eminescu (XIII): EMINESCU ȘI JUNIMEA*) Aceste aspecte neplăcute sunt redată atât în scrierile biografice, cât și în romanele avute în vedere, fapt ce atestă veridicitatea afirmației.

Eminescu a rămas adeseori dezamăgit de reacția junimiștilor în momentul în care el prezintă bucuros vreo scriere nouă, reacția celorlalți este una indiferentă și de-a dreptul plictisită, el, însă, acceptă aceste răspunsuri. Nu dorește să manifeste vreo mișcare de revoltă, indiferent de situație „[...] n-a ripostat niciodată, căpătând astfel reputația unei insensibilități la critică.” (Călinescu 239)

El nu reprezintă tipul care își exprimă opiniile și criticile vehement, ci prefera să își manifeste în mod indirect simțămintele prin simpla indiferență, tăcere acută, anume „o plictiseală critică de om conștient de superioritatea sa.” (Călinescu 229) Spre exemplu la citirea lucrării semnată de Vasile Alecsandri și intitulată *Dumbrava roșie*, Eminescu manifestă o atitudine solemnă și rece. Nu aduce remarci negative, cu atât mai mult cu cât nu era stilul său și i se pare mult prea simplistă și lipsită de farmec „era prea simplă și prea ușoară, imaginile erau prea străvezii, comparațiile prea drepte, nimic transcendental.” (Panu 89)

Totodată, Cezar Petrescu în prezentarea diverselor întâlniri junimiste, arată în mod direct manifestările și obiceiurile personajului său, care pare desprins adesea de realitatea imediată, preferând să ignore prezentul și să își creeze propriul univers ideal „Mihai Eminescu își schimbă privirea îndepărtată, peste capete, într-o altă lume, a sa.” (Petrescu 502) De aceea,

majoritatea colegilor tind să îl caracterizeze drept o fire visătoare, uneori nu sunt siguri dacă participă afectiv la întâlniri, de aceea susțin adesea că este vorba doar despre prezența fizică, iar gândurile lui sunt cu siguranță în îndreptate spre o lume ideală.

Chiar dacă Titu Maiorescu l-a apreciat și ajutat de fiecare dată când era cazul, Eminescu devine o perioadă mai egoist considerând păreri și îndemnurile primite de la acesta drept o insultă, o reținere a operei sale în vederea obținerii audienței pe care pe bună dreptate ar merita-o. „Părerea lui despre toată lumea literară înconjurătoare era detestabilă iar critica îl irita. Maiorescu cădea, se înțelege, în primul rând victimă răutății sale.” (Călinescu 228)

După succesul și noutatea pe care le aduce la nivel artistic, acesta își construiește o imagine pe care nu dorește să o lase adumbrită indiferent de critici. Pe bună dreptate se consideră mult superior celorlalți junimiști. „Nu mai este îndoială că se socotea cel mai mare poet al vremii.” (Călinescu 227)

În acest mod ajunge pradă propriilor gânduri egoiste care îi va afecta starea de sănătate treptat. Aceste detalii apar sub altă formă în scrierea Florinei Ilis, dar în esență asemănătoare, care zugrăvește un personaj egoist, care la întrebările lui Filipescu despre colegii săi junimiști sau despre societate în sine, privirea lui se schimbă și devine aspră, care pare să semnifice o amintire neplăcută.

Un lucru precizat de Florina Ilis scoate la iveală faptul că personajul său își construiește o barieră solidă între viața personală și cea profesională, în ciuda scrierilor oficiale care atestă că Eminescu a pus amorurile și sentimentele personale mai presus de poezie. Chiar dacă adesea este cuprins de sentimente îndurerate raportate la idealul său neîmplinit în iubire, acesta păstrează un ton convenabil pentru a nu împărtăși aceste trăiri cu nimeni „Eminescu are totuși cavalierismul să nu trimită *Convorbirilor* acele poezii în care își exprimă durerea, gelozia, ardoarea, dorința, neputința, deznădejdea și mai presus de toate, blestemul și binecuvântarea unei iubiri interzise.” (Ilis 474)

1.2. Eminescu și alți junimiști celebri

Mihai Eminescu, fiul Căminarului din Ipotești, om simplu, luptându-se cu greutatea materiale ale vieții, în jurul cercului *Junimea* reușește să adune prietenii și colegi de breaslă care își manifestă aprecierea cu fiecare ocazie. Nu puține au fost laudele aduse la persoana și creația acestuia, printre care se mai strecoară și cuvinte de deznădejde, dar pe care acesta le tratează de cele mai multe ori cu o indiferență de neclintit, care stârnește și mai tare adversarii.

O primă caracterizare oficială este oferită de Iacob Negruzzi, care cuprinde în paginile sale despre *Junimea*, un veritabil portret fizic la care adaugă referirea la talentul său nemijlocit al poetului care pe atunci era cunoscut într-o arie restrânsă, dar care cu siguranță a devenit bine-cunoscut generațiilor viitoare, după reala intuiție a lui Negruzzi. „Eminescu era omul cel mai simpatic, cu natura sa impersonală, cu vocea sa cea melodioasă și zâmbetul său cel blând [...] un mic cerc de prieteni recunoștea strălucitul său talent.” (Negruzzi 286)

Florina Ilis alege să înfățișeze cititorilor portretul fizic a lui Eminescu, portret ce surprinde prin calitățile specifice, ca al unui luceafăr în devenire, punând accentul pe tinerețea și amorul care pare să îi fi inundat întreaga ființă, lucru care îl determină să strălucească și să se remarcă între colegii *Junimii*. Prin vorbele lui Bodnărescu, autoarea îl caracterizează ca fiind neasemuit „Acolo Eminescu strălucea. Ca un luceafăr. Ca un bărbat bine. Era așa de frumos să-l vezi așa îmbătat de amor.” (Ilis 467)

Legătura cu I. L. Caragiale este evidențiată în romanul eminescian încă din perioada apartenenței la trupa lui Iorgu Caragiale, apoi se reîntâlnesc când ambii părăsesc țara, în favoarea centrelor europene: Eminescu pentru Viena, iar Caragiale pentru Berlin. Această prietenie este redată în mod deosebit și de către Eugen Lovinescu, care prin prisma lui Caragiale îl caracterizează pe poet în felul următor: „[...] domnul Eminescu e poet, poet adevărat [...] cel mai mare poet al nostru.” (Lovinescu 117) Adesea, în momentele de deznădejde totală, Caragiale îi oferă sfaturi, mai ales în privința Veronicăi Micle, de care încearcă să o îndepărteze.

De asemenea, Slavici remarcă unicitatea și originalitatea poetului încă de la primele scrieri, când este doar o caracudă, adică membru nou în *Junimea* și student la Viena. „Eminescu e junimist de baștină sau din școala lui Maiorescu, unul dintre cei mai adevărați reprezentanți ai noii direcțiuni.” (*Amintiri despre Eminescu*) Acest fapt este redat atât în scrierea documentară care îi aparține lui Călinescu, dar și în lucrarea lui Cezar Petrescu. De asemenea, un obicei comun pe care Slavici îl expune ca proaspăt junimiști și vechi prieteni din studenție este faptul că se bazează pe părerea celui alt în ceea ce privește o scriere nouă care urma să fie citită în cadrul vreunei întâlniri. Părerea individuală este decisivă, pentru că dacă i se pare că nu e potrivită, cel în cauză urma să îi mai aducă modificările necesare pentru a fi suficient de bună. „Eminescu și eu dar, mai înainte de a duce vreun maniscript la *Junimea* îl citeam între noi și ne dădeam seama, dacă poate ori nu să treacă până chiar și în fața celor mai exigenți dintre judecători, în fața cărora ne prezentăm.” (*Amintiri despre Eminescu*) Printre cei mai aspri critici se remarcă domnii Maiorescu și Iacob Negruzzi în fața cărora trebuiesc aduse doar opere cu o valoare literară bine-definită.

Dialogurile construite de Cezar Petrescu în cadrul *Junimii* contribuie la o bună înțelegere a relațiilor dintre membri, a societății vremii respective, dar și la observarea unicității lui Eminescu pentru care discuțiile anostre nu își aveau rostul, tratând cu o indiferență specifică tot ceea ce i se părea nepotrivit.

Lovinescu prezintă prin filtrul relațiilor amoroase ale personajului său, imaginea societății, de unde Mite ajunge să îl cunoască și să îl admire. Odată cu mutarea la București, Veronica Micle își face simțită prezența la unele întâlniri junimiste, trezind emoții în sufletul lui poetului.

Florina Ilis prezintă prin fluxul conștiinței lui Eminescu bolnav, internat la Viena unele amănunte despre trecutul său literar, dar și ca membru nestingherit al *Junimii*, de unde cititorii vor înțelege impactul *Junimii* asupra personajului, dar și faptul că primele semne ale bolii au apărut încă de la acea perioadă, trecute cu vedere de către ceilalți colegi, care au abordat aceste semne drept specifice poetului.

Călinescu face o trecere în revistă a evenimentelor importante care au loc în acea perioadă, o prezentare succintă a atmosferei junimiste, dar se oprește în mod special asupra prieteniei literare care se stabilește între Eminescu și Creangă. Creangă devine pentru Eminescu legătura vie cu universul copilăriei sale, prin simplitatea primitivă și atât de firească manifestată la acesta și nemaîntâlnită până atunci și care îi amintesc neconținut de prietenii copilăriei sale.

Atât Iacob Negruzzi, cât și George Panu în *Amintirile* lor despre *Junimea* menționează impactul major pe care l-a avut Eminescu pentru această societate, atât din punct de vedere literar, cât și artistic. Încă de la început se observă un stil distinct față de contemporanii săi, lucru care stârnește unele gelozii și îi determină să declare că acesta este de neînțeles, dar totodată și unic. Primele publicații ale acestuia au loc încă din perioada studiilor la Viena, după mărturisirile făcute de Călinescu, în schimb Romanul eminescian arată că Eminescu nu are încă, curajul necesar ca să se facă cunoscut *Junimii* și ezită să scrie, până ce este încurajat de colegii săi, în special de Slavici. Procesul literar la acesta este unul riguros, la fiecare citire manifestă nevoia unei adăugiri sau schimbări, în vederea obținerii unei variante perfecte. De aceea, acesta evită o perioadă să își facă cunoscute materialele literare, pentru că dorea perfecțiunea și acest lucru însemna timp, răbdare și atenție neconținută.

Concluzii

Prin urmare, Eminescu rămâne drept o imagine vie în evoluția societății culturale românești, lucru pe care ajunge să îl recunoască el însuși. Autorii avuți în vedere (Petrescu, Eugen Lovinescu și Florina Ilis) au scos la

iveală, în intervale distincte de timp, cele mai cunoscute episoade reinterpretate din cadrul *Junimii*, dar și pe cele mai puțin cunoscute, pe care le-au tratat în funcție de propria imaginație. Astfel, fiecare autor a descris cum a putut mai bine și sugestiv impactul *Junimii* asupra conștiinței personajului eminescian. Fiecare perspectivă scoate la iveală, un Eminescu diferit, cu accente pe diferite laturi ale acestuia, în schimb, fiecare dintre cele trei romane avute în vedere contribuie la formarea unei imagini complexe asupra personajului său, aducând completări biografiilor oficiale. Aceste completări sunt pe alocuri ficționale, dar altele acoperă întrebările apărute de-a lungul timpului asupra poetului. În orice caz ele ne aduc prin personajul Eminescu, o imagine mult mai vie, mai apropiată, mai accesibilă a poetului.

Bibliografie

- Călinescu, George. *Viața lui Mihai Eminescu*, Ediția a IV-a revăzută, București: Editura pentru Literatură, 1964.
- Ilis, Florina. *Viețile paralele*, București: Editura Cartea Românească, 2012.
- Lovinescu, Eugen. *Mite. Bălăuca*, București: Editura Jurnalul National, 2014.
- Negruzzi, Iacob. *Amintiri din Junimea*, București: Editura Humanitas, 2011.
- Panu, George. *Amintiri de la Junimea din Iași*, București: Editura Minerva, 1971.
- Pârvulescu, Ioana. *În intimitatea secolului 19*, București: Editura Humanitas, 2017.
- Petrescu, Cezar. *Romanul lui Eminescu*, Iași: Editura Junimea, 1984.

Franz Kafkas Religion. Vom Juden bis zum Atheisten. Die Frage des Glaubens in seinen Werken

Alexandru-Paul Gavriş
BA Student, Universität Großwardein

Abstract

This article aims to present aspects of faith and religion in the work of the Jewish writer Franz Kafka. The information is examined from several points of view: religious, moral, and historical, in chronological order. The analysis highlights Kafka's religious identity, his interests, and aspects of Judaism. The Jewish writer was a complex, interesting, unusual individual, difficult to understand for many. The article also mentions the author's relationship with his religiously relevant family and friends, as well as the influence of religion on the literary masterpieces he created throughout his life. At the same time, the article considers the possibility that, through the information it provides, the Prague-born writer's knowledge may influence and explain some processes of understanding in literary creation and research. The paper also responds to some questions related to the Czech writer's faith/non-faith, philosophical or empirical knowledge.

Keywords: Franz Kafka, religion, God, Judaism, literature, Germany, Jewish culture

Einführung: Kafkas Leben, Familie und Judentum

Wer ist eigentlich Franz Kafka? Ende des 19. Jahrhunderts wurde Franz Kafka in Prag (damals gehörte Böhmen zu Österreich-Ungarn) als das zweite von sechs Kindern von Hermann Kafka und Julie Kafka geboren. Kafka war „ein deutschsprachiger Tscheche jüdischer Herkunft und deutscher Bildung“ (Bezzel o.S). Vor dem Umzug ins Haus *Zum Turm* lebt das Ehepaar Hermann und Julie Kafka zusammen mit mehreren Juden in einem Ghetto, vermutlich aufgrund der großen Auswanderungswelle von 1881 bis 1914, als etwa 2,5 Millionen Juden nach Osteuropa auswandern, das entspricht rund 80.000 Auswanderer pro Jahr. Den größten Teil seiner Kindheit verbringt Franz Kafka in seiner Heimatstadt Prag. Seit 1889 besucht er die Knabenschule und wird für 3 Jahre eins mit der Stadt – was die Beziehung zu ihr erklärt – wie wir in seinen *Tagebüchern* lesen können. Als Jugendlicher erklärte sich Kafka zum Atheisten, unabhängig von der Familienreligion.

Seine Mutter war eine städtische Jüdin aus einem eher gebildeten Hintergrund. Kafka fühlte eine gewisse geistige Verwandtschaft mit den Rabbinern und

Talmudisten unter ihren Vorfahren, und sein eigenes Interesse an der jüdischen Kultur wuchs im Laufe seines Lebens. Er war tief beeindruckt von einer traditionellen jiddischen Theatertruppe, die Prag besuchte, hatte eine gewisse Sympathie für den Zionismus (jüdischer Zionismus (jüdischer Nationalismus)) und wurde in späteren Jahren ein eifriger Hebräer, aber (...) als assimilierte Juden würden Kafkas Verwandte dazu neigen, sich vom Judentum zu distanzieren, zumal das Jüdischsein der vollständigen Assimilation im Wege stand, die sie wünschten. (Neumann 515)

Die Rolle der Familie ist also entscheidend, extrem wichtig, sie kann den jungen Kafka zum Guten oder zum Schlechten beeinflussen oder sogar intellektuell entwürdigen. Der junge Franz Kafka bekannte sich, wie gesagt, zum Atheismus. Aber was ist eigentlich der Atheismus? Der Atheismus ist eine Form der Leugnung, eine Weigerung, an eine oder mehrere Gottheiten zu glauben. Er beginnt Mitte des fünfzehnten Jahrhunderts. (Zacharias 7) Der Atheismus hat seit dem 19. Jahrhundert verschiedene Erscheinungsformen, verschiedene Akzeptanzen, verschiedene Philosophien wie Existentialismus, Objektivismus, Nihilismus, Feminismus usw. angenommen. Franz Kafka glaubte, dass die Existenz der Menschheit in den schlechten Tagen Gottes erschaffen wurde. Um Kafka besser zu verstehen, müssen wir einige Aspekte, Theorien und Ideologien kennen, die das Judentum aus religiöser Sicht erfordert. Das Judentum, das mit dem Bund zwischen Gott und Abraham anfängt, ist die älteste monoteistische Religion; sie ist etwa 4000 Jahre alt und hat heute etwa 15 Millionen Anhänger.

Es ist bekannt, dass Kafka auch Anhänger des Zionismus war, einer Bewegung, die die Ansiedlung in Israel und Hilfe für eine große Anzahl von Juden befürwortete. Im 19. Jahrhundert kämpften Juden auch gegen den Antisemitismus. Diskussionen und Äußerungen über Juden, Judentum und Antisemitismus finden sich in allen Schriften Friedrich Nietzsches, von seinen Jugendbüchern und frühen Briefen bis zum Ende seiner geistigen Existenz. Die Auseinandersetzung mit dem Antisemitismus zu seinen Lebzeiten kulminierte jedoch in der zweiten Hälfte der 1880er Jahre, als Theodor Fritsch, der Herausgeber der Antisemitischen Korrespondenz, mit ihm in Kontakt kommt. (Holub 109)

Was ist eigentlich der Zionismus? Der Zionismus ist die nationale Weltanschauung Israels. Die Zionisten sind der Ansicht, dass das Judentum eine Nationalität ist und dass die Juden einen eigenen Staat, einen eigenen Raum in ihrem angestammten Heimatland verdienen, so wie andere Völker solche Ansprüche erworben haben. Der Zionismus ist das, was die Juden zusammengebracht, was sie nach Israel zurückgebracht und was sie noch stärker miteinander verbunden hat. Der Zionismus hat auch die Einstellung der Araber oder Palästinenser gegenüber dem israelischen Volk und dem israelischen Staat verändert. (Beauchamp o.S.)

Wie viele andere Juden lebte auch Franz Kafka als Jude in der Zeit des Antisemitismus, einer für sie schrecklichen Zeit, in der sie selbst für die kleinsten Vergehen, für die kleinsten, unbedeutendsten Dinge leiden mussten. Kafka litt wegen seines Körpers, er fühlte sich als Außenseiter, als Sträfling in seinem eigenen Körper. Er litt auch wegen seines Berufes, wegen seines Vaters und seiner Familie. Die vielen Möglichkeiten, damit umzugehen, waren leider vergeblich und führten zu einem so genannten jüdischen antisemitischen Syndrom. (Stölzl 108) Kafka befreit sich von seinen Qualen, indem er schreibt, und mit ihm eine Reihe von Nationaljuden, aber auch assimilierte Mitglieder der damaligen Bürgerschaft, die eng mit Kafka und der übrigen Gemeinschaft verbunden sind. Vor allem einige Familienmitglieder, wie zum Beispiel Kafkas Großvater, der Schächter in einer jüdischen Gemeinde in Wossek war. (Shohat 33) Wie andere Erwachsene zu dieser Zeit waren auch Kafkas Eltern mit religiösen Bräuchen und Traditionen nicht sehr vertraut. (Engel, Auerochs 50) Kafkas Vater wurde gelehrt, das Gebetbuch auf Hebräisch zu lesen, um den Synagogengottesdienst besuchen zu können, zusätzlich zu den wenigen Dingen, die er als Arbeiterkind lernen durfte, Dinge, die die Präsenz des Gebets, des Judentums und des Glaubens im Leben des jungen Kafka belegen.

Während des Zweiten Weltkriegs begann der Holocaust, dem etwa 6 Millionen Juden zum Opfer fielen, darunter auch Franz Kafkas Schwestern und die Übersetzerin Milena Jesenská (1896, Prag – 1944, Ravensbrück) die erste Übersetzerin der Erzählung *Der Heizer* und die erste, die seine Werke in eine Fremdsprache übersetzte. Kafka hatte drei Schwestern, Ottilie, Gabriele und Valerie. Traurigerweise fanden alle drei wegen ihrer Religion im Konzentrationslager Auschwitz ihr Ende (durch Vergasung). Nach dieser unangenehmen Erfahrung verwandelt sich die wunderbare Welt Kafkas in eine katastrophale, verrückte Welt, die sich anschickt, ihre Bewohner zu massakrieren. Das zeigt Kafka indirekt am Ende der *Tagebücher*. Der Autor schreibt in seinem Tagebuch auch, dass er so etwas wie einen nervösen Kollaps erlitten hat.

Deutsch ist die Sprache, die judenhasende Obszönitäten und einen beispiellosen Vernichtungswillen formulierte. Sie entfesselte in ihrem Inneren das Gebrüll des Unmenschlichen, während sie gleichzeitig ihr herausragendes philosophisch-literarisches Erbe für sich in Anspruch nahm und auf vielen Ebenen und in den Häuslichkeiten des Alltags weiterhin normal funktionierte. Das Dilemma hat seine Vorgeschichte in Kafkas Qualen über eine falsche Muttersprache. (Steiner 199)

1. Das Judentum in Kafkas Werken

Der berühmte deutsch-jüdische Autor Franz Kafka wurde erst nach seinem Tod populär, als sein Freund Max Brod posthum seine Werke veröffentlichte (obwohl Kafka dies zu Lebzeiten ablehnte). Kafkas wichtigste Werke sind *Die Verwandlung*, *Das Schloss* und *Der Prozess*.

Kafka schreibt in einem Tagebuch über den Turmbau zu Babel, stellt ihn aber auf den Kopf und verwandelt ihn in einen Tunnel. Wie das Judentum spielte auch die Moderne eine wichtige Rolle in der Gesellschaft jener Zeit, in der Kafka lebte:

Von einer zivilisatorischen Moderne, wie sie mit ihrem Hauptmerkmal der funktionalen Ausdifferenzierung beschreiben wurde, muss eine ästhetische Moderne, also die Summe moderner Werke von Künstlern und Schriftstellern, unterschieden werden. Natürlich sind beide Phänomene nicht zu trennen: Die ästhetische Moderne fand unter den besonderen Bedingungen der modernen Gesellschaft statt. Trotzdem nahmen beide Modernen nicht immer positiv zueinander Stellung. (Ajouri 16)

Wir machen einen Sprung von der aufklärerischen Moderne zur ästhetischen Moderne, die uns zu Friedrich Nietzsche führt, der alle Verbindungen mit der systemischen Form der früheren Philosophie und der Moderne abbricht. Nietzsches Moment kann als eine Verwandlung der Kultur, der Modernität betrachtet werden. (Stern 44)

„Was baust du? Ich möchte einen unterirdischen Gang graben. Es muss vorankommen. Mein Platz ist vorerst zu hoch. Also grabe ich den Brunnen von Babel“. (Steyerl o.S.) Kafkas Worte sind vielleicht nur eine biblische Anspielung auf die Legende vom Turmbau zu Babel, aber sie können auch eine andere Bedeutung haben. Warum verwandelt Kafka den Turm zu Babel in einen Tunnel? Der Legende nach bestrafte Gott die Menschen, als sie mit dem Bau des Turms begannen, vermischte ihre Sprachen, so dass sie sich nicht mehr verstehen konnten, und schaffte es so, sie über die ganze Erde zu verteilen, wobei der Bau unvollendet blieb. Wahrscheinlich dachte Kafka deshalb, dass er seine eigene Mutter nicht verstehen konnte, obwohl seine Muttersprache Deutsch war. Das wird auch nach dem Tod von Gregor Samsa in *Die Verwandlung* deutlich.

Diese Umkehrung könnte die Präsenz des Judentums in Kafkas Werk hervorheben, aber auch eine Suche nach dem Göttlichen oder sogar eine spirituelle, religiöse Tiefe, die sich in der Kunst des Schreibens manifestiert, eine Gabe, die Kafka besaß. Kafkas Glaube und Religion sind auch in anderen Parabeln wie etwa in *Eine Kaiserliche Botschaft* (geschrieben 1917, aber veröffentlicht am 24. September 1924 in *Selbstwehr* Prag) präsent. Manfred Engel sagt, dass Kafka sich manchmal der traditionellen

griechischen Mythologie – etwa in seinen parabelhaften Kurzerzählungen *Das Schweigen der Sirenen* und *Prometheus und Poseidon* bediente. Wichtiger ist seine Verwendung des jüdisch-christlichen Sündenfallmythos, insbesondere in den *Zürauer Aphorismen*. Und es ist sicherlich kein Zufall, dass eines der wichtigsten Kapitel des *Prozesses* in einer Kathedrale spielt. In den meisten seiner Texte hat Kafka jedoch neue Mythen geschaffen, die Hybride aus Elementen der modernen Welt sind – wie das Justizsystem in *Der Prozess*, die Maschine in *Der Strafkolonie*, die Bürokratie in *Das Schloss* – und alte Relikte eingestreut haben, die die hohe religiöse Aura der traditionellen Mythologie evozieren. (Engel 34)

Die Parabel *Eine kaiserliche Botschaft*, die Kafka 1917 schrieb und 1919 veröffentlichte, weist ebenfalls bestimmte Merkmale, Informationen und religiöse Charakteristika auf, die der Autor durch einen Monolog vermittelt. Der Monolog soll eine sehr wichtige Botschaft des sogenannten Kaisers übermitteln, eine Botschaft

hat dir, dem Einzelnen, dem jämmerlichen Untertanen, dem winzig vor der kaiserlichen Sonne in die fernste Ferne geflüchteten Schatten, gerade dir hat der Kaiser von seinem Sterbebett aus eine Botschaft gesendet. (Kafka, *Eine kaiserliche Botschaft* o.S.)

Was kann diese Botschaft, die der Bote bringt, bedeuten? Wer kann „der jämmerliche Untertan“ wirklich sein? Kann es jeder von uns sein? Vielleicht bezieht sich Kafka auf einen Gott und stellt ihn als Kaiser dar. Und der Weg, den der Bote geht, ist das Leben selbst. Auch Kafka öffnet sich dem Universum durch seine persönliche Erfahrung und sollte nicht von der jüdischen Frage getrennt werden. Jean Starobinsky (siehe 27) ist der Ansicht, dass die Lage der Juden eine Komplexität des Problems aufweist, die global gesehen werden sollte. Der Jude (egal, wo er herkommt) steht vor einem doppelten Problem, einer Gleichung, die er perfekt lösen muss. Zum Beispiel die religiösen Traditionen, deren letzter Vertreter oft die Familie ist, oder seine Stellung gegenüber der nicht-jüdischen Gesellschaft, in der er lebt und von der er abhängig ist „Wenn es möglich gewesen wäre, den Turm von Babel zu erbauen ohne ihn zu erklettern, es wäre erlaubt worden“ (Kafka, *Parabeln und Paradoxe* o.S.) meint Franz Kafka. Das kann einerseits einen Weg symbolisieren, ein perfektes, unbegrenztes Reich Gottes aufzubauen, oder es kann andererseits nur ein einfacher biblischer Hinweis sein.

In seinem Werk mit dem Titel *Das Urteil* (das die Vater-Sohn-Beziehung darstellt, genau wie in *Brief an den Vater*) spricht die Hauptfigur K. zu den Priestern, parallel zur Verwirrung der unantastbaren Autorität, dieser Religionen und Götter, und enthüllt, dass Kafka ein zutiefst besorgter Mann war. Der Grund für Kafkas Störung könnte alles Mögliche sein. In den folgenden Zeilen werden wir einen bestimmten Zeitraum im Leben des

Autors, die Ideen und Ideologien, die er aufgreift und unterstützt, eingehend und präzise analysieren. Viele Kritiker argumentieren, dass es einen minimalen Glauben gibt, der in Kafkas Werken vorhanden ist. Der Autor selbst erwähnt jedoch, dass er Atheist ist (wie gesagt, in seinen Jugendjahren), und die Aussagen, die er von anderen Philosophen wie Friedrich Nietzsche oder Søren Kierkegaard übernimmt, wobei letzterer ein echter Christ, ein Existenzialist war (Kafka erwähnt in seinen Tagebüchern, dass er von den beiden inspiriert wurde).

2. Judentum in *Die Verwandlung*

In der berühmten deutschen Erzählung *Die Verwandlung*, die im Oktober 1915 in *Die Weißen Blätter* erschien, lässt Kafka die Hauptfigur Gregor Samsa in ein ungeheueres Ungeziefer (siehe Jonuzakova o.S.) verwandeln. Das Ungeziefer ist eine Metapher, die die Präsenz des Judentums in dieser Kurzgeschichte subtil veranschaulichen kann. Die Kakerlake, in die sich Gregor Samsa verwandelt, mag auch dafür stehen, dass Juden (damals) als Kakerlaken angesehen oder mit Kakerlaken gleichgesetzt wurden. Meiner Meinung nach könnte *Die Verwandlung* eine Verklärung der Lebensgeschichte des Autors sein: „Der Zionismus, wenigstens in einem äußern Zipfel, den meisten lebenden Juden erreichbar, ist nur der Eingang zu dem Wichtigen“. (Gelber 271)

Im zweiten Teil der Erzählung wird die Szene geschildert, in der die Hauptfigur Gregor Samsa erwacht, die möglicherweise die Gesellschaft darstellt, in der die Juden damals lebten, eine dunkle, antisemitische, antiklerikale und rassistische Gesellschaft:

Erst in der Abenddämmerung erwachte Gregor aus seinem schweren ohnmachtähnlichen Schlaf. Er wäre gewiß nicht viel später auch ohne Störung erwacht, denn er fühlte sich genügend ausgeruht und ausgeschlafen, doch schien es ihm, als hätte ihn ein flüchtiger Schritt und ein vorsichtiges Schließen der zum Vorzimmer führenden Tür geweckt. Der Schein der elektrischen Straßenbahn lag bleich hier und da auf der Zimmerdecke und auf den höheren Teilen der Möbel, aber unten bei Gregor war es finster. Langsam schob er sich, noch ungeschickt mit seinen Fühlern tastend, die er jetzt erst schätzen lernte, zur Türe hin, um nachzusehen, was dort geschehen war. (Kafka, *Die Verwandlung und andere Erzählungen* o.S.)

Sogar die Firma, für die Gregor Samsa arbeitete, kann als eine Gesellschaft wahrgenommen werden, in der (selbst Juden) für die kleinsten Vergehen extrem hohe Strafen erhielten, zusammen mit den schwersten Verdächtigungen. Es scheint, dass das bekannte deutsche Sprichwort „Ende gut, alles gut“ nicht auf den Ausgang dieser Novelle passt. *Die Verwandlung* endet mit dem Tod des Protagonisten, Gregor Samsa, der als symbolischer

Tod, als Erlösung von Qualen oder Leiden interpretiert werden kann. Samsas Tod kann mit dem Tod der Juden in den meisten Konzentrationslagern während des Zweiten Weltkriegs verglichen werden, der durch eines der größten Massaker der Welt, den Holocaust, verursacht wurde, aufgrund des Wunsches nach Massenvernichtung der Juden und der Schaffung der reinen Rasse, einer Ideologie, die Hitler in seinem Buch *Mein Kampf* entwickelt hat.

3. Judentum in *Das Urteil*

In *Das Urteil* ist die Vater-Sohn-Beziehung vom ersten Kapitel an präsent, ebenso wie in anderen Werken, wie *Aeneis* (aus der römischen Mythologie, dem berühmten Epos des Publius Vergilius Maro) oder *Brief an den Vater*, wobei in letzterem die Vater-Sohn-Beziehung giftig, unterwürfig und destruktiv ist.

Der Brief an den Vater hatte den psychologischen Mechanismus bloßgelegt, der es bewirkte, daß Franz Kafka die vergifteten Pfeile, die eine in voller Auflösung begriffene Toleranz gerade noch von ihm abschirmte, nun seinerseits mit beiden Händen ergriff und sich ins Herz preßte. Franz Kafkas Masochismus war eine sublimale Flucht vor der Wirklichkeit. (Politzer 53)

Die 1913 erschienene Novelle schildert ausführlich die Beziehung zwischen dem Protagonisten Georg Bendemann und seinem Vater. Und was hat das mit Religion zu tun? Oder gar mit dem Judentum? Wir können diese Situation auch unter religiösen Gesichtspunkten betrachten. Ein kontrastierender Punkt, an dem sich zwei völlig unterschiedliche Persönlichkeiten gegenüberstehen und widersprechen. Georgs Vater gibt ihm die Schuld, weil er nicht so traurig über den Tod seiner Mutter zu sein scheint.

Schon der Titel des Werkes deutet auf ein Gerichtsverfahren hin. Das Werk erreicht seinen Höhepunkt, als Georgs Vater ihn für egoistisch hält. Er wirft ihm vor, dass er nicht weiß, wie man ein Geschäft führt, dass er eine Frau heiratet, die wohlhabend und schön ist und dadurch potentielle Männlichkeit, Ehre und Falschheit illustriert. Am Ende der Novelle verurteilt der Vater seinen eigenen Sohn zum Tode durch Ertrinken, was Georg auch tut, indem er sich von einer Brücke stürzt. Der Tod der Hauptfigur symbolisiert die Erlösung der Seele, der Existenz. Epikur, der berühmte griechische Philosoph, sagt: „So ist also der Tod für uns ein Nichts. Solange wir da sind, ist er nicht da, und wenn er da ist, sind wir nicht mehr da.“ (Laertius 206) Aber der Tod der Hauptfigur durch Ertrinken kann auch eine Taufe symbolisieren, einen Übergang von einer Religion zur anderen: „Denn siehe, ich will eine Sintflut mit Wasser kommen lassen auf Erden, zu verderben alles Fleisch, darin ein lebendiger Odem ist, unter dem Himmel.

Alles, was auf Erden ist, soll untergehen.” (Genesis, 6:17) So kann auch der Tod einer Figur einen Höhepunkt symbolisieren. Eine letzte Phase der Seele, des Körpers, mit der die Novelle endet. In der medizinischen Fachsprache kann man sagen, dass es sich um die Endphase einer ökologischen Sukzession handelt, die durch eine relative Stabilität der Biozönose und ihre Korrespondenz mit Klima und Boden gekennzeichnet ist: „(...) ließ sich hinfallen. In diesem Augenblick ging über die Brücke ein geradezu unendlicher Verkehr”. (Kafka, *Das Urteil* o.S.)

4. Kafkas Atheismus

Kafka schrieb in einem Brief an Oskar Pollak:

Verlassen sind wir doch wie verirrte Kinder im Walde. Wenn Du vor mir stehst und mich ansiehst, was weißt Du von den Schmerzen, die in mir sind und was weiß ich von den Deinen. Und wenn ich mich vor Dir niederwerfen würde und weinen und erzählen, was wüßtest Du von mir mehr als von der Hölle, wenn Dir jemand erzählt, sie ist heiß und fürchterlich. Schon darum sollten wir Menschen vor einander so ehrfürchtig, so nachdenklich, so liebend stehn wie vor dem Eingang zur Hölle. (Kafka, *Brief an Oskar Pollak* o.S.)

Was hat er denn mit diesen Worten sagen wollen? Meines Erachtens kann er dadurch seine eigenen Ideen und Konzepte vermitteln, eine mögliche Ideologie, ein Zeichen für die Präsenz des Atheismus in seinem Leben. Kafka ist der Meinung, dass alle Menschen gleich sind oder sein sollten, sowohl vor Gott als auch im Vergleich zueinander. Für Kafka kann der Tod schrecklich und heiß sein, so wie der Eintritt in die Hölle. Vielleicht bezieht sich der erste Satz in diesem Fragment auf die Nichtexistenz Gottes, der die Menschen in einem dunklen und kalten Wald verlassen hat. Franz Kafka ist der Meinung, dass niemand ihn verstehen kann, dass niemand weiß, welche Schmerzen er erleidet, ja nicht einmal, was er ertragen muss. Der Brief könnte sich auf die menschliche Seele beziehen, auf das, was wir in unserer Seele verbergen, was wir hinter dem Lächeln in unserem Gesicht verbergen. Franz Kafka behauptet, er sei seit seiner Jugendzeit Atheist gewesen. Der Autor stellte sich eine mögliche Welt vor, die der Mensch aufbauen könnte, in der sein Handeln allein von ihm selbst abhängt und in der die menschliche Gesellschaft von Gesetzen bestimmt wird, die der Mensch selbst festlegt, und nicht von geheimnisvollen Kräften, die als von oben oder unten kommend interpretiert werden. Natürlich gehört eine gehörige Portion Kreativität dazu, um in Kafkas Werken die leuchtende Vision einer zukünftigen Gesellschaft zu finden, die von den Menschen selbst und nicht von geheimnisvollen Kräften bestimmt wird.

Schlussfolgerungen

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die Religion und das Judentum in Kafkas Werken und in seinem Leben eine wichtige Rolle spielen und es prägen. Die religiösen Einflüsse, die Wurzeln, die Kafka in einer jüdischen Familie hatte, hinterlassen ihre Spuren bei dem berühmten Verfasser. Kafkas theologische Ausrichtung liegt in der Mitte zwischen dem Nihilismus und dem Existenzialismus. Obwohl die meisten Autoren, die Kafka beeinflussten, Christen waren, wie Thomas Mann, Fjodor Dostojewski, Edgar Allan Poe usw. betrachtete sich der junge Kafka nicht als Anhänger einer religiösen Gemeinschaft. (Bokhove 38)

Für Kafka hatte die Religion (wie auch der Tod, der in einigen seiner Werke ausführlich dargestellt wird) mehrere Bedeutungen, von denen ich hier nur einige zusammengefasst und vorgestellt habe. Jeder Leser kann eine andere Bedeutung ableiten und sich nach der Lektüre der Werke eine individuelle Meinung bilden. Das Judentum ist und bleibt eine unprivilegierte Religion, die aufgrund der heutigen Gesellschaft, der Regeln, Rechte und Pflichten im ständigen Wandel ist.

Literaturverzeichnis

- Ajouri, Philip. *Literatur um 1900: Naturalismus - Fin de Siècle - Expressionismus*. Berlin: Akademie Studienbücher - Literaturwissenschaft, 2009.
- Beauchamp, Zack. „What is Zionism?“. Vox 14. Mai 2018, <https://www.vox.com/2018/11/20/18080010/zionism-israel-palestine>, letzter Zugriff am 24.03.2023.
- Bezzel, Christoph. *Kafka-Chronik: Daten zu Leben und Werk*. Wien: Reihe Hanser Chroniken, 1975, <https://archive.org/details/kafkachronikdate0000bezz>, letzter Zugriff am 24.03.2023.
- Bokhove, Niels. „„The Entrance to the More Important.“ Kafka’s Personal Zionism“. *Kafka, Zionism, and beyond*. Ed. Mark. H. Gelber. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004.
- Engel, Manfred. „Franz Kafka: Modernism, Modernity, Myth, and Religion“. *A Companion to World Literature*. Ed. Ken Seignur. Vol. 5b: 1920 to Early Twenty-First Century II. 3087-3096, https://www.academia.edu/42042488/Franz_Kafka_Modernism_Modernity_Myth_and_Religion, letzter Zugriff am 24.03.2023.
- Engel, Manfred, Bernd Auerochs (Hrsg.). *Kafka-Handbuch: Leben - Werk - Wirkung*. Stuttgart/Weimar: Metzler, 2010.
- Genesis, 6:17. Holub, C. Robert. *Nietzsche’s Jewish Problem: Between Anti-Semitism and Anti-Judaism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2015.
- Gelber, Mark H. (Hrsg.). *Kafka, Zionismus und darüber hinaus – Conditio Judaica*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004.

- Jonuzakova, Ozoda. „Der Autor, der das Weltbild verändert...“. Goethe-Institut. Übersetzung von Maria Wahine, o.J., <https://www.goethe.de/ins/uz/de/kul/mag/21534350.html>, letzter Zugriff am 17.03.2023.
- Kafka, Franz. „Brief an Oskar Pollak. 8. November 1903“. *Briefe und Tagebücher*. Franz Kafka, 1903, <https://homepage.univie.ac.at/werner.haas/1903/br03-002.htm>, letzter Zugriff am 24.03.2023.
- Kafka, Franz. *Das Urteil*. Leipzig. 1913, https://www.deutschestextarchiv.de/kafka_urteil_1913/13, letzter Zugriff am 17.03.2023.
- Kafka, Franz. *Die Verwandlung und andere Erzählungen*. Morsbach/Sieg: Jan Tholenaar Verlag, 1984, <https://www.projektgutenberg.org/kafka/verwandl/verwandl.html>, letzter Zugriff am 06.04.2023.
- Kafka, Franz. *Ein Landarzt: Kleine Erzählungen*. Project Gutenberg, 2007, <http://www.gutenberg.org/ebooks/21989>, letzter Zugriff am 06.04.2023.
- Kafka, Franz. *Parabeln und Paradoxe*. New York: Schocken Books, 1961, <https://www.goodreads.com/quotes/10591475-if-it-had-been-possible-to-build-the-tower-of>; 2021, letzter Zugriff am 17.03.2023.
- Laertius, Diogenes. *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*. Übersetzt und erläutert von Otto Apelt. Zweiter Band, Buch VII-X. Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1921.
- Neumann, Bernd. „Zweites Hauptstück - Die Generationen sterben wie die Augenblicke Deines Leben“. *Franz Kafka: Gesellschaftskrieger. Eine Biographie*. Bernd Neumann, München: Fink, 2008, <https://brill.com/display/book/9783846746899/B9783846746899-s004.xml>, letzter Zugriff am 24.03.2023.
- Poltzer, Heinz (Hrsg.). *Franz Kafka - Eine innere Biographie in Selbstzeugnissen*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag, 1983.
- Shohat, Ella. „Sephardim in Israel: Zionism from the Standpoint of Its Jewish Victims“. *Social Text* 19/20, 1988.
- Stern, Marc. *Was ist Judentum?: Die häufigsten Fragen und ihre Antworten*. Frankfurt am Main: Otto Lembeck Verlag, 2001.
- Steyerl, Hito. „The (w)hole of Babel – Magische Geografien des Globalen“. Springerin. Heft 1/1999, <https://www.springerin.at/1999/1/the-whole-of-babel/>, letzter Zugriff am 23.03.2023.
- Stölzl, Christoph. *Kafkas böses Böhmen: zur Sozialgeschichte eines Prager Juden*. Frankfurt am Main: Ullstein, 1975.
- Zacharias, Ravi. *The Real Face of Atheism*. Ada, Michigan: Baker Books Verlag, 2004.

Problema evreiască și discursul responsabilității în *Spovedania* de Traian Popovici

Simina Lazăr

Masterand, Universitatea Ștefan cel Mare, Suceava

Conf. univ. dr. Daniela-Viorica Petroșel (coord.)

Abstract

Historical Bucovina presents a dynamic landscape characterized by enduring multiculturalism, with the "Jewish question" emerging as a pivotal element in its evolution from 1939 onwards. Bucovina served as a diverse region where multiple ethnicities coexisted, with Jews comprising a significant portion of the population. However, they were consistently perceived through the lens of "otherness." Traian Popovici, the mayor of Chernivtsi during a period marked by strong anti-Semitism, authored a confessional text detailing the events occurring between 1941 and 1942. With remarkable moral fortitude and a talent for translating history into memoirs, he endeavored to elucidate the complex political and social developments of the era. In doing so, Traian Popovici crafted a fresh portrayal of Bucovina as a multicultural space, reshaping its image.

Keywords: antisemitism, multiculturalism, otherness, memory, interculturalism

Introducere

Rădăcinile antisemitismului din Bucovina sunt vechi și le regăsim în *Jurământul Țării la 1777*, povestire care îi aparține scriitorului Ion Grămadă:

Vestea despre omagiu a fost răspândită în toată țara și de aceea a venit o mulțime mare de oameni la Cernăuți. Pentru îndestularea acestor suflete, s-au aruncat de pe balconul arcului de triumf bani noi galițieni de câte 15 creițari în sumă de 760 coroane, iar ca să nu se iște scandaluri fură depărtați Jidovii cei lacomi. (Grămadă, 1926)

Din textul lui Ion Grămadă transpare puterea antisemitismului din Bucovina, însă și mai elocvent se regăsește în broșura pe care Vichentie Simiganovschi o adresează țăranilor din Bucovina. Broșura lui Vichentie Simiganovschi se intitula *Un sfat prietenesc* și descria viața practică a bucovinenilor, însă, în același timp, evidenția și problema care ajungea să fie viciul bucovinenilor, și anume—consumul de alcool. Liantul dintre antisemitismul bucovinenilor și evreii din acea vreme consta și în faptul că evreii vindeau alcool țăranilor, aceștia pierzându-și casele și ajungând să lucreze pentru evrei. Aceste

realități complexe sunt ilustrate inclusiv de termenul utilizat cu sens peiorativ pentru evrei: *jidan*⁵. Astfel că legenda referitoare la Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, dar și faptul că evreilor li s-a dat bani în altă zi la serbarea de la Cernăuți când s-a sărbătorit alipirea Bucovinei Imperiului Habsburgic întăresc afirmația că axiomele antisemitismului din Bucovina erau puternic înrădăcinate în conștiința oamenilor. Aceste evenimente adunate dau naștere unui posibil manual de antisemitism ale cărui învățături au culminat în anul 1941, alături de mișcarea antisemită din România a extremei de dreapta condusă de Ion Antonescu. În România anului 1923, conform lui Zigu Ornea, evreii nu aveau drepturi politice, căsătoriile între evrei și români erau interzise, iar în iunie 1941, Ion Antonescu a ordonat ca toți evreii să fie evacuați din casele lor, în Bucovina construindu-se un ghetto în Cernăuți și unul în Transnistria (Ornea, 1996).

1. Traian Popovici

Autorul s-a născut în județul Suceava, iar, spre deosebire de întreaga linie masculină din familia sa care este dominată de vocația preoției, acesta a fost avocat. Povestea sa se conturează alături de legenda străbunicului său, popa Andrei din Udești, care a rămas în istorie prin faptul că a refuzat să depună jurământul față de austrieci în anul 1777, fapt consemnat de Ion Grămadă în schițele sale istorice, *Bucovina de altă dată*. Ceea ce îi întărește valorile moștenite din familie, dar și din mediul academic în care s-a format, este trecerea clandestină a graniței pentru a lupta alături din români în Primul Război Mondial. Fapta care i-a adus gloria și locul bine meritate în istorie a fost salvarea a unui număr de aproximativ 20.000 de evrei de la deportarea din Bucovina. Acest act de curaj și de umanitate îi aduce titlatura de „Drept între popoare”⁶ (Satco, 2004) sau „binefăcător al poporului evreu”, ca un Oskar Schindler bucovinean.

2. Relația identitate-alteritate

Una dintre cele mai complexe relații conceptuale care a dominat interacțiunea umană, ce are drept punct de plecare teoriile lui Platon (apud

⁵ Termenul *jidan* are o bază etimologică complexă, regăsindu-i echivalentul și în alte limbi, de pildă în franceză întâlnim forma *juiif*, în engleză *jew*, iar în germană există forma *jude*, toate acestea având ca origine latinescul *judaesus*. (Măndescu, 2008)

⁶ Această titlatură este oferită de către Israel persoanelor care nu sunt evrei și care și-au riscat viața pentru a-i salva pe evrei în timpurile grele ale istoriei. Traian Popovici este primul român căruia i se acordă acest titlu. Printre românii care au mai primit acest titlu se numără și Regina Elena a României care a contribuit la oprirea deportării evreilor din Cernăuți.

Dehelean, 2018), dar se dezvoltă accentuat în secolul al XX-lea, este relația identitate-alteritate. Ea poate fi inclusă în sfera imagologiei și considerăm că poate decoda universul discursiv din romanul *Spovedania*. Perspectivile teoretice asupra alterității sunt diverse, putem invoca astfel o opinie structuralistă aparținându-i lui Claude Lévi-Strauss, cel care considera că Sinele poate fi înțeles complet doar prin prisma alterității (apud Dehelean, 2018). Din punctul de vedere al psihanalizei lui Carl Gustav Jung, alteritatea nu este altceva decât o altă personalitate aferentă identității (apud Dehelean, 2018). În spațiul românesc, alteritatea și identitatea au fost definite de Rodica Marin, cea din urmă ajungând la concluzia că între identitate și alteritate există o punte. Acestea fiind menționate, în perceperea identității bucovinene putem opera cu concepte din sfera imagologiei, întrucât bucovinenii aveau deja stereotipurile create referitoare la evrei, stabilindu-se un raport conflictual între alteritate și identitate. Cert este că în opera lui Traian Popovici și în faptele sale observăm o transcendere a acestor concepte, fiind avocatul poporului său și apărătorul acestuia, indiferent de etnie, moralitatea sa observându-se în faptul că Traian Popovici se extrage intrigilor politice din acea perioadă. Istoria evreilor bucovineni este o istorie a suferinței care are la bază o politică rasială promovată de guvernul român, însă acțiunea de salvare a lui Traian Popovici și *Spovedania* scrisă ulterior devin pilonul care asigură stabilitate în istoria învolburată. Fiind un spirit bucovinean al cărui țel era umanitatea, Traian Popovici a evidențiat încă o dată că rolul literaturii este acela de a clarifica vâltoarele istoriei. Paul Ricœur aduce o idee care formează un punct central în înțelegerea textului *Spovedania*, afirmând „Avem nevoie de un model ficțional pentru a ne înțelege viața, care este o poveste incompletă” (apud Dehelean, 2018). Ceea ce propune autorul este o regăsire a identității prin intermediul operei scrise, fapt ce se observă și în cazul textului lui Traian Popovici, a cărui identitate se întregeste odată cu elaborarea scriiturii și cu nașterea unei alterități: poporul evreu.

2.1. Discursul responsabilității în *Spovedania*

Textul confesiv, scris sub forma unei mărturisiri, *Spovedania* reprezintă descrierea evenimentelor dintre anii 1941-1942 din Cernăuți, din perspectiva lui de primar al orașului într-un context puternic antisemit. Textul este divizat în nouă părți, însă sunt supuse analizei prima și a cincea parte pentru că acestea denotă valoarea literară cea mai pregnantă. În *Cuvânt înainte*, care reprezintă atât motivația textului dar și o meditație gravă asupra istoriei, Traian Popovici resimte greutatea faptelor istorice în care acesta a fost un agent activ.

De asemenea, tot în această parte, Traian Popovici creează miezul iradiant al scrierii sale, afirmând că: „Viitorimea mă va judeca, dacă am făcut

rău sau bine, cu aceasta a mea spovadă” (Popovici, 2006). Autorul nu doar trece prin filtrul memoriei evenimente istorice, dar creează și un spațiu de întâlnire al celor care se apleacă asupra textului. Pe parcursul textului, Traian Popovici surprinde contextul premergător deportărilor, cabinetul militar lua treptat măsuri pentru excluderea evreilor din viața publică, aceștia erau obligați să poarte „steaua lui David”, le era interzis să facă comerț, să se deplaseze în interiorul țării, pedeapsa fiind deportarea în lagărul de concentrare. Evreii din Cernăuți au ajuns să fie numiți „Poporul lui Traian”, iar orașul Cernăuți devenise oaza evreilor, locul în care acestora li se respectau încă majoritatea drepturilor.

În partea a cincea intitulată *Deportarea*, Traian Popovici realizează o diferențiere semantică a termenilor *deportare* și *evacuare*, demonstrându-se astfel că termenii utilizați dau naștere unei lumi și validează acțiuni inumane, întrucât deportarea a fost numită *evacuare* în documentele oficiale, însă Traian Popovici alege termenul de *deportare*, motivând că evacuarea trimite spre ideea de salvare a unei populații de la un pericol, în schimb, deportarea este îmbibată de ură, fiind o acțiune care vizează doar o anumită parte a populației, evreii fiind deportați fără voința lor.

Spovedania sa ia forma unei demonstrații a puterii cuvântului, a responsabilității și a persuasiunii în privința problemei evreiești, întrucât, printr-o pledoarie, Traian Popovici a reușit să convingă mulțimea de magistrați, guvernatori și generali că evreii sunt esențiali economiei, că pătura intelectuală hrănește orașul, iar profesiile evreilor sunt necesare supraviețuirii umane, majoritatea evreilor fiind ingineri, arhitecți și medici; în urma acestor acțiuni, ajunge să primească porecla de *jidovit*

Spovedania aceasta în fața întregului meu neam nu este pornită din voința de a acuza, pe cei cari îi acuză faptele lor, nici de a reliefa o atitudine, pentru care am fost ostracizat prin trei ani și pe urma căreia am suferit îngenunchieri. Ea este spovedania unei conștiințe, care în tragedia umană ce a trăit-o, a făcut tot ce i-a fost cu putință să zăgăzuiască furia, să îmblânzească pe cel sălbatic, să încurajeze pe cel înfricoșat, să mângâie pe cel disperat și să toarne nădejde în cel plecat în surghiun. (Popovici, 2006)

Prin textul său, Traian Popovici se sustrage și se poziționează deasupra opoziției binare: *eu-celălalt*, anulând opoziția *identitate-alteritate*. Textul are un caracter puternic evocator, autorul simțind nevoia să-și justifice acțiunile, să clarifice vâltorile istoriei, eliberându-și conștiința în același timp, fiindcă acesta își clarifică atât sieși evenimentele istorice, cât și viitorimii. Pornind de la textul lui Traian Popovici, ideea că Bucovina a fost un spațiu multicultural este întărită. Bucovina istorică a reprezentat un topos în care au conviețuit mai multe etnii, evreii alcătuind o bună parte din această populație însă au fost priviți mereu din perspectiva alterității, a celorlalți. Rădăcinile acestei

perspective au fost evidențiate ulterior, antisemitismul era deja prezent în structura internă a bucovinenilor, acesta doar a culminat odată cu anii 1939, mai ales că în România anului 1937 antisemitismul era legal.

Totodată, am regăsit în poemul lui Paul Celan, *Fuga morții*, o atitudine asemănătoare textului lui Traian Popovici. Paul Celan înglobează lumea lagărului de concentrare în structura intimă a poemului. Limbajul poetic este asemănător cu cel utilizat de Traian Popovici în descrierea drumului parcurs de evrei spre ghetto și viața acestora în lagărul de concentrare

El strigă săpați mai adânc în pământ voi unii voi alții cântați mișcați din arcuș
își scoate pistolul din brâu îl flutură – albaștri-i sunt ochii
înfingeți mai bine lopate voi unii voi alții cântați pentru dans mai departe. (Celan, 2019)

Concluzii

Textul *Spovedania* este scris după ce misiunea sa a luat sfârșit, iar imaginile tulburătoare încă îi hrănesc conștiința. Esența spovedaniei sale constă în puterea logosului, în formația intelectuală a autorului, alături de formația sa morală și spirituală, acestea dând naștere acestui melanj de putere și sensibilitate. Puterea logosului constă în capacitatea acestuia de a construi și de a deconstrui lumi, iar textul *Spovedania* reprezintă un construct care are la bază fenomenul cultural al multiculturalismului. De asemenea, textul, prin atitudinea morală radicală și decisivă, a lansat ideea unei umanități care se ridică deasupra contextului istoric și politic.

Frapantă este modalitatea în care pânza istoriei se întregește, alături de pânza interpretărilor, prezentându-l pe Traian Popovici ca persoană reală, fiindcă numele său a fost ridicat la rangul de simbol. *Spovedania* este presărată cu intervenții personale poetice, autorul reușind să înglobeze tema memoriei în propriul text. În pofida unui context politic complicat, întoarcerea la valorile umaniste fundamentale, bine articulate discursiv, poate fi o salvare nu doar individuală, ci și colectivă. Prin textul său, Traian Popovici împletește literatura și istoria, memoria și procedeele artistice, creând un melanj dintre discursul responsabilității și relația identitate-alteritate. Într-un „mozaic plin de fapte contradictorii” (Diaconu, 2018) nu rămâne decât să acceptăm adevărul pe care scriitura îl impune și ordinea pe care ficțiunea o creează în haosul binomului constituit de alteritate și identitate.

Bibliografie

- Celan, Paul. *Opera poetică*, volum I, Iași: Editura Polirom, 2019.
- Dehelean, Constantin. *Despre identitate vs. alteritate*, Revista Arca, Nr. 4-5-6\ 2018: 7-14.
- Diaconu, A. Mircea. *Bucovina, între idilizare și demonizare. Cum e cu puțință identitatea?*. Meridian Critic: Analele Universității "Ștefan cel Mare" Suceava. Seria: Filologie. B. Literatură, nr. 2, volum 31, (2018): 105-121.
- Diaconu, A. Mircea. *Cuvinte despre strigătul lui Paul Celan*, Analele Universității „Ștefan cel Mare” Suceava. B. Literatură, nr. 2, volum 11, (2005): 37-46.
- Grămadă, Ion. *Din Bucovina de altă dată. Schițe istorice*, Editura Casei Scoalelor. No. 2. 1926.
- Marin, Rodica. *Identitate și alteritate*. București: Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, 2005.
- Măndescu, Dragoș. *De la „Jidova” la „Jidava” și înapoi sau despre avatarurile unui microtoponim arheologic*. Argesis 17 (2008): 53-68.
- Nistor, Ion. *Istoria Bucovinei*. București: Editura Humanitas, 1991.
- Olaru, Dragoș. *Mesaje din trecut*. Cernăuți: Druk Art, 2020.
- Ornea, Zigu. *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1996.
- Popovici, Traian. *Spovedania*. 29.10.2006.
- Satco, Emil. *Enciclopedia Bucovinei*. volumul II, Suceava : editura Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 2004.
- Ungurean, Ștefan, Ivănoiu, Mircea. *Oameni prin vremuri. Bucovineni în secolul XX*. volumul I, Editura Universității Transilvania din Brașov, 2015.
- Vișniec, Matei. *Ultimele zile ale Occidentului*. Iași: Polirom, 2018.

La femme entre sujet et objet dans le roman *La femme gelée* d'Annie Ernaux

Ioana Țiplea

Étudiante au master, Université Technique de Cluj-Napoca, CUNBM
Conf. univ. dr. habil Mihaela Munteanu Siserman (coord)

Abstract

In “La femme gelée” by Annie Ernaux, the autobiographical retelling of her youth becomes a universal testimony of women’s social status in the French society of the 1960s. Despite the uniqueness of her upbringing (her father's interest in cooking as well as for gardening and the almost masculine toughness of her mother, owner and sole manager of a store), she did not escape the standard fate of women at the time. Once married, the total freedom she once enjoyed is replaced by the prison of other people’s prejudice, especially that of her husband. This leads to an existential crisis that revolves around her status as a woman. This presentation traces the course of this transformation and analyzes this novel as a literary attempt to redefine the parameters of womanhood.

Keywords: social inequality, subjective testimony, femininity, masculinity, objectification.

Introduction

Annie Ernaux est une écrivaine française qui a reçu en 1939 le prix Renaudot pour son roman autobiographique, *La place*. En 2022, elle s’est vu décerner Le prix Nobel de littérature pour « le courage et l’acuité clinique avec lesquels l’écrivaine révèle les racines, les éloignements et les contraintes collectives de la mémoire personnelle » (le jury Nobel). Son œuvre, inspirée fondamentalement par ses expériences personnelles, inclut des romans intimes (concentrés sur les principaux épisodes de sa vie) mais aussi politiques, car Ernaux problématise souvent la position et le traitement de la femme dans la société.

En 1981 Annie Ernaux publie aux Éditions Gallimard le roman *La femme gelée*, qui raconte l’histoire de sa jeunesse, son mariage et la naissance de ses deux enfants. Profondément intime, ce récit autobiographique fait revivre son passé sous une autre lumière. Le style adopté met en évidence une écriture « plate », sans artifices.

1. L'écriture plate

Roland Barthes est celui qui définit et trace dans *Le degré zéro de l'écriture* les paramètres du concept d'« écriture blanche », qu'il voit comme une sorte de minimalisme linguistique, stylistique et phraséologique présent surtout dans les œuvres littéraires publiées après la Seconde Guerre Mondiale. Parmi les auteurs dont le style s'encadre dans cette catégorie (Albert Camus, Maurice Blanchot), on retrouve aussi Annie Ernaux, qui a adopté cette absence du soi (surtout au niveau émotionnel) dans tous ses romans. L'intonation plate, les vides linguistiques et conséquemment sémantiques, l'apparente transparence des idées et informations présentées comme des vérités objectives, tout cela complexifie le roman et demande une participation active de la part du lecteur, qui se voit obligé de compléter les trous de l'histoire. Chez Annie, c'est un effet recherché, qui lui permet aussi de se distancer des émotions associées aux événements évoqués et de pouvoir les analyser en profondeur. L'économie des mots qu'elle exerce peut être vue comme un refus de s'attarder sur les événements traumatiques de son passé et de prouver que leur réminiscence ne l'affecte plus.

L'auteure offre une définition personnelle de cette technique, qu'elle lie à sa manière d'être, en essayant ainsi de souligner le côté pur et sincère de ses narrations: « Aucune poésie du souvenir, pas de dérision jubilante. L'écriture plate me vient naturellement, celle-là même que j'utilisais en écrivant autrefois à mes parents... » (Ernaux, 1983: 21). Chez Annie Ernaux, tout expérience se réduit aux relations familiales qui lui ont esquissé la vie (d'une manière ou d'autre). Toutefois, elle réussit à mondialiser ses vécus, afin de créer un « je » féminin collectif, de devenir un porte-parole pour toutes les femmes qui ne réussissent pas à faire répandre leurs voix.

2. Grilles d'analyse psychologiques appliquées au roman: « l'envie du pénis »

Dans le domaine de la psychanalyse, Sigmund Freud est celui qui analyse en profondeur les relations entre les hommes et les femmes. Il identifie et nomme une certaine « envie du pénis » (Freud) chez la femme, qui, sans en avoir un, considère le phallus comme un organe qu'elle doit récupérer et à travers lequel elle gagnera les mêmes droits et considérations que l'homme. Donc le phallus est le point central d'inégalité entre les deux genres, élément symbole qui concentre tous les aspects quotidiens (sociaux, culturels, etc.) qui différencient les hommes des femmes.

Dans le roman *La femme gelée*, on peut identifier cette envie chez la protagoniste, mais aussi chez sa mère, et par extension, chez toute une génération des femmes. Cette envie n'est pas tout à fait ressentie dans

l'enfance d'Annie, tout au contraire, elle est une fille libre, courageuse, énergique, qui a un modèle féminin très puissant et autoritaire, pendant que son père s'occupe du ménage et de l'entretien de leur maison. Cette dynamique instille dans la jeune fille l'idée d'une certaine égalité des rôles, même un renversement de la norme, une vraie singularité à l'époque.

Cette vision sur les rôles des femmes et des hommes dans le noyau familial va lui donner la fausse impression qu'elle se situe au-delà des « ennuis » domestiques des autres femmes de son entourage, avec lesquelles elle ne s'identifie point. Cela lui donne une sécurité fragile qui est brisée lorsqu'elle se voit aller sur le même chemin que les autres filles de son âge: mariée, devenue mère, sa carrière et sa vie personnelle ne comptent plus: elle arrête d'être le sujet, le maître de sa propre existence et devient la poupée de son mari et de la société (à travers le qu'en-dira-t-on qui influencent ses actions).

2.1. L'envie du ventre

Contrairement à sa mère, Annie n'est pas caractérisée uniquement par l'envie de pénis freudienne, car, de temps à autre, elle veut être plus féminine, s'intégrer dans la société, être comme les autres femmes, tout en poursuivant ses études et ses intérêts. Elle ne déteste pas la féminité, mais elle la rejette parce qu'elle ne sait pas comment l'assumer, tout en étant essentiellement femme. Elle cherche en fait une modalité d'obtenir un certain degré de validation et d'appréciation de la part des autres, pas nécessairement des hommes (parce que son père a été toujours là pour elle), mais surtout des femmes, ce qui dévoile l'étendue des conséquences de la relation déficitaire entre Annie et sa mère. Le comportement d'Annie peut s'encadrer dans « l'envie du ventre », phénomène psychologique identifié et problématisé par Gayatri Chakravorty Spivak (Spivak) – envie ressentie par Annie et par son père.

Ce désir entraîne une certaine distance entre la protagoniste et tous les autres personnages, comme si son vrai être existe seulement au-delà de leurs interactions. Cela est dû, en partie, à la rétrospection et l'introspection exercées par une auteure déjà mûre au moment de la genèse du récit. Ainsi, dans ce cas, l'écriture, outre son côté cathartique, est en fait une démarche nécessaire pour la prise en charge de son destin, pour sa transformation en sujet. En présentant l'histoire de son enfance et de sa jeunesse dans une perspective uniquement féminine, Annie la réécrit et la modifie.

3. Le noyau familial du roman

À travers son roman, Annie Ernaux essaye de changer la destinée des femmes (ou au moins la vision générale sur cette destinée), vues précédemment comme des outils, des monnaies d'échange: « [...] la femme est traditionnellement valeur d'usage pour l'homme, valeur d'échange entre les hommes. Marchandise, donc. » (Luce 57). La remémoration de sa vie se transforme dans l'expression d'une bataille continuelle pour prouver sa valeur, ses capacités intellectuelles, sociales et ses compétences de travail. En miroir, tout cela va de soi pour les hommes, qui ne doivent pas s'efforcer pour que les autres reconnaissent leur apparente supériorité, un cadeau gratuit (et imméritée) de leur biologie. Donc, le comportement d'Annie, éduquée « comme un garçon », est vu comme un essai d'être plus masculine, de s'intégrer dans la sphère de pouvoir des hommes et non pas d'élargir et d'améliorer les paramètres de la condition sociale des femmes.

Il en est de même quant à sa mère. Celle-ci essaye de récupérer sa masculinité, de regagner les droits humains perdus à sa naissance (par le fait qu'elle n'était pas un garçon) à travers sa fille, en l'éduquant en dehors de la structure sociale traditionnelle. En voulant lui offrir toutes les chances que la vie lui a ravies, sa mère l'a traitée comme un père et lui a imposé les mêmes règles qu'aux garçons. La distance entre Annie et sa mère, leur communication fautive et lacunaire, son manque d'intérêt maternel ou même paternel pour les activités de la jeune fille, son absence prolongée à cause des problèmes administratifs du bar qu'elle gérât, tout cela crée une rupture infranchissable entre les deux et tord l'image de la maternité et de la féminité pour Annie, dont le seul point de repère reste son père, mal équipé pour soigner par lui-même sa jeune fille.

L'inversement des rôles de ses parents n'est pas parfait: au lieu d'avoir une mère et un père, la jeune fille semble avoir deux pères: un qui essaye de remplir le vide laissé par la mère et l'autre, contrefait, un être qui refuse de remplir tout autre rôle:

Le mien des pères ne s'en va pas le matin, ni l'après-midi, jamais. Il reste à la maison. Il sert au café et à l'alimentation, il fait la vaisselle, la cuisine, les épiluchages. (Ernaux, 1981: 56)

4. Cycle de dominance et de subordination sociale

Malgré l'effort de la mère d'Annie pour faire épanouir sa fille, le cycle de subordination sociale et de chosification féminine se répète une fois de plus. La vulnérabilité émotionnelle des femmes (explicable en prenant en considération le contexte social, l'oppression des femmes et leurs limitations personnelles et professionnelles) et le manque de solidarité féminine sont

deux raisons illustrées dans ce roman qui contribuent à la propagation de cette hiérarchisation sociale. Le mépris des femmes traditionnelles envers celles qui contestent la norme et essayent de se forger un chemin propre témoigne jusqu'à quel point cet ordre social a corrompu la mentalité de gens. À part la famille d'Annie, toutes les autres filles et femmes du roman acceptent la patriarchie comme l'état naturel des communautés et ne songent même pas à le perturber.

En reproduisant les pensées des hommes et en attaquant les femmes qui cherchent à avoir les mêmes droits que les hommes, ces femmes ne sont que des marionnettes, des objets de propagande et de propagation des idées qui ne leur appartiennent pas. Le livre peint ce choix (de la misogynie internalisée) comme une variante plus réconfortante, facile et sûre de vivre sa vie. L'alternative, la prise de conscience de son emprisonnement social infondé, produirait et produira une crise identitaire de proportions chez les femmes des générations suivantes. De ce point de vue, le roman est moderne; il anticipe et dévoile les coulisses des mouvements féministes de nos jours.

5. Le refus de la féminité

Le portrait maternel semble unidimensionnel: autrefois ambitieuse et rêveuse (dans sa jeunesse), maintenant la mère s'est résignée à sa position sociale, sachant bien qu'elle ne pourra jamais s'échapper des bornes de sa maternité et de sa qualité d'épouse. Cette injustice l'affole, la met en colère contre la société, contre son mari et surtout contre sa fille, d'abord parce qu'elle a la chance de choisir son avenir (option dont la mère ne bénéficie plus) et, plus tard, parce qu'elle la gaspille. Toujours frustrée, toujours fatiguée à cause des obligations du bar qu'elle gère (position généralement réservée aux hommes, mais dont l'obtention ne la contente pas, à cause du caractère isolé de sa victoire) comme moyen de révolte contre sa destinée, elle n'est plus capable d'aider sa fille, de lui faire des gestes d'affection et de l'initier dans la vie, de lui ainsi faire dévoiler les secrets de la féminité (dont elle-même semble ignorer l'existence), ce qui crée un déséquilibre de proportions dans le développement d'Annie.

Celle-ci, dépourvue du support maternel (rôle que son père n'arrive pas à remplir, malgré son intérêt pour les activités généralement associées avec les femmes) semble errer dès le début de sa vie: sans contour, sans but, sans guidance, elle n'est qu'un objet, une poupée dans les mains de sa mère, qui ne lui permet pas de former sa propre vision de la vie. Cette position anticipe les relations entre Annie et son mari, qui, de façon similaire à sa mère, ignorera son individualité et ses besoins. Une fois leur mariage consommé et surtout après la naissance de leurs fils, elle n'existera plus à ses

yeux que dans le cadre de ses devoirs, partie définitoire de son sexe inférieur. Mais lui, comme maître de sa vie, a le privilège de prendre des décisions, de se détendre en buvant de la bière et en regardant la télé après un long jour de travail sans même devoir penser au bien-être de son enfant. Tout ce qui tient du nettoyage, de la cuisine et des soins accordées à l'enfant est, pour lui, la responsabilité de sa femme. Le trait principal de son caractère est l'ignorance, accompagnée par une platitude émotionnelle qui caractérise des générations entières d'hommes. Annie ne lui permet pas d'avoir une voix dans son récit, ce qui lui vole, temporairement, sur des feuilles de papier, son statut de sujet.

5.1. L'homme comme produit idéologique

Cette perspective suggère le fait que les hommes matures ne peuvent plus être éduqués de cette manière, en dépit de leur comportement la plupart du temps puéril et de leur infantilisation continue par leurs mères, qui ne leur imposent aucune restriction et qui ne leur permettent pas d'avoir un rôle actif dans le ménage de la maison, parce que cela affecterait leur propre statut dans la société: une mère qui ne sacrifie pas tout pour sa famille et qui « oblige » ses fils à remplir leur rôle (cuisiner, nettoyer, ranger, etc.) serait vue comme une mauvaise mère, une femme paresseuse, qui n'assume pas sa position et qui ne mérite pas le respect des autres. La peur du jugement des autres et de l'exclusion sociale empêche beaucoup de femmes de proposer de changements et de les concrétiser dans leur vie quotidienne. C'est une contrainte réelle et problématique de la condition féminine à l'époque, qui n'est pas encore totalement dépassée de nos jours. L'image des hommes construite par la vision d'Annie n'est pas conséquemment tout à fait négative, mais plutôt incomplète. Son mari, par exemple, n'est pas un antagoniste en soi, mais plutôt une allégorie des mentalités anciennes, vieilles, un être qui doit sa suzeraineté sociale à des circonstances hors de son contrôle. Annie ne dirige pas ses ressentiments vers lui, car elle est consciente qu'il n'est que le produit d'une idéologie commune et de longue durée.

6. La vision sur le genre

Dans ce roman, le genre est vu comme un masque devant lequel se cache l'essence ou le manque de caractère des gens. Dans l'acception générale de ce terme, on peut identifier trois facettes distinctes: l'identité de genre (le genre avec lequel on s'identifie), l'expression de genre (la manière dont l'individu affiche son identité de genre) et la perception de genre (la manière dont tout cela est perçu de l'extérieur). Quant à l'identité de genre, celle-ci est bien définie et claire dès le début. Il n'y a aucune confusion concernant le genre et la sexualité des personnes mentionnées dans le livre.

Suivant le modèle traditionnel, le genre est déterminé par le sexe (les différences biologiques entre les hommes et les femmes), ce qui établit une identité binaire.

De nos jours, ce binarisme est très contesté. Le mouvement actuel de libération des mœurs et des idées efface les normes entre les genres, déconstruit et universalise cette notion afin de la rendre plus flexible. Ainsi, toute action (jouer du football, coudre, porter du vernis à ongles) peut décrire tout genre. En refusant de s'encadrer dans un certain genre, on refuse aussi ses limitations et les imputations de chaque catégorie. Comme moyen subversif de contester la norme, cette démarche continue à prendre ampleur surtout parmi les jeunes.

Contrairement à l'identité du genre, l'expression du genre a toujours été problématique. Au-delà des stéréotypes culturels féminins et masculins, il existait toujours des personnes qui montraient des traits « opposés » à leur genre: des femmes agressives et dominantes et des hommes gentils et empathiques. Si auparavant on considérait ces cas comme des exceptions infortunées, maintenant on a élargi le concept de féminité et de masculinité, en parlant couramment et librement des garçons manqués (des filles qui se comportent, se vêtent et parlent comme des garçons) et des garçons efféminés (qui ont l'apparence et le caractère moral attribué généralement aux filles).

Le comportement d'Annie et de sa mère tombent sous l'étiquette de « tomboy ». Néanmoins, elles ne veulent pas devenir des hommes, mais jouir de leurs privilèges sans être jugées par les autres. Pour faire cela, les deux imitent des comportements masculins, parce qu'elles n'envisagent pas encore une alternative qui leur permettrait d'afficher leur féminité sans être attrapées dans ses bornages. Leur perspective sur la vie montre une perception du genre qui se modifie continuellement et qui reflète l'évolution de la société et le besoin de créer un environnement réconfortant pour tous. Graduellement, l'accent tombe sur l'intégration sociale des minorités, et non pas sur la différenciation entre celles-ci, pour que tous aient le même statut social, celui de sujet. Peu à peu, les rapports rigides et standardisés entre les hommes et les femmes se complexifient. Les femmes deviennent plus que des êtres marginaux, qui vivent à la périphérie de la vraie vie que les hommes se permettent d'avoir. Elles s'intègrent dans tous les domaines de travail et démontrent constamment leurs capacités et aptitudes, sans renoncer à leur féminité.

7. Le devenir sujet de la femme

Au cœur du livre d'Ernaux se trouve la question: comment faire pour que les femmes deviennent des sujets dans la société ? Selon les spécialistes, il y a plusieurs facteurs et éléments qui doivent changer pour que cette vision

devienne une réalité. La libération sexuelle des femmes représente une potentielle option de changer de statut:

Et dans une société qui abandonne la honte liée à la vue des organes « primaires », évoluant même vers la revendication de leur « beauté » fonctionnelle au même titre que les autres parties du corps, la castration perdra une part notable de sa force fantasmatique, et avec elle l'envie du pénis: « ce sexe » est donc, dans notre culture, en train d'en devenir un. (Periádez 100)

Même si Annie s'abandonne dans ce style libertin de vie pour une certaine période de sa vie, elle ne réussit pas à le maintenir. Elle tombe proie à ces espoirs et illusions et se marie, en étant sûre du fait que son mariage sera différent des autres, qu'elle ne se rendra jamais aux pressions sociales dont elle connaît l'existence et l'étendue. L'exercice de sa sexualité ne lui offre qu'une liberté temporaire qui lui sera volée et bien limitée au moment où elle deviendra épouse et mère. Après ce moment, son existence changera de manière fondamentale: elle arrêtera de jouir de ces libertés (ses promenades nocturnes, ses voyages, ses études) parce que cela peignerait une image négative et déficitaire de son mari, ce qui affecterait sa réputation et la renommée de sa famille.

Dans la critique littéraire, une autre vision émancipatrice des femmes c'est celle qui les perçoit comme « productrices des signes »:

Je crains que cette situation sociale des femmes soit à jamais un élément structurel de la vie sociale. [...] À mon tour de me servir de la dernière page du livre de Claude Lévi Strauss, si la femme n'est pas seulement signe, mais productrice des signes, alors l'histoire commence et la dialectique entre ces deux postures, objective et subjective, gagne en mouvement. Ce serait cela, l'intrusion des femmes comme actrices de l'histoire. (Fraisie 22)

Par ces lignes, Geneviève Fraisie saisit et communique une vérité générale ignorée volontairement par la plupart des féministes: la durabilité de la hiérarchisation sociale et de l'iniquité des rôles remplis par les hommes et les femmes. Perspicace, elle choisit de se concentrer sur le langage, aspect fondamental de l'existence, qui a le pouvoir de modifier la réalité et de donner naissance à des univers parallèles. Ceux qui écrivent ou racontent des histoires et produisent ainsi des signes linguistiques ont le pouvoir d'altérer l'avenir et d'immortaliser à jamais leurs pensées. En concentrant leurs récits sur le passé, l'histoire devient altérable, instable à cause de l'affluence des points de vue, ce qui met en discussion l'authenticité des faits et même la pertinence et importance de l'authenticité. Lorsque les femmes relatent ces histoires (comme c'est le cas de ce roman), elles sortent de l'immobilité et de l'inertie d'objet créés par le regard masculin et mettent en valeur leur intellectualité, leur discernement et leur sagacité. De manière progressive et

naturelle les femmes se lèvent par elles-mêmes au niveau des hommes et se forgent ainsi une place de plus en plus décisive et essentielle dans le cadre social.

8. La femme comme maître spirituel pour les générations à venir

La fin du roman symbolise l'espoir et une possibilité d'échapper, comme femmes, aux restrictions sociales. Enceinte une fois de plus, Annie décide de garder son enfant, sans même prendre en considération l'idée de l'avorter. Son instinct maternel l'empêche de mettre fin à une vie encore en formation, malgré les changements que cette décision entraînera dans sa vie (le temps limité qu'elle aura pour sa carrière, à cause de ses responsabilités supplémentaires). Au lieu de s'enfoncer dans un état dépressif, elle décide de se concentrer sur les aspects de sa vie qu'elle peut contrôler. Son avenir et l'avenir de ses enfants est dans ses mains, car elle les éduquera et pourra les aider à comprendre les injustices sociales et la manière dans laquelle ils pourront (au moins essayer de) rétablir un équilibre entre les femmes et les hommes. Les valeurs sociales comme le respect, la solidarité, la tolérance et l'entraide constitueront une base sociale et émotionnelle pour ses deux garçons, vus comme des possibles prototypes des générations à venir. C'est une solution universelle proposée par Annie, l'une qui a le potentiel de provoquer d'abord des changements locaux pour ensuite causer des renouvellements majeurs de mentalités.

Conclusions

En conclusion, le roman *La femme gelée* d'Annie Ernaux et un roman-témoignage, dont la protagoniste représente une génération entière de femmes qui cherchent à s'émanciper au niveau personnel, professionnel et culturel. En essayant de redéfinir les paramètres de leur féminité, elles affichent une expression de genre fluide, influencée fondamentalement par les membres de la famille et par les préjugés des autres, mais qui est véridique et sincère.

Aussi bien Annie que sa mère – qui représentent deux générations de femmes, différentes en apparence mais qui ont les mêmes principes de vie – oscillent entre la position d'objet et de sujet. La peur d'être sujet s'entremêle avec la stabilité subalterne de l'objet. Dans une note positive, l'auteure insufflé à la fin du roman l'espoir d'un avenir meilleur, où les hommes ne vont plus répéter les erreurs du passé. Pour y arriver, faire diffuser les aveux des femmes est d'une importance capitale afin de promouvoir l'épanouissement social, culturel et sexuel des femmes.

Références citées

- Ernaux, Annie. *La femme gelée*. Paris: Éditions Gallimard, 1981.
- Ernaux, Annie. *La Place*. Paris: Éditions Gallimard, 1983.
- Fraisse, Geneviève. « Le devenir sujet et la permanence de l'objet ». *Nouvelles Questions Féministes*, Vol. 24, Lausanne: Éditions Antipodes, 2005, 14 -23.
- Freud, Sigmund. *Trois essais sur la théorie sexuelle*. Paris: Éditions Flammarion, 2011.
- Luce, Irigaray. « Ce sexe qui n'en est pas un ». *Les Cahiers du GRIF*, n°5, 1974, 54-58.
- Periáñez, Manuel. « Ce sexe qui en devient un ». *Le Coq-héron*, n°190, Toulouse: Éditions Érès, 2007, 85-101.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. *En d'autre mondes, en d'autres mots: Essais de politique culturelle*. Paris: Éditions Payot, 2009.

Portretizarea străinului în romanele *Amintiri din casa morților și Crimă și pedeapsă*

Andrei-Cătălin Călinescu
Masterand, Universitatea din Oradea
Conf. univ. dr. Delia-Maria Radu (coord.)

Abstract

The present study brings forward an investigation of whether chauvinistic ideas can be detected in two of Feodor Mihailovici Dostoyevsky's most famous novels: "Memoirs from the House of the Dead" and "Crime and Punishment". Incorporating evidence from novels mentioned above, as well as from literary and biographical studies, this research demonstrates a certain tendency on Dostoyevsky's part to present non-Russian ethnic characters in a rather peculiar manner, in from the Russian point of view was common. In order to counterbalance Dostoyevsky's opinions, the study presents another novel "New and Old Boyards" by the Romanian author Nicolae Filimon. On a smaller scale, through the comparison of the novels, the study presents brief cultural characteristics regarding the manner in which the representation of the foreigner appeared in the Russian and Romanian spaces of the 19th century, starting from the questions: Where are they similar? Where do they differ? Does one perspective have the right to make the stereotypical portrayal of the foreigner, or is it just plain xenophobia in both cases?

Keywords: Dostoyevsky, chauvinism, Russia, literature, novels

Introducere

Această lucrare nu își propune să denigreze imaginea scriitorului, următoarele aspecte ce urmează a fi prezentate având rol pur informativ. Ele sunt tipice secolului din care provin, așa că observatorul contemporan nouă poate judeca altfel față de scriitorul rus al secolului XIX.

Literatura înseamnă viață, ea se naște din cotidian, și astfel, analizând-o pe cea dintâi, de fapt cercetăm aspecte ale celei de-a doua, trăite la momentul scrierii operei. Atât *Crimă și pedeapsă*, cât și *Amintiri din casa morților* fac parte din categoria romanelor realiste, prin urmare acestea pot fi tratate asemeni unor ferestre în timp. Feodor Mihailovici Dostoievski ne facilitează accesul în universul rus al secolului XIX, reflectând realitatea socială contemporană lui. Romanele reprezintă o sumă de evenimente, filtrate de conștiința autorului, care oferă însemnătate și celui mai mic detaliu în alcătuirea universului ficțional.

Prin aderarea la curentul și la normele realiste, Dostoievski face din romanele sale mărturii ale secolului XIX, călăuzește cititorul prin diversele

medii sociale întâlnite la vremea respectivă. Alegerea analizării celor două romane nu a fost pur întâmplătoare, în ele regăsindu-se atât universul carceral, cât și cel liber, așadar, romanele facilitează o privire destul de amplă asupra felului în care societatea rusă funcționa la vremea respectivă.

Se cunoaște că lumea de după momentul 1848 s-a transformat, în mintea intelectualilor vremii născându-se țelul afirmării naționale sau dorința tulburării echilibrului politic al monarhiilor absolutiste. Viața zbuciumată a lui Feodor Mihailovici Dostoievski i-a influențat în mod sigur opera. Agonia din timpul procesului cercului Petrașevski și anii de detenție și exil siberian și-au pus amprenta asupra romanelor ulterioare perioadei carcerale, posibil din cauza unei dorințe de a intra în grațiile puterii conducătoare. Este vorba despre o înclinație a lui Dostoievski de a-și prezenta într-un anume fel personajele non-ruse, care pot fi împărțite în patru mari categorii: polonezii, evreii, nemții și luptătorii anti-țariști din Asia și Caucaz.

1. Polonezii

Luând exemplele în mod cronologic, am începe cu romanul care îi sintetizează cel mai bine perioada detenției siberiene, *Amintiri din casa morților*, unde se observă flagrant cum ura de clasă este subordonată urii de neam, deținuții ruși având relații cel puțin încordate cu deținuții polonezi. La prima menționare a deținuților polonezi, autorul ne spune că „ocnașii nu-i iubeau deloc pe polonezi, ba chiar îi priveau mai cruciș decât pe deportații nobili ruși” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 35). Mai departe, scriitorul ține să facă o menționare cum că ar fi vorba doar despre „criminalii politici”, nu că așa ar sta lucrurile în mod normal în societatea liberă:

Polonezii (vorbesc aici despre criminalii politici) se arătau față de noi extrem de politicoși, chiar la modul jignitor, extrem de necomunicativi și nu-și puteau defel ascunde repulsia pe care o resimțeau față de restul deținuților, iar aceia înțelegeau foarte bine și le plăteau cu aceeași monedă (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 35).

Tabloul leșilor este completat de figura unui „prăpădit de polonez, fost dezertor, foarte mizerabil” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 49), care joacă unul dintre puținele roluri acordate străinilor în proza dostoievskiană: cel de animator, fiind muzicant. Una dintre trăsăturile prezente cel mai frecvent în portretele polonezilor este complexul de superioritate manifestat față de ruși, naratorul observând cum „din cauza atitudinii lor de superioritate, a disprețului față de ocnașii ruși, erau, la rândul lor, urâți de toți. Erau niște caractere chinuite, bolnave...” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 75), singurul deținut pe care îl plăceau fiind evreul Isai Fomici, care reprezintă altă minoritate portretizată caricatural în opera lui Dostoievski.

Printre singurii polonezi prezentați într-o lumină admirativă se numără bătrânul subofițer Ostrojski, dar, fiind „unul dintre răzvrătiții de la 1830” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 228), adică un răzvrătit împotriva Imperiului Țarist, interpretăm ca sugestivă „pedeapsa” acordată de autor: nebunia, care, din supraveghetor îl transformă în ocaș.

Descrierile polonezilor în *Amintiri din casa morților* se mențin și peste ani în concepția dostoievskiană, autorul folosind trăsături relativ din același spectru derogatoriu pentru leși și în *Crimă și pedeapsă*. În acest roman, Katerina Ivanovna își exprimă percepția față de „nenorociții ăia de polonezi”, care „dacă au ce roade, nu le mai pasă de nimic și de nimeni!” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 420). Pe lângă acestea, văduva lui Marmeladov mai insinuează și că una din trăsăturile polonezilor ar fi cleptomania, zicând: „Nu-i nimic, să bage în ei! Țștia cel puțin nu fac gălăgie, numai că mi-e teamă pentru tacâmurile de argint ale gazdei!...” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 420).

În roman ne mai întâlnim cu polonezii doar în epilog, unde Raskolnikov are lângă el, la ocnă, „polonezi trimiși în Siberia pentru criterii politice” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 599). Spre deosebire de *Amintiri din casa morților*, în acest roman polonezii sunt caracterizați mai accentuat:

aceștia toți, fără excepție, îi tratau pe ceilalți deținuți ca pe o turmă de vite, ca pe o gloată de robi și-i priveau de sus, cu dispreț; dar Raskolnikov nu vedea la fel lucrurile; își dădea seama că, în multe privințe, acele brute (nr. ocașii ruși) erau mai deștepte decât înfumurații polonezi (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 599).

Înțelegând contextul istoric, al luptelor țărilor pentru a lua în stăpânire populațiile din jur, al creării unei mentalități mesianice a Rusiei chiar și în rândul societății, dar mai ales cunoscând experiența carcerală a lui Dostoievski, putem considera portretizarea derogatorie polonezilor drept un gest de „bună purtare” al scriitorului față de autoritățile țariste, de revenire în grațiile puterii monarhice.

2. Evreii

În lumea secolului XXI, a devenit ceva comun etichetarea drept a avea atitudini împotriva unei minorități, chiar și în lipsa dovezilor. În acest sens, putem auzi frecvent la adresa lui Dostoievski acuzația de anti-semitism, dar există oare premise clare ce pot susține o asemenea concluzie?

Urmărind din nou în paralel romanele *Amintiri din casa morților* și *Crimă și pedeapsă*, observăm că personajele evreiești sunt aproape inexistente, singurul din cele două romane individualizat prin nume fiind deținutul Isai Fomici Bumstein. Fomici este caracterizat ca fiind giuvaiergiu și cămătar, accentuată la el fiind dragostea de bani: „câțiva gologani pe care îi

simte în buzunar îi mai alină cumva nenorocirea în care se află” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 23). La această trăsătură stereotipică se alătură vorbitul aparte, într-un dialect evreiesc redat caraghios, element ce conduce la încadrarea personajului în tiparul bufonului. El este plăcut de ceilalți ocași, pentru că aceștia râd de el, de unde reiese condiția inferioară a „ovreiului” luat în râs și de către ruși, și de către polonezi.

Portretul fizic este menit să reflecte însușirile morale, astfel Isai Fomici este descris ca fiind:

la vreo 50 de ani, anemic, ridat, cu niște semne îngrozitoare pe obraji, slăbuț, cu un trup alb ca de pui. (...) Era un amestec de naivitate comică, prostie, viclenie, îndrăzneală, simplitate, sficiune, lăudăroșenie și obrăznicie (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, p.132).

Chiar primirea la închisoare de care a avut parte Fomici este sugestivă pentru condiția evreului în societatea rusă, mereu supus batjocurii din cauza etniei sale: „în jurul lui se iscară râsete și glume înțepătoare, care aveau în vedere originea lui evreiască” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 132). După ce ocașiile se obișnuiesc cu prezența lui Isai, „îl tachinează adesea, dar nu cu răutate, ci de amuzament, așa cum te distrezi cu un cățeluș, cu un papagal, cu un animal dresat” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 133). În aceeași notă cariacaturală este prezentat și ritualul specific Sabatului, ținut de Isai Fomici cu sfințenie și în detenție, dar privit de toți ceilalți, chiar și de către narator, cu superioritate și zeflemisire, după cum reiese din fragmentul:

Pe ambele mâini își înfășura niște curele, iar pe cap, chiar pe frunte, își fixa cu o legătură un fel de cutiuță de lemn, așa că se părea că din fruntea lui Isai Fomici ieșea un corn ridicol (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 135).

Cu toate acestea, ritualul de rugăciune este respectat de către autorități, nefiind întrerupt nici de către maior. Printre puținele episoade în care Isai Fomici este prezentat într-o lumină pozitivă se numără acela al spectacolului dramatic la ocnă, reieșind că Isai este totuși avid după cultură.

„Chestiunea evreiască” este tratată într-o notă mai ștearsă în romanul *Crimă și pedeapsă*, printr-un singur personaj episodic și fără nume. Pompierul evreu este în mod evident caricaturizat, încă de la porecla dată de narator: Ahile. Numele cu rezonanță epeică se află în puternic contrast cu personajul peltic și sărac, pe al cărui obraz „se citea eterna tristețe morocănoasă care s-a întipărit, atât de acră, pe toate figurile evreiești, fără excepție” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 560). Cel poreclit Ahile apare în roman o singură dată, fiind lângă Svidrigailov în ceasul sinuciderii acestuia. Unele interpretări susțin că pompierul evreu nici măcar nu a existat, fiind doar o închipuire, o vedenie a unui om aflat pe marginea prăpastiei. De altfel,

concepția derogatorie a lui Svidrigailov față de evrei este enunțată chiar de acesta, spunând că „de undeva s-au prăsit o droaie de jidovi care strâng averi” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 530).

Antisemitismul fiind o problemă atât de delicată, am consultat păreri mai avizate din lumea literelor, cum ar fi cea a profesorului David Goldstein, care susține că Dostoievski propagă idei antisemite prin trăsăturile personajelor de etnie evreiască (Goldstein), sau cea a profesorului Gary Saul Morson, care se poziționează de cealaltă parte a baricadei față de Goldstein. Parafrazându-l pe Goldstein cu referire la personajele Isai Fomici și „Ahile”, acesta enunță faptul că evreul, fiind inițial doar un obiect de batjocură, un comerciant ambulant ori un mic cămătar, era mult prea ridicol pentru a fi urât (vezi Isai Fomici), dar, la sfârșitul anilor 1860, a devenit un maestru ocult al finanțelor, dedicat distrugerii fundațiilor civilizației creștine, și deci, devine implicit firesc să fie urât de societate (Goldstein), lucru care s-ar reflecta în proza lui Dostoievski. De cealaltă parte, profesorul Morson dezmințe cu amănunte biografice ipoteza conform căreia Feodor Mihailovici ar fi fost antisemit, amintind de cel puțin două cazuri cunoscute în care autorul rus corespundea cu etnici evrei, unul dintre ei închis pentru furt, pe care mai apoi i-a și ajutat financiar, dar și de alte declarații în care autorul însuși își dezmințea antiisemitismul (Morson, 302-317).

Personal, consider că în cazul lui Dostoievski, acuzațiile de antisemitism nu stau în picioare, Isai Fomici și „Ahile” fiind rezultatul unui context istoric anume. De altfel, realismul se vrea o oglindire a societății, și deci este normal ca și în universul ficțional să fie prezente aceleași curente de gândire, stereotipuri și prejudecăți, care se găsesc și în viața reală. Mulți dintre criticii contemporani uită aspectul cel mai important al prozei dostoievskiene, anume că ea este rezultatul secolului al XIX-lea așa cum a fost el, cu mințile și sufletele luminate, dar și cu cele întunecate, reprezentând realitatea vremii.

3. Germanii

Altă etnie frecvent întâlnită în proza dostoievskiană este cea germană. Pare surprinzător numărul de etnici germani din Rusia țaristă de secol XIX, dar privind în istorie, putem observa marea migrație care a avut loc din timpul lui Petru I, și care a continuat mai apoi în timpul țarinei Ecaterina a II-a. Astfel, rușii și germanii, cu marile diferențe culturale, s-au găsit puși față în față, iar părerea părții ruse față de comunitatea nemțească reiese și din personajele lui Feodor Mihailovici Dostoievski.

Începând cu romanul *Amintiri din casa morților*, Dostoievski dă personajelor etnic germane tot o notă caricaturală, dar diferită față de evrei sau polonezi. Dacă evreii erau lacomi după bani și inferiori, iar polonezii

înfumurați, în zestrea germanului se găsește toată paleta de însușiri derogatorii. În acest sens, chiar din începutul romanului autorul folosește expresia „extrem de încrezut și pedant ca un german” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 35). Aceasta însă este cea mai bună notă în care sunt priviți nemții, întreaga viziune rusă despre conaționalii lor fiind prezentată din povestea ocașului Baklușin, care omorâse un neamț ce îi fusese rival în viața amoroasă. Baklușin nu se ferește să folosească termenul de „cârânățar” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 145), ba chiar se arată surprins ca pentru uciderea unui neamț să primească o pedeapsă atât de gravă: „e adevărat, l-am împușcat pe un german de acolo, dar merită să fii deportat pentru un neamț?” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 142). Baklușin merge mai departe, dând vina pentru crimă pe o trăsătură atribuită în sens larg, tuturor germanilor: „naiba să-l ia de neamț tâmpit! Dacă nu mă ațâța atât, trăia și azi; numai din cauza încăpățânării lui s-a întâmpat totul” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 145).

Concepția generală a rușilor față de nemți este exprimată chiar de către narator spre finalul romanului, fiind valabilă atât pentru universul carceral, cât și pentru lumea din libertate:

De fapt, de germani doar râd; germanul reprezintă ceva profund comic pentru ruși din popor. Cu ai noștri, însă, ocașii se purtau chiar cu respect, mult mai mare decât față de noi, rușii, și nu se luau deloc de ei. Dar se pare că aceia niciodată nu remarcă și nu țineau cont de asta (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 298).

Portretizarea caricaturală a nemților continuă și în romanul *Crimă și pedeapsă*, disprețul social reieșind din vocea unor personaje ca Svidrigailov, Katerina Ivanovna sau chiar a naratorului.

Pentru început, prezentând portretul lui Lujin, naratorul însuși folosește o remarcă de ocară la adresa germanilor : „părul lui era doar ușor grizonat și frizerul reușise să i-l aranjeze fără ca din mâinile lui să rezulte (...) acea căpățână ridicolă și prostănacă de mire neamț” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 165). În aceeași linie își exprimă gândurile și Svidrigailov, un personaj de altfel care nu avea cuvântul *morală* în vocabular: „(...) nu pot să nu declar că adeseori întâlnești *neamțoaice* care cer cu atâta îndârjire palme, încât cel mai mare progresist nu mai poate răspunde de sine” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 310). Tot despre femeile germane se mai aduce aminte în felul următor: „denunțul provenea de la o altă *neamțoaică*, femeie de o imoralitate notorie, al cărei cuvânt n-avea pic de greutate” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 326).

În acest roman întâlnim și un personaj individualizat din lumea etnicilor germani, care la rândul-i este înzestrat cu toate defectele atribuite nației de origine. Este vorba de doamna Lippewechsel, proprietăreasă, „din cale-afară de arțăgoasă și prost-crescută” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 199).

În legătură cu ea, cel mai virulent se exprimă Katerina Ivanovna, văduva lui Marmeladov, spunând: „proasta asta de nemțoaică își dă ifose” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 416). Caricatura femeilor germane vorbește rusa cu un puternic accent, greșind acordul între subiect și predicat. Din cauza aceasta, dar și din alte pricini, Katerina Ivanovna continuă parcă observația naratorului din *Amintiri din casa morților* cu privire la ceea ce reprezintă germanul pentru rusul din popor, văduva spunându-i lui Raskolnikov:

Ai băgat de seamă, Rodion Romanovici, că toți veneticii oploșiți pe la Petersburg, și mai cu seamă nemțalăii ăștia, cu care naiba știe de unde ne-am pricopsit, sunt, fără excepție, mai proști ca noi? (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 425).

Referințele Katerinei cu privire la nemți sfârșind cu „friții ăștia fac pe așezații și pe serioșii” (Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*, 425).

Parafrazându-l pe Robert Kenneth Schulz, am putea spune că toate aceste portretizări batjocoritoare ascund în spate o admirație pentru calitățile nemților ca nație, pe care lui Dostoievski i-a fost imposibil să le găsească la oamenii simplii ai Rusiei (Schulz). Desigur, aceasta este doar o ipoteză despre concepția autorului, ceea ce transpune personajelor sale pe larg fiind concepția populară a rușilor despre germani.

4. Luptătorii anti-țariști din Asia și Caucaz

Este bine cunoscut faptul că Dostoievski avea viziuni puternic panslaviste, că susținea rolul mesianic al Rusiei și deci, o oarecare superioritate a rusului față de celelalte nații. Ideea este una periculoasă și s-a potrivit ca o mânășă pentru regimul totalitar de secol XX ce a pus stăpânire pe fostul Imperiu Țarist. De ce s-a putut folosi comunismul lui Lenin și Stalin de literatura dostoievskiană, atât de apreciată și în zilele noastre? Răspunsul îl găsim chiar și în portretizarea luptătorilor anti-țariști caucazieni.

Probabil singurele categorii etnice necaricaturizate în proza dostoievskiană sunt tătarii, cerchezii și etnicii musulmani. Spre deosebire de portretizarea ritualului de rugăciune la Isai Fomici, obiceiurile tătarului din Daghestan, Alei, autorul le prezintă numai în mod admirativ. Coabitarea ruso-tătărească reiese din schimbul de cultură între narator și Alei, tătarul învățând rusă din Noul Testament. Și în cazul lui Alei dar și în cazul lezghinului Nura, ideea de bază este că tânăra generație non-rusă din Imperiu nu își dorește război cu puterea, nu nutrește o ură naturală față de ruși, ci aceasta doar le-a fost indusă de generațiile precedente, al căror reprezentant ar fi lezghinul bătrân, care „era un om înaintat în vârstă, cu un nas subțire, coroiat; cu o înfățișare de bandit înrăit” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 70), precum și cecenul care „era o ființă posacă și morocănoasă; aproape că

nu vorbea cu nimeni și privea mereu în jur cu ură, pe sub sprâncene și cu un zâmbet veninos și ironic” (Dostoievski, *Amintiri din casa morților*, 70).

Așadar, deși apar doar episodic, personajele non-ruse originare din stepele Asiei ori din munții Caucazului condamnate în urma răscoalei anti-țariste sau a altor tâlhării au rolul ascuns de a marca buna înțelegere ce poate exista între etniile lor și ruși, odată ce nu ar asculta de îndemnurile tradiționalist-locale ale bătrânilor lor și ar adopta cultura rusă imperială.

5. Diferențe între portretizarea străinului în cazurile lui Dostoievski și al lui Nicolae Filimon. Concluzii

Portretizarea aparte a străinilor nu aparține în exclusivitate lui Dostoievski, personaje stereotipizate apărând în literatura rusă și înaintea sa, la Nikolai Gogol ori Mihail Lermontov, iar pe plan european, chiar dacă nu în toate, în mai multe romane ale vremii. Secolul al XIX-lea fiind recunoscut drept perioada de emancipare a popoarelor, de formare a conștiințelor naționale, stereotipizarea negativă a străinilor în literatură pare ceva firesc mai degrabă pentru popoarele aflate sub stăpânire, decât pentru un popor ce cârmuiește soarta mai multor neamuri.

Așa cum spuneam, literatura izvorăște din viață, așadar incursiunile în istorie constituie adevărate chei în interpretarea textelor. Fără a cunoaște detaliile istorico-sociale din spatele romanului, Nicolae Filimon ar putea fi foarte ușor acuzat de șovinism. Acestea conferă o mare diferență de perspectivă, de exemplu, între motivațiile de portretizare a străinilor la Dostoievski și la Filimon.

În acest sens, se poate face o comparație între primul roman românesc, „Ciocoi vechi și noi sau ce naște din pisică șoareci mănâncă” al lui Nicolae Filimon și scrierile românești ale lui Dostoievski. Cel din urmă scria din perspectiva rusului, adică a naționalității majoritare, care stăpânea peste alte etnii și naționalități, simțind un drept divin de a asimila noi teritorii și seminții în imperiul și cultura superioară a rușilor. Însă la Filimon, lucrurile stau cu totul altfel. Acesta scria din perspectiva românului, care, deși majoritar, era dublu asuprit în propria țară: o dată de către ciocoi din toate stările și domeniile, iar în plan larg, de către străinii ce jefuiau și ei țara.

Nicolae Filimon a deținut funcția de secretar general al instituției cunoscute nouă astăzi ca Arhivele Statului, așa că o portretizare defavorabilă a străinilor, în special a grecilor și turcilor, are în spate argumente istorice. Jafurile, suprataxările și pedepsele crude date de către ciocoi majoritar greci sunt scoase la iveală, cu scopul de a nu mai fi niciodată acceptate și îndurate de către neamul românesc. Totuși, prin faptul că Filimon nu pune tot răul în seama grecilor, romanul fiind construit în jurul unui român care nu ezită să își trădeze neamul, familia și postelnicul în slujba căruia se afla, autorul

subliniază că nu elementele străine românilor reprezintă cel mai mare dușman al patriei, căci trădarea vine întotdeauna din interior.

Acțiunea romanelor lui Dostoievski, amintite în acest studiu, se desfășoară într-un Imperiu Rus întins de la Oceanul Arctic până la Marea Neagră și de la Marea Baltică până în Alaska, așadar un stat imens, un conglomerat de etnii „civilizate” de cultura rusă. La Nicolae Filimon, acțiunea romanului începe cu anul 1814, adică spre finalul secolului fanariot. Dominația fanariotă se instalase ca o plagă peste Principate: în Moldova, după Bătălia de la Stănilești din 1711, când domnitorul Dimitrie Cantemir alesese să lupte de partea rușilor, iar în Țara Românească din anul 1716, odată cu mazierea lui Constantin Brâncoveanu. Aceasta presupunea ca tronurile celor două țări să fie ocupate numai cu acordul sultanului, de regulă de către greci din cartierul Fanar al Istanbulului, de unde și numele de domnitori fanarioți.

Observăm la Dostoievski cum o parte dintre străini – cu precădere dintre etnicii germani și evrei – ar dori integrarea în societate, dar se opun prejudecățile rușilor, care, în loc să accepte și să integreze cetățenii de altă etnie, scot mai mereu în evidență diferențele dintre neamuri, cu un nelipsit complex de superioritate. De cealaltă parte, în universul lui Nicolae Filimon, străinii nu caută integrarea în societatea românească, ci în aparatul de control al acesteia. Efectele domniilor fanariote, și deci ale unei influențe otomane mai accentuate, au fost dintre cele mai nefaste pentru români, în special pentru țărani. La nivel social, se cristalizează în secolul fanariot o nouă clasă de parveniți, după model bizantin-otoman. Obiectivul major al puterii devine acumularea de averi, așa că lumea devine o scenă de teatru unde personaje ca Dinu Păturică sau Mitică Râmătorian se găsesc la tot pasul. Cazul lui Gheorghe, vătaful de curte al postelnicului Andronache Tuzluc, este unul semnificativ, subliniind ideea că onestitatea și corectitudinea nu își au locul în lumea lipsită de valori. Astfel, deducem că trăsătura de caracter ce garanta succesul în carieră era slugărnicia, care începea de la cel mai înalt nivel și până la cel mai de jos lucrător. Nu întâmplătoare este alegerea plasării acțiunii în timpul lui Ioan Gheorghe Caragea, în perioada domniei sale tâlhăriile și abuzurile comise de administratorii țării asupra țăranilor atingând un trist apogeu. Vodă Caragea cumpără tronul de la Stambul, iar odată instalat în funcție, este determinat să-și recupereze investiția, bineînțeles, pe spatele țăranilor români. Ioan Vodă Caragea al lui Filimon nu poate fi comparat nici cu polonezii înfumurați din Siberia, nici cu evreii caricaturizați, căci el nu caută în niciun moment integrarea în specificul majorității etnice, ci doar să profite de pe urma acesteia.

Privind imaginea de ansamblu a acestui studiu, rezultatul ar fi acela că, pentru ochiul cititorului din 2023, există tente de șovinism în limbajul dostoievskian. Străinii întâlniți în *Amintiri din casa morților* și *Crimă și*

pedeapsă par mai mult stereotipuri decât oameni. În polonezi, germani, evrei și alte nații, rusul vede doar caricaturi, pe care îi percepe fie ca înfumurați, fie ca pe niște bufoni. Aceste naționalități sunt portretizate ca elemente ce, chiar dacă încearcă, nu se pot integra în peisajul societății ruse, ducând cu ele un bogat bagaj de defecte ce aparțin națiilor de origine. Prin aceasta, probabil fără intenție, Dostoievski dezvăluie adevărul din spatele Imperiului Rus: o societate care promova imaginea imperială, fără a avea însă fondul cultural necesar dezvoltării unei comunități deschise tuturor etniilor imperiului.

Bibliografie

- Dostoievski, F. M. *Amintiri din casa morților*. Traducere și note de Antoaneta-Liliana Olteanu. București: Editura Adevărul Holding, 2011.
- Dostoievski, F. M.. *Crimă și pedeapsă*. Traducere și note de Ion Covaci. București: Editura Litera, 2022.
- Filimon, Nicolae. *Ciocoii vechi și noi sau ce naște din pisică șoareci mănâncă*. București: Editura Litera, 2018.
- Goldstein, David I. *Dostoyevsky and the Jews*. SUA: Editura Universității din Texas, 1981, apud. Joseph Frank, *His Jewish Problem*. Publicat în *The New York Review*, nr. din 4 dec. 1980, accesat pe site-ul <https://www.nybooks.com/articles/1980/12/04/his-jewish-problem/>, pe data de 13.02.2023.
- Grigorescu, Dan, Alexandrescu, Sorin. *Romanul realist în secolul al XIX-lea*. București: Editura Enciclopedică Română, 1971.
- Morson, Gary Saul. *Dostoevsky's Anti-Semitism and the Critics: A Review Article*. Publicat în *The Slavic and East European Journal*. Ohio, SUA: Vol. 27, nr.3, 1983, p. 302-317, accesat pe site-ul https://www.jstor.org/stable/307858?readnow=1&seq=12#page_scan_tab_contents, pe data de 13.02.2023.
- Schulz, Robert Kenneth. *The Portrayal of the German in Russian Novels*. Publicat de Verlag Otto Sagner, München: 1969.

Aspecte ale unei poetici cognitive

Drd. Rñbert Fancsali
Universitatea din Budapesta
Prof. univ. dr. Levente Nagy (coord.)

Abstract

In this paper, I aim to explore the experience when the reader of a literary text or viewer of a film is unable to articulate the story of the work yet feels that it is a well-rounded, well-functioning world. These are dynamic, event-driven works that convey a sense of storytelling. By clearly separating the notions of story (fable) and narrative, this paper attempts to identify the mechanisms that can cause that experience. The focus of this cognitive narratological investigation is on the processes that generate affective patterns, such as the operation of certain cognitive schemas (mostly genre expectations) or complex metaphor or symbol networks. According to the model outlined, these procedures facilitate the process of narrativization during reading or watching and substitute for readerly apprehension, according to the notion of narrative explanation by David Vellemann.

Keywords: *cognitive poetics, cognitive narratology, narrativization, affective patterns*

Cu siguranță că pentru cititorul lucrării de mai jos nu este necunoscută experiența conform căreia povestea unei opere narative (pentru a simplifica lucrurile să luăm filmul sau proza) nu este ușor sau chiar deloc de a fi interpretată. Deși este vorba de un fenomen ce trece prin istoria literaturii universale, este prezent în mod accentuat și în cazul creațiilor tipic postmoderne și, de asemenea, în cazul filmului contemporan. Aceste texte și filme sunt pline de acțiune, sunt distractive, ceea ce creează iluzia narațiunii/narativității, în final însă poveștile nu se încheagă într-un întreg coerent.

Privind doar câteva exemple foarte recente din domeniul cinematografiei, putem menționa *Beau Is Afraid* al lui Ari Aster, tocmai lansat în cinematografe, *Everything Everywhere All at Once*, care a avut mare succes la Oscarurile din acest an, sau filmul *White Noise* de anul trecut de pe Netflix, cu Adam Driver, în regia lui Noah Baumbach. Doresc să menționez aici filmele de mai sus deoarece mi se pare că avem de-a face cu o nouă tendință la Hollywood, tendință pe care am observat-o până acum doar în cazul filmelor de artă, cum ar fi cele ale lui David Lynch și ale unora dintre colegii săi europeni. În alt domeniu, în literatură, acest tip de text caracterizează literatura mondială *mainstream* doar de câteva decenii.

Poveștile și relațiile cauzale în aceste narațiuni nu sunt dezvăluite, adică interpretarea sau explicația narativă a unui eveniment nu sunt accesibile cititorului. Cel mai interesant este că acest fenomen nu se articulează ca o experiență negativă, nu îl descurajează pe cititor să înceapă următoarea lucrare – dimpotrivă. O astfel de construcție este eficientă, lucrările funcționează bine. În următoarele rânduri ale lucrării voi încerca să examinez mai detaliat dihotomia, și anume, cum funcționează operele, ce le face ca lumea lor interioară (diegetică) să pară un întreg coerent și ce modelează calitatea de poveste sau, mai exact, sentimentul de a avea o poveste. Voi discuta în primul rând textul literar, dar cred că, cu mici modificări, afirmațiile sunt valabile și pentru film. Problema cheie a controverselor ridicate până acum este de natură prozaic-poetică și se învârtă în jurul cauzalității narrative. Un răspuns complex la întrebările propuse poate fi derivat din rezultatele teoretice ale studiilor literare cognitive contemporane. În lucrarea de față evidențiez principalele fundamente teoretice și prezint pe scurt propriile opinii, principalele aspecte teoretice ale unui model naratologic cognitiv.

Pentru o înțelegere mai profundă, cred că este necesar să clarific, pe scurt, premisa naratologică, aparent banală, a relației dintre conceptele de poveste-intrigă-narațiune (story-plot-narrative). Povestea (ori fabula în sens larg), conform definiției sale obișnuite, se referă la o secvență logică, cauzală sau metonimică, de evenimente petrecute într-o narațiune. O poveste se prezintă ca o construcție ipotetică. Contrar convingerii generale („suntem înconjurați de povești”), noi, în cele mai multe cazuri, nu întâlnim povești, nu citim și nu privim povești. Avem de-a face cu texte sau filme narrative, narațiuni, și de obicei deducem povestea din elementele lor. Poveștile se formează în cadrul procesului de receptare. Într-un fel, acțiunea este un mijloc de a realiza tocmai înțelegerea, se referă la modul în care un set de evenimente figurează în narațiune. Prin urmare, acțiunea, intriga îmbracă povestea. Ele asigură logica și dinamica narațiunii, încât accentul se pune pe cauză și efect. Un concept-cheie în cercetarea de față este narațiunea, o schema cognitivă, care împrumută sens evenimentelor sau impulsurilor sistemului nervos.

În ultimii douăzeci de ani, odată cu apariția științelor cognitive, problema rolului emoțiilor în procesul de înțelegere – și anume cum să extindem formula clasică narativă care tocmai s-a prezentat mai sus – a devenit din ce în ce mai importantă. David Velleman, în lucrarea sa des citată, formulează o teză fundamentală pentru studiul de față: relațiile cauzale și explicația narativă sunt două domenii distincte ale înțelegerii și, trebuie subliniat că al doilea domeniu poate funcționa și independent. Se poate produce un sens (sau mesaj) coerent fără a construi o poveste bine formată. Velleman susține că poveștile bune se simt în interiorul nostru. „Povestea

este un ritm al trezirii și eliberării emoțiilor, un tipar programat biologic. Prin urmare, înțelegem poveștile în mod visceral, cu corpul nostru”.⁷ (Velleman 13) Dacă acceptăm această afirmație, rămâne întrebarea principală: care este principiul organizatoric prin care o narațiune asigură inteligibilitatea evenimentelor relatate? Esența narativității nu este cauzalitatea, adică nu povestea în sine, ci crearea unui cadru, a unui tipar emoțional. Potrivit lui, ideea clasică se bazează pe ideea greșită, conform căreia satisfacția cititorului se identifică mai degrabă prin prisma cauzelor evenimentelor decât prin efectele mai directe, uneori chiar senzoriale ale acestora.

De asemenea, Blakey Vermeule confruntă conceptul de euristică emoțională cu cel de înțelegere rațională. De remarcat totuși că autorii citați nu resping rolul poveștii în procesul înțelegerii, ci mai degrabă atrag atenția și se concentrează asupra complexității fenomenului și asupra unui alt element al acestuia, nediscutat anterior. (Vermeule 253) După cum susține filosoful american Gregory Currie, sintetizând parcă cele afirmate până acum, „răspunsul nostru afectiv la narațiune influențează măsura în care interpretăm evenimentele din poveste ca având legături raționale”. Percepția noastră reală sau falsă cu privire la aceste relații are apoi și alte efecte emoționale/afective. Acest lucru contribuie, la rândul său, la ideea că acest discurs este într-adevăr o poveste”. (Currie 313) În lucrarea sa de referință, William Flesch afirmă că mulți cred că cea mai importantă emoție pe care o trăim în timpul lecturii este reacția la nedreptate, emoție explicată neurologic. (Flesch 45)

Baza ipotezei de față este că nevoia elementară, bine cunoscută și acceptată a cititorului nu se referă la povești, ci la narațiuni. Dacă admitem faptul că cititorii vor să întâlnească narațiuni în loc de povești și că povestea nu este un element necesar al narațiunii, am evitat orice contradicție. O narațiune care „înlocuiește” o poveste cu o serie de – să le numim deocamdată – „scene afective” este la fel de capabilă să susțină entuziasmul și anumite așteptări ale cititorilor, ba în anumite situații chiar să creeze un sentiment de calitate asemănător unei povești. Pasajele din text, pe care le numim scene afective, și care provoacă intensități afective la nivelul percepției, sunt acționate de anumite figuri emoționale sau, mai precis spus, afective. De menționat aici faptul că cititorul model al poeziei cognitive dispune de abilități foarte fine de recunoaștere, de creare, de construcție și sinteză a structurilor și modelelor. Mintea umană găsește sau construiește structuri chiar și acolo unde ele nu sunt prezente în mod intenționat, și chiar le reconstruiește dacă informațiile primite nu corespund așteptărilor.

Totuși, este necesară încă o scurtă completare. Efectul discutat până acum, bine cunoscut de toți cititorii, ar putea fi asociat la prima vedere cu conceptul *tensiunii*. Tensiunea (suspansul) a constituit subiectul a numeroase

⁷ Toate traducerile următoare aparțin lui Fancsali Rînbert.

discuții în științele cognitive. Cred că teoriile discutate au cercetat elemente importante în abordarea cognitivă a narațiunii, dar asta au făcut-o conform schemelor naratologiei clasice. Metoda de analiză se formează, în fiecare caz, în raport cu povestea, prin urmare nu a reușit să răspundă tocmai la cele mai importante întrebări. Însă dacă ne îndreptăm atenția spre procesele cognitive ale cititorului, spre cele explicabile în termeni evolutivi, observăm că categoria confuză, numită colocvial tensiune, se referă în mod evident la mai multe fenomene diferite, totuși bine diferențiate. Într-un studiu detaliat, Katja Mellmann se ocupă de conceptul tensiunii și concluzionează că aceasta, în esență, nu se poate distinge de stres. Mai bine zis, de grupul sentimentelor numite stres. Ea susține că, în situațiile în care suntem expuși la stimuli negativi, respingători sau amenințatori, organismul nostru declanșează mecanisme motorii și cognitive care ne determină să ne implicăm într-un comportament aversiv. Stresul este însoțit de relaxare și încordare musculară, ritm cardiac încetinit sau accelerat, respirație regulată sau neregulată, toleranță crescută sau scăzută la durere, salivatie, apetit sexual, capacitate crescută de concentrare, oboseală etc. (Mellmann 202) Toate acestea, adică nevoia de a ne menține activitatea motorie în stare de alertă, sunt, desigur, în concordanță cu conceptul Cosmides-Tooby (2000) al psihologiei evoluționiste și sugerează că astfel de sisteme fizice de reglementare pot juca un rol important în cadrul unui răspuns comportamental care s-a dovedit util, din punct de vedere evolutiv, de-a lungul timpului. Mellmann clarifică această formă de comportament, spunând că tensiunea se referă la sentimente somatice de excitație și neliniște și, prin urmare, la o anticipare anxioasă, o concentrare asupra unui singur lucru și ignorarea tuturor celorlalte (203). Ideea este întărită de opinia lui Smuts, conform căreia cea mai puternică experiență de lectură este inerția și nerăbdarea. (Smuts 284) Comportamentul față de evenimentul dorit este, de asemenea, un argument relevant în abordările psihologiei evoluționiste.

De menționat aici importanța percepției senzoriale, adică a percepției corporale. Dacă ne gândim la tensiune „doar” ca la o stare cognitivă apărută în timpul lecturii, iar la senzații corporale ca la niște simple elemente concomitente, urmărim vechea logică ierarhică a schemei. În propunerea de față însă modul de operare care activează schemele afective se bazează tocmai pe presupunerea că răspunsurile cognitive și corporale în timpul lecturii sunt de aceeași importanță în ceea ce privește narativizarea și, prin urmare, percepția și înțelegerea. Ideea presupune, de asemenea, că tensiunea este doar unul dintre răspunsurile posibile ale cititorului, adică este ea însăși un afect. Fără a respinge teza, consider că construcția narativă (narativizarea) nu se poate baza doar pe o emoție sau pe așteptările asociate acesteia, adică pe construcția unei scheme emoționale – cum se susținea până acum. În acest punct, pentru a rezuma ceea ce s-a afirmat până acum, susțin că reacțiile

cititorilor la anumite elemente textuale proeminente în timpul lecturii, sau la câteva dintre acestea, ar trebui numite *intensități afective*, și că acestea pot fi concepute ca niște efecte psihofizice atât emoționale, cât și senzoriale, cognitive și corporale, răspunsuri la anumiți stimuli textuali. În opinia mea, formularea unei narațiuni coerente poate fi realizată și prin dozarea stimulilor, adică – din punct de vedere prozaic-poetic – prin așezarea acestor *scene afective*, în ritmul și în cantitatea potrivită. Asemenea reacții nu pot fi plasate într-o relație ierarhică, ele sunt echivalente, interacționează reciproc și realizează împreună operațiunea narativizării prin intermediul capacităților umane de recunoaștere, construcție și reconstrucție a modelelor, structurilor. Din punct de vedere receptiv, prezența constantă a unor intensități afective poate oferi o experiență de lectură la fel de intensă. Și, în același timp, poate crea o senzație a poveștii.

În acest punct al lucrării se impune să identificăm elementele textuale non-narative implicate în construcția narativă, pe care le-am numit mai sus scene afective. Cred că există cel puțin patru astfel de procedee prozaic-poetice încadrate bine în modelul de față. Cauzalitatea și, prin urmare, narațiunea, ca așteptare a cititorului, este adesea marcată de anumite elemente stilistice. Pot fi elemente care aparțin genurilor literare, cum ar fi romanul istoric sau de aventuri, romanul polițist, povestea de dragoste (episodică sau una care domină întregul text), sau chiar naratorul care ne amintește, în cazul realismului magic de pildă, de un cronicar. Mulți ar susține că utilizarea acestor influențe de gen și, în special, a tehnicilor asociate cu construcția intrigii, se bazează pe nevoia receptorului de a obține o poveste. Personal, consider însă că ceea ce intră în joc aici este operarea unor modele narrative stabilite, parțial bazate pe experiența lecturii și parțial folosite în viața de zi cu zi. Schema narativă este, în acest caz, organizarea cunoștințelor de care cititorul dispune în avans, din experiență și care ocupă un rol crucial în recunoașterea, organizarea și memorarea tiparelor narrative. Prin urmare, după opinia mea, activarea schemelor pomenite nu se leagă direct de povestire. Pe de o parte, cititorul experimentează plăcerea recunoașterii care îi asigură un sentiment de satisfacție și mândrie, pe de altă parte, tiparele recunoscute activează procese și programe cognitive care aduc un sentiment și o imagine de joc și de practică producând plăceri instinctive cititorului (emoție, sentiment de eliberare etc.). Deși cu un scop diferit, experiența plăcerii artistice (imitația) era deja discutată de Aristotel în *Poetica* sa. Un exemplu prototipic îl reprezintă modelele familiare în romanele polițiste, cum ar fi modul special de lectură, căutarea constantă a răspunsurilor și contextului de interpretare – toate fiind elemente fundamentale pe care autorii le folosesc adesea în procesul de narativizare.

În strânsă legătură cu elementele pomenite se prezintă cea de-a doua tehnică, punând accentul pe utilizarea „rețelilor de simboluri”, cu efect direct

în astfel de situații, devenind nu doar elemente care să ajute receptarea și interpretarea, ci și un puternic determinant al semnificației. Se evidențiază importanța unor simboluri clasice precum moartea, păcatul, străinul, profețiile, diversele imagini asociate cu corpul și cu cele mai variate obiecte materiale (pentru o discuție despre realismul magic, a se vedea relațiile sexualitate-superstiție-moarte la Marquez sau chiar cearșaf-erou-națiune la Salman Rushdie) – care sunt dispuse în rețelele pătrunzătoare în opere și sunt incluse în scene cheie pentru înțelegere, punându-le mereu în prim-plan și dându-le sens. În alte cazuri, mai ales în cele contemporane, inversarea tuturor lucrurilor pomenite primesc un rol mai important. Rețeaua de simboluri este construită în mod obișnuit, ajutând întotdeauna procesul de narativizare, menținând sensul și posibilitatea de a povesti, dar până la sfârșitul operei sensul ei a rămas nedevelopat. Rețeaua nu permite reconstrucția relațiilor cauzale, adică nu explică anumitele elemente ale poveștii. Astfel, prezența sa poate fi definită și ca fiind „doar” un mijloc de a crea tensiune.

Cea de-a treia tehnică prozaic-poetică apelează la cele mai elementare instincte umane și generează cele mai greu de explicat reacții în timpul lecturii în stadiul actual al științelor cognitive. Ele sunt, în opinia mea, elementele textuale care se concentrează pe descrieri de gesturi corporale puternice, cum ar fi cele legate de mâncare, tortură (sau moarte în general) și, mai important, intimitatea corporală (cel mai adesea sexualitatea). Aceste elemente textuale sunt, în cele mai multe cazuri, foarte detaliate, directe, deseori crude, consolidând adesea rețelele de simboluri discutate în paragrafele anterioare, dar, mai presus de toate, chiar și singure (fără context) sunt capabile să aibă un impact direct (fizic) asupra cititorului. În bibliografia internațională a temei, există mai multe lucrări deja publicate, inclusiv ale grupului de cercetare cognitivă de la Seghedin, care examinează semnele fizice ale fricii în timpul lecturii (transpirația, creșterea pulsului, adrenalina etc.). Iar cititorul lucrării de față își poate aminti cu ușurință experiențe puternice de lectură care i-au indus alte reacții fizice (salivație crescută, foame, piele de găină, excitare sexuală). Trebuie menționat faptul că unul dintre domeniile centrale de interes în cercetarea cognitivă este domeniul divers și fascinant al neuronilor-oglină; un subiect cu interes deosebit din partea colegilor maghiari preocupați de arta filmului. Deși rezultatele cercetărilor elementare își limitează în mod clar domeniul de aplicare la capacitatea de a vedea o imagine, experiența primară a cititorului dovedește totuși că astfel de elemente textuale produc un efect similar asupra simțurilor umane și în timpul lecturii. Cercetarea și delimitarea mecanismelor precise trebuie să facă parte dintr-un proiect pe termen mai lung, care necesită crearea unei echipe de cercetare multi-instituționale.

A patra procedură, bazată pe psihologia cognitivă și evoluționistă, susține, de asemenea, că emoțiile negative joacă un rol esențial în aprecierea operelor de artă prin creșterea implicării emoționale, a concentrării atenției și a memoriei pe termen lung. Conform modelului actual *Distancing-Embracing*, sub influența emoțiilor negative, implicarea în operele de artă este mai intensă și mai emoționantă. Contracarând efectele emoțiilor negative, există mecanisme cognitive și emoționale asociate activităților estetice. Acestea sunt activate de estetica compoziției, de schemele și cadrele de reprezentare și de scenariile de gen, ceea ce ne readuce la primul nostru punct.

Pentru a rezuma ceea ce s-a spus mai sus, și a reveni la ideea inițială, susțin că unele dintre afirmațiile făcute despre modul de funcționare a textelor beletristice și tezele formulate din perspectiva teoriilor cognitive conduc la o diferențiere a conceptelor de poveste și narațiune. Dacă facem distincția între aceste două concepte, este necesar să definim „ceea ce ține narațiunile împreună”, ceea ce ne face să le considerăm povești. În a doua parte a acestei lucrări am încercat să adaug câteva observații inițiale la această temă, deocamdată doar sub forma unui eseu. Iar această separare a conceptelor de poveste și narațiune nu are doar o semnificație teoretică literară, deoarece poate pune într-o nouă perspectivă citirea literaturii, dar și modul de receptare a lumii din jurul nostru. Nu este greu de observat că această idee poate avea o semnificație fundamentală în profesia publicitară, în politică, în conducerea de organizații, dar și în întreaga viață de zi cu zi.

Bibliografie

- Cosmides, Leda and Tooby, John. „Consider the Source: The Evolution of Adaptations for Decoupling and Metarepresentation”. Sperber, David (ed.). *Metarepresentations: A Multidisciplinary Perspective*. Vancouver Studies in Cognitive Science. New York: Oxford University Press, 2000.
- Currie, Gregory. „Narrative Representation of Causes”. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 54, no. 3, 2006.
- Flesch, William. *Comeuppance: Costly Signaling, Altruistic Punishment, and Other Biological Components of Fiction*. Cambridge–London: Harvard University Press, 2007.
- Mellmann, Katja. „A feszültség fogalmának érzelemszichológiai megközelítése”. *Helikon*, 2013/2.
- Smuts, Aaron. „The Desire-Frustration Theory of Suspense”. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 66, No. 3, 2008.
- Velleman, J. David. „Narrative Explanation”. *The Philosophical Review*, Vol. 112, No. 1, 2003.
- Vermeule, Blakey. „A Comeuppance Theory of Narrative and Emotions”. *Poetics Today* 32, no. 2, 2011.

Spațiile predilecte în proza eminesciană

Melisa-Bianca Csörsz

Studentă, Universitatea din Oradea

Lect. univ. dr. Anca Tomoiogă (coord.)

Abstract

The topos, as the setting of the action, is particularly important in the process of fully understanding Eminescu's prose, as it reflects both the typical Romantic mindset and the way in which Eminescu's creative psyche was able to give birth to a new universe, fictional but full of depth. Whether it is the moon on which Dionis travelled, the pyramid where Pharaoh Tla breathed his last, the island where Cezara and Jerome will live happily ever after, or the forest through which Toma Nour passes to reach the camp of the Romanians, the spaces described by Eminescu are more than just places. They are the bearers of archaic symbols often found in primitive cultures and illustrate the Romantic author's ardent desire to take refuge in the illo tempore.

Keywords: space, sacredness, moon, island, pyramid

Introducere

Spațiul eminescian aparține imaginarului nocturn căci la nivelul conținuturilor de profunzime ale psihicului uman și al inconștientului colectiv ce reprezintă zestrea mentală accesibilă oricărei conștiințe aparținente, opera lui Eminescu abundă în imagini simbolice și arhetipuri nocturne, încadrându-se astfel în curentul romantic, care se caracterizează prin prezența fundamentală a reprezentărilor ce țin de nopți, aflându-se astfel în opoziție cu arhetipurile diurne, acestea din urmă fiind specifice unei structuri mentale ce înclină mai mult spre clasicism. În interiorul operelor în proză, precum și în poezii, Eminescu a utilizat o multitudine de teme, motive și simboluri ce țin de romantism, unele dintre ele urmând să fie prezentate și analizate pe parcursul acestei lucrări. De asemenea, și personajele existente în proza eminesciană au extrem de multe trăsături în comun, probabil cea mai importantă fiind dorința arzătoare și mistuitoare de a evada, cu orice preț, din cotidian, căci societatea actuală îi repugnă romanticului, care este un mizantrop prin excelență. Protagonștii aleg spații exotice pe care le zămislesc până la cel mai mic detaliu cu ajutorul propriei fantezii, pline de simbolism ce poate varia de la mitologia indiană, greco-romană sau creștină, și în cadrul cărora se poate observa o încercare de a trăi și a experimenta euforia clipelor dintâi ale creației lumii, unde omul se afla în contact direct cu

divinitatea și unde putea întrupa tot ceea ce avea umanitatea mai sublim de oferit, înainte ca omul să cunoască păcatul și să fie distrus de acesta. Timpul în care ei sunt plasați în interiorul acelui spațiu paradisiac este unul sacru, de dinainte de nașterea istoriei, *illo tempore*.

Mircea Cărtărescu afirma în cartea sa *Eminescu: visul chimeric* că „Spațiul eminescian este fundamental concentric” (Cărtărescu 58), un spațiu concentric fiind acela care prezintă o serie de obstacole ce trebuie străbătute pentru a ajunge la esența lumii, la sâmburele realității, ce echivalează cu a descoperi esența universului. Obstacolele au rolul de a proteja acest punct sacru al cosmosului pentru a nu fi pângărit de atingerea omului comun, care l-ar distruge în cele din urmă. Însă, el este destinat a se face cunoscut numai anumitor oameni, care au trecut printr-un proces de purificare și care s-au dovedit a fi vrednici pentru a intra în contact cu divinul, aceștia putând fi considerați inițiați. Motivul inițiatului poate fi regăsit în aproape toate culturile arhaice și utilizarea sa ca prezență caracterială exprimă revolta eminesciană în fața desacralizării lumii.

1. Insula

Nuvela *Cezara* a fost trimisă de Mihai Eminescu spre publicare și a apărut în *Curierul de Iași* în anul 1876. Ieronim, protagonistul nuvelei, află pentru prima dată de această insulă printr-o scrisoare pe care unchiul său, Euthanasius, i-o adresează, și în care îi mărturisește că: „Lumea mea este o vale, înconjurată din toate părțile de stânci nepătrunse cari stau ca un zid dinspre mare, astfel încât suflet de om nu poate ști acest rai pământesc unde trăiesc eu” (Eminescu 350) continuând prin a spune următoarele: „Un singur loc de intrare este – o stâncă mișcătoare ce acoperă măiestru gura unei peștere care duce pân-înlauntrul insulei”. (Eminescu 350) Ulterior în acțiune, Ieronim se va confrunta cu logodnicul Cezarei, Castelmare, pe care îl va răni, fiind astfel nevoit să se refugieze într-un alt loc și va sfârși prin a descoperi insula unchiului său, iar pe acesta mort. După decesul tatălui său, Cezara se retrage într-o mănăstire, iar, într-o zi, pe când se îmbăia în apele mării, ajunge accidental la stâncile care adăpostesc insula lui Euthanasius și acolo se va reuni, în eternitate, cu Ieronim. Cuplul Ieronim-Cezara reprezintă imaginea cuplului mitic primordial, avându-i ca model pe Adam și Eva, referințe către creștinism regăsindu-se și prin prezența celor patru fluvii ce curg în mijlocul văii care pot fi interpretate drept replici ale celor patru fluvii din grădina Paradisului descrisă în Biblie: Fison, Gihon, Tigru și Eufrat. Cei doi reprezintă, unul pentru altul, ceea ce Jung numea *anima* și *animus*, (Stevens 98) căci aceste personaje nu reprezintă individualități, fiind modele arhetipale ce se regăsesc în inconștientul colectiv al omenirii și care întruchipează principiul feminin și masculin.

Insula lui Euthanasius semnifică un tărâm transcendent, o zonă mitică și ascunsă de atingerea profanului, căci în cultura asiatică, Nirvana era asemănată unei insule. Dicționarul de simboluri definește insula drept: „o lume la scară mică, o imagine a cosmosului completă și perfectă” (Chevalier, Gheerbrant 156), iar sacralitatea acestui loc este dată prin compararea apei care înconjoară bucata de pământ cu haosul primordial de dinainte de crearea lumii, căci mediul acvatic era asemănat în aproape orice cultură arhaică cu mediul din care a erupt întregul univers, fiind germenul Vieții, insula propriu-zisă reprezentând astfel manifestarea, Creația. (Chevalier, Gheerbrant 156) Nu numai budiștii au asemănat insula cu o posibilă imagine a lumii de dincolo, căci și celții, popor extrem de îndepărtat din punct de vedere geografic față de Asia de Est, i-au dat o conotație asemănătoare, fiind tot un simbol thanatic, al lumii de dincolo, pe care o localizau undeva la Vest sau la Nord, un paradis promis celor ce s-au dovedit viteji și virtuoși pe parcursul vieții. (Chevalier, Gheerbrant 155) Delia-Anamaria Răchișan susține în cartea sa, *Insula și marea la Mihai Eminescu și Alexandru Macedonski*, faptul că: „Insula eminesciană reactualizează Marele Timp, astfel încât eroii au fost proiectați într-un plan suprauman și supraistoric”. (Răchișan 54) Această afirmație dovedind concepția (împărtășită și de Eliade) conform căreia intrarea omului într-un loc sacru marchează în chip simbolic despărțirea de profan și participarea în eternitate, acolo unde ființa umană are acces la esența întregului cosmos, care este inepuizabilă și neschimbată.

2. Peștera

Ieronim află despre peștera unchiului său tot în cadrul aceleiași scrisori în care i s-a adus la cunoștință și existența insulei, Euthanasius mărturisind că „În acea dumbravă este peștera ce am prefăcut-o în casă, și prisaca mea.” (Eminescu 351) Prin faptul că Eminescu a ales imaginea peșterii pentru a reprezenta căminul pe care bătrânul Euthanasius și l-a clădit singur, el arată în același timp refuzul personajului în cauză de a participa într-o societate aparent civilizată, dar căreia îi lipsește profunzimea și autenticitatea vieții spirituale pe care omul primitiv o experimenta și denotă astfel afinitatea pentru ideea filosofică schopenhauriană conform căreia omul este în esența sa bun și moral, însă societatea i-a pângărit caracterul. La nivel psihologic, peștera semnifică arhetipul uterului matern căci exprimă negarea propriei nașteri și dorința de întoarcere la origini, pântecul devenind astfel simbol al siguranței absolute, existența de dinainte de a lua contact cu suferința caracteristică vieții, când fătul încă poseda un potențial nelimitat prin care se putea manifesta, căci propriul curs al vieții nici nu începuse încă. (Chevalier, Gheerbrant 76) Din această cauză, unele popoare primitive, în cadrul ceremonialelor de inițiere ale tinerilor, optau pentru peșteră, ca loc de

purificare și renaștere. Acest spațiu mai simbolizează și „explorarea eului interior” și îndeosebi a eului primitiv refulat în inconștient, ce ține de partea „animală” a personalității unui om și pe care acesta refuză să o recunoască drept latură a sa. Asemenea insulei, peștera semnifică, la rândul ei, o întruchipare metaforică a cosmosului, prin faptul că „solul corespunde Pământului, iar bolta, Cerului”. (Chevalier, Gheerbrant 78) Euthanasius a clădit o lume la scară redusă și, fără să fie conștient de acest lucru, a pregătit paradisul în care Ieronim o va regăsi pe Cezara și vor trăi în *illo tempore*, într-o fericire eternă și absolută, imitând astfel creația zeilor și săvârșind un act cosmogonic. El devine în acest mod zeu al propriei lumi. Mircea Eliade susține că: „Facerea Lumii devine arhetipul oricărui gest creator al omului, oricare ar fi planul său de referință”. (Eliade 37) Geniul creator al lui Euthanasius se manifestă și în domeniul artistic, prin existența ornamentelor și a basoreliefurilor cu care și-a împodobit pereții peșterii. Sculpturile sale îi întruchipează pe Adam și Eva, acest amănunt constituind un indiciu pentru cititor cu privire la soarta protagoniștilor din final, precum și figurile mitologice ale lui Venus și Adonis, dar și Aurora și Orion, care servesc drept model al unui erotism bazat pe dorință și seducție, în ambele cazuri femeia fiind cea care încearcă să câștige inima bărbatului, asemenea Cezarei la începutul nuvelei.

3. Noaptea

Sărmanul Dionis a fost citit chiar de autor în mijlocul junimiștilor care nu au ezitat, într-un mod specific acestei grupări literare, să supună opera unei analize și critici aplicate, fără ezitări, și fără să menajeze orgoliul scriitorului, *Sărmanul Dionis* fiind neînțeleas de majoritatea persoanelor prezente, datorită inserțiilor filozofice pe care Eminescu le-a introdus în incipitul textului său. Opera vorbește despre Dionis, un tânăr născut în timpuri străine sieși și care alege să compenseze această alienare față de societate printr-o evadare în imaginație și vis, acesta fiind considerat de unii critici un *alter-ego* al lui Eminescu, el însuși profund melancolic și visător.

Noaptea reprezintă un motiv prevalent în aproape toate operele de factură romantică, indiferent dacă acestea țin de literatura română sau universală. Nocturnul a constituit un izvor nesecat de curiozitate și dorință de explorare pentru artistul romantic, căci este locul prielnic de manifestare al imaginației creatoare de noi universuri și realități, în care individul se poate bucura de liniștea necesară pentru a avea un moment de auto-reflecție, pentru a-și cunoaște propriul sine mai în profunzime și pentru a-și dezvălui adevărata sa natură, însă noaptea poate prilejui și manifestarea puterilor demonice, luciferice, fie acestea spirite propriu-zise, ce fac parte din mentalitatea religioasă, ori laturi ascunse, însă integrate, ale psihicului uman.

În ciuda faptului că noaptea este un motiv întâlnit atât de frecvent în arta romantică, ea joacă un rol major în nuvela *Sărmanul Dionis*, deoarece creează cadrul necesar aventurii prin care personajul eponim va trece în visul său. „Orologiul, fidel interpret al bătrânului timp, sună de 12 ori din limba sa de metal, spre a da lunei, ce nu-l asculta, samă că se scursese a 12-a oară a nopții.” (Eminescu 264) Într-un mod evident, noaptea se înscrie în simbolistica inconștientului, aparținând domeniului somnului și fiind, totodată, și o imagine a morții, care poate genera vise fermecătoare, dar și coșmaruri. Conștiința lui Eminescu a fost fascinată, de la începutul creațiilor sale, de partea nocturnă a realității, Mircea Cărtărescu susținând următoarele: „Noaptea umple spațiul eminescian, asigurându-i dimensiunea misterului. Ea este deci mediul, am putea spune aproape fluidul, în care se desfășoară drama sacră eminesciană.” (Cărtărescu 66)

Conform psihanalizei moderne, visele din timpul nopții întruchipează dorințe sau nevoi adânc refulate în subconștient, iar visele pe care personajele eminesciene le experimentează reprezintă nu atât aspirații ale omului individual, cât ale ființei colective, consideră, de asemenea, Cărtărescu. Cititorul atent la detalii poate observa, atât în poemele eminesciene, cât și în proză, existența a două feluri diferite de nopți: prima este una tenebroasă, absolută, ce semnifică întunericul fără de speranță al nopții (prezentă în *Melancolie* sau în *Avatarii faraonului Tlă*), a doua fiind luminoasă și înstelată, o reprezentare a paradisului protector pe care cosmosul îl conferă, cel mai adesea, tinerilor îndrăgostiți.

4. Luna

Luna reprezintă un alt laitmotiv al operelor romantice, însă aceasta joacă un rol central în nuvela *Sărmanul Dionis* datorită faptului că este locul unde Dionis, reîncarnat în călugărul Dan, își modelează propriul univers compensativ, rod al fanteziei sale de geniu.

Astfel îmbrățișați, aruncă neagra și strălucita lui mantie peste umerii ei albi, îi încunjură talia strângând-o tare la piept, iar cu cealaltă mână fluturând o parte a mantiei se ridicară încet, încet prin aerul luciu și pătruns de razele lunei, prin nourii negri ai cerului, prin roiurile de stele, până ce ajunseră în lună. (Eminescu 286)

Prezența iubitei în peisajul paradisiac eminescian poate fi influențată și de simbolistica atribuită acestui astru ceresc, care semnifică principiul feminin, fecunditatea, precum și periodicitatea și înnoirea. Luna mai sugerează și trecerea de la viață la moarte, respectiv de la moarte la viață, căci: „Nu trebuie uitat că Luna îi arată omului religios nu numai că Moartea este strâns legată de Viață, ci și că Moartea nu este definitivă, ci este întotdeauna urmată de o nouă naștere”. (Eliade 120) Acest fapt evidențiază tema metempsihozei,

abordată de Eminescu în nuvelă. Luna mai simbolizează și cunoașterea prin reflectare, căci aceasta nu posedă lumină proprie, ci o reflectă pe cea a Soarelui, Dionis fiind un temperament puternic înclinat spre meditație și auto-reflectare, această însușire a sa fiind cunoscută de către cititori încă de la început. Precum insula, luna a căpătat de-a lungul timpului conotații thanatice, fiind considerată de către Plutarh sălașul de după moarte al oamenilor virtuoși, iar zona lunară a personalității unui om reprezintă latura nocturnă, inconștientă și crepusculară a reacțiilor instinctive. (Chevalier, Gheerbrant 246) Dionis suferind de febră și delir în momentul trezirii sale din vis. Ea se înscrie, de asemenea, în categoria spațiilor concentrice, căci potrivit unor credințe străvechi, călătoria pe lună era destinată doar anumitor privilegiați, cum ar fi: suverani, eroi, magicieni, cuplul eminescian fiind, din nou, format din doi inițiați, cărora li se permite accesul spre o cunoaștere superioară a realității. (Chevalier, Gheerbrant 248)

5. Piramida

Avatarii faraonului Tlă constituie subiectul tezei de doctorat susținută de George Călinescu, care, de altfel, îi și dăruise titlul și o adusesse în atenția cititorilor. Redactarea manuscrisului acestei opere a avut loc, conform editorilor, în perioada studiilor universitare ale lui Eminescu, moment în care tânărul poet a fost expus unei vaste cantități de informație care l-a ajutat să-și cultive pasiunea, deja existentă, pentru civilizațiile demult apuse și credințele care au stat la temelia acestor popoare, nuvela fiind o mărturie a acestei pasiuni pentru istorie și religie. (Bot 488)

Înainte de pătrunderea sa în negura morții, regelui Tlă i se arată de către zeița Isis adevărata natură a realității, acesta realizând, plin de durere, ce deșertăciune a însemnat întreaga sa existență. Dezolat, Tlă se refugiază în interiorul piamidei sale, unde își dă ultima suflare alături de iubita sa moartă, Rodope. „În singurătatea pustiilor se înălța piramida sură cu fruntea ajungând nourii...” (Eminescu 206) Piramida constituie modalitatea vechilor egipteni de a sfida moartea și reprezintă un simbol ascensional, atât prin forma sa exterioară, cât și prin coridoarele sale interioare, în general foarte înclinate, care exprimau puterea regelui de a se înălța cu sufletul la ceruri, pentru a se reuni cu zeii. Aceasta semnifică locul de întâlnire a două lumi: una magică, legată de riturile funerare, și una rațională, legată de geometrie și de modul de construcție, ce i-au asigurat stabilitate și durabilitate în timp și stârnesc uimirea iubitorilor de mister chiar și în prezent. Ea caută să-i asigure faraonului apoteoza, identificându-l pe defunct cu Zeul-Soare și întărind astfel concepția conform căreia faraonul era o divinitate întrupată pe pământ, piramida înfățișând astfel puterea sa absolută și celestă, servind drept imagine a nemuririi sale. Inițiatul care reușea să ajungă până în vârful piamidei

reuşea să aibă parte de o experienţă transcendentă, căci acolo avea loc întâlnirea cu Logosul, Cuvântul creator de lumi, urmând să i se dezvăluie tainele cele mai ascunse ale Fiinţei. (Chevalier, Gheerbrant 97) La nivelul conştiinţei arhetipale, piramida este asociată cu dealul înălţat dintre apele primordiale la facerea lumii, fiind o întruchipare a existenţei şi o înfruntare a morţii pe plan magic şi mitologic. (Chevalier, Gheerbrant 96)

6. Castelul

Castelul nuvelei *Avatarii faraonului Tlă* este menţionat în momentul în care marchizul de Bilbao, o întrupare ulterioară a faraonului Tlă, află de existenţa unei dubluri care a acţionat în viaţa sa, pretinzând că este el, şi care s-a refugiat după aceea în castelul său. Marchizul porneşte pe urmele lui, pătrunde în castel şi se duelează cu dublul său, fiind ucis în final de acesta. Acest episod explorează motivul *Doppelgänger*-ului, ce îşi are originea în romantismul german din secolul al XIX-lea, fiind o apariţie ostilă, un duplicat al unei persoane, ce apare cu intenţia de a-i distruge viaţa şi de a-i fura identitatea.

Datorită faptului că este o construcţie solidă, situată pe înălţimi sau în luminişul unei păduri, castelul este un simbol al protecţiei, care asigură siguranţa celui aflat în interiorul său, în ciuda faptului că aceasta accepţie nu se aplică şi în cazul operei de faţă. Este descris ca fiind adăpostul unei puteri misterioase şi imperceptibile, fiind un loc de scindare între real şi supranatural, fapt ce explică prezenţa sa prevalentă în cadrul legendelor şi povestirilor medievale, unde castelul reprezenta căminul unei fete tinere şi frumoase care urma să fie descoperită de un cavaler, întrucât este şi un simbol al îndeplinirii dorinţelor. Figura de basm a castelului constituie astfel o emblemă a Evului Mediu şi a poveştilor asociate copilăriei. Castelul în care are loc duelul dintre marchizul de Bilbao şi dublul său este însă o apariţie macabră, aproape gotică, fiind descris în felul următor: „... intră în înaltele şi surele hale ale castelului, cu pereţii reci de piatră patrată, cu mobile antice şi veştede, cu tablouri şterse şi mohorâte, în cadruri de lemn negru.” (Eminescu 216) Această construcţie lugubră este imaginea castelului pe veci pierdut şi pururi pustiu, care reprezintă echivalentul pătrunderii în infern, fiind, de asemenea, un loc de pătrundere într-o lume supranaturală, marcată de prezenţa demoniului. O interpretare personală, ce rezultă din faptul că orice spaţiu exterior eminescian este doar o proiecţie a lumii interioare, este aceea conform căreia infernul în care pătrunde marchizul de Bilbao este o ilustrare a realităţii sale subiective şi interiorizate, lupta cu *Doppelgänger*-ul fiind corespondentul luptei cu propria sa latură întunecată, obscură şi ascunsă.

7. Casa

Geniu pustiu reprezintă unica încercare de roman a lui Mihai Eminescu, dar care, din păcate, nu a fost dusă la bun sfârșit și nu a fost tipărită decât după moartea scriitorului. Această operă aparține creațiilor din tinerețea lui Eminescu, după pribegiile acestuia prin Transilvania, unde amintirea evenimentelor tragice și violente din 1848 era încă proaspătă, detalii despre geneza romanului putând fi găsite în corespondența dintre poet și Iacob Negruzzi, căruia îi promitea că va scrie o creație epică de mari întinderi, pe care o va publica în *Convorbiri literare*. (Bot 476) În ciuda faptului că nu a finalizat acest proiect ambițios, *Geniu pustiu* rămâne o operă semnificativă pentru înțelegerea aspirațiilor pașoptiste ale tânărului Eminescu, teme și motive prezente în roman urmând să fie explorate și în alte creații care vor ilustra patriotismul eminescian.

Toma Nour, protagonistul romanului, își însoțește prietenul, pe Ioan, în casa muribundeii Sofia, o tânără de o frumusețe angelică, pe care Ioan o iubește dumnezeiește. Tot acolo, Toma Nour o cunoaște pe Poesis, cea care va juca în viața lui rolul pe care Sofia l-a jucat în viața lui Ioan, o iubire ce s-a sfârșit tragic și a lăsat răni adânci în sufletul celor care au trăit-o. Naratorul povestește următoarele: „Am grăbit și mai mult pașii noștri, până ce-am putut distinge prin ninsoarea generală o casă în mijlocul unei grădini”. (Eminescu 60)

Casa se află în centrul lumii și este o imagine a universului, iar grădina ce o înconjoară constituie o evocare edenică, căci căminul fiecăruia reprezintă, la modul ideal, propria sa lume pe care a avut libertatea să o modeleze după bunul plac, pentru a servi drept refugiu și loc de odihnă în mijlocul unei societăți ostile și pline de încercări. Mircea Eliade susține în lucrarea sa, *Sacral și profanul*, următoarea afirmație:

Nimeni nu-și schimbă locuința fără o strângere de inimă, pentru că nu este ușor să-ți părăsești «lumea». Locuința nu este un obiect, o «mașină de locuit», ci Universul pe care omul și-l clădește imitând Creația exemplară a zeilor, cosmogonia. (Eliade 46)

În religia budistă, casa era identificată cu corpul uman, căci și acesta reprezintă căminul și adăpostul sufletului pe perioada întrupării pe pământ, prin care acesta trebuie să treacă pentru a evolua și a se purifica. În plan psihologic, locuința era comparată, prin analogie, cu ființa interioară, deoarece pivnița semnifică inconștientul, podul reprezintă elevația spirituală, iar etajele corespund diferitelor niveluri între aceste două stări. (Chevalier, Gheerbrant 257) Precum peștera, luna sau castelul, casa aparține, de asemenea, simbolisticii feminine, având sensul de refugiu și de protecție maternă în fața pericolelor lumii înconjurătoare. (Chevalier, Gheerbrant 258) În ciuda faptului că în interiorul casei din *Geniu pustiu* are loc o tragedie,

respectiv moartea prematură a unei copile inocente, spațiul descris oferă totuși senzația de intimitate, oferindu-le personajelor libertatea necesară pentru a-și trăi durerea.

8. Muntele

Trădat de ființa în care avea cea mai mare încredere și cu inima frântă, Toma Nour decide că nu mai are nimic de pierdut în această viață și dorește să se alăture românilor în revoluția de la 1848. Acesta trece printr-un sat unde intenționează să ceară binecuvântarea preotului, însă observă plin de groază cum întreg satul a fost măcelărit și distrus de către soldații maghiari, iar în casa preotului devine martor al unei scene nespuse de cumplite și atroce, în care îl găsește pe părinte spânzurat, iar pe fata acestuia o vede batjocorită de soldați și hotărâște să-i curme singur suferința, înainte de a-și pierde inocența în fața unor oameni diabolici. După acest episod, Toma Nour fuge și relatează cum:

Din ce în ce mă înfundam mai mult în munți, din ce în ce aerul devenea mai liber și mai rece, dar din ce în ce cerul devenea mai senin și luna spârgea cu fața ei cea galbenă vălul argintiu al norilor. (Eminescu 99)

Acolo, personajul adoarme și visează cum cerul se deschide în fața ochilor săi, făcându-și apariția viziuni angelice, în mijlocul cărora strălucește imaginea tinerei fete decedate, considerată de Toma Nour o martiră a națiunii române.

Muntele aparține simbolismului transcendent, fiind deopotrivă centrul și axa lumii, un *Axis mundi* creat de natură. Acesta unește pământul cu cerul și este cămin al zeităților mitologice, precum și capăt al ascensiunii spirituale umane, Muntele Olimp fiind un exemplu bine-cunoscut, lăcașul divinităților antice grecești. (Chevalier, Gheerbrant 322) Muntele reprezintă însă mijlocul de a intra în legătură cu Divinitatea în multe alte religii universale, nu doar în cultura elenă, căci în cosmologia musulmană *Qaf* este un munte făcut din smarald care stă deasupra pământului și dă culoare bolții cerești, iar inițiații taoiști credeau că se pot înălța la ceruri de pe vârful unui munte pe care îl numeau *Muntele de la mijlocul lumii*. De asemenea, și în cultura creștină muntele are un rol semnificativ, căci reprezintă locul în care Moise a primit *Decalogul*, în cadrul unui dialog avut direct cu Dumnezeu, pe Muntele Sinai: „Și a zis Domnul către Moise: «Suie-te la Mine în munte și fii acolo, că am să-ți dau table de piatră, legea și poruncile, pe care le-am scris Eu pentru învățătura lor!»” (*Ieșirea* 24:12), iar în Noul Testament, pe Muntele Tabor, a avut loc Schimbarea la Față a lui Hristos: „Și după șase zile, Iisus a luat cu Sine pe Petru și pe Iacov și pe Ioan, fratele lui, și i-a dus într-un munte înalt, de o parte.” (*Matei* 17:1)

Concluzii

În concluzie, în urma prezentării acestor spații în care Eminescu a ales să-și plaseze acțiunea în patru dintre cele mai cunoscute opere ale sale în proză, putem conchide faptul că toate simbolizează, în diferite moduri: transcendența (căci mijlocesc comunicarea cu Divinitatea), cosmogonia (prin faptul că încearcă o reîntoarcere la starea paradisiacă din momentul creației universului), inconștientul (deoarece visarea este de o importanță majoră în aceste opere), centrul lumii (au în componența lor un element ce poate fi considerat *Axis mundi*) și, bineînțeles, paradisul (eroul romantic nesuportând mediocritatea societății în care este damnat să trăiască, alege să evadeze în spații compensative). Limbajul, personajele, evenimentele, întâmplările, spațiile, motivele și temele literare, stările transmise cititorului, toate acestea abundă de profunzimea și abisalitatea, atât intelectuală, cât și sufletească, a ceea ce a însemnat conștiința creatoare și simțul artistic al lui Mihai Eminescu care a lăsat posterității o zestre culturală încă neegalată și care a izvorât dintr-o lume în care literatura română se baza doar pe creațiile unor poeți și scriitori, chiar dacă bine-intenționați, însă novici și fără experiență. În *Cezara*, insula și peștera reprezintă proiecții ale unei realități ce depășește spațiul profan, locuri prielnice pentru manifestarea geniului creator cu care Euthanasius fusese înzestrat. *Sărmanul Dionis* se află sub tutela cadrului nocturn și a prezenței ocrotitoare pe care astrul lunar o exercită, oferind protagonistului prilejul de a aluneca în visare și în explorarea propriului inconștient. În funcție de situația socială în care se regăsește avatarul lui Tlă, acesta se află ori în posesia unei piramide egiptene, loc de veci pentru trupul său răpus de bătrânețe, ori a unui castel, unde va fi învins în încercarea de a-și răpune dublura malefică. Creație de factură pașoptistă, *Geniu pustiu* își urmărește eroul în parcurgerea sa a diverse spații cu conotații simbolice, două dintre ele fiind: casa, unde o întâlnește pe frumoasa Poesis, respectiv muntele, un *Axis mundi* în conștiința arhaică, locul unde comunicarea cu divinul devine posibilă.

Poeemele eminesciene sunt cunoscute de către generații încă de pe băncile școlilor primare, însă contactul cu proza acestuia are loc, în cele mai multe cazuri, destul de târziu, sau poate chiar niciodată, în ciuda faptului că lectura lor poate duce la o îmbogățire culturală extraordinară.

Bibliografie

- Cărtărescu, Mircea. *Eminescu: visul chimeric*. București: Humanitas, 2011.
Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain. *Dicționar de simboluri*. București: Editura Artemis, 1969.
Eliade, Mircea, *Sacral și profanul*. București: Humanitas, 2019.

- Eminescu, Mihai. *Proză literară*, ediție îngrijită de Cătălin Cioabă, cu prefață și note de Ioana Bot. București: Humanitas, 2022.
- Răchișan, Delia-Anamaria. *Insula și marea la Mihai Eminescu și la Alexandru Macedonski*. Cluj-Napoca: Editura Mega, Editura Argonaut, 2017.
- Stevens, Anthony. *Jung. O foarte scurtă introducere*. București: Editura Litera, 2020.

Surse și tipuri de umor în literatura pentru copii

Drd. Mădălina (Sandu) Lixăndroi

Universitatea din Craiova

Prof. univ. dr. Emilia Parpală-Afana (coord.)

Abstract

Humour is an important factor in children's literature, from the absurd rhymes, rhythms and playful images of nursery rhymes to puns and jokes of all kinds. Among the elements that create humour, researchers have identified exaggeration, surprise, ridicule, defiance, uncomfortable situations, absurdity, violence, verbal humour and incongruity. Julie Cross (2011) distinguishes between 'high' forms of humour, which refer to more sophisticated cognitive humour such as parody, irony, satire, humorous metafiction and puns, based on knowledge and intellectual ability, and 'low' forms of humour, which include slapstick and often extend to comically exaggerated characters and even grotesque and scatological humour. Our research relies on modern children's literature texts, aiming to pinpoint the origins of humor, categorize its various forms, and examine its impact on diverse audiences.

Keywords: *incongruity, anthropomorphism, scatology, language, children's literature*

Introducere

Umorul este un factor important al literaturii pentru copii. Așa cum spune Mallan, umorul nu trebuie confundat cu râsul, și nici invers (Mallan 1). Shaeffer și Hopkins sugerează natura duală a umorului:

Umorul este un lucru magic care ne permite să îndurăm greutățile vieții, cum ar fi moartea, boala, foamea, durerea și frica. Este legătura care ne poate aduce împreună și, dacă este folosită ca armă, ne poate despărți (Shaeffer și Hopkins 89).

Simțul umorului este un atribut valoros pentru oricine, tânăr sau bătrân, pentru că reprezintă modul de a face față presiunilor realității. Umorul se schimbă în funcție de context, în pas cu societatea și cu vârsta individului. Copiii mici sunt interesați de rimele absurde și ritmurile și imaginile jucăușe ale rimelor de grădiniță. Copiii mai mari sunt atrași de jocurile de cuvinte sau de diferite tipuri de glume. Diferențele în ceea ce privește aprecierea și înțelegerea umorului nu sunt legate doar de un interval de vârstă comun, copiii de aceeași vârstă nu vor râde toți de aceleași lucruri. Alți factori, cum ar fi capacitatea intelectuală, experiențele trecute și nivelul de sofisticare a

materialului comic vor influența reacția individuală a copilului (*ibidem*: 2). Printre elementele care produc umorul, Kappas (1967) și Klause (1987) identifică exagerarea, surprinderea, ridicolul, sfidarea, situațiile neplăcute, absurdul, violența, umorul verbal, incongruența. Julie Cross a remarcat trei teorii principale ale umorului (fiziologice, psihologice și sociale): teoria eliberării (care susține beneficiile râsului), teoria incongruenței (percepția subiectului asupra a ceva neașteptat sau nepotrivit) și teoria superiorității (care analizează plăcerea domeniului cognitiv al glumei).

Umorele în literatura pentru copii este o sinteză de elemente axiologice, estetice, culturale, fizice, psihologice și sociale care converg în timp și spațiu pentru a stimula râsul. Umorele, ca și joaca, are la bază o lume răsturnată, în care totul este posibil. Textul provoacă râsul pentru că cititorul copil recunoaște regulile care sunt încălcate și le acceptă, intrând în joc și bucurându-se de el. Umorele cere și o anumită competență în gestionarea limbajului, deoarece, pentru a obține efectul dorit, se bazează pe resurse stilistice care favorizează interpretarea. Deschiderea la interpretări și semnificații face ca un text plin de umor pentru copii să fie apreciat și de adulți.

1. Incongruența

Potrivit lui McGhee (1979), elementul cheie al umorului este incongruența. Incongruența apare atunci când ceva neobișnuit se întâmplă, diferit de starea normală a lucrurilor. Oamenii râd adesea atunci când întâlnesc ceva ciudat sau neașteptat. Copiii mici sunt atrași de personaje și fapte care se comportă diferit de modul obișnuit.

În *Aventurile piratului Ket* de Alis Popa, piratul Ket întâlnește în călătoriile sale o mulțime de animale care se comportă altfel decât în mod obișnuit. Prima apariție de acest gen este a unei oi crețe și roșii, care se hlizește la pirat cu toți dinții, înotând pe spate pe lângă corabia naufragiată. Pe cap poartă o pâlnie mare și ruginită și... mai și vorbește: „Ce te holbezi așa? Să nu-mi spui că n-ai mai văzut niciodată o oaie!” (Popa 29). Mai surprinzător este faptul că insula mișcătoare a oilor roșii era patronată de un imens nas de sticlă, care s-a îmbolnăvit de pojar. Din această cauză, nu se odihnea suficient, nu mai strănuta des și astfel, insula nu mai avea puterea să se miște ca odinioară. Ket reușește să vindece nasul dându-i somnoroasă și provocându-i un somn odihnitor. Acesta este un tip de umor situațional care creează incongruență prin introducerea unui element de absurditate în circumstanțe altfel convenționale. Acest tip de umor situațional este adesea un nonsens pur.

Tot Ket găsește pe mare o sticlă în care se află un mesaj scris cu cerneală simpatică. El și Tiberius, prietenul său, decid să-l salveze pe

naufragiat. Deși aflat pe o insulă cu vulcani de foc, pirații reușesc să se strecoare până la el. Tot drumul până la insulă, Tiberius își manifestă nerăbdarea și entuziasmul de a-l cunoaște pe naufragiat, de care este sigur că este un om bun și pe care-l va proclama prietenul său. Surpriza care declanșează umorul este descoperirea că naufragiatul este un șobolan. De aici și ironia lui Ket la adresa lui Tiberius:

– Ha, ha, ha! El e Bix! Naufragiatul! Dar nu e om, ci șobolan! Ai înțeles, Tiberius?! ȘO-BO-LAN! Prietenul tău, pe care-l așteptai cu drag! Iată-l! Ți-l dăruiesc! E cam mare... și cam pârșos... numai bun să ieși cu el în *societate*! (*ibidem*: 186).

În ciuda statutului său, șobolanul devine un prieten de nădejde care îi ajută la descoperirea comorii, de care se bucură și cei 152 de copii ai săi, având parte de câte o bicicletă.

2. Personajul: antropomorfism, exagerare, caricatură

Pe măsură ce copiii cresc, percepțiile lor despre ceea ce este amuzant și experiențele lor de viață se extind pentru a le permite să aprecieze o gamă mai largă de situații comice. Ei devin din ce în ce mai sofisticăți din punct de vedere lingvistic, capabili să spună și să se bucure de ghicitori, glume și enigme, pe măsură ce își dau seama că pot exista mai multe sensuri pentru cuvinte și acțiuni.

Vocabularul și Teoria Minții⁸ le permit copiilor să dobândească umor bazat pe jocul de cuvinte (de exemplu, ambiguitate), precum și umor bazat pe perspective schimbătoare. Anumite tipuri de umor, de exemplu glumele, sunt dobândite prin narațiune. Pe de altă parte, glumele sunt spuse și de personajele literare și pot servi ca o intrare puternic contextualizată pentru copilul cititor. Literatura pentru copii afișează numeroase genuri și tipuri de umor. De exemplu, Cross menționează umorul slapstick (de prost gust), personajele supradimensionate (caricatură, grotesc și exagerări), nonsens și umor situațional, joc de cuvinte, inteligență și satiră, precum și umor scatologic (Cross 11). În plus, există multe personaje literare cu trăsături umoristice, de exemplu animale sau obiecte antropomorfizate precum cei cinci prieteni ai lui Harap Alb din *Și v-am spus povestea așa* de Florin Bican, cărora li se adaugă figura caricaturală a lui Godzillă, o reptilă uriașă, „șopârloi cât toate zilele”, care „se căznea din răputeri să-și scoată un gunoi

⁸ Teoria minții se referă la capacitatea înăscută potențială a oamenilor, care necesită experiență socială și de altă natură de-a lungul multor ani pentru a atribui – altora sau propriei persoane – stări mentale precum credințe, intenții, dorințe, emoții și cunoaștere. Cercetările asupra teoriei minții, la oameni și animale, adulți și copii, care se dezvoltă normal și atipic, au crescut rapid în anii de după lucrarea din 1978 a lui Premack și Guy Woodruff, “Does the chimpanzee have a theory of mind?”.

din ochi cu ditamai gheara” (Bican 133). Ajutat să scape de necaz, „șopârloiul” este cooptat în ceata petitorilor și este invitat la petrecerea „unde-i rost să se lase și cu demolare”, de care are parte din plin, fiind stăpânit doar de Harap Alb, care striga din când în când la el: „Godzi, șezi frumos, că poate-ți mai intră vreun gunoi în ochișor” (*ibidem*: 143). Umorul reiese aici și din contrastul dintre diminutivele folosite și înfățișarea „șopârloiului”. Alaiul este zugrăvit în stil carnavalesc, cei șase „ciudați” având un comportament asemănător nebunilor – nebunul fiind o figură de carnaval. Carnavalescul este

acel comic al varietății împeștrite, al coabitării contrastante, al abolirii convențiilor, al încălcării regulilor și tabuurilor, al amestecului de categorii, al deghizărilor și exploziilor de forme, al dezmațului și al nimicirii cumpătului, al libertății și al spontaneității (Defays 58)

caracteristici pe care le regăsim în apariția alaiului la curtea Împăratului Roș:

Gerilă se căznea acum să respire prin creștetul capului, Flămânzilă își număra molcom pașii, Setilă își apăsa palmele peste gură să nu se mai scape că-i e sete la fiecare pas, Ochilă nu se mai sătura uitându-se la lume prin ochelarii de cal, Păsări-Lăți-Lungilă molfăia vesel un gogoloi de propolis pe care Harap Alb i-l dăduse ca să se scape de el, iar Godzilă, grijuliu să nu se supere, umbla pe vârfuri și, cu degetul la buze, făcea ssssst, ssssst, ceea ce, fiind el reptilă, îi ieșea de minune. [...] *odată intrăm toți buluc în ogradă, Harap Alb și cu mine înainte și ceilalți în urmă, care de care mai chipeș și mai dichisit, de curgeau zdrențele de pe ei*. Las' că nici eu nu arătam prea grozav, căci îmi luasem înfățișarea de mârțoagă, ca să nu bat la ochi. Ne-au și-ntrebat străjile dacă am venit cu comédia. (Bican 134).

Cross distinge între forme „înalte” de umor, referindu-se la umorul cognitiv, mai sofisticat precum parodia, ironia, satira, metaficțiunea umoristică și jocul de cuvinte, bazate pe cunoaștere și capacitate intelectuală (*Tropice tâmpede* de Florin Bican) și forme de umor „scăzute” ce includ farsa (*Vlogger la 13 ani* de Dan Lungu) și extinzându-se adesea la personaje exagerate comic și chiar umor grotesc și scatologic (Cross 15-16).

Potrivit lui Beckman, există trei elemente principale în ficțiunea umoristică pentru copii: personajul, situația și discursul (Beckman 11-14).

Exagerarea trăsăturilor și slăbiciunilor umane este un dispozitiv folosit pentru a crea personaje umoristice. Desigur, pentru a aprecia umorul generat de exagerare, cititorul trebuie să fie familiarizat cu tipul de persoană pe care personajul o satirizează, fie că este vorba de un părinte, un profesor, ofițer de poliție, negustor sau altcineva. Profesorii sunt alegerea evidentă pentru portrete exagerate în cărți pentru copii, ei sunt experți atunci când vine vorba de a spune povești despre acest grup.

În seria *Pericol*, autoarea Raluca Poenaru creează un narator personaj maestru în realizarea portretelor caricaturale ale celorlalți. Fie că e vorba de părinți, de prieteni sau de orice străin care îi apare în cale, Eugen, zis Pericol, reușește să le surprindă defectele în cel mai comic mod cu putință. Profesoara de română este supranumită „El Zorab”, iar Pericol justifică: „desigur, de la poezia lui Coșbuc. Dar puțin de tot și de la aspectul ei care aduce așaaaaa, uşooooooooor, cu un cal!” (Poenaru 45). Mama, vazută ca o autoritate incontestabilă în casă, este prezentată uneori cu ironie, în ipostaze care nu prea se potrivesc cu statutul ei, dar care fac deliciul textului:

Chiar în seara când m-am dus la bucătărie să iau peștii pentru ultima livrare, o văd pe mama lângă frigider, dreaptă și înțepată. Hmm. Semn rău. Se uita țintă la taică-meu și ținea cu două degete o pungă. Avea fața aia a ei de Barbie care a înghițit o lămâie întreagă (Poenaru 23).

În timpul vacanței la munte pe care o propune mama, au loc întâmplări stranie și comice în același timp, datorită viziunii lui Pericol, cu mintea mult prea ocupată de jocurile pe tabletă. Ieșind din mașină pe ploaie să caute un loc de așezat cortul, mama dispare brusc din raza vizuală a copiilor:

De undeva, de jos, țâșnește un aurolac plin de noroi pe față, cu ochii injectați de furie, cu părul vâlvoi. Mă trag disperat înapoi și urlu din toate puterile. Aurolacul se agață de mașină, urlă și el ceva. [...] Aurolacul se ridică și dă ocol mașinii. Înțepenesc. I-a furat maică-mii geaca! E îmbrăcat cu ea! Poftim! Acum deschide ușa și se urcă în mașină! [...] S-a instalat comod la volan și încearcă să ne răpească, vrea să fugă cu mașina! [...] Chiar când mă pregăteam să-l izbesc cu toată puterea, îl aud vorbind cu vocea maică-mii, dar cu vocea aia e ei calmă și gâtuită care prevestește o adevărată catastrofă:

– Stai jos și taci (*ibidem*: 118-119).

Umorul se naște aici atât din situația creată – căderea mamei în noroi, din confuzia pe care o face Pericol, nerecunoscând-o din cauza noroiului de pe față, dar mai ales din descrierea pe care o face.

Personaje caricaturale apar pe tot parcursul întâmplărilor. Plictisindu-se la o partidă de pescuit cu tatăl său, Pericol dă o tură de lac. Dintr-odată,

pe o găleată întoarsă, stă unul dintre cei mai amuzanți oameni de pe planetă. Are pantaloni și cămașă de camuflaj, probabil ca nu cumva să-l zărească peștii și să fugă. Pantalonii și cămașa plesnesc pe el. Cred că dacă se apleacă puțin, îi crapă țoalele cum crapă pielea pe crenvurst. Desigur, ca orice umflat care se respectă, are haine prea mici și spinarea goală. A stat prea mult la soare. Are pielea roz-aprins, arată ca o balenă fiartă. Și – minunat – la spate, i se văd CHILOȚII. Galbeni, cu dolari verzi pe ei și elastic lat. Un colac mare de burtă se revărsă grațios pe deasupra chiloților. În picioare are o splendoare de cizme cu pești roz, și pe cap o șapcă cu FC Tigrii din Găvana. Roșie. Ca să se asorteze cu camuflajul, presupun (Poenaru 27-28).

Personajele supradimensionate – caricaturile, grotescurile și alte „exagerări” sunt o sursă importantă de umor în cărțile pentru copii. Se poate observa că aceste descrieri devin ușor stereotipizate. Acestea au ca efect, pe lângă faptul că sunt amuzante în sine, să reducă tensiunea prin umor, deoarece amenințarea caricaturii sau calitatea ei tulburătoare este diminuată prin ridicolul comic.

În *Pericol la petrecere* (Poenaru 2019), sărind gardul unui șantier de construcții, în speranța că va găsi sticle goale, pet-uri, Pericol cade pe un morman de pietriș:

[...] la mai puțin de cinci centrimetri de nasul meu se înalță, în toată splendoarea ei, o pereche enormă de cizme de cauciuc. Care se continuă cu niște picioare tip pilon de pod! Înfipte zdravăn într-o burtă care-ar face să plesnească de invidie orice luptător de sumo! Urmează un piept ca de bivol! Un gât triplu stratificat! Și un cap cât dovleacul din Cartea Recordurilor! Arătarea asta poate fi OM? Sau orc mutant? Sau o fi statuia șantierului, un fel de mascotă, un totem războinic, aducător de noroc! (Poenaru 21).

Umorul vine și din contrastul înfățișării „matahalei” și vocea la început puternică, apoi mieroasă, cu accent oltenesc: „Ce cătași acilea, mă, băiețale? Ești așa de măunțal și sai garduri noaptea...” (*ibidem*: 21).

De asemenea, în această „scală” a umorului de dezvoltare se numără nonsensul și umorul situațional, începând cu aprecierea incongruenței pure, care nu este rezolvată. Aici, copilul recunoaște diferențele, chiar ridicolul, dintre incidentul/personajul umoristic și cel așteptat în mod normal.

Pericol reprezintă el însuși un personaj central ingenios, trăsătură recurentă a literaturii pentru copii. Comedia și aparenta tragedie din viața lui sunt fețe diferite ale aceleiași monede, așa că îl găsim un personaj care ne face să râdem, câștigându-ne simpatia. Cu toate acestea, poate că este nevoie de o anumită maturitate în cititor pentru a fi conștient de dualitatea unui astfel de personaj.

Nimic pare că nu merge bine pentru Pericol. De exemplu, pierde vaca-termometru de bucătărie a mamei sale, nimerește într-o echipă pe care nu și-o dorește într-o competiție, este înscris din oficiu la cursuri pe care nu le agreează etc. Are aceleași preocupări ca mulți copii de vârsta lui. Umorul provine din relatările acestuia care pun în contrast gravitatea situațiilor cu ingeniozitatea lui, datorită căreia scapă cu fața curată din toate problemele.

3. Forme înalte și scăzute de umor

Formele înalte și scăzute de umor nu trebuie să se manifeste una împotriva celeilalte și nici să fie folosite pentru a se dezamorsa reciproc (cum ar fi, de exemplu, eliberarea psihologică după o secțiune „serioasă” a textului). Ele pot lucra împreună, adesea în cadrul acelorași stimuli

umoristici, fie că este vorba despre un personaj, dialogul său umoristic, un incident, o glumă sau chiar tipul de narațiune.

Această dihotomie include idei despre umorul sofisticat „adult” versus umorul „copilăresc” prostesc. Aceasta încorporează adesea „râsul minții” versus „râsul inimii” (termenii lui Lloyd Alexander). „Râsul minții” se referă la inteligență, care este în general considerat un tip de umor superior și sofisticat, folosind adesea paradoxul și ironia. Joaca cu ideile prin limbaj, inteligența și finețea sa, este adesea văzută ca opusul direct al percepției comune a prostiei, chiar ridicolului, a umorului „simplu” al copiilor mai mici, cu recurgerea la dimensiunea afectivă („umorul inimii”). Aceste dihotomii includ, de asemenea, umorul estetic și literar versus umor popular din origini orale/folclor și umorul social versus antisocial, toate putând fi subsumate în umorul „serios” versus „neserios”, dintre care majoritatea, la cel mai scăzut nivel, pot fi clasificate ca tipuri de umor „înalt” și „scăzut” (Cross 4).

Un tip de umor sofisticat este întâlnit în *Tropice tâmpе* de Florin Bican, unde exploratorul Stanley întâlnește în drumul său un ciobănaș pe nume Niță, „un copilăș palid și mărunțel” care „târa pe pământul reavăn niște adidași troșcofliți, cu câteva numere mai mari” (Bican 102). La început, Stanley, exploratorul, îl abordează cu blândețe, dar își modifică abordarea surprins de răspunsul băiatului:

- Ce mai faci, tu, măi flăcăule? Ai ieșit cu oile la păscut?
- Ba, i-o întoarce flăcăul, cam în doi peri. Le duc la un concurs de frumusețe. Derutat, Stanley schimbă tactica:
- Cum te cheamă, pui de om?
- Niță, domnule, îi răspunse politicos puiul de om (*ibidem*: 104).

Uneori vorbește informal și adecvat ca un copil, dar uneori folosește un registru savant, care îl surprinde pe Stanley. Cititorii înțeleg rapid că Niță nu este un copil needucat, deși se recomandă a nu-i plăcea cartea. După ce Stanley se prezintă a fi explorator, Niță surprinde cititorul prin contrastul dintre ceea ce spune despre sine și limbajul pe care-l folosește:

- A, 'splorator... repetă băiețelul smerit, fără însă a da impresia că pricepuse mare lucru, după care continuă cu sfială: Eu mi-s păstor. De mic copil nu mi-a plăcut cartea. Da' absolut deloc... Așa că am optat pentru pariul cu zootehnia, care-mi facilitează accesul nelimitat la natură, ținându-mă, totodată, la o distanță sigură de școală. În funcție de anotimp, urmez cu turma-mi transhumantă vibrațiile cosmosului, ghidându-mă când după germinația telurică a vegetației, când după manevrele frontului atmosferic, când după inexorabila gravitație a bunului plac, și delectându-mi sufletul neîntinat de civilizația urbană cu bucuriile bucolice ale vieții simple de păstor, sau altfel zis, păcurar, de la latinescul *pecora*, adică «oaie», etimon care mai dăinuie și azi în fondul nostru lexical... – aici Niță se întrerupse din frumosu-i discurs să fluiera după o mioară ce se răzlețise de turmă: Nea, Bisisico, dar-ar gripa aviatică-n tine de panaramă, azi și mâine! (*ibidem*: 105).

Corectitudinea politică este ironizată în *Tropice tâmpе*. Papagalul susține că transmite orice fel de mesaj, cu condiția să nu conțină expresii incorecte din punct de vedere politic, cum ar fi: „prost”, „ochelarist”, „tocilar”, „cocalar”, „hipster”, „oengist”, „țăran”, „moș”, „babă”, „corporatist”, „tehnocrat”, „poet”, „titan împuțit”, „qasar”, „mosgor”, „tomalău”, „gras”, „pitic” (*ibidem*: 239). La auzul acestor cuvinte, agentei scandinave, Boreală Aurora, trimisul special al Comisiei Internaționale pentru Drepturile Omului de la Helsinki, pentru a monitoriza situația de pe meteoritul Mica Brita Niță, i se face rău, motivând că a fost antrenată „să facă urât” când aude astfel de termeni. De aici, o adevărată avalanșă de cuvinte corecte politic, pe care protagoniștii se chinuie să le folosească, creând un discurs plin de umor. Micul canibal, rămas în tabăra celor răi, își manifestă dezacordul față de poziția sa:

- Păi cum să-mi convină? se fândosi fostul doctor. Că eu nu-s... fun... fun... funicular rău... Unu, începu el să numere pe degete, pentru că-s minoritar, doi, pentru că-s de culoare, trei, pentru că-s pigmeu... ăăă, vreau să zic dezavantajat vertical, patru, pentru că-s orfan...
- Cinci, ești canibal... ăăă, vreau să zic practici o dietă alternativă dăunătoare semenilor tăi (Bican 258).

Pentru vânători, exploratorul Stanley se chinuie să găsească o formulă potrivită. În cele din urmă, le spune „cei ce recurg la inteligența alternativă pentru a demonstra superioritatea omului față de animal și se mai și laudă cu asta ca să ascundă alte probleme de le-or fi având, handicapății dreaku” (*ibidem*: 134). După cum se poate observa, nu o poate duce până la capăt supunându-se corectitudinii politice, din cauza vinei ce le-o atribuie pentru asuprirea animalelor. Un pitic cocoșat este numit „dezavantajat vertical” care „compensează prin excrescența perfectă dintre omoplați” (*ibidem*: 125), iar „daltonist” este cel care „nu binevoiește să distingă caracteristicile ambientului” sau este „afectat de cecitate cromatică” (*ibidem*: 126).

Încercând să explice comportamentul vârcolacului Bob, Aurora afirmă că acesta „este restricționat de o paradigmă comportamentală strict determinată”, însă, văzând că interlocutorii nu înțeleg limbajul corectitudinii politice, aceasta completează: „De prost ce e nu se abține...” (*ibidem*: 211).

Se crede, de asemenea, că cei mai mici cititori pot fi foarte cruzi în umorul lor. Morreall afirmă că aceștia „demonstrează o capacitate remarcabilă de ridicol” [a altora] (Morreall 9), iar Rapp (1951) susține că studiile descoperă în mod constant că micii cititori găsesc cea mai mare distracție în suferința altcuiva, de unde o parte din apetitul copiilor pentru violența din desene animate. Jalongo (1985) sugerează că există într-adevăr o tendință pentru umor „ostil” în anii primari. Într-adevăr, conform lui McGhee

(1977), cu cât copilul este mai puțin matur, cu atât este mai mare aprecierea represaliilor excesive, prin care el manifestă plăcerea pentru violența excesivă, (nu doar suficientă, pentru a obține „dreptate” sau răzbunare) (în Cross 12). Genul acesta de distracție poate fi, de asemenea, clasificat ca umor de degradare și este legat de opinii mai negative ale umorului, cum ar fi teoriile superiorității, și poate fi văzut, în exemple literare, în cazuri de glume și râs pe seama altuia. Este și cazul lui Skelly din *Vlogger la 13 ani* de Dan Lungu, un băiat de aproape 12 ani, care, în vremuri pandemice, își sărbătorește ziua online, alături de o mulțime de „prieteni”, propunându-le, în loc de cadouri, să se tundă la zero pentru el și împreună cu el. Cei mai mulți aleg să iasă din întâlnire, doar cei mai apropiați rămân și doar doi se tund la zero, în numele prieteniei lor. Doar că, atunci când se întorc la școală, toți au surpriza să vadă la Skelly nu o chelie, ci un păr lung „și o culoare parcă diferită” de cea pe care o avusese în întâlnirea online:

Cum de ți-a crescut așa mare părul, Skelly? L-am întrebat instantaneu, fulgerat de uimire. Apoi mi-a trecut prin minte că poate are o loțiune magică din care mi-ar putea împrumuta și mie.

Ai înnebunit? Așa e părul meu, man! Zice Skelly.

Tu ai înnebunit, nu eu, i-am întors-o pe loc. Nu ne-am tuns amândoi zero în același timp?

Tuns zero? repetă uimit Skelly.

Juca un teatru fantastic. Mă enerva cât de bine se preface că nu știe despre ce-i vorba.

Da, tuns zero, zic eu enervat.

Când, man?

La ziua ta, Skelly. Fix la ziua ta! Ți-au intrat neuronii în șomaj, nici atâta lucru nu ma ții minte?

Man, dar aia a fost o farsă! Am vrut să fac ceva deosebit de ziua mea, asta-i tot.

Cum adică, farsă?

Adică tu chiar te-ai tuns?

Normal, zic eu, agasat și uimit în același timp. Tu nu?

Normal că nu, man! Aveam o perucă pe cap! face Skelly, uitându-se îngrozit spre capul meu acoperit cu un puf de păr (Lungu 69-70).

Pentru Skelly, totul fusese o farsă despre care nu-i informase și pe prietenii săi cei mai buni, crezând probabil că nimeni nu o va face cu adevărat, așa cum nu a făcut-o nici el. Cu toate acestea, realitatea îl surprinde. Narratorul, același cu personajul păcălit, nu ne spune cum au trecut peste acest incident, ci doar mărturisește: „Dacă în acel moment nu ar fi intrat pe ușă Pixie, nu știu ce i-aș fi făcut lui Skelly” (*ibidem*: 70).

4. Umorul scatologic

Încântarea aparentă a copiilor față de umorul scatologic este adesea asociată cu stadiul lor de dezvoltare. Acest lucru se poate datora faptului că ei simt că astfel de subiecte sunt tabu și pot încălca regulile bucurându-se de „obraznicia” lor (Cross 11). Avem ca exemplu *Comoara pinguinilor* de Lavinia Braniște (Univers, 2021), încadrată de editură la categoria de vârstă 3-5 ani, unde lecția despre curaj, egoism și altruism se ascunde în substratul unui fir narativ ce urmărește un subiect tabu: „Musculița Belgica Antarctica nu poate face copii decât dacă își depune ouăle într-un caca de pinguin” (Braniște 2021: 4). La această introducere, naratorul comentează ironic: „Exact, nu toți pornim cu dreptul în viață” (*ibidem*: 4). Scopul musculiței este „să repereze colonia de pinguini, care lasă în urmă un caca extrem de gustos, plin de resturi de pește. Miam-miam!” (*ibidem*: 6).

Apare în scenă un petrel, trimis de familia lui în pustiu pentru a sta singur o vreme și pentru a face fapte bune, cu scopul de a învăța cum să-i ajute pe alții. La început, petrelul vrea să-l mănânce pe soțul musculiței, mai fricos din fire, dar musculița sare în apărarea lui. Drept care, petrelul își notează în minte prima lui faptă bună: nu l-a mâncat pe „bărbătușul” musculiței. Acesta se oferă să ajute musculițele în găsirea mult doritului „caca de pinguin”. În drumul lor, întâlnesc o focă elefant, alungată de ai ei din cauza egoismului său, care își plânge de milă. Călătorii o conving să li se alăture și acesta este momentul când foca le sugerează să spună, dacă sunt întrebați, că au plecat în căutarea unei comori. După căutări îndelungate, în care fiecare se gândește în felul lui la „comoară” (pentru petrel înseamnă a face o faptă bună, pentru focă înseamnă prieteni, iar pentru musculițe „comoara” e „pur și simplu viața”), pinguinii sunt găsiți pe o insulă. Umorul scenei găsirii „comorii” este de-a dreptul savuros pentru cititorii copii:

Dar cine e monstrul slăninოს care iese din apă înnebunit și se aruncă pe burtă în caca? Cine e pasărea bătută de vânt care încetează dintr-odată să dea din aripi și cade cu ghearele în sus fix în caca? Dacă se bucură atât de mult c-au ajuns, e clar că nu poate fi vorba decât de-o comoară adevărată.

– Ce bine! Ce bine! Zice foca elefant, atât de fericită că se tăvăleşte în mizerie încât a uitat că e fericită pentru alții (*ibidem*: 27).

Tipurile de umor preferate de copii depind și de preocupările dominante vârstei, iar atunci când copiii sunt mici, ei sunt curioși în privința corpului lor și a tot ce ține de el.

Umor scatologic întâlnim și în cărțile pentru copii mai mari. Un astfel de exemplu întâlnim în *Pericol* de Raluca Poenaru (Arthur, 2020), încadrat de editură la categoria de vârstă 7-14 ani. În urma câștigării unei competiții la

școală, echipa condusă de Eugen (zis Pericol), a avut parte și de o mascotă, fratele mai mic al lui Sirenă, numit Piticania. Acesta, îmbrăcat într-un costum uriaș în formă de stea făcut din folie alimentară de aluminiu, este purtat pe brațe de către Pericol și Sirenă, în drumul către casă. Numai că, la un moment dat, ei simt pe mâini ceva suspect și-i dau drumul Piticaniei: „dintre cutele costumului din folie de aluminiu sar în toate părțile stropi puternic duhnitori de căcuță” (Poenaru 175). Ceea ce urmează este o scenă plină de umor, care te ține cu sufletul la gură datorită atât situației hilare în care sunt puși copiii, cât mai ales viziunii naratorului personaj, Pericol: Piticania se pune pe zbierat, atrăgând atenția oamenilor din jur. Copiii decid că trebuie să-l spele undeva și astfel merg în parc, la pârau, unde țâșnește apa:

Fetele îi ridică Piticaniei costumul stelar până la burtă și mi-l dau în primire. Cică numai eu am forță să-l țin deasupra jetului de apă. Dau să-l apuc pe mizerabil, dar mă mănjesec îngrozitor de CACA! Doamne ferește, cum poate să pută! Și nu e murdar doar pe la fund cum am crezut noi, e murdar până la ceață! Și pe păr a reușit cumva să se umple de caca; îi smulg costumul cu totul. Îi scot și tricoul de pe el. Acum Piticania se arată în toată splendoarea lui, în pielea goală, din belșug decorată cu căcuță. Lumea s-a strâns ca la urs. Toți au păreri, toți știu ce trebuie făcut, unii ne ceartă, alții amenință că sună la poliție, o babornită chiar sare la mine la bătaie (*ibidem*: 177-178).

În stresul curățării Piticaniei, apare câinele Iubi, un vechi „prieteni”, care se aruncă asupra lor, fie că și-a amintit de Pericol în rolul de victimă, fie „a adulmecat ceva caca proaspătă de la Piticanie” și a considerat-o „o super ocazie de tăvăleală” (*ibidem*: 178). După căderea copiilor în apă, nu se mai aud decât „babele țipând isteric” și stăpânul strigându-și câinele. Finalul scenei este, de asemenea, plin de umor:

Se pare că jigodia de Iubi are o oarece dresură la bază, că mă iartă, într-un final, și se dă jos de pe mine. Și, un amănunt important, fără să mă muște! Ies din pârau, îl smulg pe Piticanie din mâinile babelor, le spun fetelor și lui Sirenă să o tăiem mai repede de-acolo și pornim cu demnitate spre casă (*ibidem*: 179).

Cu sânge pe picior, despre care descoperă că e de la costum, Pericol privește către Piticanie:

În primul rând, nu mai pute. Dar deloc. Probabil că l-au spălat cumetrele în timp ce eu zăceam în apă. Asta e bine. Ce nu e bine e că l-au înfășat într-un fel de basma. Foarte aspectuoasă, roz cu buline galbene. Eu, ud learcă, cu zdreanța aia de tricou atârând pe mine, cu așa-zisul sânge pe picior, cărând un bebe uriaș înveșmântat într-o cârpă roz cu buline! Sigur arătăm de parcă mergem la spitalul de nebuni! (*ibidem*: 179).

În ceea ce privește „literatura pentru tineri”, Julie Cross distinge mai multe strategii de umor „subversiv-transgresiv”. Sub această noțiune, ea înglobează „personajul în mod deliberat transgresiv”, „amenințarea ciudatului în textele

fără sens”, „grotescul comic” și „ironia comică”. De asemenea, cercetătoarea subliniază că există „noi compuși” de umor în cărțile pentru juniori, „formate din amestecul aparent paradoxal de forme de umor înalte, complexe, cognitive, împreună cu forme inferioare de umor în cadrul aceluiași text și, și mai important, adesea în cadrul acelorași stimuli umoristici”. Noii compuși ai umorului îi invită pe tinerii cititori să devină „competenți discursiv” (termenul lui Pye, 2006) și servesc pentru a include tinerii cititori ca agenți sociali, atât ca sursă a stimulului umoristic (autorul implicat), cât și ca destinatar (cititorul implicit), implicați într-un proces activ de construcție reciprocă. Este de la sine înțeles că acești noi compuși reprezintă o provocare pentru teoriile pragmatice ale umorului (*ibidem*: 16).

Concluzii

Umorul prezent în literatura pentru copii solicită un cititor capabil să deslușească semnificațiile ascunse ale cuvintelor și imaginilor. Artificiile umorului se joacă cu acel dublu sens pe care copilul este capabil să-l înțeleagă din propria perspectivă, potrivit experienței sale de viață. Fie că vorbim de incongruență, de animale sau obiecte antropomorfizate, de caricatură sau de umor scatologic, sursele umorului conturează un univers nelimitat, capabil să stârnească râsul și plăcerea cititorului, dar și să-l provoace în a căuta sensuri noi. La un nivel de vârstă mai înalt, copiii sunt capabili să înțeleagă și să guste forme mai sofisticate de umor, cum ar fi ironia, parodia și pastșa, bazate pe intertextualitate. De asemenea, ei sunt invitați să vadă oamenii și acțiunile lor în moduri care tind să dezvăluie discrepante între așteptări și realitate. Ei consideră că ordinea acceptată este adesea întoarsă cu susul în jos, deoarece li se prezintă abateri de la comportamentul social convențional. Umorul pe care copiii îl apreciază poate fi împărțit în trei categorii: personaje umoristice, situații și discurs. În toate aceste categorii, limitele pot fi încălcate. Rămâne la decizia autorilor de a fi cât mai inventivi și îndrăzneți, astfel încât umorul lor să atragă, să provoace cititorii, dar să rămână în sfera socială și morală acceptată.

Bibliografie

- Beckman, Aileen K.. *The Psychology of Humor and Children's Funny Books: Where do They Meet?*, Paper presented at the 17th Annual Meeting of the Keystone State Reading Association, Hershey PA, 11-14 November; microfilm ED 258194, 1984.
- Cross, Julie. *Humor in Contemporary Junior Literature*. London, New York, Routledge: Taylor and Francis Group, 2011.
- Defays, Jean-Marc. *Comicul: principii, procedee, desfășurare*. Trad. Ștefania Bejan. Iași: Editura Institutului pentru Cooperare Cultural-Științifică, 2000.

- Jalongo, M. Renck. "Children's Literature: There's Some Sense to Its Humor". *Childhood Education* 62.2, pdf, p. 109–114, 1985.
- Kappas, Katherine H.. "A Developmental Analysis of Children's Responses to Humor", *Library Quarterly*, vol. 37, pdf, p. 67-77, 1967.
- Mallan, Kerry. *Laugh Lines: Exploring Humour in Children's Literature*. Granville: Ambassador Press, 1993.
- McGhee, Paul. "A Model of the Origins and Early Development of Incongruity-Based Humour", în A.J. Chapman, H.C. Foot (Ed.), *It's a Funny Thing Humour*, p. 27-36. Oxford: Pergamon Press, 1977.
- McGhee, Paul. *Humor: Its Origin and Development*. San Francisco: Freeman, 1979.
- McGillis, Roderick. "Humour and the Body in Children's Literature", în M. Grenby & A. Immel (ed.), *The Cambridge Companion to Children's Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 258-271, 2009.
- Morreall, John (ed.). *Taking Laughter Seriously*. State University of New York Press, 1983
- Rapp, Albert. *The Origins of Wit and Humor*. New York: Dutton, 1951.
- Shaeffer, Margaret, Dee Hopkins. "Miss Nelson, Knock-Knocks and Nonsense: Connecting through Humour", în *Childhood Education*, Winter, pdf, p. 88-93, 1988.

Surse

- Bican, Florin. *Și v-am spus povestea așa*. București: Editura Arhur, 2018.
- Bican, Florin. *Tropice tâmp*e. București: Editura Arthur, 2017.
- Braniște, Lavinia. *Comoara pinguinilor*. București: Editura Univers, 2021.
- Poenaru, Raluca. *Pericol la petrecere*. București: Editura Arthur, 2019.
- Poenaru, Raluca. *Pericol*. București: Editura Arthur, 2020.
- Popa, Alice. *Aventurile piratului Ket*. București: Editura Arthur, 2017.

Imagini ale dictaturii din România anilor '80: memorie, nostalgie, postmemorie

Drd. Alexandru Stănescu,
Centrul de excelență în Studiul Imaginii,
Universitatea din București

Abstract

In the first decade of the Romanian post-communist era, a normative narrative of the recent past was constructed, which demonized the Ceaușescu regime. In the early 2000s, a more lenient view gradually set in, rediscovering the forgotten comfort of the paternalistic state, leading to nostalgia. Meanwhile, transitional justice, designed to incriminate all those responsible for crimes and abuses under the old regime, has proven ineffective. Most Romanians who survived communism did not directly experience the crimes, instead, they are tributary to a cultural memory based on a certain image of society, inoculated by the system, a utopian image of a better world for all.

Starting with these conflicting visions, this paper analyzes images relevant to the Romanian dictatorship of the 80s, through the lens of memory studies, involving the concepts of cultural and vernacular memory, nostalgia, and post-memory. Portraits of the dictator, prints, photos, memorabilia and objects from the 80s, blogs, social media pages, and micromuseums will be discussed.

Keywords: *Memory and authoritarianism, Romanian communism, nostalgia, post-memory, visual cultural studies*

1. Nostalgia: o privire din perspectiva studiilor memoriei

Urmărind sondajele privitoare la calitatea vieții înainte și după 1989, presa românească redescoperă periodic cât de mulți români consideră că aveau o viață mai bună în comunism. În cel mai recent sondaj al INSCOP, cu privire la percepția pe care o au românii asupra prezentului, trecutului și viitorului, rugați să răspundă ce cred despre situația generală din România, comparativ cu cea de acum 30 de ani, 54% dintre repondenți spun că este mai rea, 35,6% că este mai bună, 8,5% că este la fel, iar 1,9% nu răspund. („Sondaj”) Articolul mai amintește un alt sondaj din 2014, care arăta un procent de 40% dintre români afirmând că viața în acel an era mai rea decât înainte de 1989. Deci pesimismul românilor este un fenomen vechi de cel puțin 3 decenii. Această privire pesimistă asupra prezentului și viitorului este dublată de o întoarcere spre trecut, prin căldura memoriei, o dureroasă întoarcere (gr. *nostos algos*) către un „acasă” idealizat. Dintre toate sentimentele stârnite de comunism, *nostalgia* este cel mai dilematic, pentru

că aduce laolaltă un mix de emoții puternice, adesea antagonice și greu de explicat. Sentimentul nu este specific românesc, ci s-a manifestat în toate țările ex-comuniste. În studiul de față ne vom referi îndeosebi la cazul României.

Universitarul sloven Mitja Velikonja oferea, în 2009, o analiză a nostalgiei în spațiul post-iugoslav, vorbind despre un sentiment multifățetat, o combinație, în continuă schimbare, de amar și dulce, seriozitate și glumă, frică și fascinație, rememorare și ironizare. (Velikonja 540) Pentru mulți dintre oamenii formați în fostul sistem socialist, mai ales pentru muncitorime, schimbarea a însemnat pierderea unui statut și începutul unei vieți mizerabile. Antropologul Vintilă Mihăilescu observa, în articolul intitulat „Clasa muncitoare merge în purgatoriu”: „copiii răsfățați ai vechiului regim – și astfel o metonimie a comunismului – proletarii, sunt lăsați în prezent într-un fel de purgatoriu al tranziției, unde trebuie să-și ispășească mai întâi păcatele, dacă vor să intre în paradisul economiei de piață”. (Mihăilescu 29) Sistemul industrial prin care Ceaușescu spera să câștige independența economică a României a fost demantelat treptat, iar foștii săi lucrători s-au văzut perdanți ai tranziției economice. Miriam Matejova observă o „traumă a dezindustrializării” în fostele țări socialiste, dezvoltată în paralel cu creșterea inegalității în distribuția veniturilor populației, cu globalizarea, dispariția cenzurii veștilor rele (determinând abundența știrilor negative) și abundența informațiilor care pot deforma realitatea inegalității. (Matejova 69)

De-a lungul primilor ani ai epocii postcomuniste, cuprinși în termenul generic de „tranziție”, anularea utopiei comuniste a atras după sine anularea viitorului luminos, promis pentru toți. În paralel, s-a dezvoltat un *discurs normativ despre trecut*, noul discurs oficial în care sistemul comunist și persoana lui Nicolae Ceaușescu au fost demonizate. Era o privire nouă, dar la fel de cenzurată ca și cea veche, până la urmă, deoarece servea o altă propagandă, construită aproape exclusiv din evocarea aspectelor negative ale vechiului regim. În siajul reprezentărilor din decembrie 1989, când oamenii au ieșit pe străzi cu portretele dictatorului, peste care desenaseră coarne, colți și sânge, la începutul anilor ‘90 persistau imaginile lui „Ceaușescu-vampirul”, „Dracula”, „demonul”. (Petrescu 44) Așa cum observă Maria-Alina Asavei, în această perioadă, „tentativele de exprimare a unor amintiri pozitive legate de «tiran» erau descurajate de noul status-quo postcomunist, în numele procesului de «decomunizare» și «purgație a trecutului demonic»”. (Asavei 27) Ceaușescu, alături de soție și alți membrii ai cercului restrâns de putere, au fost găsiți responsabili pentru toate păcatele trecutului, în timp ce eșaloanele secundare – activiști de rang înalt și membri ai aparatului represiv – „și-au schimbat hainele, s-au ascuns repede în pădurea de oameni și totul a

fost bine”⁹. Astfel de argumente susțin ideea ineficienței unei justiții tranzitorii în România postcomunistă.

Pe măsură ce deceniul 9 se îndepărta și, odată cu el, tinerețea generației care l-a trăit din plin, viziunea a devenit tot mai polarizată. Sfârșitul anilor ‘90 a marcat o schimbare în percepția tranziției, care a devenit, în ochii multor români, o nouă epocă de privațiuni și sacrificii. Mulți dintre acești oameni, formați în comunism, nu doar au păstrat o nostalgie inerentă viziunii despre tinerețe și avantajele muncii în vechiul sistem, dar au transmis-o generației următoare. Fenomenul a fost pus, de unii analiști, pe seama inerției la schimbare, manifestată de societatea românească în primele decenii postcomuniste. În alți termeni, împrumutați de la Marianne Hirsch, putem vorbi despre o *postmemorie a comunismului românesc*. Hirsch analizează rolul imaginilor fotografice în transmiterea intergenerațională a memoriei, în special a memoriei Holocaustului. Cercetătoarea afirmă că urmașii supraviețuitorilor unui masiv eveniment traumatic (precum Holocaustul) se conectează atât de puternic și profund cu amintirile generației anterioare, încât acea conexiune ei o pot numi *memorie*, nefiind o memorie proprie, ci una moștenită de la alții. (Hirsch 106) Mitja Velikonja o numește *nostalgia second hand*, o formă de memorie de împrumut, care poate fi la fel de puternică, persuasivă și autentică precum *nostalgia first hand*. (Velikonja 538) Dacă *nostalgia first hand* este serioasă, obsedată de reconstrucția realistă a momentelor din trecut, *nostalgia second hand* este satirică, jucăușă, și deliberat eclectică.

Cristian Tileagă privește nostalgia postcomunistă din perspectiva psihologiei sociale, observând fenomenul ca pe o formă de inerție, refuz al libertății sau frică de libertate, plângere a frustrărilor prezentului sau criză a identității poporului român, dezamăgit de clasa politică actuală. (Tileagă 485) Aceste reacții ale societății generează și o gamă de opinii contradictorii legate de comunismul românesc. Tileagă arată că tentativele oficiale de împăcare cu trecutul comunist (*coming to terms with the communist past*) au căutat să ratifice o viziune politică și morală comună asupra crimelor comunismului. (Tileagă 478) Dar o viziune comună nu este posibilă, de vreme ce majoritatea românilor care au supraviețuit regimului „nu au trăit în mod direct crimele ce constituie piatra de temelie a versiunii publice, corecte din punct de vedere moral (și politic, *n.n.*), a trecutului recent”. (Petrescu 69) De asemenea, ei sunt tributari unei rezistențe și „încăpățănate memorii culturale”, pe care comunismul a făurit-o în cei 45 de ani de existență. (Tileagă, 2018, 60) Opiniile și mărturiile exprimate după căderea comunismului mențin o breșă între versiunea publică și cea privată asupra trecutului. Din aceste vizuni

⁹ Interviuul autorului cu Marcel Păun (18.10.2013), cadru M.A.I., gardă de corp a lui Nicolae Ceaușescu în anii ‘80.

contradictorii reiese, după Tileagă, o „traumă a memoriei colective”. (Tileagă 483)

Memoria culturală cuprinde texte, imagini și ritualuri specifice fiecărei societăți din fiecare epocă, a căror «cultivare» servește la stabilizarea și transmiterea imaginii de sine a acelei societăți”. (Tileagă, 2018, 60)¹⁰ După cum arată Hirsch, spre deosebire de memoria individuală, care se transmite prin comunicare directă, intergenerațional, memoria culturală se transmite transgenerațional, deci pe parcursul unor perioade îndelungate (epoci), nemaifiind mediată prin practică, ci prin sisteme simbolice: cărți, filme, arte vizuale, monumente, memoriale etc. (Hirsch 110) Deci memoria culturală e o formă a memoriei colective, stocată și comunicată simbolic. Din acest punct de vedere, ea încorporează conceptul *lieux de la mémoire* (locurile memoriei). Tileagă vorbește despre națiuni ca fiind construite pe baza unui imaginar comun, deci memoria lor nu este imanentă, ci creată din îmbinarea marii narațiuni a grupului etnic cu micile narațiuni individuale. Astfel, narațiunea și memoria națiunii constituie terenul pe care se întâlnesc cultura oficială și cea vernaculară. (Tileagă 477) Nostalgia, după Miriam Matejova, nu are legătură cu grija comuniștilor față de bunăstarea populației, ci cu succesul unei imagini despre societate care exista doar în mințile cetățenilor. (Matejova 76) Velikonja afirmă că:

„nostalgia este o *utopie retrospectivă*, o dorință pentru o lume mai sigură, o societate mai dreaptă, prietenii mai adevărate, solidaritate și bunăstare generală, pe scurt – pentru o lume perfectă. Deci nostalgia pentru socialism nu se referă exclusiv la vremuri trecute, regimuri, valori sau relații trecute, ci întrupează o speranță utopică pentru o societate care trebuie să fie mai bună decât cea actuală”. (Velikonja 535)

Scriitoarea ruso-canadiană Svetlana Boym vede în nostalgie „expresia seculară a unui dor pentru absolut, pentru un *acasă* deopotrivă fizic și spiritual”. (Boym 12) Boym clasifică două tipuri de nostalgie: *reflectivă* și *restaurativă*. Nostalgia reflectivă conține ironie și regret, este preocupată de istorie dar și de finitudinea vieții umane, de narațiuni individuale concentrate pe detalii și semne memoriale. Narațiunea restaurativă implică o cauză politică, ideea de conspirație și întoarcere la o perioadă de glorie națională. Acest tip de nostalgie „poate crea monștri”, spune Boym, confundând *acasă-ul* real cu unul imaginar. (Boym 13)

Matejova identifică două valuri ale nostalgiei postcomuniste: primul în anii “90, al doilea în anii “2000. (Matejova 68) Primul val este justificat în special de evoluții economice precum sărăcia, șomajul și privatizările frauduloase declanșate după căderea regimului (fenomene survenite în toate țările

¹⁰ Cristian Tileagă îl parafrazează pe Jan Assman în această definiție („Collective Memory and Cultural Identity”. *New German Critique*. (65) Spring–Summer 1995, 132).

Pactului de la Varșovia), însă al doilea val este mai surprinzător, implicând memoria Generației X – copiii celor care „construiseră” efectiv comunismul.

2. Memoria digitală a dictaturii

Apariția domeniului transdisciplinar al memoriilor digitale post-socialiste, în anii ‘2010, arată, conform unui studiu de Caterina Preda, caracterul în continuă schimbare al memoriei. (Preda 199) Discursul online neoficial, personal, de pe bloguri, site-uri private și rețele de socializare dedicate copilăriei din „Epoca de Aur”, „autorizează și proiectează diferite variante ale memoriei, contribuind la o memorie a comunismului ca realitate multistratificată”. (Preda 197) De asemenea, operele *new media* aduc în atenția publicului o nouă imagine a dictatorului, mai complexă și neconformă cu dihotomia standard tiran / caricatură.

Să mergem la originea fenomenului, apărut după anul 2000. Sub presiunea economiei de piață și a evoluției tehnologiilor informaționale, lumea anilor ‘80 a început să se transforme, în ciuda unei inerții puternice. Obiectele, mai mult decât obiceiurile din epoca defunctă, au început să dispară. Cristina Petrescu le numește medii ale memoriei (*milieux de la mémoire*), preluând conceptele consacrate de Pierre Nora. (Petrescu, *Websites* 598) Scoaterea lor treptată din uz a dus la apariția *locurilor memoriei comunismului*. Adrian Cioroianu le vede ca rămășițe materiale cu o aură simbolică, ce pot deveni obiectul unui ritual sau servesc pentru o „rechemare concentrată a memoriei”. (Cioroianu 142) Deci aceste locuri sunt materiale (obiecte) și imateriale (concepte), aparținând, până la urmă, memoriei culturale. Cioroianu enumeră astfel de locuri ale memoriei, relevante pentru istoria comunismului românesc: coada, frigul, Casa Poporului, vizitele de lucru ale Tovarășului, bancurile, peștele de pe televizor etc. Putem adăuga pe listă portretul oficial al lui Nicolae Ceaușescu.

În preajma anului 2007, memoria „Epocii de aur” părea că intrase într-o nouă fază. Pe 18 decembrie 2006, președintele Traian Băsescu a prezentat, în Parlament, *Raportul Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, care condamna oficial regimul comunist. În ianuarie 2007, România devine stat membru cu drepturi depline în Uniunea Europeană. Are loc premiera filmului *4 luni, 3 săptămâni și 2 zile*, premiat la Cannes cu Palme D'Or, care imaginează un avort clandestin din 1987. În mai 2008, Galeria *H'art*, din București, expune în public, pentru prima oară, o serie de colaje realizate de Ion Bârlădeanu, persoană fără adăpost, care locuia și crea în gheana unui bloc. Chipul lui Nicolae Ceaușescu ocupa un loc privilegiat printre personajele parodiate de acest artist autodidact, etichetat rapid drept marginal, exotic și subversiv. În același an debutează pe internet *Fototeca online a Comunismului Românesc*, o sursă

valoroasă de imagini realizate de fotografi oficiali ai regimului, digitizate de Arhivele Naționale ale României și Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului (ICCMER). În scurtă vreme, întreprinderile românești dar și companiile multinaționale au observat și exploatat curentul *retro*, manifestat mai ales în zona inferioară a clasei de mijloc, construind campanii publicitare în jurul sentimentului de nostalgie a tinereții din RSR, fie că a fost vorba de băuturi răcoritoare, pufuleți, salam, înghețată sau bombonele C.I.P. În fapt, exploatau niște locuri ale memoriei comunismului. În unele dintre aceste campanii, cuvântul „nostalgie” face parte din slogan („Gustă o felie de nostalgie”, „Pufuleți-nostalgie” etc.).

În paralel cu aceste fenomene care nu contraziceau discursul oficial, dar relaxau privirea către trecutul recent, au devenit vizibile expresiile unei contra-memorii a comunismului. Spre sfârșitul primei decade a noului mileniu, apar studii despre comunism semnate de autori români, activi în mediul academic occidental, ei înșiși aparținând Generației X, sau „decreștelor”. Cristina Petrescu observă că, din anii 2000, o cohortă de decreșei născuți în anii ‘80 au început să manifeste deschis o preocupare față de „Epoca de aur”, cu obiectele, cutumele și viața ei „demodernizată”. (Petrescu, *Websites* 603) Această relație necenzurată cu trecutul recent a semnalat o nouă fază în procesul de rememorare, în care nostalgia nu mai era reprimată. Astfel, pe măsură ce internetul și platformele digitale au început să se dezvolte, experiențele lor legate de viața de zi cu zi din comunism și-au găsit locuri alternative de expresie, în mediul online: site-uri web, bloguri, vloguri etc. Răspândirea rețelelor de socializare (după 2009) a facilitat apariția unor noi spații virtuale în care românii au putut expune cu ușurință *fotografii vernaculare*, scanate sau fotocopyate din propriile arhive.

Copilăria anilor 80-90, de exemplu, este un *grup Facebook* care afișează sute de imagini, preluate din diverse surse, inclusiv din arhiva lui Andrei Pandele (preluate de pe blogul fotografului), arhiva Muzeul Jucăriilor, sau de pe paginile altor utilizatori. Imaginile sunt organizate pe categorii: jocuri în detaliu, obiecte de uz casnic (celebrele sticle de lapte, Cico, Brifcor), discuri de vinil, rechizite, păpuși, mijloace de transport, reviste, almanahuri, bibelouri etc. Colecțiile formează *arheologia unui stil de viață dispărut*, al socializării directe, fără intermediari digitali, fără distanțare fizică sau emoțională. Foarte multe imagini prezintă șoimi ai patriei și pionieri zâmbind, în drumetii, adunați în fața școlii, dansând în horă, învățând în sălile de clasă, adică tocmai copiii înregimentați în organizațiile PCR de la o vârstă fragedă, pentru a fi îndoctrinați.

Aceste fotografii ne arată o fascinație a reconstituirii copilăriei în detaliile ei pierdute, deși acestea constituie însemnele unui trecut evocat, oficial, în termeni de film horror. Se poate observa că nostalgia nu este a dictaturii, cum s-a mai spus, sau a frigului, lipsurilor și îndoctrinării, ci a

copilăriei care se confundă cu o epocă dar și cu o utopie dispărută. Zecile de comentarii, găsite pe marginea fiecărei imagini, sunt contrastante și vădesc o polemică mocnită pe tema trecutului recent: unii văd frumusețe, alții văd tristețe în fotografia copiilor adunați în jurul unei mămăligi „cu lapte proaspăt, muls în strachină de pământ”. (*Copilăria anilor*) „Doamne, pâinea de altădată... o mâncai și goală” – spune un privitor în fața fotografiei dintr-o fabrică de pâine. Alt comentator constată, văzând un instantaneu cu familia, la pădure: „Pe atunci, mai vorbeam unii cu alții. Acum, cu toată tehnologia, unde s-a ajuns?”. În fața unei cozi la pâine, unii exclamă: „Umilința supremă!”, iar alții răspund, în plină pandemie de Coronavirus (2020): „Și acum (sic!) sunt cozi încă mai enorme, că trebuie să stai la 2m unul de celălalt”. (*Copilăria anilor*)

Generația care a părăsit comunismul mai devreme manifestă, în mediul online, o nostalgie care vizează lumea care precedase era internetului, mai degrabă decât lumea dinainte de 1989. Un grup Facebook intitulat *1980s Memory Lane* ne spune că cei născuți între sfârșitul anilor ‘70 și începutul anilor ‘80 se numesc *Xennials*, fiind o generație-hibrid între X și Millennials, o generație unică, deoarece au avut o copilărie analoagă și o maturitate digitală. Această impresie se desprinde și din seria de mesaje devenite virale mai întâi pe email, apoi pe paginile și grupurile de socializare și prin serviciile de mesagerie online (tip WhatsApp), vorbind despre:

„ultima generație care a jucat «Ascunselea», «Țară, țară! Vrem ostași», «Prinselea», «Hoții și vardiștii», ultimii care au strigat «Un”, doi, trei, la perete stai!», ultimii care au folosit telefoanele cu fise [...] Este uimitor că încă mai suntem în viață, pentru că noi am mers cu bicicleta fără cască, genunchiere și cotiere, nu am avut scaune speciale în mașini, nu am aruncat la gunoi bomboanele care ne cădeau din greșală pe jos, nu ne-am spălat pe mâini după ce ne-am jucat cu toți câinii și toate pisicile din cartier, nu am ținut cont de câte lipide și glucide mâncam.” (*Faci parte*)

Discursul a apărut în preajma anului 2011, fiind construit în jurul ideii de normalitate pierdută a copilăriei exemplare și afirmând, în același timp, conștiința colectivă a unei generații de sacrificiu, irosită, dar totuși eroică și unică în istoria recentă. „Suntem o generație de învingători, de vișători, de «first-timers»”, decretează, în final, retorul anonim, încercând parcă să compenseze toate neajunsurile istoriei care i-a pecetluit destinul. Lumea pentru care se declară nostalgia este una „mai normală” decât cea a prezentului, așa cum o vedea și Svetlana Boym – un simptom al vremurilor, o emoție istorică, un „dor pentru un *acasă* deopotrivă fizic și spiritual”. (Boym 8) Deci vorbim, în termenii ei, de o *nostalgie reflectivă*, observabilă în fenomenele analizate mai sus.

Despre înțelegerea trecutului și mai ales despre împăcarea cu acest trecut vorbește și site-ul micromuzeului *80east, apartamentul comunist*:

„România nu a făcut pace cu trecutul comunist [...] Fără o pace cu trecutul nu putem să ne imaginăm un viitor. Așadar, hai să deschidem un dialog între generații, care poate fi purtat de fiecare, acasă, amical, pornind de la banalul cotidian”. (*Muzeul comunismului*) Multe din obiectele recuperate din trecutul recent au început să împodobească spații dedicate memorializării comunismului, începând cu primul deceniu al mileniului III, care însă nu s-au coagulat, până astăzi, într-o inițiativă coerentă și unificatoare. Îndelung anticipatul „Muzeu al comunismului” rămâne atomizat în diverse inițiative private sau public-private, răspândite pe tot cuprinsul țării (Sighet, Brașov, Timișoara, Reșița, Scornicești etc.). Cele mai multe se concentrează pe memoria vieții cotidiene, manifestând o nostalgie tăcută pentru obiectele și detaliile acelor timpuri, pe care o maschează prin enunțarea neajunsurilor materiale și chiar a crimelor comise de fostul regim. Statul român încă întârzie în a sprijini oficial o instituție muzeală, în ciuda interesului manifestat de publicul autohton și a necesității evidente. Dacă Apartamentul 80east (dezafectat după doar 2 ani de existență în București) reconstitua fiecare cameră dintr-o locuință a anilor ‘80, cu mobila, covoarele și milieurile aferente (inclusiv un rar volum *Omagiu* pe biroul școlarului), Muzeul Amintirilor din Comunism – Brașov optează pentru o abordare stil *pop-communism*¹¹, în care obiectele epocii sunt scoase din contextele uzuale și afișate pe fundaluri viu colorate, sau comercializate într-o cafenea improvizată (ce oferă Cico și savarine), fiind astfel puse într-o lumină jucăușă și jovială.

Aceste spații și evenimentele lor sunt promovate prin imagini circulate în mediul online, iar legitimitatea lor este evaluată prin numărul de accesări și aprecieri exprimate de privitori. Fiecare din aceste mici muzee are propria pagină de socializare pe care apar zilnic imagini scanate din arhive, anunțurile unor proiecții de film, evenimente (jocuri de societate din Epoca de aur, petreceri cu tematică retro etc.), inventariind detaliile lumii dispărute. Astăzi este foarte ușor să fotocopieszi cu telefonul orice informație vizibilă, pentru a o comunica rapid prin mesageria instantanee sau prin rețelele sociale. În perioada de început a pandemiei de Coronavirus (2020), când oamenii stăteau închiși în case, mulți au început să răsfoiască albume din copilărie. Rețelele sociale s-au umplut de instantanee din aceste albume vechi, fotografiate cu telefonul și comentate cu nostalgie de autori, regăsiți în dubla ipostază de autori și eroi. Se poate spune că nostalgia este la ea acasă pe internet.

¹¹ Caterina Preda folosește termenul *pop communism* sau *cool communism* în studiul creațiilor artistice românești de după 1990. Unele dintre acestea evocă lumea respectivă într-o manieră edulcorată, pop-culturală și chiar voioasă (Preda, Caterina „«Project 1990» as an Anti-Monument in Bucharest and the Aestheticisation of Memory”. *Living After The Fall*, Südosteuropa 64, 2016, no. 3, p. 314).

3. Portretul oficial, de la efigie la icon și brand

În cele ce urmează vom analiza portretul oficial al lui Nicolae Ceaușescu, analizând drumul prin care această imagine a fost readusă la viață, după o scurtă perioadă de comă sau moarte clinică, să-i spunem, care ar putea fi situată între decembrie 1989 și a doua jumătate a anului 1990. Fie că vorbim despre portretul oficial „cu blacheuri” (fig. 2), fie despre cel mai vechi (din 1968 – fig. 1), ne găsim în fața unor categorii de *semne*, după teoriile lui C. S. Peirce, Umberto Eco și Thomas Sebeok. Portretele oficiale au fost atât de vehiculate încât au devenit parte a culturii populare. Sarah Awad vorbește despre viteza de circulație a unei imagini în media ca factor favorizant al transformării ei în *icon*, alături de calitățile estetice și deschiderea către interpretare etc. (Awad 36) Relația dintre imaginile întipărite în mințile oamenilor și omul Ceaușescu, pe care îl reprezintă, a trecut dincolo de asemănare: portretul este un *icon* al lui Ceaușescu dar și un *simbol* al ultimei jumătăți a comunismului românesc, numită de propaganda oficială „Epoca de Aur”. Reprezentările discutate mai jos au fost selectate din publicații postcomuniste, din mediul online, dintre creațiile street art și obiectele inspirate de memoria vernaculară. Maria Asavei definește *memoria vernaculară* drept o memorie culturală care își are originile la baza societății, fiind stocată și diseminată de oamenii de rând, spre deosebire de memoria culturală, produsă și întreținută de intelectuali, artiști și status quo-ul politic. (Asavei 31)

Ecourile unei imagini ucise a dictatorului răzbat în majoritatea publicațiilor apărute la începutul anilor '90. Din *simbol de stat*, alături de drapel și stemă și din *efigie* în jurul căreia se construiau reportajele, textele omagiale și reprezentările artistice, chipul dictatorului a devenit un obiect al furiei și batjocurei populare. Caricaturile și desenele au apărut ca o primă reacție, violentă, împotriva cultului personalității. Chiar în februarie 1990, la nou-înființata Editură Humanitas, apărea un pamflet semnat de Adrian Andronic (*Reportaj din iad*, Humanitas, 1990), înțesat cu caricaturile autorului, în care cuplul Ceaușescu era plasat în cazane cu smoală, sau în diverse alte ipostaze, în preajma dracilor pe care îi comandau, punându-i să le construiască o nouă Casă a Republicii, împodobind un brad cu cranii etc. Bărbatul era caricaturizat sub forma unui pitic decrepit, iar soția sa – sub forma unei vrăjitoare ce purta cocul distinctiv.

La începutul anilor 2000, „imaginea și memoria lui Ceaușescu au revenit în spațiul public românesc în forme inedite și registre diferite, care îmbinau ironia și umorul”, așa cum citim într-un articol dedicat memoriei lui Ceaușescu la 32 de ani distanță. (*Despre comunism*) Artistul vizual Dumitru Gorzo împânzea centrul Bucureștiului cu stenciluri din seria „Vin în 5

minute”. Aceste mici imagini, ușor de multiplicat pe clădiri și garduri, obținute cu ajutorul unui șablon din plastic sau metal, create pe modelul impus de publicitate (image plus slogan), foloseau portretul dictatorului din 1968 (fig. 1), la care fuseseră adăugate aripi de înger, deasupra textului: „Vin în 5 minute”. Ele au fost curând dublate de alte stenciluri cu sloganul *I'll be back*, inspirat de binecunoscutele filme SF din seria *Terminator* (1984, 1991). După declarațiile sale, Dumitru Gorzo a vrut să îi supere și pe nostalgicii comunismului, dar și pe anticomuniști. A fost interesant să regăsesc cuvântul *idol* în explicațiile lui Gorzo, dar și să îmi amintesc propriile reacții la vederea primelor astfel de stenciluri, în Bucureștiul începutului de mileniu III. Cel mai mult m-a frapat textul: de ce 5 minute și nu o oră? „Vin în 5 minute” înseamnă „deja sunt aici”, adică nu am plecat niciodată, iar acest mesaj ne vorbește despre supraviețuirea dictatorului în conștiința poporului și despre a doua viață a imaginii care se încăpățânează să nu moară.

Un mesaj similar, deși oarecum diferit, în sensul că indică o nouă etapă în procesul de semnificare al imaginii dictatorului, transmitea afișul creat de Ortaku: „Totul e minunat”. (fig. 3) În 2015, am văzut și fotografiat acest afiș chiar în Piața Revoluției, în preajma Memorialului Renașterii, fiind stupefiat de chipul redesenat al lui Nicolae Ceaușescu. Este portretul oficial al anilor '80 (fig. 2), din almanah și de pe prima pagină a Abecedarului, dar expresia feței este modificată radical, în maniera sarcastică pe care o găseam și la Gorzo. Doar că, aici, expresia este echivocă: Ceaușescu ține ochii închiși și poartă un zâmbet neverosimil, până la urechi. Expresia dictatorului poate fi privită în contextul Aderării României la Uniunea Europeană (1.01.2007), reacționând la felul în care a evoluat țara, cu cele 12 stele (verzi) ale Uniunii Europene în jurul capului. Oricum, interogația artistului se îndreaptă către noi și demonstrează persistența dialogului cu *icon*-ul comunist.

Ștefan Constantinescu a lansat, în 2008, cartea *pop-up The Golden Age for Children* („Epoca de Aur pentru copii”), relansată, un an mai târziu, în cadrul unei expoziții cu lucrări video, picturi și instalații, la a 20-a aniversare a căderii comunismului. Cartea întrețese biografia autorului cu momente din trecutul comunist al țării, conform prezentării oficiale. Coperta este creată pe baza aceluiași Ceaușescu din 1968. (fig. 1) Alegerea portretului oficial ține de perioada de formare a autorului, Constantinescu fiind elev în Bucureștiul anilor '70. Aici, conturul portretului trebuie descoperit cu ajutorul punctelor numerotate – un joc foarte răspândit în revistele pentru copii. Deci copiii de azi sunt invitați să afle, jucându-se, mai multe despre Ceaușescu și epoca sa – epoca în care a copilărit autorul. Cartea este dedicată în aceeași măsură, dacă nu mai mare, adulților, colegilor decretei, invitați să privească din nou, cu ochii copilului, aspecte ale vieții de atunci. Cu greu putem am putea spune că privirea lui Constantinescu este lipsită de nostalgie. În 2010 avea premiera la Cannes un documentar-fluviu despre ascensiunea și

căderea conducătorului comunist, regizat de Andrei Ujică: *Autobiografia lui Nicolae Ceaușescu*. Afișul filmului, creat prin minimum de mijloace, prezenta o siluetă întunecată suprapusă unui fundal roșu – culoarea-drapel a comunismului. Suspansul dura până în momentul în care privitorul afișului făcea legătura între forma siluetei întunecate și portretul omniprezent al anilor '80. (fig. 2) Ca și în cazul jocului de pe coperta cărții lui Constantinescu, afișul propune portretul oficial sub forma unei enigme ce se cere dezlegată, sau a unui personaj care, în ciuda aparentei familiarități, rămâne în continuare un mister. Bidimensionalitatea portretului decupat din fundalul roșu poate fi văzută și ca o metaforă a disimulării și măștii – masca dictatorului dar și a supușilor care îl omagiau. Adevăratul Ceaușescu se ascundea sub propriul icon făurit de propagandă.

În jurul anului 2015 au fost lansate obiectele din colecția *Dictatorii*. (fig. 4) Solnițele poartă chipul sculptat al lui Nicolae și Elena Ceaușescu, iar pușculița – doar pe cel al fostului lider. Aceste obiecte funcționale au fost diseminate în librării și magazine de suveniruri, în țară și străinătate, la pachet cu o bancnotă de 100 lei din epocă. În locul portretului lui Nicolae Bălcescu, în medalionul bancnotei găsim chipul lui Ceaușescu-devenit-pușculiță. În cazul acestor artefacte, producătorii combat nostalgia cu sarcasmul, găurind, conotativ dar și denotativ, capul conducătorului pentru a introduce acolo banii economisiți de popor sau ingredientele nelipsite unei vieți de calitate: sarea și piperul. Aluzia este direcționată către programul de austeritate, impus de dictatori începând cu 1982, când s-a demarat rambursarea forțată a datoriei suverane și au fost raționalizate alimente de bază. O altă aluzie putem bănui că vizează execuția celor doi, prin împușcare de către un comando de parașutiști.

Trecuți în al doilea deceniu al mileniului III, încă găsim ruine ale vechiului regim, împrăștiate de-a lungul României, din care mai ies la iveală diverse portrete ale dictatorului. În vara anului 2020, la parterul unei clădiri degradate de pe strada Popa Tatu din București, într-o vulcanizare, un explorator urban a descoperit celebrele portrete oficiale, expuse la vedere. Le-a publicat pe un blog în mare parte dedicat arheologiei ceaușismului. (*Strada Popa Tatu nr. 85*, 20.06.2022, reptilianul.ro) Articolul impresionează prin dezvăluirea acestor două portrete, deasupra dar și în mijlocul amalgamului dezolant de obiecte care populează atelierul sărăcăcios al unui meșter. Locul pare împietrit în perioada interbelică, în anii formării ucenicului de cizmar care visa să devină un „Stalin al României”, iar expunerea portretelor tocmai acolo semnifică, deopotrivă, întoarcerea conducătorului într-un spațiu umil și original, dar și deferența continuă a supraviețuitorilor din clasa muncitoare în fața iconului comunist.

Memoria vernaculară a lui Ceaușescu aduce portretul său oficial (fig. 2) în cele mai neașteptate locuri: pe pereți, pe tricouri, în tatuaje, pe suprafața

unor prăjituri (a se vedea mai jos experimentul fotografului Alex Gâlmeanu, intitulat *Sweet Propaganda* - 2012), chiar și pe un camion care circula pe autostrăzile din Italia. În vara anului 2021, „un șofer român a făcut senzație după ce și-a «împodobit» tirul cu portretul lui Nicolae Ceaușescu [...] pe ușile remorcii, avea imprimată o fotografie de mari dimensiuni cu fostul dictator, alături de mesajul: «Noi ce-am construit / Voi nu reușiți să dați cu var»”. (*Omagiu adus*) Acest loc neașteptat de afișare a portretului demonstrează persistența unei nostalgii a „proletariatului din purgatoriul tranziției” (Mihăilescu 29) după efigia liderului care a construit numeroase locuințe pentru muncitorime. Totuși, aici pare a fi cazul unei nostalgii second-hand, a fiilor de proletari, emigrați în Italia.

Întorcându-ne la experimentul culinar al fotografului Alex Gâlmeanu, experiment care a constat într-o serie de prăjituri tiramisu decorate cu portretul oficial, realizat prin pudrare, autorul notează pe blogul său:

Unii vor întreba «de ce», așa că trebuie să le răspund că «piesa» asta face parte dintr-un proiect mai amplu ce susține ideea că abordările propagandei comuniste, în promovarea liderului suprem și a doctrinei, nu sunt în esență diferite de instrumentele pe care le folosește publicitatea în a promova consumerismul sau ideea de consum. (*Dulcea propagandă*)

Gâlmeanu spune că este vorba despre o artă de consum la propriu, în sensul în care cupele cu tiramisu au fost mâncate în cadrul unui eveniment, dar și despre transformarea „imaginii lui Ceaușescu într-un *brand*, pregătit să evolueze conform regulilor economiei de piață”. (*Dulcea propagandă*) Iconul depășește sfera *culturii populare* și a *memoriei vernaculare*, devenind *brand*, o marcă destinată comerțului. El transcede efigia șefului de stat comunist, nu mai amintește doar de cineva care a fost cândva un om, în același fel în care, de exemplu, figura actorului Macaulay Culkin (din celebra serie *Home Alone*) nu mai reprezintă (doar) o persoană care a trăit și care, cândva, a fost copil, ci a devenit personajul-copil din filmul care l-a consacrat, icon și un brand comercializat de studiourile hollywood-iene.

În 2007, fiul cel mare și ginerele fostului lider comunist au făcut pași spre concretizarea unui brand, plecând de la numele „Ceaușescu”. Înregistrarea acestei mărci la OSIM a generat valuri de indignare în presă, atunci când proprietarii au început să-și manifeste dorința de a interzice sau cenzura piese de teatru, cărți sau alte produse culturale care enunțau numele fostului dictator, sub pretextul că ar proteja imaginea părinților / socrilor de vulgarizare și denigrări, „de monstruozițată care îi sunt puse în spate pe nedrept” (Răducanu), dar și de comercializarea în scopul obținerii de foloase materiale. În acest timp, Ceaușescu este exploatat la propriu și în cel mai comercial mod posibil, pe panourile magazinelor și tarabelor cu suveniruri, în zonele turistice ale României. (fig. 5) Portretul lui *Ceaușescu-devenit-brand*

este imprimat pe magneți și afișat, alături de cei reprezentând peisaje pitorești și figuri istorice. Regăsindu-l, mirat, în în târguri de sezon din București, Brașov, Sighișoara, Oradea, am aflat de la vânzători că motivul principal al expunerii portretului este vandabilitatea sa. Figurile lui Nicolae și, uneori, ale Elenei Ceaușescu sunt combinate cu alte efigii ale regimului (stema PCR, stema RSR, cele trei culori ale drapelului național, bancnota de 100 lei) și imprimate pe căni, magneți sau puse chiar în ramă. Într-un târg de sezon din București, am întâlnit portretul tipărit pe hârtie și așezat într-o ramă impunătoare, expus pe tarabă alături de cărți poștale, medalii jubiliare din epoca socialistă și o colecție de fotografii alb-negru ale vedetelor hollywoodiene. (fig. 6) Vânzătorul mi-a confirmat ideea vandabilității acestui portret în cercurile cartofililor. În cele mai frecvente cazuri, magneții cu portretul lui Ceaușescu sunt expuși în preajma suvenirurilor cu chipul lui Vlad Țepeș sau al vampirului Dracula, corespondentul de notorietate comparabilă la nivel internațional. Analogia dintre cele două personaje (Ceaușescu și Țepeș-Dracula), creată după 1989, a continuat, deci, până în zilele noastre, cu mențiunea că, azi, cei doi conducători par a fi apropiați mai mult prin intransigența aplicării unui program, decât prin metodele coercitive folosite.

În ceea ce privește prezența lui Ceaușescu în mediul online, dincolo de paginile și grupurile de socializare menționate deja, voi face referire la un anumit site unde a fost confecționată o personalitate virtuală a dictatorului, care s-a sustras execuției din decembrie 1989 și astăzi trăiește în Cuba. (Twitter) Contul înregistrat pe numele dictatorului este, evident, o parodie, întreținută prin mesaje, însoțite de portretul oficial, care curg periodic începând cu anul 2009. Textele folosesc clișeele verbale ale fostului dictator, neagă toate schimbările survenite în țară, adresându-se urmăritorilor prin sintagmele „RSR”, „tovarăși și pretini” etc. Pentru el, Republica Socialistă România continuă să existe, dar este condusă de un guvern ilegal, împotriva voinței poporului. Din Cuba, dictatorul se preocupă de soarta țării sale, pe 26 ianuarie adresează mulțumiri românilor pentru florile aduse la mormânt (unde zace trupul unui erou sacrificat în locul său) și dialoghează frecvent cu urmașii foștilor omologi din țările actuale sau foste comuniste (Coreea de Nord, Vietnam, Rusia). Iată câteva exemple de mesaje: „tovarăși! Salut pe cei care au stat la cimitirul Ghencea Militari, la mormântul ieroului care s-a sacrificat ca eu să fiu în Cuba!” (Twitter, 26.12.2011) „Dragi tovarăși și pretini, cu ocazia redeschiderii ambasadei Republicii Comuniste Cuba în SUA, eu și cu tov Elena am vizitat mun. Washington”. (20.07.2015) Acest profil virtual, îmbibat în umor negru, exprimă nevoia unei existențe a fostului lider dincolo de moarte, dar și nevoia dialogului cu acesta, un dialog care să lămurească sau să încheie aspectele rămase nerezolvate în urma dispariției sale. La fel se întâmplă și pe alte platforme de socializare, unde conturile unor oameni decedați continuă să fie întreținute, constant, de prieteni și fani,

prin mesaje, fotografii și comentarii.

În anul 2022, circulă, cu mare viteză, în spațiul socializării virtuale, imagini sub formă de *meme*. Termenul *meme* a fost consacrat de biologul Richard Dawkins, referindu-se la transmisia culturală a ideilor și comportamentelor. Termenul a fost împrumutat și recodificat de media online, semnificând acum imagini virale care sunt imitate și alterate deliberat de diferiți utilizatori ai rețelelor sociale. (Awad 35) Aceste creații digitale se arată sub forma imaginilor statice sau dinamice, inundând internetul mai ales în urma dezvoltării *social media*. Meme-urile transmit, de obicei, un mesaj hazliu, această caracteristică accelerând multiplicarea lor online. Acesta este și cazul meme-ului care modifică portretul iconic al dictatorului (fig. 2), remodelându-l pentru a deveni, din bărbat – femeie. Imaginea originală a fost prelucrată digital (fig. 11), cosmetizată și retușată pentru a simula cât mai bine un chip de femeie. Procedul se încadrează în noua arie tehnologică desemnată prin termenul *deepfake*, referindu-se la generarea digitală, bazată pe inteligență artificială, a unor portrete sau animații ale figurii umane. Trăsăturile unei anumite persoane sunt copiate și plasate pe figura alteia, evoluând în situații și contexte false/nefavorabile pentru cel dintâi. Celebrul păr undulat al dictatorului curge acum în plete, ochii sunt subliniați de rimel, buzele cărnoase se arcuiesc într-un zâmbet aproape senzual, iar ridurile de sub ochi sau de sub bărbie au dispărut, așa cum se întâmpla și în reprezentările idealizate din mass media anilor ‘80.

Imaginea (fig. 11) a apărut pe o rețea de socializare în august 2022, fiind acompaniată de alte portrete transformate, o colecție eclectică de politicieni, vedete tabloide și personalități ale culturii române (Mihai Eminescu, Ion Iliescu, Corneliu Vadim Tudor ș.a.). Ireverența față de personajele istorice și exploatarea comercială a imaginii lor în spațiul public autohton nu este un fenomen neobișnuit. Ne putem gândi doar la felul în care sunt folosite, de câțiva ani, chipurile iconice ale lui Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș și Alexandru Ioan Cuza în compoziții prezente pe uriașe panouri publicitare, înșirate pe marginea autostrăzilor, servind drept reclame la un brand de pâine împachetată¹². În cazul de față, alegerile utilizatorului paginii, autointitulat „slăninăafumată”, comentează pe marginea derizoriului endemic în care se scufundă societatea românească a anilor 2020. Nimic nu mai poate scăpa de atingerea acestui derizoriu, nici numele unui poet venerat de-a lungul generațiilor (Eminescu), nici vedetele TV, care s-au hrănit ani de-a rândul cu ignoranța și setea de senzațional a telespectatorilor, nici

¹² Este vorba despre reclama la pâinea „Boierească” feliată, arătându-i pe cei patru conducători, îmbrăcați în sacouri multicolore (dar păstrându-și cușmele domnești și coroana, în cazul lui Ștefan), plimbându-se într-un decor urban, cu o atitudine destinsă. Dedesubt citim sloganul: „Și ei tot Boierească ar fi mâncat” (<https://www.simplybucharest.ro/?p=77873>, 06.11.2022).

politicienii care au mizat pe aceste slăbiciuni pentru a-și consolida poziții, mai mult sau mai puțin efemere, în cercurile puterii. Printre ei își găsește locul și portretul cântat de artiști, jurnaliști și politicieni ai vechii epoci, el însuși un loc al memoriei comunismului.

Concluzii

În acest articol am vorbit despre memoria culturală și vernaculară a ultimului deceniu comunist în România. Am analizat fenomenul postcomunist al nostalgiei, cu accent pe portretul oficial al lui Nicolae Ceaușescu (un *loc al memoriei* comunismului), așa cum a apare în imaginile create de posteritate. Am studiat cu precădere manifestările din mediul online și reprezentările vernaculare, prin exemple selectate de-a lungul a trei decenii. Acestea construiesc o imagine complexă a dictatorului dar și a dictaturii anilor ‘80, neconformă cu dihotomia tiran / caricatură.

Nicolae Ceaușescu au fost diabolizat, dar omniprezent în viața publică de după 1990. Conversația despre personalitatea și moștenirea sa nu s-a încheiat, ci continuă într-o manieră polemică. După ani de purgație ritualică și iconoclastă (Asavei 28) a trecutului recent, în care portretul cândva idealizat al dictatorului a fost degradat și brutalizat, acesta a revenit la viață, fenomen întâlnit și în alte țări din fostul bloc socialist (e.g. portretele lui Tito în fosta Iugoslavie¹³). Portretul a redevenit ubicuu, dar într-o manieră *underground*. Nu este doar o răzbunare a imaginii, transformată în icon dar și brand, prin vastă circulație la nivel național și internațional, ci și o reacție a memoriei colective la practica guvernelor postcomuniste de a ocoli memorializarea comunismului. Mai multe inițiative private (micromuzee și manifestări în social media) arată scindarea acestui efort între comemorarea victimelor, demascarea ororilor comise de vechiul regim și explorarea unei nostalgii după comunism, alimentată de percepția tranziției ca proiect eșuat al României actuale.

În cazul „Generației X” sau a „decreștelor”, dincolo de ambiguitatea observată în analiza mesajelor de pe rețelele sociale, reiese o *nostalgie reflectivă*, neinteresată de o cauză politică sau de întoarcerea vremurilor apuse (după Boym). În cazul generațiilor care nu s-au născut în comunism, stencilurile, copertile, tatuajele, suvenirurile cu chipul dictatorului și expresiile *new media* denotă o nostalgie *second-hand* (după Velikonja), sau o formă de *postmemorie* (după Hirsch). Tonul jucăuș și sarcastic nu poate masca, totuși, traumele care zac ascunse în subsolul amintirilor.

¹³ A se vedea, pe tema iconografiei lui Tito, Maria-Alina Asavei. „Engraving Portraits in the Skin: Vernacular Commemorative Tattoos for Ceaușescu, Tito, and Stalin”, *Nationalities Papers*. 2022: 1–20.

Bibliografie

- „Sondaj. Majoritatea românilor consideră că aveau o viață mai bună în comunism”, *monitorulexpres.ro*, 28.06.2022, <https://www.monitorulexpres.ro/2022/06/28/sondaj-majoritatea-romanilor-considera-ca-aveau-o-viata-mai-buna-in-comunism/>, 01.08.2022.
- Asavei, Maria-Alina. „Nicolae Ceaușescu: between Vernacular Memory and Nostalgia”. *Twentieth Century Communism* 11. (2016): 27-42.
- Awad, Sarah H.. „The Social Life of Images”, *Visual Studies*. (2020) 35 (1): 28-39.
- Boym, Svetlana. „Nostalgia and Its Discontents”. *The Hedgehog Review*. Vol. 9, nr. 2, Summer 2007, 7-18.
- Cioroianu, Adrian. *Le mythe, les representations et le culte du dirigeant dans la Roumanie communiste*. Ph. D. Dissertation. Department of History, Université Laval, Québec, 2002.
- Copilăria anilor 80-90*, albumul *Amintiri din trecut* 2 (<https://web.facebook.com/media/set/?set=a.655538074566176&type=3>, 29.10.2022).
- Despre comunism, Nicolae Ceaușescu și memoria sa la 32 de ani distanță*, 21.12.2021, Cluj24.ro (<https://cluj24.ro/foto-despre-comunism-nicolae-ceausescu-si-memoria-sa-la-32-de-ani-distanța-95885.html>, 06.11.2022).
- Dulcea propagandă*, Alex Galmeanu’s blog, 29.06.2012, <https://blog.alexgalmeanu.com/blog/2012/06/29/dulcea-propaganda/>, 06.11.2022.
- Faci parte din generația anilor '70 -'80? Amintiri dintr-o altfel de copilarie*, dorcudor.ro, <https://www.dorcudor.ro/faci-parte-din-generatia-anilor-70-80-amintiri-dintr-o-altfel-de-copilarie/>, 28.10.2022.
- Hirsch, Marianne. „The generation of Postmemory”. *Poetics Today* (2008) 29 (1): 103–128.
- Matejova, Miriam. „Why Was „Communism Better”? Re-Thinking Inequality and the Communist Nostalgia”, *Central Europe, Journal of Comparative Politics* 11. (January 2018): 66–83.
- Mihăilescu, Vintilă. *Socio-hai-hui prin Arhipelagul România*. Iași: Polirom, 2006.
- Muzeul comunismului* (<https://muzeulcomunismului.ro>, 06.11.2020).
- Omagiu adus lui Nicolae Ceaușescu pe autostrăzile din Italia*, 13.08.2021, digi24.ro, <https://www.digi24.ro/stiri/video-omagiu-adus-lui-ceausescu-pe-un-tir-imaginile-surprinse-pe-o-autostrada-din-italia-1632281>, 06.11.2022.
- Petrescu, Cristina, Dragoș Petrescu. „The Canon of Remembering Romanian Communism: From Autobiographical Recollections to Collective Representations”. *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*. Ed. Maria Todorova, Augusta Dimou, Stefan Troebst. Budapest-New York: Central European University Press, 2014: 43-69.
- Petrescu, Cristina. „Websites of Memory: In Search of the Forgotten Past”. *Id.*: 595-613.

- Preda, Caterina. „The digital (artistic) memory of Nicolae Ceaușescu”. *Memory, Conflict and New Media. Web Wars in Post-socialist States*. Ed. Ellen Rutten, Julie Fedor, Vera Zvereva. London and New York: Routledge, 2013: 197-209.
- Răducanu, Mara. *Ginerele fostului dictator, care deține marca „Ceaușescu”, cere în instanță interzicerea unei cărți*. 19.12.2022, adevărul.ro (<https://www.gandul.ro/actualitate/exclusiv-ginerele-fostului-dictator-care-detine-marca-ceausescu-cere-in-instanta-interzicerea-unei-carti-19892839/amp>, 05.01.2023).
- Tileagă, Cristian. „Communism and the Meaning of Social Memory: Towards a Critical-Interpretive Approach”. *Integrative Psychological & Behavioral Science*. (2012) 46 (4): 475-492.
- Tileagă, Cristian. *Representing Communism After the Fall*. Springer International Publishing: Palgrave Macmillan, 2018.
- Twitter.com (<https://twitter.com/ceausescu>, 06.11.2022).
- Velikonja, Mitja. „Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in Post-Socialist Countries”. *East European Politics and Societies*. (October 2009) 23(4): 535-551.

FIGURES:

Fig. 1.
Portret oficial 1968.
FOCR, #E594.

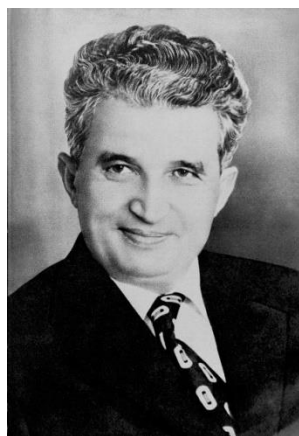

Fig. 2.
Portret oficial „cu blacheuri”
retușat.
Almanah Lumea 82.

Fig. 3.
Afiș de Ortaku (2015).
Fotografie din colecția
autorului.

Fig. 4.
Colecția *Dictatorii*, Rod
Cărturești și Kolektivul
Totnoi, București, 2015.

Fotografie din colecția autorului.

Fig. 5.
Magneți din Târg (Sighișoara,
august 2022). Fotografie din
colecția autorului.

Fig. 6.
Târg, Muzeul Țăranului Român, iulie 2022.
Fotografie din colecția autor

Fig. 7.
„Nicoleta Ceaușescu”, *meme* creat de
utilizatorul facebook *slaninaafumata*,

<https://www.facebook.com/100001327077792/posts/pfbid02f7jToFUt666mruq3ygFhUYyEQflfjm4H4hJ5CP93wvUsK6NZ9Sj3MfZQTKPccvGg/>

Ideologiile lingvistice în Epoca Luminilor și receptarea lor în Transilvania

Drd. Cristina-Ancuța Coșa (Câmpean-Coșa)
Universitatea de Vest din Timișoara

Abstract

The present research focuses on the establishment of the context in which the linguistic ideologies arose, how they evolved against the background of the European Enlightenment and the intensity with which they were embraced by the Transylvanian population. Since the cultural movement known as the Transylvanian School appears in Transylvania in this background, I considered it necessary to refer to the texts written by its representatives. Based on selected examples extracted from the texts belonging to Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior and Ioan Budai-Deleanu, I have analyzed the degree in which Enlightenment influences appear in their writings and have examined the models they referred to and the way these impacted their thinking. Furthermore, I have looked at how the scholars of the Transylvanian School were embedded in the modernization process of the Romanian language and culture, but also in the European philosophy of the time.

Keywords: *linguistic ideology, Enlightenment, Transylvanian School, Transylvania, modernization.*

Introducere

Pentru a stabili ideologiile lingvistice care circulau în Transilvania în Epoca Luminilor, este necesară clarificarea conceptului de *ideologie lingvistică* în esența și în evoluția sa, dar și modul în care acesta a fost înțeles de savanții vremii. Este de interes nu doar ceea ce s-a transmis, ci, cu precădere, ceea ce s-a și implementat din ideile care circulau în spațiul transilvănean în secolul al XVIII-lea.

Ideologiile lingvistice reprezintă seturi de credințe care stabilesc locul limbajului în societate. La finalul secolului al XVIII-lea, acestea au rolul de a emancipa limba și cultura românească pe fondul Iluminismului transilvănean, deoarece ele evoluează concomitent cu națiunea și cultura. Studiile românești referitoare la acest subiect nu sunt foarte numeroase, conceptul fiind analizat în deosebi în studiile cercetătorilor străini.

Kathryn A. Woolard definește conceptul astfel: „reprezentările, explicate sau implicite, care construiesc intersecția dintre limbaj și ființe umane într-o lume socială sunt ceea ce înțelegem prin ideologia lingvistică” (Schieffelin, Woolard, Kroskrity 3).

Lingvistul american Michael Silverstein definește ideologiile lingvistice ca fiind „seturi de credințe despre limbaj, articulate de utilizatori ca o raționalizare sau justificare a structurii și utilizării percepute a limbajului” (Schieffelin, Woolard, Kroskrity 4).

Doina David corelează evoluția normelor cu evoluția ideologiei lingvistice, afirmând, în același timp, că „ideologia lingvistică, privită ca expresie a tiparului cultural și spiritual caracteristic unei epoci este condiționată de particularitățile economice, sociale și politice ale acesteia” (David 16-17).

Cum funcționează, de fapt, ideologiile lingvistice? În primul rând, pe baza definițiilor citate, acestea oferă o perspectivă asupra înțelegerii de zi cu zi a semnificației sociale a limbajului, jucând totodată un rol important în delimitarea și definirea grupurilor sociale proeminente și, de asemenea, a națiunii întregi. Mai apoi, rolul primordial al acestora este de a stabili locul limbajului în societate. În acest sens, amintim concepția lui Ferdinand de Saussure, în opinia căruia limba și societatea reprezintă aceeași entitate (Saussure 177-178).

Spiros A. Moschonas este de părere că ideologiile lingvistice „reuesc să-și exercite farmecul numai prin practici colective precum *standardizarea, purismul lingvistic, învățarea și predarea limbii* etc.” (Moschonas 39).

Standardizarea constă în impunerea uniformității asupra unei clase de obiecte și este un proces aflat în continuu progres pentru limbile în care se desfășoară (Milroy 534).

În primul rând, trebuie stabilită nevoia unei limbi de standardizare. Aceasta este motivată de diferite nevoi sociale, politice și comerciale și este promovată în diverse modalități, inclusiv prin utilizarea sistemului de scriere, care este relativ ușor de standardizat. Standardizarea absolută a unei limbi vorbite nu se realizează niciodată (singura limbă pe deplin standardizată este o limbă moartă) (Milroy, Milroy 19).

Schimbarea majoră în istoria standardizării are loc în secolul al XVIII-lea, când concepte importante precum *limbă maternă, ierarhizare și șlefuire* sunt radicalizate, reunite într-un singură ideologie lingvistică coerentă și combinate cu idei sociale și politice despre națiune, acțiune socială și emancipare. Aceasta este perioada în care așa-numita ideologie a limbajului standard ia naștere, cu o dezvoltare care este intrinsec legată de procesele de constituire ale națiunilor timpului (Rutten, 41).

Alexandru Niculescu este de părere că

ceea ce caracterizează normarea limbii și a culturii românești, în urma apropierii de Occident, este socializarea culturii, în cadrul unui vast proces cultural: fiecare român din Transilvania avea nevoie să capete o identitate culturală specifică națiunii sale. (Niculescu 62)

În al doilea rând, o altă ideologie lingvistică de interes pentru cercetarea de față este *purismul lingvistic*. Aceasta se definește prin încercarea de a elimina dintr-o anumită limbă elementele străine sau cele considerate ca fiind străine și de a le înlocui cu elemente care au un caracter nativ, național. Alte definiții includ și credința conform căreia o limbă este considerată cu atât mai pură, cu cât majoritatea cuvintelor din aceasta sunt formate din propriile rădăcini. Alți lingviști consideră că și regionalismele sau elementele de jargon sunt „impure”. Majoritatea lingviștilor sunt de părere că purismul este o formă de manifestare a încercării de preservare a unei limbi, în care puritatea este egală cu superioritatea acesteia. Totuși, în ceea ce privește nivelurile limbii în care purismul se manifestă, opiniile cercetătorilor diferă, unii considerând că acesta vizează doar segmentul lexical al limbii, în timp ce alții consideră că acesta se poate manifesta și în celelalte sectoare ale limbii (Thomas 10).

În ceea ce privește Transilvania secolului al XVIII-lea, se resimte profund lipsa unei limbi normate, standardizate, care să fie la rangul celorlalte mari limbi de cultură ale timpului. Aceste neajunsuri sunt evidențiate în special de lipsa gramaticilor, a dicționarelor și a altor cărți de învățătură de care populația românească nu beneficia.

Pe fondul formării unei culturi și a unei limbi naționale activează mișcarea numită Școala Ardeleană. Personalitățile centrale ale acesteia, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu sunt de referință pentru cultura românească, aceștia reprezentând figuri de tranziție dinspre epoca românească veche înspre cea modernă.

1. Contextul sociocultural

1.1. Uniația

În urma înfrângerii turcești de sub zidurile Vienei din anul 1683, cursul istoriei ia o întorsătură pentru teritoriul transilvănean. Cinci ani mai târziu, în primăvara anului 1688, Transilvania trece de la protectoratul turcesc sub stăpânire austriacă, la conducerea căreia se afla la momentul respectiv împăratul Leopold I.

Românii din Transilvania, deși majoritari din punct de vedere numeric între populațiile de aici, nu sunt recunoscuți ca națiune politică, alături de unguri, sași și secui, fapt menținut prin *Diploma Leopoldină* din anul 1691, care accepta doar religiile practicate de cele trei națiuni privilegiate: catolică, calvină, luterană și unitariană, cea ortodoxă fiind exclusă. Privilegiile acestor trei națiuni datează cu secole în urmă, de la validarea documentului *Unio trium nationum*, din 1437, acesta reprezentând un pact de alianță între

acestea, excluzând națiunea română. Situația românilor nu este una propice nici în contextul orânduirii feudale, fiind împărțiți în clase sociale și având foarte puțini reprezentanți ai claselor de sus, majoritatea românilor aparținând iobăgimii.

Pentru a-și consolida stăpânirea, Împăratul Leopold trebuia să se ocupe de problemele de pe plan intern, urmărind să își supună cele trei națiuni recunoscute în Transilvania, cu precădere pătura nobiliară. Elementele care asigurau unitatea internă a principatului erau dinastia, absolutismul monarhic, puterea militară, administrația, acestora adăugându-li-se elementul religios, și anume, catolicismul, acesta având rolul de a-i servi împăratului ca instrument politic de dominație și unificare. Problema care se ivea consta în faptul că tocmai populația de religie catolică era cea mai puțin numeroasă în Transilvania, iar aceasta îl pune pe împărat într-o situație neprielnică. Atragerea populației protestante înspre catolicism era o acțiune aproape imposibilă de realizat, așa că acesta își îndreaptă atenția înspre populația cea mai numerică de aici, cea românească, punându-și speranțele în aceasta. În aceste condiții ia naștere ideea unirii Bisericii Ortodoxe cu cea Catolică, gândită de conducerea austriacă strict din motive politice, avantajoase pentru stăpânire.

Unirea a reprezentat un pas esențial pentru etapele care vor urma în viața națiunii române, în special deoarece aceasta a reprezentat poarta de acces a tinerilor uniți către școlile din Occident, dar și fiindcă a favorizat deschiderea școlilor românești în principat.

2. Influențe iluministe

Iluminismul este un curent controversat, începând de la încadrarea acestuia într-o perioadă de timp, până la desfășurarea sa particulară de-a lungul țărilor europene, atât în funcție de receptivitatea acestora la noua ideologie, cât și de stadiul de dezvoltare al civilizației respective. În ceea ce privește creația literară, se regăsește și aici poziția discrepantă a țărilor de pe teritoriul european:

În Anglia nu se poate vorbi de existența unei ample literaturi cu caracter iluminist, în vreme ce în Franța înregistrează o eflorescență deosebită. În Spania, Țările Române, Ungaria, Polonia, Austria predomină scrierile de popularizare cu caracter practic. Germania se remarcă prin operele erudite de filozofie și estetică, iar în Rusia apar unele ecouri literare notabile. (Munteanu 15)

Curentul atrage după sine ura pentru trecut, din cauza caracterului irațional, ignorant și întunecat; se dorește progresul, o nouă societate, ascensiunea condiției umane, reformarea societății în numele rațiunii, luminii și culturii, eliberarea omului din cătușele bisericii, căutând să ofere societății o nouă

structură, de factură rațională (Prodan 306). Iluminismul urmărește atât transformarea societății, cât și pe cea a omului. Tinde spre o laicizare, are caracter raționalist și dorește bunăstarea umană.

Iluminismul transilvănean a fost impregnat cu diversele direcții ale Iluminismului european dominant în epocă. Principalele direcții ale acestuia din urmă au fost: direcția moderată, reformistă, incluzând Iluminismul iosefinist și *Aufklärungul* german și direcția radicală, revoluționară, care se regăsește în filosofia franceză a luminilor (Lungu 270). Laura Stanciu identifică tot trei tipologii de ideologii iluministe, particularizându-le, însă, diferit: Iluminism de tip voltairian, prin elementele care au singularizat Iluminismul francez, mai apoi remarcă o pătrundere a gândirii iluministe în mediul burghez, manifestându-se prin Iluminismul german, mai aplicat societății și denumit și Iluminism de tip roussian și un ultim tip de Iluminism, cel mitteleuropean (Stanciu 321).

Cea mai mare influență asupra Iluminismului transilvănean a avut-o iosefinismul. Ca ideologie politică, acesta reprezintă

formula politică a nevoii generale de înnoire a statului feudal, de adaptare a lui la dezvoltarea social-economică, la dezvoltarea noii economii, capitaliste, din cadrele economiei feudale. Este formula politică menită să adapteze instituțiile feudale, să le împace cu noile forțe sociale, burgheze, să modernizeze edificiul social existent. (Prodan 239)

Iluminismul iosefinist cunoaște trei etape, acestea fiind echivalente cu domniile celor trei împărați ai Imperiului Habsburgic: Maria Tereza (1740-1780), Iosif al II-lea (1780-1790) și Leopold al II-lea (1790-1792). Iosefinismul urmărea să pună statul pe o poziție superioară bisericii și școlii, iar toate compartimentele vieții să se afle sub controlul celui dintâi.

2.1. Samuil Micu

În ceea ce privește scrierile filosofice ale lui Samuil Micu, învățatul s-a inspirat din opera lui Baumeister, acesta influențat, la rândul său, de către Wolff. Deseori, valoarea incontestabilă și originalitatea lui Micu sunt puse sub semnul întrebării de anumiți cercetători, în special în legătură cu munca de traducere a lui Micu. Este adevărat că, în ceea ce privește activitatea sa filosofică, Micu are rolul principal de traducător, dar trebuie să îi fie recunoscut acestuia meritul de a fi fost „întemeietorul” terminologiei filosofice românești. Munca sa a fost cu atât mai grea, cu cât limba română era considerabil mai săracă decât limba germană, iar el trebuia să găsească în toate situațiile termenii potriviți. De asemenea, Micu nu doar traducea din opera lui Baumeister, ci mereu filtra informațiile și le supunea propriului spirit critic.

Atât Samuil Micu, cât și ceilalți corifei ai Școlii Ardelene s-au folosit adesea de procedeul imitației în lucrările lor. Aceștia preluau idei și modele din cele care circulau în epocă, atât pe plan local, cât și pe plan extern, în timpul studiilor de la Roma sau Viena. Samuil Micu nu a fost influențat doar de Baumeister și Wolff, sfera modelelor sale fiind vastă.

Heineccius, jurist german din secolul al XVIII - lea, preocupat de dreptul roman și de cel german, constituie un izvor important de informare atât pentru Micu și Șincai, cât și pentru predecesorul acestora, Inochenție Micu. În vederea expunerii principiilor juridice, acesta își prezintă concepția istorică într-o viziune filosofică raționalistă, specifică spiritului epocii (Lungu 272-273). Această idee a dreptului istoric, dar și cea a dreptului natural, le regăsim și în scrierile corifeilor Școlii Ardelene, în special în eforturile acestora de a dovedi atât continuitatea limbii române, cât și continuitatea poporului roman în principatul Transilvaniei.

Un model important pentru Micu și pentru Șincai deopotrivă, este modelul folosit pentru prima gramatică tipărită a limbii române, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. În urma unor cercetări amănunțite, N. A. Ursu afirmă că modelul gramaticii amintite mai sus este *Elementa linguae germanicae, in gratiam hungaricae et transylvanicae iuventutis, ex optimis autoribus collecta* a lui Georgio Nagy, *transylvano de Nagy-Ajta*, tipărită la Viena în anul 1775 (Ursu 259-260). Ursu este de părere că această gramatică le-ar fi servit mai mult din punct de vedere formal, din moment ce ei s-au orientat în primul rând după gramatica latină. Având la bază un model de gramatică a vremii, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* a devenit, la rândul ei un model pentru alte scrieri ale vremii. Amintim gramatica lui Ioan Piuariu-Molnar, *Deutsch-walachische Sprachlehre*, o gramatică germano-română, tipărită la Viena în anul 1788. Scopul gramaticii lui Micu și Șincai este unul de factură iluministă, având un scop pedagogic, cei doi pledând pentru cultivarea limbii și a poporului român.

Regăsim în crezul Școlii Ardelene și o puternică încredințare în ideologia raționalistă, trăsătură predominantă în majoritatea scrierilor iluministe ale vremii. Desfășurarea gândirii în direcția raționalistă avea un caracter aparte, spectaculos, pe de o parte și dogmatic pe de cealaltă. Mai târziu, raționalismul avea să ia în toate domeniile forme mai analitice și mai critice, ajungându-se astfel la filosofia luminilor.

Se pot identifica în scrierile lui Micu numeroase mențiuni referitoare la rațiune, cu diverse echivalențe sinonimice:

ba încă de aud pre cineva că iaste putincios și învățat a face ceale ce sânt pentru binele de obște, îi pismuiesc și umblă să îl strice, temându-se *ca să nu să deschiză ochii norodului* și să scoată pre trântori din coșnițe. (Micu I: 190)

O, dureare, slugă și rob, prost și neînvățat, sărac și lipsit. Și dintru această socoteală să-și deschiză ochii minții și măcar puținel, ca printru o crăpătură, să zărească statul său și, privind la cei de demult ai neamului său părinți, să nu facă de ocară mărirea acelor carii era oameni învățați, oameni războinici, oameni viteaji, oameni carii sus căuta, nu să lăsa proști, robi. (Micu I: 210)

În aceste rânduri, Micu deplânge, în spirit iluminist, decăderea neamului românesc.

În *Învățătura metafizică* regăsim

întregul crez iluminist în puterea rațiunii, în funcția formatoare pe care o are cultivarea minții, în idealul de progres fundamentat tocmai pe această cultivare. Accentul cade pe cunoaștere: tineretul trebuie să învețe ales gândi. Actul de credință, pe care se întemeia concepția feudală, lasă locul actului de gândire propriu-zis. (Ghișe, Teodor 71)

Se observă și la Micu ideea lui Kant, prin care îi îndrumă pe toți să învețe a gândi cu propria minte și să aspire mereu spre cunoaștere. Observăm în opera lui Micu o obsesie pentru rațiune, D. Ghișe și P. Teodor caracterizându-l astfel:

Ispitit acum de atotputernicia rațiunii, de puterea omului de a pune prin știință, în serviciul său, forțele naturii, atras de mirajul nou al culturii, idealul lui e cât mai multă lumină și în cât mai multe compartimente ale cunoașterii. Luministul... (Ghișe, Teodor 61)

Lui Micu îi revine și meritul de a fi alcătuit prima scriere în limba română cu caractere latine și ortografie etimologizantă, aceasta fiind *Carte de rugăciuni*, tipărită în anul 1779 la Viena, având caracter normativ. Prin această inițiativă, Micu a contribuit semnificativ nu doar la introducerea scrierii cu alfabet latin în limba română, ci și la modernizarea limbii române literare.

2.2. Gheorghe Șincai

Influențați preponderent de Iluminismul iosefinist, se regăsesc în scrierile erudiților Școlii Ardelene numeroase impregnări cu direcțiile acestuia. La Șincai și la Maior se remarcă și o influență jansenistă, exercitată puternic asupra lor în timpul studiilor de la Roma.

Spiritul jansenist al Romei și-a pus amprenta asupra concepțiilor acestora în perioada cât au studiat acolo, iar urme ale acestui curent derivat din Iluminismul francez regăsim și în scrierile celor doi. Jansenismul a fost o reformă catolică în căutarea cunoașterii și a educației, care denunța superstiția și obscurantismul. Acesta se prezenta ca un fenomen doctrinar și spiritual complex, reprezenta cadrul unor opinii teologice referitoare la problema raporturilor între grație și liberul arbitru, viza superficialitatea manifestărilor

religioase preocupate de fenomenul libertății, a forțat integralismul religios, rigorismul moral, purificarea devoțională, intransigența ascetică și a combătut curentele mistice (Stanciu 74-75).

Ideile iluministe au marcat întreaga operă a lui Șincai. Învățătură este preocupat de răspândirea cunoștințelor despre natură, care favorizează dezvoltarea economiei agrare. În acest sens, redactează lucrări științifice cu caracter de popularizare: *Povățuire către economia de câmp și Istoria naturei sau a firei*, cu *Vocabularul* aferent acesteia. În aceeași direcție, traduce și adaptează lucrarea *Volke Naturlehre* a lui H. Helmuth, numind-o *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, aceasta fiind o lucrare reprezentativă pentru Iluminismul românesc.

Un aspect important de menționat este faptul că lucrarea *Învățătură firească...* nu este o simplă traducere, ci ea reprezintă în același timp o prelucrare și o adaptare a operei lui Helmuth. Nu este o noutate pentru corifeii Școlii Ardelene această acțiune de prelucrare și adaptare a unor traduceri, ea există și la Micu. Procedeu este același: unde consideră că autorul nu dă explicații suficiente, le completează, iar unde i se pare că informația nu e necesară sau pasajul prea complicat, acesta omite traducerea sa. De exemplu, când Helmuth oferă exemple din zona germană, Șincai încearcă să ofere modele din zona transilvană, în limita posibilităților, pentru a oferi cititorului său o privire de ansamblu cât mai largă și mai explicit.

Învățătură firească... este o operă iluministă prin excelență, regăsindu-se, în conținutul său, linii clare ale acestei ideologii. Rolul primordial al operei este acela de a ridica oamenii din negura superstițiilor și de a le face viața mai fericită oamenilor. De asemenea,

textul manuscrisului, ridicându-se pe un alt plan, de ordin filosofic, [...] rezumă o concepție care, începând cu filosofii antici materialisti, a cunoscut o îndelungă carieră și s-a înscris pe orbita caracteristic iluministă în explicarea rădăcinilor gnoseologice ale rătăcirilor fanteziste, idealiste, mistice, religioase în ultimă analiză. (Ghișe, Teodor 158)

Totuși, D. Ghișe și P. Teodor subliniază faptul că atât Gheorghe Șincai, cât și ceilalți iluminiști ai vremii, în ciuda multor încercări, nu au reușit să descopere și rădăcinile sociale ale superstițiilor; acest fapt nu diminuează nicidecum, însă, valoarea acestei lucrări (Ghișe, Teodor 162).

Scopul principal al lui Șincai este acela de a scoate poporul din negura tradițiilor, a obscurantismului, a superstițiilor și a necunoștinței și de a-l lumina înspre folosul și fericirea sa. Acest scop se suprapune cu scopul primordial al curentului iluminist.

În lucrarea *Învățătură firească* se observă un tipar clar în ceea ce privește clasificarea informațiilor expuse: începe prin a expune teme generale (*Despre apă, Despre foc*), iar după explicarea concisă a fiecărui fenomen,

urmează partea aplicativă, păstrând mereu aceeași formă: *Aplecarea acestora asupra superstițiilor*. Șincai își împarte informația într-un mod foarte ordonat, expunând întâi partea teoretică a conținutului său, acesteia urmându-i partea aplicativă, pentru ca până și cei mai neînvățați să poată înțelege.

În primul rând, se regăsesc exemple referitoare la concepția iluministă a sănătății și fericirii omului:

Știința fizicei e foarte de folos și spre ținerea sănătăței, căci arată, între altele, că mult strică sănătăței fieștecăruia a lăcuî în casă prea mică sau cocioabă făcută în pământ au numai în fața pământului, a-și încălzi soba în carea lăcuiește, a ținea tot închise fereștile. [...] Drept aceea, la știința aceasta trebuie să aleargă fieștecarele când se îmbolnăvește, iară nu la descântări și la boscoane, din care nu e de a nădăjdui vreun folos. (Șincai IV: 223)

Știința fizicei și aceasta o lucrează, ca oamenii să fie odihniți și îndestuliți, pentru că mântuie pe fieștecarele de frica cea fără de lipsă, în carea din neștiință au căzut. [...] Căci cine se va înfricoșa de zmeii cei înfocați care se iaptă prin văzduh și de flăcările ce zbugnesc din pământ, de va ști ce sânt lucrurile acestea? (Șincai IV: 223)

Se remarcă foarte clar, încă de la început, scopul didactic și instructiv al lucrării. De asemenea, Șincai dorește să învețe poporul și să îl facă să înțeleagă că toate superstițiile izvorăsc din lipsa științei; de aceea el încearcă să dea o explicație cât mai cuprinzătoare pentru fiecare fenomen descris.

Mai apoi, Șincai oferă câteva exemple, în același spirit iluminist, legate de superstițiile propriu-zise:

Acum să întoarcem învățătura aceasta asupra unelor nebunii de a superstițiilor, între care cea mai de frunte iaste proba de apă, cu carea se folosea mai demult spre aflarea și dovedirea strigoilor. (Șincai IV: 223)

Știut lucru e că oamenii carii se îneacă, după vro câteva zile se rădică de la fund și înoată pre deasupra apei, din carea întâmplare, superstițiozii iarăș nu știu ce întipzuire își fac și dau apei o minunată puteare de a nu mai putea suferi în sine, preste vro câteva zile, pre oamenii cei înecați. (Șincai IV: 224)

Și în opera sa istoriografică cea mai importantă, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, se regăsesc idei iluministe, cu precădere în ceea ce privește adversitatea sa față de papalitate:

Numai atîta zic: ce păstoriu ai, ale căruia cuvinte nu le înțelegi? Vezi, socotește și judecă ce vreau arhieriei aceștia? Să te învețe să-ți prindă partea pre lumea aceasta, au să te ducă la ceruri? Nu crede, o, române! Pentru că numai punga ta o voiesc ca să-și umple pungile lor, și tu să rămâi rob [...] Deșteaptă-te, drept accia, o, iubite neam al meu, și ai minte! (Prodan 285)

Se observă impactul modelelor și ideilor străine în toată opera lui Șincai, desigur, adaptate la realitățile din Transilvania vremii. Învățățul se inspiră și prelucurează și lucrarea *Tâlcul învățăturii creștinești*, aparținând jansenistului François-Phillipe, extinzând astfel concepția raționalistă și ideile iluministe în domeniul credinței, relația de cunoaștere stabilită de ideologia Iluminismului între individ și societate fiind una contractualistă (Stanciu 175).

2.3. Petru Maior

Maior este descris în izvoarele istorice ca fiind receptiv ideilor contemporane, născându-se odată cu el un nou tip de cărturar,

de istoric chiar al epocii luminilor, pe care erudiția îl obosește, care evită cercetările anevoioase; în acest sens, formația sa este întemeiată pe o carte, pe cercetările altora, chiar dacă opera se îndrepta împotriva lor. (Ghișe, Teodor 206)

Se observă o distanțare considerabilă față de Șincai, acesta fiind preocupat, spre deosebire de Maior, de cercetarea și adunarea a cât mai multor izvoare, în timp ce informația lui Maior este limitată în acest sens.

Cele mai importante opere ale sale aparțin în primul rând domeniului istoric și filologic, dar el a scris și lucrări cu conținut religios și didactic. Ideologia lui Maior urmează doctrina conform căreia infailibilitatea nu îi aparține papei, ci bisericii, aceasta din urmă având puterea de decizie în chestiunile dogmatice, dar nu și în cele ce țin de domeniul științelor naturii, al filosofiei sau istoriei (Blaga 151). Se regăsește la Maior o puternică influență iluministă cu caracter iosefinist, prin credința separării autorității bisericii de cea a statului, iar în acest sens se remarcă opera sa teologică *Proncanonul*, lucrare adânc impregnată cu doctrina sa antipapală.

La o analiză mai atentă a acestei opere, se observă clar spiritul iluminist încă de la început: „în carea rășchirare de tâlcuitorii legilor firii nu ne vom îndepărta” (Maior III: 785). Învățățul nu se sfiește să își exprime opinia legată de slujitorii bisericii, afirmând:

precum pre critici nu pociu să nu-i afurisesc și să nu le blastăm învățătura lor cea cu otravă amestecată, așa și asupra a unor socotitori și povățuitori besericești putare nu pociu de mânia și de râvnă duhovnicească să nu mă aprind. (Maior III: 795)

Italianii, vrând și prea cu asupră pohtind să înalță pe papa deasupra bisericii și a soborului și să supuie supt picioarele lui pre toți episcopii, mitropolii și patriarcii [...] ce, deși au ceva putere, toată de la papa să să înțeleagă împrumutată, căpătată și cerșită, el să lărgească acea putere cât va vrea și să o strântează cât i să va părea [...] el sângur să fie în besearică adevărat stăpân și poruncitoriu, [...] ba el nu numai în beasearică, ce și în cetate monarh, ca și craii și împărații să-i fie lui supuși. (Maior III: 796)

Lucrările lui Maior au și un puternic caracter instructiv-educativ, din dorința acestuia de a lumina poporul:

Vai de voi, părinților, de nu veți apleca pre pruncii voștri, de nu veți hrăni, de nu veți îmbrăca pre feții voștri! Dar de șapte ori mai vai, de nu veți îngriji de sufletul fiilor voștri, de nu-i veți crește întru frica lui Dumnezeu! (Maior III: 1201)

În *Disertație pentru începutul limbei românești*, cele mai dese trimiteri bibliografice se fac la lucrările lui Muratori, existând, de asemenea, trimiteri la autori latini, autocitări ale sale și o singură trimitere critică la Eder. În cea de a doua anexă, *Disertație pentru literatură cea veachie a românilor*, se regăsesc ca surse: acte sinodale, documentul istoric, Le Quien și Dimitrie Cantemir (Stanciu 221).

2.4. Ioan Budai-Deleanu

Învățătul se distinge de ceilalți corifei ai Școlii Ardelene, prin afilierea sa la ideile revoluționare ale Iluminismului francez. Budai-Deleanu este cunoscut în primul rând pentru creația sa *Țiganiada*, aceasta reprezentând cea mai valoroasă operă literară din epoca luminilor.

Iluminismul francez pornește de la ideea eliberării omului din cătușele bisericii și caută să dea societății umane o nouă structură, rațională, care să se ridice la principii general valabile aplicabile la orice societate umană. Se dorește libertatea, egalitatea și drepturile umane. Ulterior, direcția Iluminismului francez va lua o direcție revoluționară.

În Transilvania, luminile franceze întâlnesc

nu o nobilime depășită de timp, care să poată fi clătinată în alianță cu categoriile nenobile în spiritul revoluționar al stării a treia, nici măcar o nobilime mare, care să poată fi clătinată în alianță cu nobilimea comună, ci o puternică nobilime secundată de o burghezie, constituind împreună trei națiuni politice, deținătoare exclusive ale puterii politice. Opoziția, atât socială, cât și națională, se crea în mod firesc, în mod necesar, între o națiune și celelalte trei. În aceste condiții, noile idei nu puteau decât să potenteze o luptă existentă. (Prodan 409)

Deoarece națiunea română nu avea statutul necesar pentru a se opune acestor trei puteri din principat, avea să ceară egalitatea în drepturi cu ele.

Ioan Budai-Deleanu a frecventat cursurile Școlii de la Göttingen, aceasta fiind inspirată din Montesquieu, punând la loc onoarea valorilor tradiționale. Principalele influențe iluministe regăsite în scrierile sale sunt: filosofia wolffiană, filosofia kantiană și ideile revoluției franceze. Se regăsește și la el concepția raționalistă, subordonată imperativelor epocii (Stanciu 309).

Opera sa literară, *Țiganiada*, este, prin excelență, o operă iluministă. Pretextul narativ este dorința tiganilor de a-și constitui un stat modern, punctul de plecare al disputei fiind dezbaterile din Adunarea Legislativă a Franței revoluționare legate de critica orânduirii feudale, cu instituțiile și relațiile sale perimate.

Informația la zi – în care se îmbină pozițiile concrete cu argumentele din iluminismul secolului al XVIII-lea și ale anticilor – prilejuiește poetului dezlănțuirea propriei erudiții iluministe, în care se întâlnesc filosofia franceză a luminilor cu *Aufklärungul* german și austriac, dar și cu Iluminismul italian, de pe poziții critice. (Lungu 387)

Preia de la Voltaire ideea potrivit căreia înțelepciunea apare ca un rezultat al culturii și civilizației (în opoziție cu idealizarea stării de primitivism a lui Rousseau), iar de la Hobbes ideea că justificarea monarhiei nu implică divinitatea, ci se întemeiază pe contractul social (Lungu 394). Se remarcă, în ideile sale, o distanțare considerabilă față de Iluminismul iosefinist.

De asemenea, Budai-Deleanu dorește crearea unei limbi moderne și face demersuri în acest sens. În lucrarea sa *Dascalul românesc*, scrisă sub forma unui dialog, acesta definește limba muselor ca fiind limba în care se învață științele:

Această limbă să află la toate neamurile politice, la care floresc învățăturile, și este în sine tot aceeași limbă a norodului de obște, numa cât este mai curată și curățită de toate smintelile ce să află la limba de obște a gloatei; cu un cuvânt, este limba lămurită și adusă la regule gramaticești, apoi și înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățăture, care nu să află la vorba de obște. (Budai-Deleanu II: 458)

Budai-Deleanu și-a concentrat întreaga activitate în direcția afirmării și culturalizării limbii române, pentru ca aceasta să poată concura cu celelalte mari limbi de cultură ale timpului său.

Concluzii

Mentalitatea acestor învățați, influențată de ideologiile vremii, a dorit luminarea și deșteptarea poporului, întreaga lor activitate gravitând în jurul acestui țel. Școala Ardeleană s-a format în situații cu totul speciale pentru poporul român. O asemenea situație a constituit-o unirea cu Biserica Romei. Uniația, calea de acces a acestora către Occidentul de care ne-am îndepărtat, a fost mijlocitorul între tinerii proaspăt ieșiți de pe băncile școlii și marile universități de la Roma și Viena.

Acești corifei și-au înțeles menirea, militând cu toate resursele proprii pentru educarea poporului lor. Ideologiile lingvistice propuse sau impuse de ei au constituit o etapă importantă în procesul modernizării limbii române,

aceștia reprezentând figuri de tranziție dinspre limba română literară veche înspre cea modernă.

Ideile lor, mai mult sau mai puțin revoluționare, influențate de ideologiile vremii, au reprezentat, la rândul lor, un model pentru învățații vremii și chiar pentru generațiile următoare, care au clădit pe fundamentul muncii lor asidue.

Bibliografie

- Blaga, Lucian. *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. București: Editura Minerva, 1995.
- David, Doina. *Sinteze de limbă literară I*. Timișoara: Tipografia Universității din Timișoara, 1984.
- Ghișe, Dumitru, Teodor, Pompiliu. *Fragmentarium iluminist*. Cluj: Editura Dacia, 1972.
- Lungu, Ion. *Școala Ardeleană*. București: Editura Viitorul Românesc, 1995.
- Milroy, James, Milroy, Lesley. *Authority in language: Investigating Standard English*. Taylor & Francis Group, 2012.
- Milroy, James. *Language ideologies and the consequences of standardization in "Journal of Sociolinguistics 5/4"*. Blackwell Publishers, p. 530-555, 2001.
- Moschonas, Spiros A. *De la norme lingvistice la o Limbă Standard în Diacronia*. Nr. 10, p. 1-45, 2019. <https://doi.org/10.17684/i10A142ro>.
- Munteanu, Romul. *Cultura europeană în epoca luminilor*. București: Editura Univers, 1974.
- Niculescu, Alexandru. *Individualitatea limbii române între limbile romanice 2. Contribuții socioculturale*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Pavel, Eugen (coord.). *Școala Ardeleană vol. I-IV*. București: Editura Fundației pentru Știință și Artă, 2018.
- Prodan, David. *Supplex libellus valachorum*. București: Editura Științifică, 1967.
- Rutten, Gijsbert. *Standardization and the myth of neutrality in language history in "International journal of the sociology of language"*. Vol. 242, p. 25-57, 2016.
- Saussure, Ferdinand. *Scrieri de lingvistică generală*. Text stabilit și editat de Simon Bouquet și Rudolf Engler, cu colaborarea lui Antoinette Weil. Iași: Editura Polirom, 2004.
- Schieffelin, Bambi B., Woolard, Kathryn A., Kroskrity, Paul V. (eds.). *Language ideologies. Practice and theory*. New York: Oxford University Press.
- Stanciu, Laura. *Iluminism central european. Școala Ardeleană*. Cluj-Napoca: Editura Mega, 2010.
- Thomas, George. *Linguistic purism*. London & New York: Longman, 1991.
- Ursu, N. A. *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai*. În „Limba română”, anul XX (1971), nr. 3, p. 259-272.

The Role of Language in Human Evolution

Evelin Batizi

Studentă, Centrul Universitar Nord din Baia Mare

Prof. univ. dr. Anamaria Fălăuș (coord.)

Abstract

In spite of its daily usage, the importance of language is not stressed enough in the economy of our evolution. In the absence of language, the modern human world would not have existed. However, the emergence of language in humans is based on chance as everything is in the context of natural selection, yet this doesn't shrink the marvel of the story about how language emerged, developed and proliferated in the human brain. This paper intends to bring forth the linguistic journey of Homo Sapiens, tapping into the doctrines of biolinguistics and neurolinguistics to better understand the hidden mechanisms that set language in motion. All this, however, not before diving into the evolutionary tale about how our species ruptured itself from the mundane fate of other primates and ascended to the elevated beings we are today. Last but not least, the paper offers a brief glimpse into the future of language in the era of AI.

Keywords: language, evolution, biolinguistics, neurolinguistics, LLM (large language model)

Introduction

Sometime between 60,000 and 90,000 years ago, our ancestors left their African cradle and embarked on the odyssey to conquering planet Earth. Today, *Homo Sapiens* stands as the most powerful animal on this planet, and the pivotal factor that launched this species on its evolutionary leap was language. Language is responsible for our intricate social networks, for our structured thinking and our flexibility in assimilating new concepts useful for adaptation and survival. This essay discusses the evolutionary importance of language in three main parts. First, it takes an approach to how language might have occurred and developed through the means of natural selection. In the second part, the doctrine of biolinguistics will be explored so as to shed more light on how language functions. Lastly, the discussion will consider the potential future of human language in the age of large language models.

1. Natural Selection at Its Finest

It is posited that language appeared at some point in the development of genus *Homo*. Scientists speculate that the first sprouts of a protolanguage might have existed as far back as *Homo Erectus*, which is the precursor of *Homo Sapiens*. But why did our language occur at all? And in what manner did it develop so as to constitute the complex code we use today? To form proper insight into the occurrence and development of language, the reader should be informed about how natural selection works.

Natural selection is the evolutionary theory developed by Charles Darwin and it describes,

The process through which populations of living organisms adapt and change. Individuals in a population are naturally variable, meaning they are all different in some ways. This variation means that some individuals have traits better suited to the environment than others. ("Natural Selection")

The individuals with enhanced traits have a greater chance to survive and reproduce, hence natural selection encourages the multiplication of these enhanced traits, leading to the survival of certain individuals and the perishing of other less adapted individuals. Adaptation can occur either from spontaneous genetic mutations or gradual changes triggered by environmental and circumstantial factors. However, most often, these two causes co-work simultaneously. Natural selection,

Can also lead to speciation, where one species gives rise to a new and distinctly different species. It is one of the processes that drive evolution and helps to explain the diversity of life on Earth. ("Natural Selection")

The human language is unique in its complexity and flexibility and it is these two characteristics that deem the origins of language so mesmerising, yet utterly mystifying. Nevertheless, it is known that in order to acquire a better understanding of the origins of language, a broader spectrum of disciplines must be consulted. In this case it is advisable to first consider the archaeological evidence gleaned about our ancestors, so as to better comprehend the biological alterations that might have stood at the dawn of human language.

Along the duration of its evolution, *genus Homo* must have acquired a certain faculty that ultimately led to the birth of a rudimentary language, a protolanguage that commenced the linguistic journey this species embarked on. One presupposition is that language evolved once the brain went through a gradual change that affected its size and ability to process more complex thoughts. This evolutionary stage is known as the "Cognitive Revolution". It

is assumed that this mental upgrade took place after genus *Homo* discovered how to harness fire and use it for cooking. Researcher Richard Wrangham champions the theory according to which,

Cooking is the key to the human evolution, a thesis that also states that the moment when we developed our upgraded brains, which are associated with the faculty of thought and language, is the moment when we uncovered the craft of using fire for cooking food. (qtd. in Johansson 123)

Indeed, until humans learned how to employ fire so as to improve the nutritional contents of food, they had stood at the middle of the food chain, hence living off plants and sometimes even carrion leftovers, as professor Yuval Noah Harari argues in his book, *Sapiens*,

This is key to understanding our history and psychology. Genus *Homo*'s position in the food chain was, until quite recently, solidly in the middle. For millions of years, humans hunted smaller creatures and gathered what they could, all the while being hunted by larger predators. It was only 400,000 years ago that several species of man began to hunt large game on a regular basis, and only in the last 100,000 years – with the rise of *Homo Sapiens* – that man jumped to the top of the food chain. (Harari 12)

Once humans improved their nutrition by using fire, a trait rather unique to this species, their biology underwent a drastic change. Food was easier to digest, therefore the nutritional energy formerly employed in the digestive process was now being converted to develop a larger and more efficient brain,

Some scholars believe there is a direct link between the advent of cooking, the shortening of the human intestinal tract, and the growth of the human brain. Since long intestines and large brains are both massive energy consumers, it's hard to have both. By shortening intestines and decreasing their energy consumption, cooking inadvertently opened the way to the jumbo brains of Neanderthals and *Sapiens*. (Harari 14)

After acquiring an enhanced brain as a consequence of this fateful, yet hazardous incident, genus *Homo*'s capacity of thought underwent a significant alteration. This change materialised in the humans' ability to manufacture weapons and tools of a certain complexity, unbeknown to other species. It is also the remnants of some of these weapons that tell that our ancestors had the ability to plan and to communicate knowledge from generation to generation because the weapons are standardised and have a mutual shape that can't be gained by random chopping,

The tomahawks show that *Homo erectus* was capable to plan. The fact that the tomahawks have remained standardised for a prolonged time confirms that *Homo Erectus* was able to transmit knowledge among generations in an efficient and stable fashion. The offspring must have learnt from the elder how to make and recognise a good tomahawk, because otherwise the tomahawks would have varied greatly in terms of shape. (Johansson 115)

The ability to plan and memory caused our ancestors to develop intricate techniques for hunting that required synchronisation and efficient coordination of limbs. Neurophysiologist William H. Calvin describes the complexity of throwing a spear properly in his book, *A Brief History of the Mind*,

You must plan the coordination for the fingers, hand joints, elbow, shoulder and torso, until you get the right symphony of all parts involved (according to your memories about similar, but not identical situations). Even if there are certain combinations that would be sufficient for the positioning of a certain trajectory, they have to be assembled properly, otherwise you will miss your target and will remain hungry. In other words, you need a coherent plan: all the parts (and there are roughly 100 muscles involved) must create an action plan in which all parts must cooperate. (Calvin 129)

Therefore, considering the evolutionary implications of consuming cooked food and the development of more advanced mental faculties, such as planning and memory, it is evident that genus *Homo* started developing structured thinking, which is key to the development of an intricate verbal coding system.

Structured thinking is mirrored by the social structure our ancestors begot. At first there were the hunter-gatherer societies. One hallmark of these societies was their capability to cooperate more efficiently than other animals. Humans faced the necessity for efficient collaboration and coordination of the group, for their power lay in this technique rather than in brute power. But to collaborate efficiently, humans needed to share invaluable information with one another. This information included mostly parameters for hunting such as the location of the hunt, the techniques employed and the role of each participant in the hunting session. Additionally, humans needed increased trust in each other in order for proper collaboration to occur, therefore they needed to be able to share information about one another. This need for proper communication was most likely met by a then elevated communicational system that might have stood at the foundation of complex language. Regarding the importance of language in these primitive communities, professor Yuval Noah Harari states that,

The most common answer is that our language is amazingly supple. We can connect a limited number of sounds and signs to produce an infinite number of sentences,

each with a distinct meaning. We can thereby ingest, store and communicate a prodigious amount of information about the surrounding world. (Harari 24)

Moreover, with the dawn of the “Agricultural Revolution”, human societies expanded and became even more complex. This is one of the turning points in our evolution that commenced our journey to becoming the dominant species of this planet. Societies were now comprised of more individuals than our biological construct allows us to know intimately, therefore, there was the need for a social coherency factor, other than our knowledge about other fellows. And this factor was materialised in our capacity of storytelling. Humans invented linguistic-imaginary realities not only to augment the present, but also to bring hordes of individuals to cooperate even when there was not enough personal information to enable mutual trust. To expand this linguistic trait, it is necessary to mention the notion of *off-line thinking*. (Johansson 230) Off-line thinking is the ability to think and speak about entities or objects that are not present at the current moment, but it requires more than just remembering absent concepts,

It requires the capacity to construct concepts from scratch and to mentally build relational networks among them, without any previous experience with which those concepts can be associated. (Johansson 230)

Consequently, language enabled *Homo Sapiens* to augment reality via its imagination because of this specific ability to think and communicate about absent or even non-existent realities. Storytelling enables humans to create fictitious realities that can replace personal intimacy in that they create groups of people that believe in the same story. Thus, belonging to and collaboration with a large group is ensured by the mutual belief in a given fictional reality,

However, fiction has enabled us not merely to imagine things, but to do so collectively. We can weave common myths of Aboriginal Indians, and the national myths of modern states. Such myths give *Homo Sapiens* the unprecedented ability to cooperate flexibly in large numbers. (Harari 27)

Nevertheless, humans’ need to cooperate might have developed before they were able to concoct complex stories that hold together large societies. And the ability to create such linguistic realities might have occurred later as a consequence of this need for cooperation. Moreover, cooperation would not be possible without trust, which served as one of the key ingredients in the development of human language. Nonetheless, so as to understand why humans have a greater tendency for cooperation and more trust in fellow individuals compared to other animals, it is necessary to delve even deeper into our biological evolution.

When the ancestors of genus *Homo* developed a bipedal walking posture, the body underwent certain alterations as a result of this adaptation. One important such alteration is the narrowing of the pelvis,

The pelvis modifications occurred rather early in the human evolution. Three to four million years ago, *Australopithecus* was already walking on two feet similarly to us and had a pelvis about as narrow as the one in modern humans. (Johansson 250)

The narrow pelvis had an impactful effect on childbirth – it made the labour harsher and more difficult. The increased cranial diameter in the genus *Homo* successors did not help in this regard. Additionally, chimpanzees can help themselves during childbirth thanks to their elongated arms, but genus *Homo* no longer disposed of such a luxury, hence human females were in dire need of help at childbirth. This biological context led to increased trust in human fellows, especially relatives. Unlike chimpanzees, humans can entrust their offspring to other fellow humans.

One more biological fact that fortifies humans' ability for trust and cooperation is their developmental pattern. Unlike other species, genus *Homo* reaches maturity considerably later, fact that prompts the community to take care of the offspring for an extensive time span because it is not able to fend for itself. This trait dates back to the hunter-gatherers and anthropologists have conducted multiple studies regarding the quantity of food hunter-gatherers managed to amass and this is what they uncovered:

An obvious tendency was especially for hunters to reach their peak shape later in life, at 35 to 40 years old, and then to remain extremely productive for another decade or two before age got the better of them. But a young and unexperienced hunter, about 20 years of age, can merely gather roughly enough food to sustain himself. Similarly, the productivity of the gatherer increases with age, even if not to this extent. (Johansson 252)

This meant that a longer life span and an extended childhood were important for gaining enough experience that later led to increased productivity, which paid off in the long run.

Structured thinking and the need for effective collaboration are, thus, two main factors that may encapsulate the root of human language. Besides them, there are two more factors that could have contributed to the rise of language. It is postulated that language evolved from primitive musical sounds. It is one of Darwin's hypotheses that, in its evolution, genus *Homo* used songs much like other species of animals. These songs did not harbour any meaning, but were employed as a mere means for attracting the attention of potential mates and for reproduction. Another theory regarding the natural utility for language is that it has evolved so that individuals can more efficiently acquire social status. This aspect is quite ubiquitous even in today's humans. People

have an inclination towards attracting as many listeners as possible and become the centre of a discussion, and hence gain a better social status,

When we talk, we compete to find listeners. There is a vigorous competition for the vocal space in almost any human meeting, but very rarely is there a competition for the listening space. (Johansson 297)

This theory ties in well with language's role in sharing useful information. In this light, it is posited that our language has evolved to help humans gossip, "Our language evolved as a way of gossiping". (Harari 25) This stands to reason when considering that gossip is actually a means of acquiring information about other individuals so as to learn whether they are trustworthy, useful and faithful to the community or not.

Subsequently, the entirety of the above hypotheses can work together and form an intricate mosaic as to what biological factors and external contexts contributed to the emergence of complex human language. It is important to keep in mind that the doctrine of uncovering the roots of language is not yet completely mapped out and there is still demand for extensive research and better technology.

2. The Biology of Language: Biolinguistics

When considering research into the faculty of language, it is advisable to consult a multifarious panel of subjects and perspectives. This is why adopting the perspective employed by the faculty of language in a broad sense (FLB) is an optimal starting point in discussing the doctrine of biolinguistics. FLB encompasses multiple factors that might have contributed to the development of language,

The purpose of this term is to cast the net widely, and not prejudge the degree to which any mechanism is or is not „special to“ language. If the primate color vision system, through its influence on color cognition and linguistic color classifiers, has a role in language, then it is one of the components of FLB. (Fitch 21)

Biolinguistics is the study of language in the context of an interwoven network of multiple domains such as psychology, anthropology, neurolinguistics and mathematics. To a certain degree, certain lines of research in biolinguistics proceed on the assumption that language is "a domain-specific biologically based system, a cognitive „organ“ of the mind that interchanges specific forms of „information“ with other mental systems". (McGilvray 22)

Being an organ of the mind implies that language must be innate, at least to a certain extent. However, what fraction of language is encoded in the

brain and what fraction of it is acquired from the outer environment, is still open to debate among scientists. Infants are a relevant object for observation when attempting to assess what components of language are innate and which ones are acquired. It is obvious that human children are equipped with abilities that help them assimilate human language. One of these abilities is the filtering of human speech from any other noise,

Audition is oriented towards filtering human noises in contrast to other sounds and filtering language in contrast to other human noises. This latter ability of the filter must have evolved in connection with the development of language and, because it is active in new-borns, this filter must be innate. (Johansson 193)

Joint attention is another ability that motivates the acquisition of language in infants and it comes built in the human brain,

An early social ability that has utmost importance for language is joint attention: the situation in which two people direct their attention simultaneously towards the same object. (Johansson 198)

This ability is key when learning new words because it aids the infant in letting the adults know what is the infant's object of attention, then adults can utter the word associated with the given object of attention. Thus, the infant acquires a new word through video and auditory stimuli.

The grammatical module is considered innate since individuals don't need a detailed amount of grammatical knowledge in order to form coherent sentences. Grammar is employed more or less unconsciously in quotidian speech, "When we speak, we employ grammar in a completely unconscious manner. And yet, most often we do so correctly". (Johansson 56)

But these abilities are not enough for infants to develop language,

Although every normal human is born with the capacity to acquire language, considerable external input is necessary to activate and utilize this capacity. Second, human language learning abilities are not as well developed in adults as in children: there is a sensitive period for fluent language learning that begins to wane after puberty. (Fitch 74)

This fact has been demonstrated by numerous cases where children were denied proper human communication and were secluded from human society. These children never managed to later learn to speak properly. One famous case is Genie,

Who grew up isolated and immobilised. Her parents locked her up in their house when she was small, before she started speaking. They fed her, but she never had any connection with the external world and never heard anyone talking, being

punished if she herself produced any sound. She was found when she was thirteen and she did not know how to talk at all. (Johansson 182)

Moreover, for language to be innate and easily transmitted from generation to generation, it should have a plateau of complexity. Language should have a base set of features accessible for an infant's brain and its whole structure should be simple enough for an adult to speak it fairly naturally. This means that language's level of complexity is proportionate with the mental abilities of the speaker.

Consequently, it can be stated that language exists as a special mental wiring that is transmitted from generation to generation, but that also needs external stimuli, or external input so as to become functional. This can serve as a pertinent biological explanation as to why there is such a multitude of different languages. Individuals are equipped with the necessary standardised program needed to learn and produce language, but this program has certain functions that have to be filled with differing external code, or input. It is similar to a computer program that can take in various types of code.

In spite of being considered an organ of the brain, language does not have a specific region of the cortex that is attributed only to the faculty of language. Rather, it exists as the interaction of multiple mental modules that co-work to create language. Neurolinguistics is a subbranch of biolinguistics and it cartographs the brain activity engaged in language usage. Language occurs to some extent in both hemispheres of the cortex. Areas in the left half of the cortex are responsible for written and spoken language,

Most of the parts of your brain that are crucial for both spoken and written language are in the left side of the cortex of your brain (the left hemisphere), regardless of what language you read and how it is written. We know this because aphasia is almost always caused by left hemisphere injury, not by right hemisphere injury, no matter what language you speak or read, or whether you can read at all. (LSA Home Page)

The left hemisphere is also the part of the cortex where Wernicke's and Broca's areas are located. These two areas cooperate closely and play a paramount role in language. Wernicke's area "Contains motor neurons involved in comprehension of speech" ("Wernicke's Area"), while Broca's area is a:

Key component of a complex speech network, interacting with the flow of sensory information from the temporal cortex, devising a plan for speaking and passing that plan along to the motor cortex, which controls the movement of the mouth. (John Hopkins Medicine Home Page)

The right hemisphere contains areas that are essential for “communicating effectively and for understanding the point of what people are saying”. (LSA Home Page)

The faculty of language might be spread across the cortex due to the fact that language may have certain functions that had initially been assigned for other tasks than communication. Certain functions that had served other purposes might have been recycled in the development of language, “various features can be perceived also as by-products, inadvertent consequences of an evolutionary alteration”. (Johansson 176) Thus, these readapted functions are found in varying areas across the cortex rather than in one unitary module. A relevant instance of such genetic recycling is the function of vocal cords. These cords might had been developed for singing or calling for reproductive purposes, much like in birds, however, over time genus *Homo* began employing vocal sound formation in a rudimentary version of communication, fact that led to the alteration of the vocal chords and the repurposing of these chords for the production of more intricate sounds.

Occasionally, genetic mutations occur after a certain behaviour has been patterned, meaning that behaviour prompts genetic mutations and not the reverse. In this regard, the adaptation of the vocal cords for a primitive language led to the cords’ genetic alteration alongside the development of the early linguistic faculty, hence early humans begun their journey to mastering the language we possess today,

From an evolutionary view, it is more reasonable to adopt the hypothesis of a parallel development of language and the faculty of language, so that the protolanguage might have bestowed the driving force for genetic adaptations, that in return enabled the development of a more efficient language, that in return prompted supplemental genetic adaptations and so on. (Johansson 210)

Neurological adaptations contributed to and were influenced by psychological factors that served as one of the main drivers for the development of complex language. In a conversation, the speaker attributes consciousness and a mental map to its listener in a phenomenon that is termed the “theory of mind”, which

Refers to the capacity to understand other people by ascribing mental states to them (that is, surmising what is happening in their mind). This includes the knowledge that others’ mental states may be different from one’s own states. (Apperly 116)

This psychological mechanism confers language its mosaic-like communicational function, in that the emitter does not need to tell the receiver all the components of its message’s meaning, for the receiver is capable of reconstructing the whole meaning by using a limited number of

hints. In other words, the speaker knows how to structure its message so as the receiver can complete it by interpretation because the speaker surmises the potential mental states and abilities of the listener. In this light, it can be said that language is codified by the emitter and decodified by the receiver. Moreover, this linguistic feature was adapted to serve more than plain informational exchange. According to researcher Daniel Dor, we use language as a “social technology, a tool used in thought transfer” (Johansson 308), this technology, however, is implemented not only for plain interchange of thoughts, but also for manipulation, “The speaker’s aim is not to communicate a message, but to make the listener to contrive a certain thought”. (Johansson 308) This phenomenon is encountered in everyday life, as well as in politics.

Complex language has emerged on the foundation of structured thinking, which enabled genus *Homo* to create logical networks of information and output them to generate an outcome. This pattern for mental processes also founded the basis for symbolical thinking, which interlaces with off-line thinking. These two combined wired humans’ brains for creating and comprehending concepts in a complex mesh of conceptual realities. This upgrade is evident in language for there is a considerable number of words that have no factual concept behind them, rather these words can only exist in certain contexts, such as prepositions that help a sentence to confer a cohesive message. Subsequently, this fact indicates that a “brain wired for symbols represents a significant asset in the development of a brain wired for language”. (Johansson 333) There are numerous archaeological findings that suggest the presence of some form of culture in primitive humans, be it sculptures or the more famous cave paintings, they indicate that genus *Homo* nurtured an inclination towards creating symbolical networks of meaning, an ability necessary in the manoeuvre of language.

Additionally, these faculties of thought have been implemented in various contexts by genus *Homo*, fact that might actually explain why humans have evolved such intricate language, while other species have not. While other animals use their innate skills, such as communication, in a limited fashion and unique contexts, humans have been able to recycle their genetic capabilities and employ them more flexibly, being “capable to generalise and use their instruments of thought in new contexts”. (Johansson 372) In this light, the evolution of grammar is more palpable and etched out since in grammar a number of elements are used interchangeably to output infinite combinations of meaning.

Consequently, the development of structured thinking and the coinage of symbols and networks of conceptual realities based on these symbols, which ultimately led the human mind to higher realms of thought, had given birth to our modern human world. States, technology, science and every

single human creation is the outcome of these conceptual realities we have envisioned through language, a language that has fortified our imagination, and built through one human attribute that set us first in the race for adaptation: flexibility of thought. Our ability to use our instrument of thought in new contexts gave us perspective and this was enough to spur *Homo Sapiens*' mind into the process of creation.

Taking into consideration the entirety of the aforementioned biological aspects required for the faculty of language, the following conclusions can be drawn regarding language" functionality. First and foremost, language is closely entwined with humans" cognitive abilities, these include structured thinking, imagination and mental flexibility. Without these, language would be stern and extremely limited in concepts and combinations. Secondly, language is an open system, implying it is adaptive and developing similarly to an organism. This feature can be adjudged to be a reflexion of the adaptability and flexibility of the brain itself. Thirdly, Language has evolved alongside humans" need for extensive collaboration and social status. Hence, language was grammaticalized to enable the creation of great stories with multiple sentences and to lead the way to more efficient communication.

3. The Future of Language: When Computers Talk

Language has been a humanly unique attribute so far. But with the rise of the large language models (LLM), this status quo is changing. LLMs are computer programs that ingest a gigantic text database, and learn to recognise patterns in this given database,

LLMs are trained with immense amounts of data and use self-supervised learning to predict the next token in a sentence, given the surrounding context. The process is repeated over and over until the model reaches an acceptable level of accuracy. ("Large Language Model")

Once the pattern is assimilated, the computer can guess what word would come in a string of words and thus it can generate text of various kinds and make it sound human-like. In this regard, computers rather imitate language than conceptually understand it. Yet this still begs the question whether the acquisition of this artificial language will play the same role in AI evolution as the acquisition of natural language had in the human evolution. The materialisation of this prospect still remains to be seen.

Conclusion

The rise of the “Cognitive revolution” gave birth to an upgraded biological machine, capable of producing the protolanguage that was to flourish into the code that rendered genus *Homo* the conqueror of planet Earth. Humans developed language primarily as a means of survival, a versatile tool that enabled them to think multifariously, to collaborate in large numbers efficiently, to augment reality with fiction so as to open new means of ingenuity and to create an intricate social hierarchy. Ultimately, language has been the main utensil that has been used in crafting the human world. Today, language has achieved its purpose in the perpetual game of survival and it is time for it to ascend to higher targets. Just as its cognitive counterpart, the rise of the technological revolution promises to give birth to yet another upgrade, this time outside the human skull and inside artificial electric circuits. And language is a key part in the economy of this upgrade too. As it has constructed the human legacy, so language is now on its way to engineering the posthuman legacy.

Works Cited

- Apperly, I.A. *Mindreaders: The cognitive basis of “theory of mind”*. Hove: UK Psychology Press, 2010.
- “Broca’s Area Is the Brain’s Scriptwriter, Shaping Speech, Study Finds”. *John Hopkins Medicine*. 17th February 2015.
- Boeckx, Cedric, and Kleanthes K. Grohmann. *The Cambridge Handbook of Biolinguistics*. New York: Cambridge University Press, 2013.
- Calvin, H. William. *O scurtă istorie a minții*. București: Humanitas, 2021.
- Fitch, W. Tecumseh. *The Evolution of Language*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Harari, Y. Noah. *Sapiens. A Brief History of Humankind*. London: Vintage, 2011.
- Johansson, Sverker. *Zorii limbajului*. București: Humanitas, 2022.
- “Large Language Model (LLM)”. *Technopedia*. 20 March 2023.
- McGilvray, James. “The Philosophical Foundations of Biolinguistics”. *The Cambridge Handbook of Biolinguistics*. New York: Cambridge University Press, 2013.
- “Natural Selection”. *National Geographic Education*. 1 August 2022.
- “Neurolinguistics”. *Linguistic Society of America*. 23 February 2015. Menn, Lise.
- “Wernicke area”. *Encyclopedia Britannica Online*. 10 March 2020.

Unravelling Pragmatic Enrichment in Reasoning. Views and Theories

Victor Octavian Ionescu
MA Student, University of Bucharest
Asist. univ. dr. Mara Panaitescu (coord.)

Abstract

The field of pragmatics exists as a final frontier of linguistic research, since it applies and deals with context itself. Thus, the concept of pragmatics concerns itself with deriving meanings, therefore discovering hidden meanings as well, all from meta- and extra-linguistic elements that can be found in a given situation. Pragmaticians and researchers have been dealing with pragmatic interpretations of different verbal exchanges, from the emergence of philosopher Herbert Paul Grice's article titled „Logic and Conversation” (1975) - with Gricean theory acting as a fundament of pragmatics as we know it today -, all the way to more recent theories and topics such as Horn's Neo-Gricean framework regarding scalar implicatures, as well as Wilson and Sperber's Relevance Theory. This brings us to the 21st century, where Cruse (2000) tackles the topic of pragmatic enrichment in reasoning, by addressing the existing literature on similar matters, before providing an analysis of his own on the subject. We will be comparing and contrasting the views and findings of Cruse with those of researchers Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino (2022), when tackling pragmatic enrichment and its relation to the process of reasoning. After this presentation and subsequent analysis, we will be drawing a set of conclusions which will underline the overall role and value of pragmatic enrichment in reasoning, followed by a selection of further directions of research in this particular area of study.

Keywords: pragmatics, context, conditionals, biconditionals, pragmatic enrichment, pragmatic impoverishment.

1. Introduction

In this paper, we aim to examine the views, theories and findings presented by various researchers in the field of pragmatics, in regards to the process of pragmatic enrichment when it comes to the reasoning capability of an individual. After introducing the main concepts that will be discussed during the course of this paper, as well as stating why this issue is of significant importance for linguists, researchers and pragmaticians alike, we will be focusing primarily on the approach taken by Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino (2022) when addressing this particular subject. However, we shall also address other views and findings on pragmatic enrichment and compare them with those of Blochowiak,

Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino, before presenting our own view on the matter and concluding the examination.

2. Theoretical background

In *The Cambridge Dictionary of Linguistics*, Brown and Miller (2013: 352) state that the concept of pragmatics, in its current usage, is defined as something which is held to deal with the use of language in context¹⁴, covering the multitude of acts performed by speakers and writers in the process of language usage, the inferences by which hearers and readers can construct a rich interpretation that has the ability to go beyond what is actually said or written, the things that speakers and writers presuppose (take for granted), as well as the conventions that govern what is appropriate in particular situations.

The effects of context in regards to the meaning of a particular word may, in fact, be summarized under three headings, namely selection, coercion and modulation¹⁵ (Cruse 120). Cruse (2000: 120) states that in the case of contextual variation in word meaning, we have „ready-made bundles” of meaning, which are selectively activated by contexts, meaning that the selection process generally operates through the act of suppressing the readings that give rise to semantic clashes with the context in question. Because, at times, none of the readings of a word is compatible with the context, we typically have a triggering off of a search through any possible meaning extensions (for example, metaphor or metonymy), in order to get a reading that is compatible with the context (Cruse 120). Therefore, if a meaning extension is found, it will then become the intended meaning, thus the context has coerced a new reading (Cruse 120). Cruse (2000: 120-121) argues that selection and coercion do not exhaust all of the possibilities of contextual variation, since a great deal of variation comes across as a result of those contextual effects which do not go „beyond the bounds of a single sense” - this is called contextual modulation, and, whether the effect is that of adding or removing meaning, the two main varieties that we are dealing with in this situation are those of enrichment and impoverishment.

¹⁴ Cutting (2002: 3) identifies three types of context: the situational context (what speakers know about that which they can see around them), the background knowledge context (that which they know about each other and about the world, as well) and the co-textual context (that which they know of what they have been saying).

¹⁵ Modulation constitutes changes in the meaning of lexical items effected by context, with the meaning being either enriched or impoverished (Brown and Miller 2013: 291). This concept is extensively covered in Deirdre Wilson’s 2004 article, titled *New directions for research on pragmatics and modularity*.

Enriching a meaning, or giving it specificity is the most obvious effect of context - that of adding semantic content. (Cruse 121) Therefore, the enrichments in question come up as a consequence of the processes of inference that are, in general, no different from those processes operating more generally in the understanding of a given language. (Cruse 121) Cruse further states that there are two main types of enrichment: hyponymic and meronymic. (Cruse 121)

With hyponymic enrichment, the context may simply add certain features of meaning to a word that are not explicitly stated by the lexical item itself. (Cruse 121)

- (1) My Romanian teacher is on maternity leave. => gender;
- (2) Her brother always bumps his head when walking through the door. => height;
- (3) The tea burnt my tongue. => temperature.

We can also observe the fact that, as Cruse (ibid.) states, contextual determination may very well be to a specific kind of the class which is normally denoted by the lexical item that is employed, rather than adding a feature. Such is the case in examples (4) and (5):

- (4) I wish that animal would stop barking.
- (5) Jimmy is going well in the 1200-metres freestyle.

With meronymic enrichment, specification can constitute a part of what the lexical item that is used normally refers to, as well (Cruse 122); thus, this may very well be a definite identifiable part, such as in example (6):

- (6) The car has a puncture. => the only part of the car that can have a puncture are the tyres.

However, as Cruse (2000: 122-123) argues, context is not always meant to enrich. Context can also have the capability to impoverish meaning, if it clearly establishes the use of a lexical item in a vague sense. (Cruse 122-123)

- (7) The children formed a circle around their mother. => the children did not actually form a geometrically exact circle;
- (8) He was wearing a sort of turban. => not really a turban.

A conditional clause can be defined as a type of adverbial clause that states the condition under which a certain event will happen, with the given event being stated in a main clause. (Brown and Miller 97) The canonical conditional clause is introduced by *if* (Brown and Miller 97), such as in example (9):

- (9) If Sarah resigns, Amelia will be surprised. => *Amelia will be surprised* = main clause; Amelia's surprise will be caused by Sarah's resignation => The two clauses are combined in a conditional construction.

A conditional which is interpreted as *if and only if* can be defined as a biconditional (Brown and Miller 50).

(10) If and only if it has rained, does the flower grow. $\Rightarrow$ *It has rained* entails¹⁶ that the flower grows and *The flower grows* entails that it has rained.

We can safely make the affirmation that conditionals and biconditionals both play a pivotal role in the process of deduction, as well as in the capability of an individual to reason, therefore contributing to the importance of this issue.

3. Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino's views and findings

In their 2022 article titled *If and only if people were logical! The effect of pragmatic enrichment on reasoning with abstract and realistic materials*, researchers Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino aim to find out whether pragmatic enrichment happens in the case of conditionals and, if so, under what circumstances. Thus, the researchers conducted two complementary experiments in which they manipulated the type of material that was used in reasoning (abstract or realistic), as well as the nature of the major premise (conditional or biconditional), with their results indicating that both of these factors do, in fact, affect the reasoning processes and the performance of an individual. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 2022) Overall, their findings suggest that it is only the conditionals that undergo pragmatic enrichment, though not systematically, since enrichment takes place with a subclass of realistic materials only. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 2022)

In the first section of their article, titled *Introduction*, the four researchers state that a finding from the existing literature on conditional reasoning which is well-known is the fact that people often produce and accept fallacious arguments. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 137) They also state that they intend to fill in the gap left by the understudy of the importance of the linguistic means that are used in order to formulate arguments, by focusing on the linguistic side, and more particularly, on the pragmatic derivation of the meaning of logical words used in order to form major premises in conditional reasoning. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 137)

In the second section, titled *A hypothesis of perfection of conditionals*, the researchers include a theoretical background of their own to this matter, as well as a section mentioning the previous experimental testing of

¹⁶ An entailment can be described as „the relationship between two propositions *p* and *q* so that whenever *p* is true, *q* is also true”. (Brown and Miller 154)

conditional perfection¹⁷. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 138-140) The authors state that, according to the original hypothesis, the meaning of conditionals in natural language is regularly „perfected” to biconditionals through a process of invited inference, such as in the example below where (11a) invites the inference in (11b), which leads the conditional statement to be understood as the biconditional in (11c):

(11a) *If* you wash my car, I will give you \$10.

(11b) *If* you don’t wash my car, I will not give you \$10.

(11c) I will give you \$10 *if and only if* you wash my car.

According to Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino (2022: 138), the characterisation of the pragmatic mechanism behind conditional perfection varies, as some linguists treat the inferential move from *if* to *if and only if* as an I-implicature (Atlas and Levinson 1981; Horn 1984, 2000; Levinson 2000) and others treat it as a scalar implicature (Horn 1972; Matsumoto 1995; Van der Auwera 1997). It is Franke (2009: 241) who proposes that, in a typical context of utterance, a conditional such as the one in example (12), will get „perfected” to a biconditional because of the assumption concerning a normal course of events:

(12a) If John leans out of that window any further, he’ll fall.

(12b) If John doesn’t, he will not fall.

(12c) John will normally not just fall out of the window.

In the view of the authors, being able to determine whether the process of perfection of conditionals takes place constitutes an essential factor, because the meaning of conditionals is directly related to the logical schemas determining the conditions under which the inference from premises to conclusions is logically legitimate is directly related to the meaning of conditionals. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 138) For instance, (13) is an example of a valid inference scheme, the Modus Ponens (MP), while (14) is a classical example of a logical fallacy, the Affirmation of the Consequent (AC).

(13)

Modus Ponens (MP)

If P, then Q Major premise

P Minor premise

Therefore Q Conclusion

(14)

Affirmation of the Consequent (AC)

If P, then Q Major premise

Q Minor premise

¹⁷ There is a growing ammount of evidence pointing towards the fact that people are sensitive to the „purely logical meanings of logical words”. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 139)

Therefore P Conclusion

If the major premise is formulated with a biconditional (IFF) instead of a conditional (IF), such as in example (11c), the Affirmation of the Consequent becomes a simple Modus Ponens - simply put, biconditionalization has the power to convert an invalid argument into a valid one. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 139)

The third section of the article is named *What matters for pragmatic enrichment of conditionals?* and here Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino (2022: 140-143) address the concept of abstract and realistic conditionals, casual conditionals (alternative causes and disabling conditions as grounds for pragmatic enrichment), as well as the summary of their hypotheses and predictions. Usually, studies done on conditionals investigate reasoning with two types of materials. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 140) Firstly, we have abstract or arbitrary premises (containing letters, numbers or other abstract material) which are constructed and then serve as experimental items in the study, as in example (15):

(15a) If there is an A, then there is a D.

(15b) If there is a circle, then there is a triangle.

With this type of materials, it is hard to identify a relation that could link the antecedent to its consequent. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 140) Secondly, experimental items can also be created with meaningful premises, in which participants are tasked with evaluating a real-world relation between the antecedent and the consequent. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 140) The first type is occasionally referred to as „basic conditionals” and the second type „thematic conditionals”. (Evans, Ellis and Newstead 1996) The most common thematic conditionals are causal and deontic conditionals (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 140), such as in examples (16a) and (16b):

(16a) If you turn on the radiator, then you will feel heat.

(16b) If you do your homework, then I will let you go to the movies.

According to Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino (2022: 141), a whole line of research on the topic of causal conditional reasoning, stemming from seminal work conducted by Cummins (1995), has demonstrated the importance of the type of causal link contained in the major premise in causal conditional reasoning (also called naïve causal deduction). This type of deduction constitutes a form of reasoning in which participants draw conclusions about the occurrence of a cause or an effect on the basis of a conditional (also called conditional rule) describing a causal link between two events or two types of events. (Blochowiak, Castelain,

Rodriguez-Villagra and Musolino 141) The examples below are taken from Cummins (1995: 648) and they help illustrate this type of reasoning:

(17)

If the brake was depressed <<cause>>, then the car slowed down <<effect>>.

=> Major premise

The brake was depressed <<cause>>. => Minor premise

Therefore, the car slowed down <<effect>>. => Conclusion

(18)

If the brake was depressed <<cause>>, then the car slowed down <<effect>>.

=> Major premise

The car slowed down <<effect>>. => Minor premise

Therefore, the brake was depressed <<cause>>. => Conclusion

The three main hypotheses concerning the pragmatic enrichment of conditionals and their respective predictions can be summarized by Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino (2022: 143) as follows:

Hypothesis 1: Endorsers-Rejecters split is present only with abstract materials regardless of IF and IFF.

Prediction 1: Difference in Acceptance rate of the conclusion of AC between Endorsers and Rejecters is expected to be observed in the Contentless experiment for IF and IFF.

Prediction 2: Difference in Acceptance rate of the conclusion of AC between Endorsers and Rejecters is not expected to be observed in the Contentful experiment, whether it is for IF, or for IFF.

Hypothesis 2: Pragmatic enrichment of IF happens only with realistic materials.

Prediction 3: Pragmatic enrichment expected only in the Contentful experiment: a difference of Reading time and Acceptance rate between IF and IFF will be present.

Prediction 4: No differences in terms of Reading time between IF and IFF in the Contentless experiment.

Hypothesis 3: Pragmatic enrichment of causal IF occurs with few counter-examples.

Prediction 5: In the case of IF, longer reading times on the minor premise in ACfew compared to ACmany condition are expected.

Prediction 6: In the case of IFF, longer reading times on the minor premise in ACfew compared to ACmany are not expected.

The fourth and largest section of the article, titled *Experimental investigation* (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 143-154), sees the implementation and subsequent evolution of both the contentless and the contentful experiment, each one of them describing the materials, participants, procedure, as well as the results, which in turn contain

descriptive statistics, the reasoning style, acceptance rate and reading time of the minor. The contentless experiment also contains a subsection on data treatment and statistical methods. Both experiments end with a section discussing the results. Afterwards, the researchers address the contentless vs contentful experiment, containing the results and, similar to previous experiments, a section discussing these particular results. The experimental investigation that was conducted shows acceptance rates for conclusions in abstract and realistic materials point to the fact that overall, reasoners accept more conclusions in AC-type configurations when the reasoning is performed on abstract compared to realistic materials. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 143-154) We can also observe significantly higher acceptance rates of AC conclusions when the major premises were formulated with IFF compared to IF, with this difference being present in realistic but not abstract materials. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 143-154) These findings confirm Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino's (2022: 154) hypothesis that the pragmatic enrichment of conditionals „is to be expected in reasoning with realistic materials, as in the case of causal naïve deduction”.

The fifth and final section of the article is titled *General discussion and conclusion* (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 154-156) and contains the final thoughts and views of the linguists in the respective piece of research. Two main dissimilarities between reasoning with abstract vs realistic materials have been shown. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 156) Firstly, the Endorsers-Rejecters split was observed in abstract but not in realistic reasoning and, secondly, differences between the two linguistic formulations of the major premise (IF vs IFF), observed both in accuracy and reading time, were only present while participants performed reasoning with realistic materials. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 156) Concerning the process of pragmatic enrichment, the findings in the article are compatible with the hypothesis that such process cannot be present in reasoning with abstract materials because the presence of meaningful information is a necessary element „for reasoners to gauge the relevance of pragmatic enrichment”. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 156) The authors go on to state that realistic reasoning encouraged participants to enrich conditionals with few counter-examples, whilst no enrichment has been found in abstract reasoning. (Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino 156)

4. Other takes on the topic of pragmatic enrichment - Cruse (2000)

When it comes to the topic of pragmatic enrichment, the takes of prominent linguists and researchers in the field of pragmatics, such as Brown, Miller, Cutting and Cruse have mainly been addressed during the second section of this paper. Even when addressing the research put forward by Blochowiak, Castelain, Rodriguez-Villagra and Musolino, we touched up on certain views from Atlas, Levison, Cummins, Franke, Horn and many other linguists. There are, however, certain additional aspects that we will state in the course of the present section of the paper.

Cruse (2000: 352) puts forward a notion according to which the proposition or propositions which form the explicature are not fully encoded in an explicit linguistic form, meaning that the information conveyed by the overt linguistic form of the utterance needs to be supplemented by processes of completion and/or enrichment. The process can be demonstrated through the following examples:

(19) A: What time is your plane?

B: 12.45.

In order to retrieve the explicature of B, we need first of all to fill out his utterance to something along the lines of:

(20) My plane takes off at 12.45.

This is closer to a prepositional form and we can call the process which leads to it completion, but more is required than this. (Cruse 353) Sentence (20) contains the definite referring expressions *my plane* and *12.45* and before the expressed proposition can be identified, referents in the extralinguistic world must be assigned to these expressions. (Cruse 353) The expression *my plane* refers to some specific air service, and *12.45* refers to a particular time (either a.m. or p.m.) on a specific day. Therefore, supplying this extra information involves enrichment. (Cruse 353)

We believe that enrichment is an essential component when researching or analysing language through a pragmatic scope, in no small part due to the power that this notion possesses- the ability of giving and/or taking information to and from an individual, all in concordance with the context, which is yet another factor that has proven itself to be of great value in this area of linguistic research.

Conclusions

To conclude this paper, we can, without a doubt, say that pragmatic enrichment in reasoning is a complex process, a process that requires further research not only due to its fundamental - both linguistic and philosophical-

complexity, but also due to the importance of understanding the *hows* and the *whys* of the subject which has been examined and addressed by us, as well as by many other prominent researchers in the field of linguistics, as we have seen during the course of this paper. This, of course, constitutes a vital and necessary step towards a better understanding of the human mind, but also of language and thought as reflections of it.

Further directions of research *may* include, though they are not limited *to*, the following: collecting a corpus of verbal exchanges to analyse, a diachronic study of pragmatic enrichment across the years (from the earliest research to the most recent), but also a more in-depth look into the concept of cognition from a pragmatic perspective, especially when discussing reasoning. As stated before, these examples that we have given (and many more) can very well contribute to a better understanding of language and the part that it plays when understanding the human mind, since context is extremely important in pragmatic research and also acts a vital component to an accurate interpretation of the collected data.

Bibliography

- Atlas, J. D., Levison, S. C. „It-clefts, informativeness and logical form: radical pragmatics”. Cole, Peter (ed.) *Radical Pragmatics*, Cambridge, Massachusetts: Academic Press, 1981.
- Blochowiak, Joanna, Castelain, Thomas, Rodriguez-Villagra, Odir Antonio, Musolino, Julien. „If and only if people were logical! The effect of pragmatic enrichment on reasoning with abstract and realistic materials”. *Journal of Pragmatics* 197: 137-158, Amsterdam: Elsevier, 2022.
- Brown, Keith, Miller, Jim. *The Cambridge Dictionary of Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Cruse, Alan D. *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Cummins, D. D. „Naive theories and casual deduction”. *Memory and Cognition* 23 (5): 1638-1655, Berlin: Springer Science and Business Media, 1995.
- Cutting, Joan. *Pragmatics and Discourse*, London: Routledge, 2002.
- Deidre, Wilson. „New directions for research on pragmatics and modularity”. *Lingua* 115: 1129-1146, Amsterdam: Elsevier, 2004.
- Evans, J. S. B., Ellis, C. E., Newstead, S. E. „On the mental representation of conditional sentences”. *Q. J. Exp. Psychol.: Hum. Exp. Psychol.* 49A (4): 1086-1114, Missouri: American Psychological Association Press, 1996.
- Franke, M. *Signal to Act*. PhD Thesis. University of Amsterdam, The Netherlands, 2009.
- Horn, L. R. *On the Semantic Properties of Logical Operators in English*. PhD Thesis. University of California, Los Angeles, 1972.
- Horn, L. R. „Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature”. In Shiffrin, D. (ed.) *Meaning, Form and Use in Context*:

- Linguistic Applications*: 11-42, Washington: Georgetown University Press, 1984.
- Horn, L. R. „From if to iff: conditional perfection as pragmatic strengthening”. *Journal of Pragmatics* 32 (3): 289-326 Amsterdam: Elsevier, 2000.
- Levison, S. C. *Presumptive Meanings. The Theory of Generalized Conversational Implicature*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2000.
- Matsumoto, Y. „The conversational condition on Horn scales”. *Linguistics and Philosophy* 18 (1): 21-60, Berlin: Springer Science and Business Media, 1995.
- Van der Auwera, J. „Pragmatics in the last quarter century: the case of conditional perfection”. *Journal of Pragmatics* 27 (3): 261-274, Amsterdam: Elsevier, 1997.

Diminutivarea și hiperbolizarea în uzaj excesiv Aspecte din social media și audiovizual

Maria Patricia Bodiu
Studentă, Universitatea din Oradea
Lect. univ. dr. Alina Paula Neamțu (coord.)

Abstract:

This scientific paper examines the impact of excessive diminutive forms and the exaggerated use of hyperbole as highly expressive linguistic tools within the online and audiovisual environment on social media. By highlighting this contemporary trend in speech and writing, this paper underscores the significant potential for creating a fresh linguistic landscape that encourages creative information sharing. To achieve this goal, we investigate the patterns specific to their utilization, the common structures in which they appear, and the factors influencing the adoption of this distinctive language.

Keywords: *Digital communication, Message, Hyperbolization and Diminutivization, Social media, Audiovisual*

Introducere

Spațiul online a devenit și continuă să devină un portal al exprimării libere, în cadrul căruia internauții, adepți ai unor tipuri de comunicare aparte, nu ezită să exploateze diverse mijloace lingvistice. Am ales să abordez, astfel, din paleta largă de posibilități, două dintre cele mai reprezentative și frecvente tehnici lingvistice, prin intermediul cărora utilizatorii spațiului virtual materializează realitatea înconjurătoare în scris, oferindu-i originalitate: *diminutivarea și hiperbolizarea*.

Cele două tehnici beneficiază de o frecvență deosebită, în special în social media, reflectând atitudini, stări, relații pe care jurnaliștii și internauții le redirecționează în diverse mesaje, cu scopul unic de a capta atenția cititorilor și, mai ales, de a convinge. Limbajul utilizat este inedit, datorită contextelor în care diminutivele, dar și construcțiile hiperbolizate conferă unicitate, autenticitate, umor. Cu toate acestea, pe lângă abordarea aspectului ludic, comic pe care cele două modalități lingvistice îl reprezintă atât de onest, urmăresc în egală măsură evidențierea excesului, care poate conduce spre clișeu.

1. Social media și audiovizualul ca influențe semnificative în procesul comunicării

1.1. Definiție. Funcții

Definirea conceptului de *social media* pune în primul rând accent pe ideea de social, termen pe care *Dicționarul explicativ al limbii române* îl explicitează în următorul fel: „creat de societate, care este legat de viața oamenilor în societate, de raporturile lor în societate sau față de societate” (DEX III 1135) Astfel, *social media* pune accent pe crearea de către oameni a unei societăți virtuale, în care utilizatorii să interacționeze, oferindu-li-se libertate la nivelul exprimării.

Funcția cea mai reprezentativă în contextul spațiului online, aceasta fiind și rezultatul activității mass-mediei este cea *mediatică*: „apare ca răspuns la așteptările publicului și generează anumite activități specifice ca formă și conținut” (Stepanov 17) Am putea vorbi așadar despre un *jurnalism social*, în cadrul căruia activitățile exercitate în mediul online, dar mai ales informația transmisă prin intermediul unui limbaj specific pot avea efecte semnificative în plan social: „jurnalismul social nu doar informează sau exprimă opinii, ci și intervine direct în viața socială, pătrunde în interiorul grupurilor sociale [...]”. (Ibidem 15)

Reflectarea realității sociale poate fi considerată o altă funcție de la sine înțeleasă în mass-media, derivând din procesul jurnalistic, fapt concretizat prin diverse modalități de exprimare în plan lingvistic, fiind totodată „o *activitate de supraveghere a situației, de formare a opiniei publice și de monitorizare a managementului social*” (Ibidem 146) Avem astfel în vedere și ideea de conducere pe un anumit palier mental a internauților, cea de putere de convingere cu ajutorul unei imagini sociale, realizate în mare parte din limbajul folosit, care reflectă realitatea înconjurătoare. Tocmai datorită acestor aspecte, alegerea unor cuvinte expresive, derivarea cu anumite sufixe și prefixe poate contura un plan social virtual, pornind de la realitatea propriu-zisă.

1.2. Scop

Îndatoririle dimensiunii virtuale sunt numeroase, însă cea principală este *zona informativ-formativă*, care se îmbină cu cea de *divertisment* și care rezultă într-un *proces de comercializare*. În comunicarea mediatizată primează și apelul la dimensiunea afectivă, care vine în opoziția realității monotone (Florescu 36). În acest sens, căutarea nemaipomenitului în limbaj exercită un impact major asupra cititorilor, constituind totodată și o formă de persuasiune. În ceea ce privește efectele mass-media, acestea afectează în

principal personalitatea umană în *plan cognitiv* prin schimbarea viziunii asupra lumii, în *cel afectiv* prin determinarea unor atitudini și sentimente, cât și în *plan comportamental* (Coman 150). Influența mass-mediei conduce la „reușita acordului, identificării sau internalizării valorilor ori a sensurilor” (Ibidem 151). Prin *reușita acordului* înțelegem „acceptarea conștientă a influenței unui mesaj”. Prin *identificare* se deduce „asumarea valorilor promovate de sau prin sursa mass-mediei și, în consecință, imitarea comportamentului promovat de acestea”, iar prin *internalizare* este implicată „asimilarea valorilor, semnificațiilor și modelelor de comportament difuzate de mass-media și topirea lor în valorile care constituie concepția despre lume și în modul de comportament al indivizilor.” (Ibidem 152)

2. Diminutivarea în mediul online

2.1. Forme și structuri

Conceptul de diminutivare este conturat sub diferite forme pe diversele platforme de socializare. Cuvintele cel mai frecvent utilizate sunt formate cu sufixe diminutive și augmentative, evocând anumite semnificații stilistice ale textului. În ceea ce privește construcția anumitor derivate, avem în vedere *derivatele substantivale cu sufixe simple* pentru genurile neutru și masculin: *balconăș, balconel, ciobănaș, ciobănel, ginerel, ginerică, bătrânel*, cât și pentru genul feminin: *căsică, bluziță, băbuță, țigăruță*. Regăsim totodată și o mare varietate de *derivate adjectivale*, printre care se înscriu: *tinerel, cărușel, drăgușel*. Analizând în profunzime, putem identifica și *derivate cu sufixe simple sau complexe*: *cureluță, cuibușor, porculeț, pufuleț, cârdușor, vânticel, rărișor, chefuluș*. (Moroianu 302)

Pe același picior de egalitate se găsesc și cuvintele cu două sufixe diminutive, acesta fiind un caz neobișnuit: „*berică-berică, noptică-nopticică, scărică-scăricică*”. În ideea accentuării ideii de micime a unor obiecte, procesul derivării se combină cu cel al compunerii. În acest context, prefixe precum *macro-*, *micro-* marchează ideea de foarte mic: „*mini-străduță, ministricluță, micro-mașinuță*” (Leu 238). Dincolo de acestea, în mediul online se găsesc și *serii sinonimice diminutive*. Cele mai comune sunt alcătuite din doi termeni, iar numărul maxim de termeni înregistrat și care se află într-o relație de asemănare din punct de vedere semantic este de douăzeci: „*scumpuș, scumpuleș, scumpuc, scumpic, scumpicel, scumpel, scumpucel, scumpușel, scumpicuță, scumpișor, scumpușor, scumpete*”. (Lăscuș 8)

2.2. Factorii care determină un limbaj bazat pe cuvinte diminutive

Influența principală în adoptarea unui limbaj, în cadrul căruia cuvintele diminutive joacă un rol important, este *perspectiva psihologică*. Datorită acestei perspective, individul, influențat de anumiți factori sociali și culturali, este încurajat indirect să recurgă la modul de transmitere a unui punct de vedere unic în scriere, în special într-un spațiu al libertății depline, precum este mediul online. Prin urmare, *nivelul de educație, nivelul de trai, nesiguranța spațiului de trai, impactul societății asupra comportamentului și implicit asupra limbajului, cât și coeziunea între gândire și sentimente, între ceea ce vrem să părem și ceea ce suntem* sunt exemple denotative de influență asupra alegerii cuvintelor diminutive în comunicare. (Iluț 769)

2.3. Efectele și scopurile utilizării termenilor diminutivi

Căutând rolul și scopul utilizării unor astfel de termeni, întâlnim o serie de păreri împărțite: „unii le consideră necesare în exprimarea afectivității, apropierii, dragălaşeniei față de copii sau față de ființa iubită, iar unii le atribuie persoanelor inculte, fade, fără perspectivă” (Iluț 770). Pornind de la aceste păreri, se va putea contura o dimensiune pozitivă și una negativă a diminutivării. Cea pozitivă, precum accentuează Marian Chiriac, accentuează nevoia de a recurge la profunzimea afectivă: „Adesea, aici în România, multe se exprimă mai intens prin intermediul diminutivelor, inclusiv spiritul național-mioritic (da, *miorița* este diminutiv de la *mioara*, oaie!), mâncarea națională – *micul, mititelul, ciorbița de vacuță* și *sărmașutele* sau trăirile personale, cele ale sufletului” (Ibidem 771).

La polul opus acestui argument se află un altul, care exprimă aspectul negativ al acestor cuvinte, idee susținută de Fumurescu: „Mi se părea că prin însăși natura lor, *diminutivele infantilizează*. Micșorează. Fac dintr-un adult, un copil. Nu degeaba facem exces de diminutive când ne adresăm celor mici – încercăm, proteste, să ne coborâm la mintea lor [...] ***Diminutivele presupun un fel de umanizare a limbii, ba chiar și a transcendenței. Toate te pot înduioșa – dar toate te pot și scoate din sărite***”. (Ibidem 770-772). Astfel, deducem că, de cele mai multe ori, utilizarea frecventă, în contexte variate, a diminutivelor poate conduce spre o zonă clișeică, excesul unui astfel de limbaj provocând neplăcere și iritare în privința ascultătorilor, dar și a cititorilor.

Această perspectivă afectivă pozitivă prin care este privit procedeul diminutivării se regăsește și în cadrul prenumelor, acestea fiind la rândul lor supuse procedului diminutival: *Ghițișor, Nicușor, Vlăduț, Măriuca, Mihăiță, Ionuț, Ionică, Georgică, Marinică* etc. În egală măsură, se concretizează și

dimensiunea ludico-critică a diminutivelor, urmărindu-se prin aceasta exprimarea unor stări și sentimente în cadru familiar. În vederea susținerii acestui fapt, interjecțiile diminutive precum *jetutz*, *mersicuț*, *mulțumescutz*, *pocutz*, *văiuț*. Unele interjecții diminutive pot avea însemnătate nu tocmai pozitivă: *sictirel*, *pardonel*. (Lăscuș 354).

2.4. Exemple de cuvinte diminutate preluate din mediul online

Având în vedere scopurile diminutivării precizate anterior, acestea se manifestă cu exactitate în social media, reflectând anumite situații: „*La mulți ani draga mea **finuță**!*”, „*Felicitări, dragă **nășică**!*” (o relație familiară, de prietenie, strânsă). În aceste două situații și în multe altele de acest fel, își face simțită prezența **afectivitatea**, **simpatia**, **alintul** și **prețuirea**, convingând cititorul de o relație strânsă și indestructibilă din punct de vedere social: „*Ce fac copiii voștri, **tătic**, când îi lăsați singuri?*”; „*[...] fiecare moment în care **bebelina** deprinde abilități noi este o reală bucurie.*”; „*i-a amintit de **moșulică** al lui*”.

În alte situații comunicaționale din spațiul virtual identificăm **dimensiunea ludică**, **copilărească**, prin care se materializează realitatea propriu-zisă: „*Când eram copil, visam doar **mașinuțe**.*”; „*Caută cineva o **căsuță** din lemn pentru copii?*”. Contrar exemplelor prezentate anterior, unele construcții diminutive exprimă **sarcasmul**, **ironia** și **disprețul**: „*Peștele de la cap se impute, **moșulică**!*”; „*A mai rămas vreo **bucățică** din România sau nu?*”; „*Cât se mai zbate el pentru **țărișoara** asta...*”; „*Bă **valorică**, bă ipocritule, tu vorbești!?*”; „*Cel mai mare **cititor** e foc pe neintelektualii care nu îi văd **jeniu** și **măreția**.*”; „***drăgușel***”, „***cărturăriță***”, „***partiduleț***”. (Neamțu 431-434)

„Pe lângă sufixele diminutive, care pot exprima atât pozitivism, cât și negativism, pentru a accentua aspectul negativ, ironic, se pot utiliza și sufixe augmentative: „***pesedeaua***”, „***aureaua***”; „în timp ce ***pesedeaua*** și ***aureaua*** se hlizesc pe înfundate [...]”; „*Trebuie tăieri de salarii la cei **barosani** care stau degeaba*”; „***ministreasa** de la învățământ*”; „***broșcoia** a reușit să o scoată din emisiune*”; „*Deși avea **căsoaia** cumpărată în 1992 [...]*”; „*Ne-am umplut, nu mai încăpem de atâția **doftoroi**.*”; „*Chiar mă îndoiesc de „cartea” pe care o știe acel **mahalagioi**.*”; „***slugoi** politiciii din România*” (Neamțu 114); „*ți-a căzut **fățaul**, mă?*”, „***prostălan***”.

3. Hiperbolizarea în mediul online

3.1. Funcții

Hiperbolizarea este cea de-a doua tehnică lingvistică, apropiată mai mult de domeniul stilistic, care este utilizată în exces în spațiul virtual, îndeplinind scopuri diverse. Una dintre principalele funcții este *distorsionarea realității* și crearea unei atitudini exagerate cu privire la funcțiile de bază îndeplinite de anumite persoane sau obiecte în plan real. Ficționalizarea realității impune drept problematică *a fi* sau *a nu fi* adevărat. (Vâlcea 397). Cel mai adesea, această *înfrumusețare a concretului prin abstract* exercită influențe puternice în plan social, având tentă persuasivă.

Cea de-a doua funcție cu mare impact în ceea ce ține de hiperbolizare este cea de *convingere, funcția persuasivă*. Avansul mass-mediei a dus la transformarea funcției de participanți ai comunicării la cea de creatori ai propriului univers ficțional. Tocmai de aceea, apetitul internautilor cu privire la un spațiu cât mai inedit și creativ s-a mărit. Pentru a susține această poftă de neprevăzut în limbaj, hiperbolizarea conferă comunicării de mediul online posibilitatea de a transforma obișnuitul în deosebit. Însă în această trecere, se omit de cele mai multe ori aspectele reale, jurnaliștii, dar și diversele site-uri sau pagini cu putere de influențare din social media conducând spre imposibilitatea puterii de a discerne între real sau fake (fals). În această privință, inclusiv ideile de campanii online pun în balanță conceptul de hiperbolizare și ideea de onestitate. Hiperbolizarea este cea care primează de cele mai multe ori, inclusiv în domeniul reclamelor: „**Cele mai bune prețuri pe care le-ai întâlnit vreodată!**”; „**Îndrăgostește-te de propunerile noastre!**”, dar împinsă până la extrem asemeni uzajului excesiv al construcțiilor diminutivale, nu face altceva decât să amplifice clișeul. (Smark.ro)

Hiperbolele sunt descrise ca fiind exagerări: „*Ei bine, el nu ne-a mințit **niciodată**, deci sigur trebuie să fie adevărat.*” pentru a crea anumite efecte asupra cititorului, urmate fiind de exclamații, de cele mai multe ori, în acest sens. În egală măsură, apar în construcții urmate de superlativ, evocând sentimente puternice, dar care nu ar trebui să fie luate ca atare în context real. (Akhtyrskaya 41)

3.2. Scopuri exprimate în exemple din mediul online

Hiperbolizarea are diverse întrebuințări în diferite contexte, reliefând **sensul laudativ, acuzator, comic și peiorativ**. În sens laudativ, sunt utilizate frecvent în domeniul sportiv: „**fiară pe teren în fața adrenalinei care se produce natural.**”; „**starul fotbalului românesc**”. În sens acuzator și peiorativ, hiperbolizarea este mult mai bine evidențiată cu privire la domeniul politic: „**Ești rupt de realitate, plastifiat uman, nu ai esență, nici minimă stofă de politician**”; „**nu și-au pus nicio tinichea strălucitoare la gât.**”; „**Domnul Trup luă o scurtă pauză să semneze cărămizi pentru colegii săi constructori de ziduri și să arunce cu pietre în copiii mexicani [...]**”; „**Diana Ivanovici**

Șoșoacă, *eterna „zbierătoare” de la tribune sau din platourile TV [...]*”; „Mihai Gâdea, *lătrătorul de serviciu al Antenei 3 [...]*”.

Cu toate acestea, hiperbolizarea se utilizează și în sens ironic: „Obama este *un adevărat geniu și protector!*”; „*Fotbalistul cu cele mai inteligente picioare și cel mai limpede cap de când se joacă fotbal pe Pământ*”; „se umpluse încăperea de *maimuțe antropoide care râdeau*”. Pentru a sublinia conceptul de amplificare a sensului unui cuvânt, se utilizează adesea și structuri precedate de anumite prefixoide, precum: *hiper-*: „*hiper-calificat*” (Neamțu 119), *super-*: „*superdotat*”, „*superincompetenta*” (comentariu la postarea lui Valeriu Nicolae, 12.11.2022) *mega-*: „*megapredică*”, *ultra-*: „*ultragenial*”. (Op. cit. 121)

Ficționalizarea realității se proiectează cu desăvârșire și în mediul online, trasând o distanță semnificativă față de acuratețe, îndeplinind de altfel scopul principal al hiperbolei: crearea unei dimensiuni ideale și ireale în același timp: „*Raiul se află în fața ochilor voștri!*”, „*E pasiunea sufletului meu!*”; „*Capodopera de a fi și de a face din vis paradis.*”; „*Ești curcubeul din viața mea!*”. Cele din urmă exemple sunt folosite în cadrul poeziilor, al urărilor și al declarațiilor, dar se regăsesc, de asemenea, în comentarii personale pe diverse platforme de socializare.

Bibliografie

- Akhtyrskă, K. *Linguistic Expression of Irony in Social Media*, Algavre: Editura Universității din Algavre, 2014, pp. 1-93, consultat la data de 15.05.2023.
- Coman, M. *Introducere în sistemul mass-media*, București: Editura Polirom, 2007, pp. 150-152.
- Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a III-a, București: Editura Univers Enciclopedic, 2016.
- Iluț, S. “The Psychology of the Usage of Diminutives in the Case of Romanians”, *Journal of Romanian Literary Studies*, No. 15, 2018, pp.769–772.
- Lăscuș, A. “Some Diminutives Forms from Interjections, Verbs, Numerals, and Pronouns in the Romanian Language Used on the Internet”, *Identity and Dialogue in the Era of Globalization*, 2019, p. 350-356
- Lăscuș, A. *Dinamica diminutivelor din mediul online în limba română actuală*, Cluj: Editura Agaton, 2020, pp. 1-19.
- Leu, V. „Acumularea de mărci în exprimarea diminutivării. Dubla diminutivare și diminutivarea multiplă”, București: Editura Universității din București, 2015, pp. 238-239.
- Moroianu, C. „Sinonime analizabile. Studiu de caz: sinonimia diminutivală”, *Caietele Sextil Pușcariu*, Vol. II, 2015, pp. 294–313.
- Neamțu, A. „Creativitatea lexicală în social media: pe marginea utilizării limbii române actuale”, *Collective Identity. National and Transnational Perspectives*, Universitatea Comenius din Bratislava, 2023, pp. 427–455.

- Neamțu, A. „Limba română actuală în social media: elemente de vocabular și grafie”, *Journal of Humanistic and Social Studies*, Vol. XIII, 2022, pp. 107-128.
- <https://www.smark.ro/articol/40915/exista-comunicare-dincolo-de-vrajeli-bogdan-zavera-zoot-romania-si-alex-cotet#>, consultat la data de 12.04.2023.
- Stepanov, G. *Jurnalismul social: aspecte definitorii*, Chișinău, Editura Universității de Stat din Moldova, 2015, pp. 7-265.
- Pagina de Facebook a lui Valeriu Nicolae, comentariu din 12.11.2022, consultată la data de 15.05.2022.
- Vâlcea, C. “The Hyperbolization of ‘Me’: A Linguistic Approach to Self-Portrayal in the Virtual Space”, *Journal Plus Education*, Vol. XXI, 2018, pp. 395-403.
- Comentariile internaților preluate de pe platforma de socializare Facebook și Instagram.

Grafiile non-standard: între creativitate lexicală și neștiință

Ana Cuciula

Studentă, Universitatea din Oradea

Lect. univ. dr. Alina Paula Neamțu (coord.)

Abstract

Language undergoes a constant process of evolution and adaptation to meet the evolving needs of people and the changing social context. It is evident over the years that technology has had a profound impact on people's lives, significantly altering the way they communicate. In this era of rapid communication, the demand is for a mode of expression characterized by speed, conciseness, and precision. Non-traditional spellings have gained increasing prominence, particularly in online environments. Platforms such as Facebook, Instagram, and YouTube have emerged as ideal spaces for individuals to unleash their creativity when conveying messages, often disregarding conventional grammatical rules. The diminishing inclination to adhere to correct grammar and usage prompts individuals to naturally embrace non-standard language. This paper aims to elucidate how people have developed methods for encoding messages through non-standard spellings and to explore the impact of this phenomenon on everyday communication.

Keywords: *non-standard spellings, digital communication, technology, coded message, social networks*

Introducere

Societatea zilelor noastre are ca trăsătură primordială *inovația*. Tot ceea ce ne înconjoară se află în permanentă schimbare, îmbunătățire și dezvoltare. Tehnologia evoluează din ce în ce mai rapid și influențează stilul de viață al oamenilor. Părtași la aceste transformări și în imposibilitatea de a trăi în lipsa lor, oamenii sunt nevoiți să își adapteze limbajul și modul de comunicare la stilul de viață caracteristic secolului XXI. Un secol în care libertatea de exprimare și originalitatea par să fie cuvintele-cheie, atenția și grija cu privire la normele ortografice, ortoepice și morfologice ale limbii române nu par să mai prezinte interes pentru tânăra generație.

Absorbiți de agilitatea, rapiditatea și precizia cu care se mișcă totul în jur, oamenii au început să folosească așa-numitele *grafii non-standard*. Aceste grafii non-standard pot fi produsul unei minți ingenioase, care combină creativitatea lexicală cu inteligența umană, având ca scop transmiterea unui mesaj codat. Cu toate acestea, ele sunt adesea folosite întâmplător, din lipsă de pregătire, nu pentru a comunica codificat, ci doar

din dorința de a nu respecta normele actuale ale limbii. Indiferent de contextul în care sunt întâlnite, grafiile non-standard reprezintă, cel puțin în momentul de față, o abatere de la normă și nu sunt recunoscute de către *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Fenomenul persistă însă și din ce în ce mai mulți oameni încep să le utilizeze. Dacă inițial se regăseau doar în postări pe diferite rețele sociale, acum ele sunt folosite chiar și în conversațiile private dintre oameni, care s-au obișnuit cu ele și au început să și le însușească.

Ionuț Pomian discută chiar despre *posibilitatea apariției unui nou stil funcțional*, și anume *stilul electronic*.

În româna actuală, comunicarea electronică devine o formă discursivă din ce în ce mai extinsă și mai complexă, care însumează caracteristici aparținând celorlalte stiluri funcționale, dar și suficiente elemente specifice, încât să se poată vorbi de un nou stil funcțional: stilul conversației electronice (simplificat: stilul electronic), care înglobează comunicarea mediată de calculator. (Pomian 139)

Stilului electronic îi corespunde *cyberlimbajul*, noul limbaj considerat „o formă hibridă de comunicare, ce îmbină particularități ale scrierii cu trăsături ale discursului oral”. (Radu 395) Grafiile non-standard pot fi încadrate în cyberlimbaj, întrucât sunt folosite exclusiv în mediul online și demonstrează, asemenea acestuia, faptul că

internații pot (re)produce forme de limbaj potrivite pentru contexte total diferite, transmise prin medii diverse, capabile chiar să se infiltreze în afara spațiului virtual și să transforme realitatea într-un mod care părea imposibil în urmă cu puțini ani. (Radu 405)

1. Creativitatea lexicală a grafiilor non-standard

Grafiile non-standard se află la limita dintre *creativitatea lexicală* și *neștiința* oamenilor. „În prezent, mediile electronice creează un nou tip de cultură a civilizației contemporane, cultura electronică, schimbând radical formele de interacțiune socială” (Pomian 149). Cu toate că majoritatea aleg să folosească grafiile non-standard pentru a transmite un mesaj codificat, există și internați care le folosesc în afara acestui scop. Exemplele următoare ilustrează situații în care grafiile non-standard au fost folosite din dorința de a nu respecta normele și nu pentru a transmite un mesaj codificat.

„nai fost **ku** un **fraer**, ai fost **ku** un **jmeker kare tea** iubit”

„**Dacqa** intram noi, ies ceilalti”

„pentru **că** e un mascul alpha nu ca altii”

„lumea e muult mai mare decat bula in care esti cu **Liviutz**”

„care e cu corectitudinea în **gură** 24 din 24 **să** se confrunte cât mai cuând cu propriile **realizări** și cu consecințele alegerilor lor în toate domeniile: mediu, **agricultură**, energie, **infrastructură**”

„Du-te să protestezi în Piața Victoriei pentru o pensie **decentă** ptr. **părintii tăi**”

„Si când cresc tot nu se **vând** în supermarket”

„Am auzit că va **dădeau** 250 lei la demonstrație d-ăia **vă** duceți în fiecare **seară**”

„Sau **Verdikt** – Vine poliția”

„**Pupik**”

„Vorbesc numai pentru tine mai **băietzas**”

„Perfecțiunea **intruchipată** **sânteti**, ai **băgat** copilul la serviciu nu ști ce **să** mai faci”

„Am cunoscut oameni, o,/ oameni care **rătăcesc**”

„Pfizer **à** pus o moneda de 1€ pe umăr și **à** stat lipit”

Singura modalitate de a distinge motivul pentru care au fost folosite este *contextul*. Întrucât tehnologia a modificat modul în care oamenii gândesc, comunicarea dintre indivizi începe să funcționeze după propriile reguli. Un mesaj compus utilizând grafii non-standard presupune subiectivitatea emițătorului, care are libertate de exprimare și reușește să manipuleze atât informația, cât și receptorul ei, mesajele care conțin grafii non-standard fiind cel mai adesea vulgare, ironice sau sarcastice. În situațiile „*ăia de la romania tv & realitatea sunt absolut **andikapați***” și „*bă **andikapaților**, există și alte magazine. **râd** *ăia de la Auchan și cu **kuru** de nația asta primitivă*”, emițătorul folosește grafiile non-standard pentru a accentua mesajul pe care dorește să îl transmită.*

Asemenea limbajului publicitar, grafiile non-standard sunt folosite ca „o unealtă bine elaborată, ca un ansamblu de strategii bine selectate cu scopul de a-l convinge pe destinatar, de a-l influența și de a-l coopta”. (Popescu 81) Grafiile non-standard nu sunt parte a unui sistem de norme bine structurat și delimitat și, din acest motiv, folosirea lor permite fiecărui emițător să își lase amprenta proprie în construcția și emiterea mesajului.

Grafiile non-standard antrenează memoria și se adresează unui segment de oameni „inițiați”. Cu cât receptorul este mai tânăr și mai obișnuit cu cyberlimbajul, cu atât mesajul va fi decodat mai ușor, existând și o oarecare complicitate din partea celui care reușește să decodifice mesajul.

După cum am menționat, originalitatea specifică secolului XXI influențează și încurajează oamenii să folosească grafiile non-standard în comunicarea de zi cu zi.

Noțiunea de *creativitate* a fost asociată din cele mai vechi timpuri cu ineditul, cu ideea de «nou» și cu originalitatea, fiind atribuită în mod exclusiv artelor, iar conceptul de *productivitate* joacă un rol important mai ales în teoriile despre formarea cuvintelor. (Popescu 84)

Se observă că, în construcția grafiilor non-standard, intră atât creativitatea, cât și productivitatea. Un exemplu este enunțul „*C8ilu’ pompier și autospeciala-bițigă*” în care emițătorul folosește cifra 8 pentru a exprima grupul de litere „opt”, astfel încât rezultatul să fie forma regională *coptilu’*.

Raluca Popescu menționează că „productivitatea implică raționalul, tehnicitatea, urmând anumite tipare, pe când creativitatea, pe lângă rațiune, presupune și o latură emotivă” (Popescu 84). În cazul grafiilor non-standard, latura emotivă este reprezentată de înțelesul și simbolistica pe care emițătorul reușește să le atașeze mesajului și care diferă de la o persoană la alta.

Viorica Molea consideră fenomenul care se desfășoară în mediul online ca fiind „o activitate intensă, dar informală, care prezumă mișcarea din interiorul spațiului virtual, creativitatea exorbitantă a internauților, difuzată printre cei interesați de o formă rebelă, nonconformistă, fără obligații de orice fel în comunicare”. (Molea 27)

Inovațiile, caracterizate de productivitate, sunt mult mai frecvente într-o limbă și au șanse să se impună destul de repede în vorbirea cotidiană, în timp ce creațiile lexicale sunt sporadice, efemere, depinzând de contextul în care apar. În plus, inovație lexicală poate fi considerată orice abatere minoră și neintenționată de la norma lingvistică, fără efecte stilistice, în timp de creația lexicală are un mai mare impact, fiind o «abatere» deliberată. (Popescu 84)

Dacă în trecut, majoritatea grafiilor non-standard erau folosite pentru a cenzura un limbaj vulgar și nepotrivit, încet-încet ele încep să apară în construcții independente care nu marchează camuflarea vreunui mesaj trivial.

„se vede că am fost rupte **aman2**”
„oricum tara va avea soarta **ucr@inei**”
„Naționalismul de **duz8nă** prinde la mase”
„sau **8ntalnit** lacheii de serviciu ai televiziunii”
„Defilare **B*lenciaga**. Mi se pare doar mie că lipsește coasa din outfit?”
„la auziți ce zice **b*ndita** asta”
„**D1G1TAL**”
„**V*pera** cea mare spune că Germania nu mai e țara ei”
„La prietenii lui **putyn**”

Mesajul transmis este în continuare codat și, pentru înțelegerea lui, este nevoie ca receptorul să fie „inițiat” într-un astfel de limbaj.

Cyberlimbajul reprezintă o fațetă a limbii care demonstrează puterea acesteia de a se îmbogăți și de a se transforma continuu. Inventarea unor cuvinte noi sau adaptarea cuvintelor din engleză (și/ sau, mai rar, din alte limbi) conform tiparelor deja existente în română se face tocmai prin procesul de creativitate lingvistică. (Radu 405)

Modul de scriere a grafiilor non-standard, facil și spontan, există „în paralel cu cel clasic, caracterizat prin mijloace create ad hoc sau preluate de la internauți, care nu se regăsește în niciun manual sau lucrare științifică”. (Molea 27)

2. Stilul electronic

Folosirea din ce în ce mai frecventă a grafiilor non-standard, și nu numai, conturează posibilitatea apariției unui nou stil funcțional.

Trebuie să menționăm că un stil funcțional presupune mai multe particularități de limbaj decât deschidere și dinamism, iar comunicarea pe internet nu cumulează trăsăturile unui astfel de stil nici în prezent. (Molea 26)

Cu toate acestea, „în realitate, se poate observa existența unui nou stil, așa-numitul *stil electronic*, care se referă la transmiterea informației prin intermediul tehnologiei”. (Radu 395) Ionuț Pomian consideră că „o condiție primară pentru existența stilului electronic este «conectarea la mediul electronic», conectare atât de facilă și de comodă, încât studiile recente se focalizează pe impactul psihologic asupra omului, altfel spus pe gradul de dependență și consecințele inerente”. (Pomian 149)

Noul tip de comunicare digitală „impune omului contemporan o nouă abordare a realității, o nouă manieră de a se exprima și relaționa”. (Gabor 46)

Câteva dintre caracteristicile stilului funcțional electronic se datorează „unor fenomene diverse precum: diversitatea tematică și stilistică a conversațiilor, abrevierile, lipsa punctuației și a semnelor diacritice, ortografia deficitară, elipsele, romgleza”. (Pomian 149)

Întrucât oricărui stil funcțional îi corespunde un anumit tip de comunicare și un limbaj specific, stilului electronic îi corespunde comunicarea digitală, realizată prin cyberlimbaj.

În cadrul acestui limbaj nou se pot identifica manifestări pe toate palierele limbii, pe lângă împrumutul terminologic din engleză, care a ridicat probleme de integrare și de standardizare, observându-se alte fenomene precum calcul lingvistic, evoluția sensurilor, dar și interferența registrelor. (Radu 395)

„Ar fi păcat să nu profiți de masa prea mare de p****i pe care o ai la dispoziție”

„pt ca vasali ce suntem si daca ni se arata pisica, ne **ca****** pe noi de frica”
 „Se ruga la zidul plangerii ca sa nu se inece cu toata **mul@** luata de la romani”
 „Denise Rafai e o **pocni3o@re**”
 „Faptul că Rafai are ceva de spus în România și că folosind o tactică de **j@p1Tâ** încearcă să împingă în ridicol cea mai importantă campanie”
 „**Tr*mp** s-a vîndut lui ***utin** – și mai ales ne-a vîndut – ca o ********* ordinară.”
 „**pr.0sti** mai sunteti ma...”
 „Noroc ca inca mai vede sa-si citeasca discursurile, mumia aia **p3d0f1la**”

Comunicarea digitală care conține grafii non-standard se realizează, de cele mai multe ori, într-un cadru informal, care le oferă locutorilor libertate de exprimare și posibilitatea de trecere sub anonimat a propriei identități. Din aceste motive, limbajul folosit poate fi trivial și lipsit de orice inhibiții.

Procesul semiozic în camerele de chat se realizează cel mai adesea printr-un limbaj informal, iar descrierea particularităților stilului electronic, stil «creat» în proporție covârșitoare de segmentul tânăr al populației, are la bază metoda inductivă. (Pomian 140)

O altă particularitate a stilului electronic este aceea că „o conversație poate fi inițiată de un emițător, dar potențialul receptor poate să nu răspundă fără a fi acuzat de lipsă de respect; altfel spus, tăcerea (expresia zero) devine o componentă semnificativă a interacțiunii comunicative”. (Pomian 141)

În mediul online încep să apară din ce în ce mai multe cuvinte formate exclusiv din semne non-standard. Mesajul conținut de aceste grafii este greu de descifrat, aproape imposibil în afara contextului și necesită familiaritatea receptorului cu un astfel de limbaj.

„Cum **!@#!@#!@** să vorbești draguț cu neme r nici ca ăia”
 „Bun, nu a zis-o așa, mai degrabă: bă, **!@#!\$!\$!@** și **!#!@#!(&#!** de **!@#!** tu ai avut timp...”
 „Într-o țară normală, nu într-o dictatură condusă de un ********* ca putin, nu se ajungea la asta”
 „Uitați-vă bine la față nerușinată a suinei care ascunde voturi sub *******, ca să-l ajute pe putin să cîștige încă o tură de alegeri”
 „Dacă ar fi să primiți o bere gratis și pentru asta ar trebui să ********* o țară, care ar fi ea și de ce Orcia?”
 „Bă, nu plec **fm@!\$!@#!@** de speciali. Uite de al dracului, așa, deși m-aș putea duce oriunde aș vrea. O să stau să vă fac de **căc@t** cât o să mă țină balamalele”
 „Sutele de mii de trădători și ********* de la noi, sîntem în NATO”
 „doar s-ar mai inventa două ministere pentru ********* de la haur”

În cadrul comunicării digitale, pot fi considerate următoarele avantaje:

degajarea psihică datorată absenței față în față a interlocutorului, posibilitatea de a sista tacit conversația, posibilitatea de «a urmări» pe cineva adoptând statutul de invizibil în raport cu potențialii interlocutori, limbajul concis, concentrat și îmbinarea codului vizual cu cel auditiv. (Pomian 142)

Ionuț Pomian observă faptul că „la nivelul grafiei, o caracteristică este preferința pentru utilizarea apostrofului în detrimentul cratimei” și notează faptul că „discursul electronic are ca inconvenient major absența, de cele mai multe ori, a semnelor diacritice”. (Pomian 143) Toate aceste aspecte se regăsesc și în exemplele prezentate. Grafiile non-standard, considerate „îmbinări ale semnelor alfabetică cu cifre, cu semne de punctuație, de ortografie ori cu alte simboluri” (Pomian 143) au ca scop surprinderea „prin inedit, originalitate, grad sporit de afectivitate, sugestii subliminale”. (Pomian 143)

„daca **ti’a** plăcut, mai du-te și nu uita sa fi cuminte”

„In alta parte arata **ça** ai lui AUR **s’au** batut intre ei”

„A anunțat că **s_a** angajat zidar la o firmă de construcție”

„maestre **n.avem** multe valori”

„Doamne ajuta, **v.am** vazut **intr.un** interviu de acasa, cand **a.ti** folosit numai produse facute de dumneavoastra”

„**Vorbiti.ne** despre programul acela cu vit **d3** pe care ati vrut **sa.l** introduceti inainte de pandemie”

„protectia lui dar **l.a** umilit public”

„Individul asta **nu*mi** provoacă ura, doar ca doresc **sa*I** vad mai des pe aici. Urmeaza tel **drum*ul** vietii lui”

Se observă că în aceste situații, grafiile non-standard sunt însoțite de alte greșeli gramaticale precum: lipsa diacriticelor, dezacordul dintre subiect și predicat sau inserarea cratimei fără motiv.

3. Rolul grafiilor non-standard

Grafiile non-standard apar mai ales în comentarii și postări de pe rețelele de socializare. Lipsa intimității vieții personale crește dorința oamenilor de a reacționa sub semnul anonimatului.

Un subiect de interes cum e politica internă generează creații lexicale inedite, utilizatorii de Internet inventând adesea cuvinte, alteori amalgamându-le. Se poate remarca bogăția afixelor derivative ori prezența tot mai reprezentativă a grafiilor

non-standard, acestea din urmă pentru mascarea unor stări de spirit contradictorii ale internauților. (Neamțu 129)

Situațiile neplăcute care stârnesc controverse îi fac pe oameni să răbufnească în mediul online. Postări pe tema problemelor de ultimă oră generează discuții interminabile pe rețelele de socializare. Oamenii, încurajați de libertatea oferită de spațiul digital, spun lucrurilor pe nume fără teama de a fi contraziși.

Cea mai mare parte a comentatorilor, în graba și emoția care-i domină, ignoră cu desăvârșire normele limbii literare, scriind așa cum vorbesc, concentrându-se doar pe conținut, adesea agresiv și încărcat afectiv. Se creează impresia unei avalanșe comunicative, care răstoarnă orice reguli, maniere de bună conduită într-o discuție civilizată, elaborate cu atâta grijă până odinioară. Este ca o invazie a ignoranței, a inculturii, a reflexelor instinctuale nestăpânite, care durează deja de câteva decenii. (Molea 26)

Exprimarea opiniei trebuie să se facă, în schimb, cu responsabilitate și în limita moralității. Cei care nu respectă dreptul la demnitate al unei persoane sau atacă o persoană publică trebuie să suporte anumite consecințe. Una dintre ele este chiar ștergerea postării sau a comentariului și blocarea pentru o anumită perioadă a contului. Aceste sancțiuni diferă în funcție de gravitatea și frecvența actelor imorale săvârșite. Tocmai din aceste motive, internații au început să introducă grafiile non-standard care au ca scop codarea mesajului. În acest fel, algoritmul care găsește postările ostentative căutând o serie de cuvinte, nu poate identifica postarea în cadrul căreia cuvintele triviale sau vulgare sunt scrise utilizând grafii non-standard.

Asumarea libertății de exprimare în acest mediu digital se face cu maximă responsabilitate, deoarece fiecare act greșit sau imoral săvârșit în acest mediu poate avea efecte nebanuite asupra vieții personale a omului și desigur asupra vieții sociale. (Gabor 48)

„**S.3.x** in timpul menstruatiei”

„gata oricând să plătim pentru orice **r*h*t** ca pentru un produs de lux”

„crede **draku**”

„pe UE o cam doare-n **c*r** de România și Bulgaria, din păcate”

„Din România cu drag **m**e** in Viena”

„Noi murim de foame la noi în țară și ne **f..e** grija de Schengenn”

„Un **j3g p3nal**”

„Trag si eu statul in **p.....ă** de 50000 euro și am pretenția sa nu fie consecințe”

„dacă cumva te simți astăzi **pr.0st**, gândește-te că noaptea trecută niște hoți au furat seiful din Primăria Slatina”

„Ce-ar zice Bacovia la asa neaua-n aprilie??!! **Pul@** ghiocei!”
„Aveți în plm **c@e** și sunați voi dacă vreți lămuriri”
„Hai mă, dă-o **dreaq.**”

Rolul grafiilor non-standard poate astfel să se modifice pe măsură ce ele intră din ce în ce mai mult în limbajul utilizat de tineri.

Asemenea fenomene nu pun neapărat în pericol limba română, ci reprezintă, de fapt, o expansiune stilistică fără precedent, în acord cu dezvoltarea spectaculoasă a contextului extralingvistic. De altfel, diversificarea actuală a limbii, la toate nivelurile, este direct proporțională cu evoluția rapidă și în domenii variate a tehnologiei contemporane, iar stilul conversației electronice se dovedește mai dinamic și mai deschis schimbărilor decât însuși stilul publicistic, marcând intenționat sau neintenționat conștiința utilizatorilor. (Pomian 149)

Comunicarea prin social media scoate fără doar și poate la iveală posibilitățile nebănuite de îmbogățire a vocabularului atât prin procedee interne, cât și prin împrumuturi (neologisme). Limba este un organism viu, reflectând prefacerile societății și oferind mereu alte veșminte pentru realitățile noi cu care ne confruntăm zi de zi. (Neamțu 129)

Grafii non-standard nu sunt altceva decât o nouă modalitate de îmbogățire a vocabularului care reflectă modul în care oamenii trăiesc, gândesc și comunică în societatea contemporană.

Concluzii

Impactul pe care grafiile non-standard îl are asupra limbii române actuale este încă greu de stabilit. Cert este că oamenii, în special tinerii, încep să folosească acest tip de grafii din ce în ce mai des. Inventate din dorința de a ascunde mesaje publice, ele au început să fie folosite și în conversațiile private datorită aspectului și misterului pe care îl adaugă conținutului. Gabor Bogdan-Viorel consideră că

acest spațiu virtual care reușește să absoarbă informația de pretutindeni și să o înmagazineze, își va pune accentul definitiv asupra modului în care comunicăm, socializăm și ne informăm” deoarece „nici o altă tehnologie nu a marcat, într-un mod atât de profund, viața omului postmodern. (Gabor 42)

Astfel, ceea ce a început ca o tentativă de cenzurare a mesajului și evitarea blocării contului poate deveni un nou stil de comunicare pe care oamenii au început deja să îl folosească în viața cotidiană.

Capacitatea internaților de a crea un limbaj atât de coerent și de bine articulat constituie o dovadă clară că realitatea poate fi restructurată prin limbaj, dar și că

mediul, evoluțiile tehnologice și socioculturale dau o formă nouă realității și revelează noi posibilități de a crea prin limbă, prin cuvânt. (Radu 405)

Bibliografie

- Gabor, Bogdan-Viorel. *Comunicarea digitală ca modalitate de relaționare autentică*. în „Altarul Reîntregirii”, nr. 2, anul XXIV/ 2019.
- Molea Viorica. *Limbaajul comentariilor pe internet: reflexe ale oralității*. Conferința științifică națională cu participare internațională „Integrare prin cercetare și inovare”. Chișinău: 2021.
- Neamțu, Alina-Paula. *Limba română actuală în social media: elemente de vocabular și grafie*. în „Journal of Humanistic and Social Studies”, nr. 2, vol. 13, 2022.
- Pomian, Ionuț. *Stilul funcțional electronic*. în „Dacoromania”, nr. 2, anul XIV/ 2009.
- Popescu, Raluca. *Creativitatea lexicală ca mijloc de persuasiune în textul publicitar*. în “Creativity, Imaginary, Language”, Actele Conferinței internaționale de Științe Umaniste și Sociale „Creativitate, Imaginar, Limbaj”, editori Claudiu Marian Bunăiașu, Xenia Negrea, Alina Țenescu, Craiova: Editura Sitech, 2014.
- Radu, Anamaria. *Cyberlimb@j în spațiul lingvistic românesc*. în „Enciclopedia imaginariilor din Romania”, Iași: Editura Polirom, 2020.

Terminologia religioasă ortodoxă în limbile română și polonă: rolul traducerilor în fixarea normelor lexicale

Drd. Irina-Marinela Deftu
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Prof. univ. dr. Eugen Munteanu (coord.)

Abstract

The objective of this article is to conduct a contrastive analysis of Orthodox ecclesiastical terminology in both Polish and Romanian. It seeks to draw observations regarding the standardization of Orthodox terminology in both languages and underscore the significance of translations in shaping lexical norms. A comparative approach to the examination of Orthodox ecclesiastical terminology offers us the essential framework for comprehending and describing the emergence and evolution of Orthodox terminology in the Polish language. In essence, it serves as a thorough exploration of these two languages in their numerous interactions, interferences, convergences, and divergences (Wandruszka cited in Munteanu 11), spotlighting the significant parallels and distinctions between them. Consequently, the comparative analysis of Orthodox ecclesiastical terminology in these two languages affords us "the opportunity to monitor semantic innovations" (Munteanu 10), "to observe subtle changes and nuances" (Munteanu 10), analyze the linguistic choices and approaches of translators, and construct the denominative imagery in both languages, among other aspects. In addition, the intention to approach the Orthodox ecclesiastical terminology from the point of view of cultural and theological-dogmatic conditioning has a teleological character. The lexicon of the Orthodox versions of the Orthodox liturgical texts in the Romanian language, and especially in the Polish language, has not yet been sufficiently and systematically studied from the perspective of cultural and theological-dogmatic conditioning.

Keywords: comparative analysis, religious literature, lexical norm, religious terminology, biblical text, translation

Introducere

În prezent, dispunem de multe traduceri ale Bibliei, acestea putând fi întrebuințate direct și liber și pentru nevoile individuale ale credincioșilor. Mai mult, *Biblia* nu își pierde caracterul de carte sfântă prin traducerile ei. În ceea ce privește moștenirea culturală creștină și având în vedere traducerea și transferul cultural al conținutului biblic în limba română, de exemplu, în cadrul acestui transfer au fost transmise atât terminologia greacă, cât și retorica și speciile tipice lumii elene, dar nu numai. Având în vedere cultura română, aceasta a beneficiat de un limbaj religios bine conturat confesional –

ortodox – „datorită reprezentării limbii române ca limbă a unui popor majoritar ortodox”. (Dumas 30) Astfel, și pentru cultura română, limba română literară s-a creat prin traducerea și adaptarea textelor religioase redactate în limbi de cultură anterioare, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Limba română literară veche, ale cărei începuturi se află în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, este caracterizată de contactul cu modelele limbilor scrise: greaca, slavona și chiar latina. Astfel, în cadrul modelului stilistic al limbii române, identitatea limbii române literare este determinată și de stilul bisericesc. În limba polonă, individualizarea confesională a ortodoxiei se realizează la nivel lexical.

De când Biserica Ortodoxă a dobândit autocefalia în Polonia, și mai ales de la sfârșitul secolului al XX-lea, rolul limbii polone în viața liturgică și spirituală a credincioșilor ortodocși a crescut și el. Odată cu întrebuintarea limbii poloneze în comunicarea religioasă ortodoxă și pătrunderea lexicului ortodox în limba generală, devine din ce în ce mai evidentă necesitatea unificării acestui vocabular, sistematizarea lui.

Terminologia ortodoxă în limba polonă, însă, este cel mai adesea împrumutată din slavona bisericească și din greacă. Limba slavonă bisericească este limba liturgică a Bisericii Ortodoxe Poloneze.

În limba polonă veche, o mare parte a termenilor creștini erau în concordanță cu formele slavone bisericești, iar unele lexeme priveau doar ortodoxia. În cadrul acestei lucrări, îmi propun să prezint problema situației contemporane a acestui lexic, enumerând câteva dintre discrepanțele vizibile ale mai multor lucrări cu caracter normativ referitoare la terminologia ortodoxă în limba polonă și emițând câteva observații cu privire la standardizarea terminologiei ortodoxe în limba polonă.

1. Delimitări metodologice

În cadrul acestui articol, îmi propun să studiez din perspectivă sincronică dinamica lexicului limbii polone moderne și al limbii române moderne în sfera traducerilor religioase românești și a celor poloneze, având în vedere lucrările în cadrul cărora sunt identificate și descrise terminologia ortodoxă poloneză, mai precis, terminologia religioasă ortodoxă în limba polonă, dar și rolul traducerilor în fixarea normelor lexicale.

Analiza întreprinsă este una dintr-o perspectivă interlingvistică și contrastivă, unde abordarea comparativă a studiului celor două limbi în contextul observării dinamicii acestora este un studiu critic al celor două limbi „în nenumăratele lor confruntări, interferențe, convergențe și divergențe” (Wandruszka 3 *apud* Munteanu 11) și scoate în evidență asemănările și deosebirile importante dintre acestea la nivel lexical, morfologic, fonetic, sintactic, având în vedere inclusiv detectarea

universalităților lingvistice, modalitățile de gândire ce pot fi transmise în ciuda diversității lingvistice și socioculturale. Astfel, analiza comparativă a celor două limbi ne oferă „posibilitatea de control al inovațiilor semantice” (Munteanu 10), „observarea unor schimbări și nuanțări subtile” (Munteanu 10), analizarea comportamentului și atitudinilor lingvistice ale traducătorilor, construirea imaginarului denominativ în cele două limbi etc.

Prin urmare, menționăm încă de la început că intenția noastră de a aborda diversele aspecte ale interferenței lingvistice din perspectiva unei condiționări culturale și teologico-dogmatice are un caracter teleologic: textul biblic prin prisma tradiției biblice delimitate confesional, tradiția ecleziastică în sens strict – edițiile ortodoxe ale celor culturi.

Studierea terminologiei religioase din perspectiva unei condiționări culturale și teologico-dogmatice (terminologia ortodoxă) este importantă, deoarece o terminologie este specifică unei anumite dogmatici confesionale și susține sau favorizează, astfel, propriile învățături de credință:

Deși o dogmă creștină nu se bazează pe un singur termen sau pe un singur verset, anumite versete sau concepte s-au dovedit esențiale în economia formulării unor dogme. Odată articulată o anumită dogmă, ea devine un canon de interpretare pentru alte versete și concepte, care ajung să fie traduse în așa fel, încât să se potrivească înțelegerii doctrinare anterioare. Efectul acestui proces de «armonizare» este că versete neimportante în susținerea unei dogme devin argumente care o întăresc. (Coșăc 27)

O altă metodă de analiză întrebuințată în cadrul acestui demers a fost analiza dintr-o perspectivă semasiologică, pornind de la semnificant (adică pornind de la cuvânt, de la formă pentru a studia sensul și schimbarea sensului cf. Frâncu 136) pentru a ajunge să cercetăm substanța conținutului, opusă analizei onomasiologice, care „pleacă de la desemnare, de la «conținutul gândirii» care se dorește a se exprima, și care devine expresie într-o limbă determinată”. (Coșăc 107)

2. Corpusul analizat

Cercetarea noastră reprezintă o contribuție importantă la eforturile demersului lingviștilor, atât a poloniștilor din spațiul românesc, cât și a celor din spațiul polonez, de a studia discursul religios condiționat confesional, în cadrul unei tradiții religioase discursive, a unui model stilistic particular și a limbajului bisericesc, reticent la inovații, care impune și obligă la respectarea strictă a unor precepte de construcție. Mai mult, identificarea și descrierea terminologiei ortodoxe poloneze trebuie să ia în considerare statutul actual al vocabularului, bazat pe analiza limbajului religios contemporan al Bisericii Romano-Catolice din Polonia, cu accentuarea individuală a problemelor

terminologice. Analiza noastră își propune să ofere o serie de titluri ale unor lucrări, studii, articole, dicționare care oferă o terminologie ortodoxă în limba polonă și o descriere a acesteia, analiza noastră oferind niște observații cu privire la sfera lucrărilor asupra terminologiei ortodoxe, precizând că discrepanța terminologică reprezintă încă o problemă majoră în ortodoxia poloneză. Aceste discrepanțe se manifestă atât în diversitatea notației, a modelului adoptat de utilizare a împrumuturilor, cât și în lipsa unor reguli sistematice conforme cu regulile de ortografie ale limbii polone.

Corpusul analizat în cadrul cercetării noastre este reprezentat de dicționare și lexicoane, studii și articole care înregistrează terminologia și, astfel, constituie un instrument de cercetare.

În cadrul lucrării noastre, ne vom referi la terminologia în limba polonă și în limba română a Bisericii Ortodoxe Polonee, respectiv Române, având în vedere terminologia liturgică, a ritualului cultic, a textelor de cult. Aceste lucrări prezintă, însă, niște discrepanțe și lacune, existând diferențe legate de modul de înregistrare grafică a cuvintelor din cauza unei metode neunificate de adaptare a împrumuturilor și a regulilor nestandardizate de scriere a cuvintelor. Astfel, dicționare și lexicone întrebuințate în cadrul analizei noastre sunt: Pokorzyna Ewa, *Słownik terminologiczny wyposażenia świątyń obrządku wschodniego z przydatkiem ikon maryjnych* (Warszawa, Wydawnictwo DiG, 2004), Smykowska Elżbieta, *Liturgia prawosławna. Mały słownik* (Warszawa, Wydawnictwo Verbinum, 2008), Smykowska Elżbieta, *Ikona. Mały słownik* (Warszawa, Wydawnictwo Verbinum, 2013), Smykowska Elżbieta, *Prawosławni święci. Mały słownik* (Warszawa, Wydawnictwo Verbinum, 2008), Smykowska Elżbieta, *Zwyczaj i obrzędy prawosławne. Mały słownik* (Warszawa, Wydawnictwo Verbinum, 2007).

În cadrul analizei s-a avut în vedere și niște dicționare bilingve, care prezintă încercări contemporane de sistematizare a terminologiei, precum: Lewicki Roman, *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski* (Warszawa, Wydawnictwo Pax, 2002), Fediukina Helena, *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko-polski* (Warszawa, Wydawnictwo Warszawska Metropolia Prawosławna, 2014), Markunas Antoni/Uczitiel Tamara, *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski* (Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 1999).

Alte două studii bilingve din cadrul unor dicționare de terminologie bisericească și teologică oferă o imagine asupra traducerii unor cuvinte specifice limbajului biericesc în limba polonă, cele ale părintelui Znosko Aleksy, *Mały słownik wyrazów starocerkiewno-słowiańskich i terminologii cerkiewno-teologicznej* (Warszawa, Wydawnictwo Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1983) și *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski* (Białystok, Wydawnictwo Prawosławna Diecezja Białostocko-Gdańska, 1996).

Mai există și alte studii care înregistrează terminologia istorică și, astfel, constituie un instrument de cercetare, dar nu iau, de regulă, în considerare variațiile și aparițiile contemporane, precum articolele Mariei Karpluk, *Z polsko-ruskich związków językowych: Słownictwo cerkiewne w polszczyźnie XVI*, Warszawa, Wydawnictwo Energeia, 1996.

Alături de aceste lucrări, cuvinte din terminologia ortodoxă în limba polonă pot fi găsite și în alte studii unde, totuși, în aceste studii despre Biserica Ortodoxă termenii sunt separați de întreg. Astfel, devine dificil pentru cercetătorii care vor încerca să definească și să dezvolte terminologia Bisericii Ortodoxe în limba polonă. Câteva dintre aceste dicționare, care printre numeroasele cuvinte din sfera creștină conțin și termeni întrebuițați de către Biserica Ortodoxă Poloneză, sunt următoarele: Klich Edward, *Polska terminologia chrześcijańska* (Poznań, Wydawnictwo Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1927); *Słownik języka polskiego*, red. nauk. Mieczysław Szymczak, t. 2, (Warszawa, Wydawnictwo Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 78-81, 1999); *Słownik Nowego Testamentu*, red. Xavier Léon-Dufour, transl. Kazimierz Romaniuk (Poznań, Wydawnictwo Św. Wojciecha 1981, II wyd. 1986); *Słownik terminologii biblijnej*, red. Xavier Leon-Dufour, transl. Kazimierz Romaniuk (Poznań, Pallottinum, 1994); *Słownik wiedzy biblijnej*, pod red. Bruce M. Metzger, Michael D. Coogan (Warszawa, Wydawnictwo Vocatio Oficyna, 1996); *Leksykon teologii pastoralnej*, pod red. Ryszarda Kamińskiego, Wiesław Przygoda, Marek Fiałkowski (Lublin, Wydawca Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu, 2006), *Słownik wyrazów obcych*, pod red. Elżbieta Sobol (Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999); *Nowy leksykon teologiczny*, Herbert Vorgrimler (Warszawa, Wydawnictwo Księży Werbistów VERBINUM, 2005); *Leksykon pojęć kościelnych i teologicznych*, Gerald O'Collins SJ, Edward G. Farrugia SJ (Kraków, Wydawnictwo WAM, 2002); *Leksykon teologii fundamentalnej*, pod red. ks. prof. dr. hab. Mariana Ruseckiego (Lublin-Kraków, Wydawnictwo M, 2002); *Leksykon duchowości katolickiej*, pod red. ks. Marka Chmielewskiego (Kraków, Wydawnictwo M, 2002); Rahner Karl, Vorgrimler Herbert, *Mały słownik teologiczny*, transl. Tadeusz Mieszkowski, Paweł Pachciarek (Warszawa, Wydawnictwo PAX, 1996).

Cu toate că dicționarele și lexiconele menționate anterior nu se concentrează exclusiv pe terminologia ortodoxă poloneză, ele înregistrează atât asemănările, cât și diferențele dintre terminologia romano-catolică și cea ortodoxă sau terminologia bisericilor protestante cu echivalente romano-catolice sau ortodoxe.

În spațiul românesc, câteva lucrări care oferă o standardizare a terminologiei ortodoxe în limba română sunt: Mircea Ioan, *Dicționar al Noului Testament*, București, EIBMBOR, 1995; Dumas Felicia, *Dicționar*

bilingv de termeni religioși ortodocși român-francez, Iași, Editura DOXOLOGIA, 2010; Braniște Ene/Braniște Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diecezană Caransebeș, 2001; Bria Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă A-Z*, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981; Ciobanu Radu, *Mic dicționar de cultură religioasă*, Timișoara, Editura Helicon, 1994; Ionescu Nae, *Îndreptar ortodox*, București, Editura Artemis, 2013.

3. Terminologia ortodoxă în limba polonă

Conceptul de terminologie ortodoxă în limba polonă este asociat cu prezența Bisericii Ortodoxe în Polonia. Astfel, terminologia ortodoxă în limba polonă „rezultă dintr-o lungă perioadă de dependență reciprocă între teologia, iconografia sau exegeza exprimată în limba slavonă bisericească și funcționarea statului polonez, cultura poloneză și limba polonă”. (Ławreszuk 159) Biserica Ortodoxă din Polonia întrebuințează limba slavonă bisericească ca limbă liturgică, limba polonă fiind utilizată ca limbă a dogmei teologice, a descrierii istoriei, a omiliei sau a catehizării.

O descriere preliminară a terminologiei poloneze se poate realiza având în vedere o serie de factori care influențează complexitatea și condiționarea ei confesional-teologică (dogmatică, canonică, eclesiologică, cultică etc.). Terminologia ortodoxă în polonă include atât terminologia care funcționează în limba polonă, cea apropiată de lexicul comun, cât și resursele din limbile originale, în principal „greacă, slavona bisericească veche, slavona bisericească, ruteană, pe baza terminologiei minorităților naționale și etnice din Polonia, inclusiv bieloruși, greci, lemkoși, ruși, ucraineni” (Ławreszuk 159) și, de asemenea, întrebuințează împrumuturi din terminologia Bisericii Romano-Catolice.

Desprinderea terminologiei ortodoxe în limba polonă de lexicul uzual este o activitate dificilă, care presupune o atenție exacerbată asupra identificării și extragerii acelor termeni care vor intra în nomenclatura unei tradiții religioase discursive, într-un limbaj bisericesc, impunerea lor prin validarea lor la nivelul uzajului, al întrebuințării în producții scrise sau orale. Astfel, este imperativă distingerea termenilor care funcționează în limba polonă și se referă strict la Biserica Ortodoxă. Dar în cadrul acestor termeni există cuvinte atribuite exclusiv teologiei ortodoxe, cât și cuvinte care au semnificații diferite pentru Biserica Romano-Catolică sau pentru alte biserici și comunități religioase, și care pot fi considerate niște omonime terminologice. Un exemplu edificator este termenul *ksiądz* (‘duchowny chrześcijański posiadający święcenia kapłańskie’ – wsjp.pl –; în română, „un preot creștin hirotonit”), termenul nefiind acceptat oficial în

Biserica Ortodoxă, deși funcționează atât în sfera colocvială, cât și în cea oficială și este derivat din cuvintele *władca/kniaź*, „conducător” (în limba polonă veche *kniądz*, „preot”). Conform volumului apărut la editura Universității din Białymstok în anul 2016, *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej. Koncepcja normatywizacji pisowni*, termenul nu are legătură cu dezvoltarea istorică a terminologiei ortodoxe. De la sfârșitul secolului al XIV-lea, termenul a fost întrebuințat în limba polonă ca titlu de politețe pentru cler, conform Krystynei Długosz-Kurczabowa. Cu privire la nuanțele semantice și la acceptarea sau nu în cadrul uzului în diverse comunități religioase, tot în *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej...* este menționat că dacă se presupune a se vedea în vedere termenul *ksiądz* „preot” ca un titlu onorific pentru persoana care face parte din cinul bisericesc, acela de *prezbiter* (gradul al II-lea de preoție), întrebuințarea lui, totuși, pentru adresarea către unui diacon sau episcop nu este adecvată. Această problemă rezultă din lipsa unei forme unanim acceptate și întrebuințate a termenului *prezbiter* (gradul al II-lea de preoție), în limba polonă, unde atât în terminologia romano-catolică, cât și în cea ortodoxă, termenul apărând foarte rar. În uzul limbii polone, termenul *ksiądz* este întrebuințat și acceptat în uz ca un onorific universal. Dacă termenul *ksiądz* este întrebuințat ca un onorific universal, în *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej...* se menționează că ar trebui, astfel, întrebuințate și alte onorifice universale, precum *ojciec*, *czcigodny*, *przewielebny/wielebny* „tată, venerabil, reverend”. (Ławreszuk 107) Polemici cu privire la traducerea acestui termen au existat și în trecut, între catolici și anglicani, de exemplu, sau chiar între ortodocși și semnificațiile doctrinei reformatoare, unde găsim denotațiuni, precum: „bătrân”, „preot”, „presbiter” etc. Diversitatea termenilor întrebuințați în traduceri ortodoxe în limba română atrage atenția asupra ezitării traducătorilor cu privire la ceea ce este, de fapt, un *πρεζβύτερος*. Prin urmare, problema emiterii unei definiții oficiale, fără ambiguități, a preoților (a prezbiterilor) impune propagarea acestui termen în textele scrise și utilizarea lui sinonimică cu termenii folosiți în mod obișnuit *ksiądz* „preot” și *ojciec* „tată”. Astfel, una dintre prioritățile lucrărilor destinate terminologiei este aceea de a preciza acele cuvinte care funcționează ca împrumuturi din slavona bisericească sau greacă, chiar și din alte limbi, în terminologia ortodoxă în limba polonă. Mai mult, terminologia se află într-o continuă dezvoltare și se află în situația dificilă de a se confrunta cu problema alegerii celor mai relevante echivalente funcționale, de sens și de valoare, de redare clară și corectă din punct de vedere teologic a conținutului, a termenilor grecești și slavoni bisericești care sunt întrebuințați în teologia ortodoxă, dar cărora le lipsește în prezent o formă standardizată în limba polonă avându-se, așadar, în vedere necesitatea lexicalizării unor concepte. Prin urmare, este foarte interesant de urmărit procesul de fixare a normelor lexicale întrucât

acesta este în desfășurare în prezent, nefiind perfectat încă și reprezintă, astfel, un domeniu vast neexplorat suficient, „care a durat în culturile tradițional ortodoxe mai mult de un secol, suprapunându-se peste procesul de formare a limbii literare”. (Dumas 30)

Din punct de vedere lexical, terminologia ortodoxă din limba polonă reprezintă un fenomen relativ nou, dar foarte dinamic, fiind o limbă liturgică ortodoxă pe cale de a se forma și a se dezvolta în prezent în polonă. Astfel, principala metodă de construire a acestei limbi este exercițiul traducerii întrucât „actul traducerii [...] este un gest de reverență și prețuire pentru «limba-țintă», socotită demnă să poarte un mesaj spus anterior, originar și mai bine, în altă limbă: «A traduce cu adevărat înseamnă să adaptezi în limba ta ceea ce a fost spus în altă limbă», scrie Martin Luther într-o predică”. (Munteanu 120) Există instituții care propun și se ocupă de traducerea textelor și normarea în limba polonă și traducători reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe din Polonia: Jerzy Betlejko și Warsonofiusz Doroszkiewicz. Sunt traduse din cultul ortodox textele importante pentru ritualul ortodox, pentru uzul liturgic și nu numai. Adesea s-a pus problema stabilirii unei traduceri satisfăcătoare a textelor liturgice, care să poată fi comună tuturor parohiilor și comunităților. (Dumas 7) Mai mult, revistele ortodoxe în polonă – de exemplu, revista oficială a Bisericii Ortodoxe Polone „Vestitorul bisericesc” apare la Varșovia – reprezintă „o mărturie comună a ortodoxiei” (Dumas 8) în țările în care ortodoxia este minoritară. Aceste autorități religioase se străduiesc să găsească o limbă polonă inteligibilă pentru omul de astăzi și simt necesitatea de a încorpora mesajul religios în experiența de zi cu zi, dar dorindu-se ca textul propus în limba polonă să fie redactat într-un „limbaj inteligibil, dar care să nu fie nici banal”. (Dumas 8) Astfel, problema tensiunii dintre modernizarea limbii textului biblic, de exemplu, și demnitatea textului inspirat atrage atenția asupra aspectului colocvial al limbii, care ar duce la respingerea unui limbaj religios, fapt echivalent cu respingerea unei viziuni creștine a lumii.

Astfel, prin intermediul acestor traduceri culturale se realizează fixarea normelor lexicale care definesc și individualizează în limbă o terminologie religioasă ortodoxă, transferând în spațiul cultural polonez o realitate lingvistică și confesională specifică țărilor cu tradiție în ortodoxie. (Dumas 10-11) Specificitatea confesională se remarcă la nivel lexical, adică la nivelul termenilor reprezentativi ortodoxiei, putând vorbi despre o terminologie religioasă ortodoxă în polonă, specializată și precisă în ceea ce privește denumirile univoce asemenea celorlalte terminologii. Astfel, terminologia religioasă ortodoxă în limba polonă este o terminologie de tip cultural, confesională, construită la nivelul traducerilor de texte ortodoxe și „impusă prin folosirea sa în interiorul acestei paradigme confesionale”. (Dumas 11)

Traducătorii textului biblic pentru uzul cultic ortodox realizează misiunea care le revine prin convertirea mesajului biblic în limba polonă – fixarea normelor lexicale ale terminologiei ortodoxe în limba polonă –, dar și aceea de a oferi variante inteligibile ale textului biblic polonezilor ortodocși. Prin urmare, aceștia se raportează la alte traduceri întrebuințate în uzul cultic ortodox existente cu scopul de a îndepărta orice neconcordanță dogmatică posibilă prin opțiunea lexicală neconformă tradiției ortodoxe.

Impunerea acestor norme lexicale se poate realiza doar „prin validarea lor la nivelul uzajului, ale întrebuințării în producții scrise sau orale”. (Dumas 18)

Astfel, se poate observa că în limba polonă există termeni speciali care desemnează realitățile dogmatice, teologice, spirituale ale ortodoxiei, adică o terminologie ortodoxă în spațiul polonez, bine conturată în limba polonă prin fixarea normelor lexicale propuse prin traducerea textelor fundamentale ortodoxiei. Astfel, traducătorii îndeplinesc și rolul lor de „actori normativi” (Dumas 30), având „responsabilitatea lingvistică și confesională” (Dumas 30) față de textul pe care îl traduc. Întrucât în Polonia ortodoxia este o religie minoritară, în cazul traducerii textelor de cult necesitatea lexicalizării unor noi concepte devine imperioasă, obligându-i pe traducători să respecte exigențele confesionale organizării mesajului sacru, perceput și analizat în limba-sursă și să ofere niște forme de lexicalizare inedite în limba-țintă. Astfel, este foarte interesant de urmărit procesul de fixare a normelor lexicale întrucât este în desfășurare în prezent, nefiind perfectat încă și reprezintă un domeniu vast neexplorat suficient, „care a durat în culturile tradițional ortodoxe mai mult de un secol, suprapunându-se peste procesul de formare a limbii literare”. (Dumas 30)

4. Normarea terminologică

Din punct de vedere lexical, terminologia ortodoxă din limba polonă reprezintă un fenomen relativ nou, dar foarte dinamic, fiind o limbă liturgică ortodoxă pe cale de a se forma și a se dezvolta în prezent în polonă. Concluziile studiilor existente – dicționare, enciclopedii sau diverse articole pe această temă – indică discrepanța terminologică problema majoră în cadrul ortodoxiei poloneze. Aceste discrepanțe se manifestă atât în diversitatea notației, în modelul adoptat de utilizare a împrumuturilor, cât și în lipsa unor reguli sistematice conforme cu regulile de ortografie ale limbii polone. În multe cazuri, se pot observa diferențe în utilizarea înregistrărilor sursă, unde unele dicționare sugerează împrumuturi din greacă (*epigonation*, *epitrachelion*), altele din slavona bisericească (*poruczy* „încredințat” sau forme polonizate, *narękawki* „mânecute” în gr. ἐπιμάνικα/ἐπιμανίκια, cs. п , *jepitrachil* „epitrahilul” în gr. επιτραχήλιον, cs. еп

Problema lipsei unui set de reguli care să ofere îndrumare în ceea ce privește tehnoredactarea împrumuturilor sau adaptării lor și introducerea în nomenclatura limbajului bisericesc ortodox, constă, printre altele, în neconcordanțe de ortografie, de exemplu, cu litere mari sau mici a unor termeni, precum: *Ewangelia* – *ewangelia*, *Liturgia* – *liturgia*, *Święty Jan* – *święty Jan* etc., scrierea diferită a unor structuri, precum: *Święto Narodzenia Chrystusa* „Sărbătoarea Nașterii lui Hristos” – *Boże Narodzenie* „Nașterea Domnului (Crăciunul)”, *królewskie drzwi* „ușile împărătești”, structura aceasta din limba polonă apărând cu precădere în texte: *królewskie drzwi* în gr. βασιλική πύλη – *święte drzwi* „ușile sfinte” în gr. ὁπάια πύλη din ὁπάϊορ – „frumos, fermecător” + πύλη – „ușă, poartă, intrare” – *królewskie wrota*, unde termenul *wrota* apare în traduceri poloneze ale textelor liturgice „porțile împărătești” – *carskie wrota* „ușile împărătești”, sau existența mai multor lexeme care denumesc același referent, de exemplu *paramonarz* – forma polonizată a termenului din limba rusă – *ponomar* „pălămar, paracliser” – *prysłużnik* – *akolita*, *plaszczanica* „epitaful” – *epitaŃion*, *liturgia* – *Liturgia Święta* „Sfânta Liturghie” – *Boska Liturgia* „Dumnezeiasca Liturghie”, unde în *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej...* se menționează faptul că termenul *msza*, specific romano-catolicilor, nu trebuie întrebuințat pentru a descrie slujba euharistică și alte slujbe din cultul ortodox, iar la altă pagină apare mențiunea că „în Biserica Ortodoxă, termenul de *liturghie* este folosit în general exclusiv pentru slujba euharistică” (Ławreszuk 69) și ca excepție, denumirile pentru părțile individuale ale liturghiei sunt scrise cu litere mici (slujba euharistică, liturghia catehumenilor și liturghia credincioșilor), iar ca slujbă euharistică se scrie cu majusculă: *Boska Liturgia*, *Święta Liturgia*, *Liturgia* sau că se scrie cuvântul *Liturghie* dacă este sinonim cu *Euharistia*.) – *Liturgia Boża* – *obiednia* – *msza*.

5. Normarea prin traducere

Și în cazul spațiului polonez, se pune problema raportului dintre traducere și limbile literare, iar celebrul aforism al lui Kogălniceanu, „traducțiile nu fac o literatură”, pentru că ele „omoară în noi duhul național” nu este suficient de puternic pentru a caracteriza această cultură. Astfel, fără traducere (tłumaczenie, 번역, перевод, translation), „limbile și culturile devin autarhice sau culturi tradiționale orale, «minore»” (Munteanu 117), iar „fără componenta universală, achiziționată în timp prin traduceri, o tradiție literară națională nu este posibilă”. (Munteanu 118) Astfel, prin intermediul acestor traduceri se formează, într-un moment de incipit al culturii, în limba polonă o *terminologie religioasă ortodoxă*, prin care se creează un sistem conceptual propriu confesiunii respective și de denominare, realități, noțiuni confesionale specifice Bisericii Ortodoxe din diferite sfere de activitate,

precum: domeniul teologic, domeniul liturgic, domeniul cultural, practic etc. Prin urmare, acest sistem de denominare nu numai că nu este universal, dar nu este nici legat indisolubil de o limbă, ci de o cultură și de un mediu. Astfel, este vorba despre o *terminologie culturală* – avându-se în vedere perspectiva confesională ca factor catalizator al unui fenomen cultural, al unei producții culturale, al unui flux cultural și al unui consum cultural –, „dar specializată, la fel de precisă în privința denumirilor sale ca și celelalte”. (Dumas 5)

În ceea ce privește ortodoxia din spațiul polonez, aceasta este caracterizată la nivelul terminologiei de împrumuturi grecești, cuvinte de bază specifice creștinismului, împrumuturi din slavonă, reprezentând unul dintre elementele principale de descriere a acestui lexic specializat, de individualizare a acestei terminologii ortodoxe din limba polonă. Din punct de vedere lexical, terminologia ortodoxă din limba polonă reprezintă un fenomen relativ nou, dar foarte dinamic, fiind o limbă liturgică ortodoxă pe cale de a se forma și a se dezvolta în prezent în polonă. Astfel, principala metodă de construire a acestei limbi este *exercițiul traducerii* întrucât „actul traducerii [...] este un gest de reverență și prețuire pentru «limba-țintă», socotită demnă să poarte un mesaj spus anterior, originar și mai bine, în altă limbă: «A traduce cu adevărat înseamnă să adaptezi în limba ta ceea ce a fost spus în altă limbă», scrie Martin Luther într-o predică”. (Munteanu 120) Există instituții care propun și se ocupă de traducerea textelor și normarea în limba polonă și traducători reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe din Polonia: Jerzy Betlejko și Warsonofiusz Doroszkiewicz. Sunt traduse din cultul ortodox textele importante pentru ritualul ortodox, pentru uzul liturgic și nu numai. Adesea s-a pus problema stabilirii unei traduceri satisfăcătoare a textelor liturgice, care să poată fi comună tuturor parohiilor și comunităților. (Dumas 7) Mai mult, revistele ortodoxe în polonă – de exemplu, revista oficială a Bisericii Ortodoxe Polone „Vestitorul bisericesc” apare la Varșovia – reprezintă „o mărturie comună a ortodoxiei” (Dumas 8) în țările în care ortodoxia este minoritară. Aceste autorități religioase se străduiesc să găsească o limbă polonă inteligibilă pentru omul de astăzi și simt necesitatea de a încorpora mesajul religios în experiența de zi cu zi, dar dorindu-se ca textul propus în limba polonă să fie redactat într-un „limbaj inteligibil, dar care să nu fie nici banal”. (Dumas 8) Astfel, *problema tensiunii dintre modernizarea limbii textului biblic*, de exemplu, și *demnitatea textului inspirat* a atras atenția asupra aspectului colocvial al limbii, care ar duce la respingerea unui limbaj religios, fapt echivalent cu respingerea unei viziuni creștine a lumii. Cu toate acestea, *Biblia* este un text cultural, adică o galaxie semantico-imaginativă a comunității naționale respective (Munteanu 118), nu este doar proprietatea credincioșilor și poate fi supus unor astfel de măsuri precum alte texte literare: „Należy dodać, że zwolennicy nowych adaptacji

podkreślali, że *Biblia jest tekstem kultury, nie jest własnością tylko wierzących i może podlegać takim zabiegom jak inne teksty literackie*, zwracano uwagę na przydatność parafrazy jako narzędzia ewangelizacyjnego, choć ograniczonego do stosunkowo wąskiej grupy odbiorców”. (Stanisław & Rybka 151) Cu toate acestea, traducerea trebuie realizată într-o strânsă legătură cu sursele sale și cu tradiția ortodoxă. Astfel, pentru justificarea opțiunilor terminologice de traducere a textelor sunt întrebunțate ca autorități normative principiul exactității și cel al conciziei.

Astfel, *prin intermediul acestor traduceri culturale se realizează fixarea normelor lexicale care definesc și individualizează în limbă o terminologie religioasă ortodoxă, transferând în spațiul cultural polonez o realitate lingvistică și confesională specifică țărilor cu tradiție în ortodoxie*. (Dumas 10-11) Specificitatea confesională se remarcă la nivel lexical, adică la nivelul termenilor reprezentativi ortodoxiei, putând vorbi despre o terminologie religioasă ortodoxă în polonă, specializată și precisă în ceea ce privește denumirile univoce asemenea celorlalte terminologii. Astfel, *terminologia religioasă ortodoxă în limba polonă este o terminologie de tip cultural, confesională, construită la nivelul traducerilor de texte ortodoxe și „impusă prin folosirea sa în interiorul acestei paradigme confesionale”*. (Dumas 11)

Ne propunem să studiem această terminologie specializată pe baza unui corpus alcătuit din versiunile ortodoxe în limba polonă și limba română a textului biblic, având în vedere edițiile după anul 2000. Cealaltă parte a corpusului este alcătuit din înregistrări audio ale interviurilor realizate cu reprezentanți ai clerului din Polonia (diaconi, preoți, monahi etc.), profesori ai facultăților de teologie ortodoxă de la universitățile poloneze, dar și cu credincioșii ortodocși din comunitatea poloneză.

În cadrul cercetării noastre ne vom concentra atenția și asupra metodelor și strategiilor de impunere a normelor lexicale folosite de traducători. Astfel, prin *normă lexicală* se înțelege „recomandarea explicită și/sau implicită de folosire a anumitor termeni considerați ca specifici ortodoxiei, în sensul în care lingvistul francez André Martinet definea conceptul de normă prescriptivă, care alege din ansamblul de uzaje, întrebunțarea considerată corectă”. (Dumas 13) *După ce aceste recomandări sunt emise de către o autoritate normativă recunoscută, ele sunt respectate de către toți cei care întrebunțează această terminologie religioasă ortodoxă în limba polonă*, adică clerul, credincioșii și cei care fac referire la mediul ortodox, *prin reluarea exactă a acestora și utilizarea lor în diverse contexte, scrise sau orale ale acestei terminologii*. Aceste opțiuni sunt impuse prin întrebunțarea propriu-zisă a lexicului respectiv în text. În ceea ce privește numărul traducerilor textului biblic întrebunțate pentru uzul cultic ortodox în limba polonă, acesta este redus.

Traducătorii textului biblic pentru uzul cultic ortodox realizează misiunea care le revine prin convertirea mesajului biblic în limba polonă – fixarea normelor lexicale ale terminologiei ortodoxe în limba polonă –, dar și aceea de a oferi variante inteligibile ale textului biblic polonezilor ortodocși. Prin urmare, aceștia se raportează la alte traduceri întrebuințate în uzul cultic ortodox existente cu scopul de a îndepărta orice neconcordanță dogmatică posibilă prin opțiunea lexicală neconformă tradiției ortodoxe.

Impunerea acestor norme lexicale se poate realiza doar „prin validarea lor la nivelul uzajului, ale întrebuințării în producții scrise sau orale”. (Dumas 18) Fenomenul de *contact lingvistic* dintre limbile polonă și slavonă reprezintă un proces multidimensional și complex, revendicând un context psihologic și sociocultural în cadrul căruia cele două limbi să se intersecteze și să interfereze. În acest caz, contactul dintre cele două limbi s-a realizat la nivelul traducerilor în limba polonă a unor texte. Astfel, contextul și factorul sociocultural catalizator al acestui contact lingvistic este oferit de *ortodoxia* celor două spații culturale ca *imperialism cultural*, adică un fenomen religios și cultural prin intermediul căruia se exportă o învățătură de credință și valori asociate acestei credințe prin generarea unei puteri necoercitive, de atractivitate prin cultură – de promovare a valorilor și structurilor acestui centru iradiant de cultură –, a unei puteri *soft*.

Astfel, terminologia religioasă ortodoxă în limba polonă este formată din împrumuturi grecești, slavone, din termeni ce desemnează realități specifice ortodoxiei și întrebuințați conform tradiției și dogmei ortodoxiei, dar și termeni adaptați fonetic, morfologic și semantic la sistemul limbii polone, noii termeni având înfățișarea unor forme „polonizate”. În ceea ce privește compartimentul morfologic al limbii, se poate observa o adaptare la sistemul limbii polone, cu toate că unele dintre ele și-au păstrat anumite particularități din limbile de origine. Având în vedere compartimentul semantic al limbii, termenii au transportat în limba polonă semnificațiile din limbile de origine, reprezentative paradigmei religioase și confesionale a ortodoxiei.

Astfel, se poate observa că în limba polonă există termeni speciali care desemnează realitățile dogmatice, teologice, spirituale ale ortodoxiei, adică o *terminologie ortodoxă* în spațiul polonez, bine conturată în limba polonă prin fixarea normelor lexicale propuse prin traducerea textelor fundamentale ortodoxiei. Astfel, traducătorii îndeplinesc și rolul lor de „actori normativi” (Dumas 30), având „responsabilitatea lingvistică și confesională” (Dumas 30) față de textul pe care îl traduc. Întrucât în Polonia *ortodoxia* este o *religie minoritară*, în cazul traducerii textelor de cult necesitatea lexicalizării unor noi concepte devine imperioasă, obligându-i pe traducători să respecte exigențele confesionale organizării mesajului sacru, perceput și analizat în limba-sursă și să ofere niște forme de lexicalizare

inedite în limba-țintă. Astfel, este foarte interesant de urmărit procesul de fixare a normelor lexicale întrucât este în desfășurare în prezent, nefiind perfectat încă și reprezintă un domeniu vast neexplorat suficient, „care a durat în culturile tradițional ortodoxe mai mult de un secol, suprapunându-se peste procesul de formare a limbii literare”. (Dumas 30)

În ceea ce privește cultura română, aceasta a beneficiat de un limbaj religios bine conturat confesional – ortodox –, „datorită reprezentării limbii române ca limbă a unui popor majoritar ortodox”. (Dumas 30) „Existența istorică a tuturor limbilor este determinată în mod decisiv de multiplele legături, interferențe și schimburi reciproce care se produc între ele prin intermediul contactelor lingvistice directe sau mediate”. (Munteanu 11) Astfel, și pentru cultura română, limba română literară s-a creat prin traducerea și adaptarea textelor religioase redactate în limbi de cultură anterioare, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Limba română literară veche, ale cărei începuturi se află în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, este caracterizată de contactul cu modelele limbilor scrise: greaca, slavona și chiar latina. Astfel, în cadrul modelului stilistic al limbii române, identitatea limbii române literare este determinată și de stilul bisericesc. În limba polonă, individualizarea confesională a ortodoxiei se realizează la nivel lexical.

6. Consiliul pentru Limba polonă (Rada Języka Polskiego)

Unele dintre problemele indicate au fost dezbătute și rezolvate în urma activității Echippei pentru Limba religioasă (Zespół Języka Religijnego) a Consiliului pentru Limba polonă. Propunerile descrise în lucrarea profesorilor Wiesław Przyczyna și Renata Przybylska (Przybylska/Przyczyna 2011) au avut în vedere în principal terminologia Bisericii Romano-Catolice și nu au ținut cont de specificul Bisericii Ortodoxe, de exemplu. O echipă de teologi și filologi a dezvoltat în anii 2014-2016 un sistem de normativizare a ortografiei terminologiei ortodoxe, care a fost publicat în anul 2016. Studiul *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej...*, bazat pe principiile și normele lucrării *Pisowni słownictwa religijnego (Ortografia vocabularului religios)* a Renatei Przybylska și a preotului Wiesław Przyczyna, a dezvoltat problemele care au fost trecute cu vederea anterior, precum terminologia diversă legată de teologia dogmatică, viața liturgică și practicile religioase, denumirile proprii oficiale ale Bisericilor Ortodoxe locale și, de asemenea, a introdus modele de formare a cuvintelor în cazul termenilor în limbi străine care nu și-au găsit până acum echivalentul polonez. Principiile dezvoltate în această lucrare sunt o primă încercare de sistematizare, indicând tot pentru prima dată cu acuratețe diferențierea istorică a denumirilor Bisericii Ortodoxe și ale altor biserici creștine. *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej...* nu cuprinde terminologia ortodoxă completă în limba polonă și nici nu

propune acele reguli ca fiind singurele posibile, ci propune, în primul rând, direcții ulterioare de cercetare care ar trebui să conducă la dezvoltarea unui dicționar complet de terminologie ortodoxă în limba polonă.

În ceea ce privește numele proprii ale lui Dumnezeu și denumirile sfinților, de exemplu, unde categoria sfințeniei este absentă în terminologia romano-catolică, printre soluțiile prezentate în lucrări sunt descrierile analitice. Biserica Ortodoxă nu se limitează la a descrie o persoană ca *święta* („sfântă”) sau *blogosławiona* („binecuvântată”), așa cum este în cazul Bisericii Romano-Catolice, ci distinge termeni separați care indică categorii și grupuri de sfinți, de exemplu, *praojcowie*, *prorocy*, *męczennicy*, *wyznawcy*, *apostołowie*, *święci hierarchowie*, *świętobliwi*, *darmo leczący*, *saloici*, *sprawiedliwi*, *prawowierni*. Spre deosebire de terminologia romano-catolică, acești termeni conțin deja termenul sacru, așa că pentru consistența mesajului este suficient să descriem un sfânt printr-un singur calificativ, de exemplu *świętobliwy Izaak Syryjczyk*, fără a fi nevoie să se adăuge termenul de *święty*. Același lucru este valabil și pentru următoarele contexte: *apostołowie Piotr i Paweł*, *archanioł Gabriel*, *darmo leczący Kosma i Damian*, *prawowierni Borys i Gleb*. (Ławreszuk 9-10)

Cu privire la termenii de identificare a apartenenței la cultul ortodox, în lucrări este subliniată profunzimea și complexitatea teologică a terminologiei dogmatice, de exemplu: *chwala* (în una dintre lucrări este menționat faptul că termenul *prawosławie* „Ortodoxie” este echivalentul termenului grecesc *orthodoxía*, unde în greacă ὀρθόδοξος, ὀρθός înseamnă „drept, propriu”, δόξα înseamnă „slavă, părere, sentință”) (Ławreszuk 10), „slava dumnezeiască”, *uwielbienie* „adoratie, veneratie”, *kult*, *cześć*, *przebóstwienie* „îndumnezeire”, *apatheia*, *teandryzm*, *perychoreza* sau *acedia*.

Mai mult, adesea în mai multe lucrări se poate observa că sunt propuse soluții noi, cuvinte noi în terminologia ortodoxă pentru a desemna anumite realități, de exemplu *katholikon*, *katapietasma*, *kukol* sau *posoch*.

În unele lucrări, regulile terminologice propuse supun atenției și problema evidentă a diferențierii scrierii termenilor adoptați din limbile greacă și slavonă bisericească, iar transcrierea sau adaptarea lor la limba polonă neuniformă i-a determinat pe unii autori să prezinte câteva norme legate de crearea unor echivalente a termenilor din limba greacă și din slavona bisericească.

7. Actualitatea problemei

Limba Bisericii Ortodoxe din Polonia este diversă și se dezvoltă constant. Terminologia Bisericii Ortodoxe din Polonia se bazează pe normele lingvistice ale limbii polone, dar păstrează în același timp o anumită

independență care rezultă din dogma, din principiile de credință specifice. Astfel, diferențele incontestabile de ordin eclesiologic, antropologic sau dogmatic, care sunt vizibile în discursul teologic din cadrul Bisericii Ortodoxe și a Bisericii Romano-Catolice, nu permit acceptarea necritică a tuturor termenilor introduși în terminologia ortodoxă în limba polonă. De exemplu, rolul Maicii Domnului în lucrarea mântuitoare a lui Hristos în Biserica Romano-Catolică (dogma concepției imaculate) a permis introducerea mai multor termeni despre Maica Domnului, prezentând-o în contextul învățăturilor dogmatice ale Bisericii Romano-Catolice. În ceea ce privește izvoarele istorice ale gândirii teologice ortodoxe, este imposibilă adaptarea acestor termeni în contextul învățăturilor Bisericii Ortodoxe.

O altă diferențiere lexicală care apare dintr-o tradiție liturgică diferită este slujba de seară. În tradiția Bisericii Romano-Catolice, ea este numită *nieszpory*. În Biserica Ortodoxă Poloneză, slujba de seară este uneori echivalată cu *wieczernia*.

Concluzii

Situația actuală a terminologiei ortodoxe în limba polonă nu poate oferi o imagine completă a acesteia. Astfel, pe de o parte, terminologia ortodoxă în limba polonă funcționează de secole și este în cea mai mare parte consecventă și în concordanță cu terminologia Bisericii Romano-Catolice. Pe de altă parte, însă, există și discrepanțe și probleme în ceea ce privește înțelegerea fără ambiguitate a termenilor folosiți în Biserică. Studiile și dicționarele existente în prezent subliniază faptul că este necesară realizarea unui dicționar normativ care să înregistreze terminologia existentă, să o sistematizeze și să indice modele de dezvoltare a terminologiei pe baza regulilor și standardelor lingvistice.

Bibliografie

- Coțac, Emanuel. *Determinări culturale și teologice în traducerea Noului Testament*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.
- Dumas, Felicia. *Dicționar bilingv de termeni religioși ortodocși român-francez*. Iași: Editura DOXOLOGIA, 2010.
- Frâncu, Constantin. *Curenți, școli, direcții și tendințe în lingvistica modernă*. Iași: Casa Editorială Demiurg PLUS, 2016.
- Kostiuczuk, Jakub/Tofiluk, Jerzy/Ławreszuk, Marek/Misijuk, Włodzimierz/Charkiewicz, Jarosław. *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej. Koncepcja normatywizacji pisowni*. Białymstok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2016.

- Mikołajczak, Stanisław, Rybka, Małgorzata. *Badania nad językiem religijnym w Polsce w latach 1988–2013. Osiągnięcia – perspektywy badawcze*. Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Językoznawcza, t. 20 (40), z. 2.
- Munteanu, Eugen. *Lexicologie biblică românească*. București: Editura Humanitas, 2008.
- Munteanu, Eugen. *Traducțiunile fac o literatură. Câteva reflecții despre traduceri, cultură și educație*. LR, XXVIII (2018), nr. 7-8.
- Przybylska, Renata, Przyczyna, Wiesław. *Pisowni słownictwa religijnego*. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej BIBLOS, 2018.
- Przybylska, Renata, Przyczyna, Wiesław. *Pisownia słownictwa religijnego*. Tarnów: Biblos, 2011.

Repere din traducerea *Psaltirii* în limba română

Tudor Andrei Buzle

Student, Universitatea din Oradea

Pr. lect. univ. dr. Florin Toader Tomoioagă (coord.)

Abstract

This paper aims to review some cultural, linguistic and historical landmarks related to the Romanian translation of the Psalter. This book of the Holy Scripture has always occupied a special place in the piety of the Romanian people, constituting, throughout the centuries, a bridge between the religious and the secular life of the Romanians. Its successive translations have succeeded in facilitating the symbiosis between the Orthodox cult and the Romanian culture, creating, in the end, a unique unitary whole, with multiple valences of faith, language and Romanian civilization.

Keywords: *Holy Scripture, Psalter, translation, cult, culture, Romanian language*

Introducere

Când vorbim despre istoria poporului român gândul ne duce mereu la nume mari precum Ștefan, Mihai, Vlad sau Alexandru și, desigur, la evenimente importante precum Marea Unire de la 1918. Cu toate acestea, analizând și cercetând mai adânc istoria poporului nostru, vom observa că mereu, subtil, în spatele marilor personalități și evenimente istorice stă Biserica. Etnogeneza poporului român este în strânsă legătură cu evoluția creștinismului în lume, deoarece constanta poporului român, încă de la formare, este Biserica. Prin ea s-a dezvoltat poporul român pe care îl cunoaștem azi. Ea a influențat cultura și chiar a creat limba română literară prin succesele traducerii și tipărituri cu caracter eminent creștin.

Una dintre operele de capăt ale creștinătății, tradusă masiv în limba română încă de la început, este *Psaltirea*, carte care face parte din canonul *Sfintei Scripturi*. Această carte a ocupat întotdeauna un loc aparte în evlavia poporului român, constituind, de-a lungul timpului, o punte între viața religioasă și laică a românilor. Traducerile sale succesive au reușit să faciliteze o simbioză între cultul ortodox și cultura română, realizându-se, în cele din urmă, un tot unitar unic, cu multiple valențe de credință, limbă și civilizație românească.

1. Ce este Psaltirea?

Psaltirea este una dintre cele 66 de cărți canonice ale *Sfintei Scripturi* și, implicit, una dintre cele 39 ale Vechiului Testament. Desigur, regăsim această carte și în canonul scripturistic iudaic, în *Tanah*, sub denumirea de *Sefer Tehilim – Cartea laudelor*. Ea face parte din categoria cărților didactico-poetice, cărți scrise sub formă de poezie, care au un caracter didactic, învățătoresc. În canonul biblic creștin *Psaltirea* își ia numele dintr-un cuvânt de origine greacă, „psaltérion”, care denumește un instrument muzical, un fel de harpă, folosit la recitarea sau cântarea imnurilor religioase. Deși în tradiție se cunoaște că *Psaltirea* a fost scrisă de către regele și profetul David în întregime, studiile recente au arătat că psalmii au diferiți autori, chiar dacă majoritatea lor sunt opera lui David. Chiar și așa, în toți psalmii găsim așa-numitul „duh davidic”. (Anania 616)

Mitropolitul Bartolomeu Valeriu Anania, în ediția jubiliară a *Bibliei*, tradusă, adnotată și diortosită de către el, face o introducere foarte reușită la Cartea Psalmilor, reușind să ofere informații de natură istorică, exegetică și poetică într-o manieră atractivă cititorilor. În introducerea sa, mitropolitul vorbește despre poezia psalmilor ca fiind „teologia în starea ei de grație muzicală”. (Anania 614) În continuare el face un elogiu vechilor evrei, din punct de vedere poetic: „Fără nicio îndoială, în contextul lumii vechi Evreii au fost poporul cu cea mai bogată înzestrare poetică. Nu mai puțin de o treime din Vechiul Testament este alcătuită din texte poetice”. (Anania 614)

Fiind o creație poetică, în cuprinsul psalmilor se găsesc elemente specifice poeziei ebraice clasice, în special ceea ce se numește paralelism. Acesta apare în trei forme principale:

- Paralelismul sinonimic, în care cel de al doilea stih repetă ideea primului: „Cerurile spun slava lui Dumnezeu și facerea mâinilor Lui o vestește tăria.” (Psalmul 18, 1)
- Paralelismul antitetic, în care cele două stihuri sunt puse în opoziție: „Că știe Domnul calea dreptilor, iar calea necredincioșilor va pieri.” (Psalmul 1, 6)
- Paralelismul sintetic sau formal, în care cel de-al doilea stih preia ideea primului, amplificând-o în următoarele: „Zis-a cel nebun în inima sa: Nu este Dumnezeu! Stricatu-s-au oamenii și urâți s-au făcut întru îndeletnicirile lor. Nu este cel ce face bunătate, nu este până la unul. Domnul din cer a privit peste fiii oamenilor, să vadă de este cel ce înțelege, sau cel ce caută pe Dumnezeu.” (Psalmul 13, 1-2)

Este de reținut faptul că, din punct de vedere prozodic, rima este inexistentă, iar ritmul este flexibil, poezia ebraică veche asemănându-se, așadar, cu poezia modernă, lipsită de îngrădiri și diferită de tiparul clasic al poeziei.

2. Traducerile *Psaltirii* în limba română și contextul apariției lor

La baza învățaturii de credință creștină stă *Sfânta Scriptură*. În ea găsim cuvântul revelat al lui Dumnezeu, inspirația și trăirile profeților și apostolilor. Este lesne de înțeles, astfel, predilecția unui popor creștin spre cuvântul revelat al Scripturii și dorința acestuia de a avea cuvântul revelat accesibil în limba națională, spre o mai bună înțelegere a sa.

Istoria traducerilor *Bibliei* în lume este tumultoasă și, cu siguranță, se pot discuta multe lucruri pe marginea acestui subiect. Ce este de reținut, însă, este faptul că în Europa, în perioada medievală, „Biserica este aceea care oferă punctele de reper cele mai importante.” (Ivașcu 28) Biserica era cea care îi pune pe regi pe tron sau îi detrona, ea conducea școlile, spitalele și instituțiile statului, având mereu ultimul cuvânt de spus.

În această epocă au fost folosite trei limbi în cult: limba latină, limba greacă și limba slavonă. Ele erau considerate ca fiind limbi consacrate, prin care se păstra nealterat cuvântul revelat. Putem să asemănăm acest lucru cu limba arabă care este folosită până astăzi, în mod exclusiv, în cultul religiei islamice. Întrebuințarea exclusivă a acestor trei limbi în cultul creștin medieval a adus atât beneficii cât și dezavantaje. Pe de o parte, folosirea acestor limbi în cult în mod exclusiv a dus la uniformizarea și omogenizarea creștinismului, la sentimentul sacralității și la individualizarea culturii și a cultului creștin, sub diferitele sale forme. Acest lucru a fost valabil și în Țările Române, mai ales în părțile aflate sub dominații străine. George Ivașcu, în *Istoria literaturii române*, face următoarele considerații: „Cultura de limbă slavă a românilor din Transilvania, Maramureș, Crișana, Banat, le-a permis să reziste tentativelor de asimilare religioasă și culturală, creând o distincție netă între cuceritori și cucerii.” (Ivașcu 31) Pe de altă parte, însă, acest lucru a dus la o pseudo-înțelegere a cuvântului scripturistic și, implicit, la o relativizare a vieții creștine, la un creștinism din inerție. Această relativizare și inerție a creștinismului a dus, împreună cu alte cauze, la sfârșitul Evului Mediu, la mișcările reformate.

Reforma protestantă a apărut concomitent cu Umanismul și Renașterea, având, astfel, multe puncte comune cu acestea. Una dintre idei, asupra căreia ne vom opri în acest studiu, este ideea statului național și promovarea limbilor naționale. În acest context au apărut primele studii biblice și primele traduceri ale cărților sacre și de cult în limbi naționale.

Această influență a ajuns, în timp, și în Țările Române. Cu toate acestea, între cercetători există contradicții privitoare la influențele care au

determinat traducerea în limba română a *Sfintei Scripturi* și a textelor bisericești. Iată ce afirmă părintele profesor Ene Braniște în manualul său de teologie liturgică:

Despre influențele care au determinat traducerea în limba română a primelor texte bisericești, unii cercetători susțin că ele au apărut datorită influenței husite (curent religios din secolul al XV-lea, venit din Boemia, care a propagat intens ideea traducerii Sfintei Scripturi în limba națională); alții le atribuie influenței luterane (secolul al XVI-lea), care susținea, ca și husitismul, necesitatea traducerii Bibliei în limba poporului, iar alții susțin că traducerea s-a făcut în scopul de a da instrucția religioasă necesară călugărilor români, spre a contracara influența catolică, atât în Moldova, cât și în Transilvania. (Braniște 390-391)

Observăm, așadar, că părerile sunt împărțite cu privire la acest subiect. Printre susținătorii influențelor reformate asupra traducerilor românești îi avem, de exemplu, pe Nicolae Iorga, Ovid Densusianu și George Ivașcu:

N. Iorga, socotind că tălmăcirea s-a făcut în a doua jumătate a veacului al XV-lea și s-ar datora influenței husite, O. Densusianu, în 1914, a susținut mai temeinic argumentul că traducerea de cărți bisericești maramureșene s-au făcut sub impulsul luteranismului. Momentul când Reforma lui Luther începe să se răspândească în Transilvania (1519) și anul primei tipărituri românești a diaconului Coresi (*Catehismul*, 1559) ar fi deci limitele pentru datarea mai precisă a primelor cărți de cult în românește. Reforma și tiparul sunt, în orice caz, cei doi factori majori care împreună au hotărât triumful limbii române asupra celei slavone încă din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea. (Ivașcu 97)

De cealaltă parte, susținători ai influențelor interne care au dus la traducerea în limba română îi avem, de exemplu, pe părintele Cristian Gagu și pe părintele Mircea Păcurariu. Ei susțin că argumentele în favoarea factorilor interni sunt mai solide:

Ipoieza existenței unor cauze interne, în favoarea căreia pot fi aduse cele mai multe și mai solide argumente, este susținută și de pr. prof. Mircea Păcurariu. Acesta socotește drept principală cauză a apariției primelor traduceri în limba română a cărților Sfintei Scripturi „dorința permanentă a preoților, a călugărilor, și credincioșilor români de a cunoaște cuvântul lui Dumnezeu în propria lor limbă”. Pr. Păcurariu crede că aceste traduceri s-au efectuat în centrul sau în sudul Transilvaniei unde nu exista o clasă feudală autohtonă care să folosească slavona în actele oficiale ale cancelariei sau în Biserică și unde nu se aflau mănăstiri în care preoții să poată învăța slavona, părere argumentată prin faptul că primele cărți tipărite în limba română au apărut la Brașov și Sibiu, în timp ce în Țara Românească și Moldova acest lucru s-a întâmplat mult mai târziu. (Gagu 201)

Vedem astfel că, deși între cercetători există contradicții referitoare la influențele care au determinat traducerea cărților bisericești în limba română,

în spatele acestor traduceri stă, în mod direct sau indirect, Reforma. Nu putem să excludem total factorii externi ai traducerilor, deoarece se poate observa că, de-a lungul istoriei, diferite evenimente ce au avut loc în străinătate au influențat viața românilor într-un fel sau altul. Acest lucru este observabil și datorită subtilităților de ordin teologic și doctrinar care s-au strecurat în cărțile de cult traduse în limba română, mai ales în cele tipărite de diaconul Coresi.

Nu întâmplător, una dintre primele cărți traduse în limba română a fost *Psaltirea*, carte pe care o găsim tradusă de mai multe ori atât singură cât și în cuprinsul *Sfintei Scripturi*. Primele traduceri ale *Psaltirii* în limba română le găsim între așa-numitele texte rotacizante. Trei din aceste patru texte sunt *Psaltiri*. Ele au fost descoperite în secolul al XIX-lea și sunt trei dintre ele sunt considerate ca fiind copii de origine moldovenească, apărute la începutul secolului al XV-lea, ale unor texte de origine maramureșeană. Există multe nedumeriri și incertitudini cu privire la aceste texte rotacizante, însă ele sunt, cu siguranță, primele traduceri cunoscute în limba română.

Despre motivele traducerilor succesive ale *Psaltirii* în limba română și despre predilecția românilor spre această carte vom vorbi în capitoul următor, însă acum vom face o scurtă trecere în revistă a diferitelor traduceri ale *Psaltirii* în limba română.

Psaltirea Scheiană „își are numele de la cărturarul Sturdza Scheianu, care îl avea în biblioteca sa din Șchei, unde trecuse de la Gheorghe Asachi, căruia îi aparținuse”. (Braniște 390) Scheianu a donat manuscrisul Academiei Române. Această *Psaltire* este cuprinsă din psalmii lui David și din cântări puse după textul psalmilor.

Psaltirea Voronețeană a fost descoperită de către Simion Florea Marian în 1882 la Mănăstirea Voroneț. Ea a fost dăruită Academiei Române de Dimitrie Sturdza. Manuscrisul nu este complet, el cuprinzând, însă, și textul slavon al Scripturii.

Psaltirea Hurmuzachi și-a primit numele de la donatorul său, istoricul Eudoxiu Hurmuzachi. Despre aceasta, părintele profesor Ene Braniște afirmă:

Ea are o deosebită importanță față de celelalte două deoarece: (1) este considerată nu o copie, ci însuși manuscrisul original al traducerii din slavonește și (2) reprezintă un alt text, diferit de cele după care s-a făcut traducerea din *Psaltirea Scheiană* și cea *Voronețeană*, deși este tradusă în aceeași regiune maramureșeană și în aceeași epocă. (Braniște 390)

Psaltirile lui Coresi, ieșite de sub tipar în 1570 și 1577. Ele conțin un număr ridicat de slavonisme, care aveau rolul „de a întări senzația de corespondență între formulările slavone și cele românești, încă neoficializate”. (Popescu 8)

Psaltirea pre versuri tocmită și *Psaltirea de'nțăles* ale mitropolitului Dosoftei. Prima a apărut în 1673 în Polonia, iar a doua în 1680 la Iași. În aceste două *Psaltiri* se observă și alte influențe în afară de cele slavone. Se pare că autorul ar fi folosit atât Septuaginta cât și Vulgata în traducerea sa. Călin Popescu, în teza sa de doctorat, susține că „apelul la mai multe surse îl ajută deci pe poet în parafrizarea lirică a textului”. (Popescu 9) *Psaltirea* din 1680 încheie prima perioadă a traducerilor, caracterizată de dependența de sursa slavonă.

Psaltirea de la Bălgrad din 1651 a fost tradusă de către reprezentanții Bisericii Ortodoxe locale la îndemnul stăpânirii calvine reformate. Aceasta a fost tradusă din limba ebraică, conform predosloviei, însă ediția păstrează numerotarea grecească și titlurile slavone. Sigur, fidelitatea față de textul ebraic este una relativă, la această traducere folosindu-se și Nova, Vulgata și Septuaginta. Cu toate acestea, această ediție a impus, în cadrul ortodoxiei, elemente pozitive ale viziunii umaniste precum notele explicative.

Septuaginta tradusă de Spătarul Milescu și apărută la Frankfurt în 1597 este o versiune fără prea multă precizie, conținând greșeli și neclarități.

Biblia de la București, apărută în 1688 prin grija voievodului Șerban Cantacuzino, este prima traducere integrală a Sfintei Scripturi în limba română. Ea este prima ediție care folosește în principal Septuaginta ca sursă pentru traducere, devenind, astfel, „un pas esențial spre partea mai importantă a istoriei Psaltirii, ce avea să înceapă cu Antim Ivireanul”. (Popescu 9)

Psaltirea în versuri tradusă de Tudor Corbea și apărută, după unii, în 1720, iar după alții undeva după anul 1711. Această ediție folosește ca surse textul slav și grecesc, însă se observă și folosirea textelor în limba română apărute în 1688 și 1710.

Psaltirea națională sau *Psaltirea de linie* reprezintă un moment de răscruce în istoria *Psaltirii* românești. Tradusă de Antim Ivireanul și apărută în 1710, această *Psaltire* rămâne până astăzi versiunea de bază a psalmilor în toate edițiile românești traduse ulterior. Această ediție se distanțează vizibil de versiunea anterioară a psalmilor pe care o găsim în *Biblia de la București*. Toate edițiile ulterioare ale *Psaltirii* pot fi considerate ca fiind corecturi ale acestui text.

După apariția *Psaltirii naționale* numărul traducerilor a sporit semnificativ. Este nevoie de un studiu amănunțit pentru a trece în revistă toate traducerile *Psaltirii* apărute după anul 1710. E important, totuși, să menționăm câteva personalități care s-au ocupat cu traducerea *Sfintei Scripturi* după anul 1710: Samuil Micu-Klein, cu *Biblia de la Blaj*, Andrei Șaguna cu *Biblia de la Sibiu*, Gala Galaction, Nicodim Munteanu, Bartolomeu Valeriu Anania și, nu în ultimul rând, cel care a rămas ca traducător de referință al cultelor neoprotestante, Dumitru Cornilescu. De reținut este faptul că, în afară de traducerea ortodoxă, a cărei ultimă ediție a

apărut în anul 1957, găsim, mai recent, și ediții traduse, de exemplu, din limba engleză sau ediții traduse direct din limba ebraică de către societăți biblice din străinătate sau de către diferite edituri din țară.

3. Simbioza limbii și culturii române cu *Psaltirea* și cultul ortodox

Am văzut, în capitolul anterior, că românii au tradus de foarte multe ori *Psaltirea* în limba națională, fie singură, fie în cuprinsul *Sfintei Scripturi*. Apetența românilor pentru psalmi este, din acest motiv, foarte vizibilă. Trebuie, deci, să vedem care sunt cauzele care au favorizat traducerea succesive ale *Psaltirii* în limba română și de ce poporul român are o dragoste atât de mare pentru psalmi.

Cunoaștem faptul că psalmii au fost mereu des folosiți în cultul creștin, fie el de rit răsăritean sau apusean. Prezența psalmilor a fost pregnantă chiar și în cultul iudaic din vremea Mântuitorului Iisus Hristos, fapt care l-a făcut pe Acesta, dar și pe apostolii și ucenicii Săi să recomande folosirea psalmilor în diferite momente din viața. Iată, de exemplu, câteva îndemnuri făcute de către apostolii lui Hristos:

Vorbiți între voi în psalmi și în laude și în cântări duhovnicești, lăudând și cântând Domnului, în inimile voastre, mulțumind totdeauna pentru toate întru numele Domnului nostru Iisus Hristos, lui Dumnezeu Tatăl. (Efeseni 5, 19-20)

Cuvântul lui Hristos să locuiască întru voi cu bogăție. Învățați-vă și povățuiți-vă între voi în toată înțelepciunea. Cântați în inimile voastre lui Dumnezeu, mulțumindu-i în psalmi, în laude și în cântări duhovnicești. (Coloseni 3, 16)

Iar înainte de toate, frații mei, să nu vă jurați nici pe cer, nici pe pământ, nici cu orice alt jurământ, ci să vă fie vouă ce este da, da, și ce este nu, nu, ca să nu cădeți sub judecată. Este vreunul dintre voi în suferință? Să se roage. Este cineva cu inima bună? Să cânte psalmi. (Iacov 5, 12-13)

Poporul român a fost mereu greu încercat de-a lungul istoriei, segregat de dominații străine și de regimuri totalitare, găsindu-și, astfel, mângâierea și ajutorul în Biserică. Mereu Biserica a fost cea care a reușit să țină poporul unit, îndreptându-i acestuia atenția spre Viața adevărată, Viața cea nepieritoare, din care curg mereu darurile bunătaților. Viața aceasta este însuși Mântuitorul Iisus Hristos. Românii au dus mereu o viață smerită, iar istoria confirmă acest lucru. Gândul românilor a fost mereu îndreptat spre eshaton, spre Împărăția Cerurilor și, implicit, spre adunarea bogățiilor spirituale care vor asigura un loc în această Împărăție, cea promisă oamenilor încă de la întemeierea lumii.

Ca mărturie a acestei viziuni eshatologice a românilor stau moșii și strămoșii noștri, cei care, deși asupriți de către diferite stăpânii, au stat curajoși întotdeauna, primind și răbdând ocările, în nădejdea vieții celei veșnice. Nu trebuie să ne întoarcem foarte mult în timp pentru a citi și asculta mărturii impresionante care vorbesc despre vocația eminentă religioasă a românilor. Putem să îi dăm exemplul pe martirii din închisorile comuniste, precum Nicolae Steinhardt, a cărui mărturie o găsim în cartea sa, *Jurnalul fericii*, în care vorbește despre felul în care el l-a găsit pe Dumnezeu cu adevărat în suferința din temniță.

Poporul român nu se poate despărți de creștinism. Acesta este în sângele său, este respirația vitală a poporului. Putem să ne declarăm atei, putem să spunem că suntem budiști, că practicăm yoga, putem să hulim Biserica, să improșcăm cu noroi icoanele, să anulăm tradițiile sau chiar să nu ne mai numim români, însă în momente de restriște vom spune, de cele mai multe ori, involuntar, „Doamne, ajută!” sau „Doamne, ferește!”.

Observăm, așadar, că, prin vocația religiosului, poporul român este un popor spiritual, un popor îndreptat trup și suflet către Hristos, către Sfânta Frumusețe. Și unde putea poporul român să găsească Sfânta Frumusețe altundeva decât în Biserica Ortodoxă? Moștenirea bizantină, păstrată până astăzi în Biserica Ortodoxă prin minunatele icoane și îngereștile cântări, este cea care îl inspiră pe omul duhovnicesc. Îi înalță gândul spre Dumnezeu și îl face pe acesta să facă ceea ce și psalmistul afirma, oarecând, că face: „Bine voi cuvânta pe Domnul în toată vremea, pururea lauda Lui în gura mea”. (Psalmul 33, 1)

Ca moștenitor al culturii ortodoxe bizantine, poporul român trebuie să aibă o înclinație și spre *Sfânta Scriptură*. Și, nu întâmplător, probabil cea mai citită, mai rostită și mai cântată carte din *Sfânta Scriptură* este *Psaltirea*. Ea este des folosită în cultul ortodox și vorbește despre diferite lucruri. Există psalmi buni de citit la bucurie, alții la tristețe și alții la diferite încercări din viață. Iată cum explică mitropolitul Bartolomeu Valeriu Anania predispoziția omului spre psalm:

Așadar, mâhnire, supărare, nostalgie, dor, durere, suferință, îndoială, deznădejde, interogație, imputare, revoltă, umilință, lacrimă, căință, rugăciune, implorare, strigăt, speranță, întâmpinare, regăsire, bucurie, jubilație, extaz..., iată tot atâtea trepte din universul emoțional al psalmilor, ceea ce, pe lângă frumusețea lor poetică, explică de ce au pătruns ei atât de adânc în sufletul omului. (Anania 619)

Vedem, așadar, că predispoziția românilor, dar și a oamenilor, în general, spre psalm este una firească, întrucât psalmii descriu viața, gândurile, bucuriile și tânguirile omului, care, prin definiție, analizând cuvântul grecesc care îl numește pe om, „anthropos”, este un privitor spre Cer.

Anca Tomoioagă, în lucrarea sa *Psalmii în literatura română*, evidențiază două aspecte care facilitează apetența popului român pentru psalm. De asemenea, consideră că traducerea *Psaltirii* au apărut în mod natural:

Am evidențiat două aspecte care facilitează apetența pentru psalm: vocația desăvârșirii și moștenirea profund imnică a Bizanțului. De asemenea, interesul pentru *Psaltire* crește și datorită faptului că ea „era prima carte de cetire după care se preda alfabetul”, intra în textele slujbelor ortodoxe, se cerea neapărat tradusă în limba română și versificată. (Tomoioagă 82)

În continuare, Anca Tomoioagă leagă *Psaltirea* de cultura și limba română, considerând că această carte a adus o contribuție semnificativă la formarea limbii române:

Limba română se dezvoltă și se autodescoveră odată cu aceste traduceri; în versificări ea își cunoaște poeticitatea; stihuitorii încep acest demers conștienți de darul poetic pe care îl au psalmii; unii au reușit să le redea metafora și-n limba română, alții mai puțin. (Tomoioagă 82)

Vedem, așadar, că psalmii sunt strâns legați de limba și cultura română. Frumusețea și bogăția estetică a psalmilor i-a inspirat pe mulți artiști și scriitori, făcându-i pe aceștia să scrie sau să creeze opere inedite și profunde, în care se regăsesc idei teologice și filosofice profunde, demne de un neam al cărei vocații este unirea cu Hristos. Versificarea *Psaltirii* a pus piatra de temelie a poeziei românești, cea care a dat nume importante în istoriografia liricii mondiale. Poezia românească are un duh psalmic, abordând, în mare parte, teme asemănătoare cu cele ale psalmilor. Unii poeți, precum Alexandru Macedonski, Tudor Arghezi sau Ștefan Augustin Doinaș, chiar și-au intitulat poeziile *Psalm*, arătând în mod evident vocația religioasă a popului român și, implicit, putem să spunem, a culturii române.

Concluzii

Psaltirea este cartea de căpătâi a popului român și a culturii române. Prin această carte a *Sfintei Scripturi* românii și-au descoperit vocația și cultura. Astfel, *Psaltirea* a devenit o punte puternică între Biserică și laicat, între cultură laică și cultura bisericească. Este imposibil să vorbim despre poporul român fără să vorbim despre Biserica Ortodoxă. Ea păstrează până în prezent unitatea românilor, lucru vădit mai ales peste hotare, unde ea este punctul de întâlnire al românilor. Tot Biserica Ortodoxă păstrează până astăzi frumusețea și muzicalitatea psalmilor în edițiile sinodale ale *Psaltirii* și ale *Sfintei Scripturi*. Biserica este cea care ne definește ca popor, cea care ne ține legați. Datorită ei putem să vorbim despre cultura română și despre limba

română. Astfel, s-a creat o simbioză între cultul ortodox și cultura română, realizându-se un tot unitar unic, cu multiple valențe de credință, limbă și civilizație românească.

Bibliografie

- Biblia sau Sfânta Scriptură*. Tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod. București: IBMO, 2019.
- Anania, Bartolomeu Valeriu. „Introducere la Psalmi.” *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Versiune diortosită după Septuaginta, redactată, adnotată și tipărită de Bartolomeu Valeriu Anania. Cluj-Napoca: Editura Renașterea, 2009.
- Braniște, Ene. *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*. vol. 2. ed a 3-a. București: Editura Basilica, 2015.
- Gagu, Cristian. „Cult și cultură în limba română în secolele XV-XVII.” *Teologie și educație la Dunărea de Jos* 7: 198-214, 2008.
- Ivașcu, George. *Istoria literaturii române*. vol 1. București: Editura Științifică, 1969.
- Popescu, Călin. „Traducerile Psaltirii în limba română. Istoric și problematică”. Teză de doctorat nepublicată. Universitatea din Pitești, Universitatea „Ovidius” din Constanța.
- Tomoioagă, Anca. *Psalmii în literatura română*. București: Editura Contemporanul, 2015.

La chute de la consonne [ʀ] en français ivoirien

Drd. Andreea Ioana Aelenei
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Prof. univ. dr. Felicia Dumas (coord.)

Abstract

In Ivory Coast, the French language, in addition to its official status, is also used as a lingua franca, which has enabled it to develop several varieties that function in specific social contexts: ivoirien cultivé, français populaire ivoirien and nouchi. These varieties differ mainly in morphosyntactic and lexical terms, while in phonetic terms there is considerable interpersonal variation. One of the phonetic features that characterises all these varieties and that can be found in a large number of speakers is the dropping of the consonant [ʀ] in certain contexts, particularly at the end of words and in certain consonant clusters. Based on the study of a corpus consisting of television programmes of the micro-survey type, we propose to analyse this phenomenon in order to identify the phonetic contexts favouring the dropping of [ʀ] and to determine to what extent this is a stable characteristic of Ivorian varieties of French.

Keywords: *Ivorian French, phonetics, linguistic variation, sociolinguistics, consonant reduction*

Introduction. Contexte et méthodologie de la recherche

En Côte d'Ivoire, la langue française s'est beaucoup développée après l'Indépendance, étant donné son rôle véhiculaire qui est venu compléter celui de langue officielle et d'unique langue de l'enseignement. L'émergence des variétés autochtones a donné suite à plusieurs études à ce sujet, la plupart se concentrant sur des aspects lexicaux ou morphosyntaxiques. Dans le présent article, nous aborderons une question phonétique, à savoir la chute de la consonne [ʀ] dans toutes les variétés de français parlées en Côte d'Ivoire. Après un survol de la situation actuelle du français dans ce pays, nous passerons en revue les réalisations du phonème /ʀ/ chez les locuteurs ivoiriens, et nous présenterons ensuite les contextes phonétiques dans lesquels cette consonne tend à disparaître, tout en soulignant le fait qu'il s'agit d'un phénomène en cours d'évolution, marqué toujours par une forte variation interpersonnelle.

1.1. Le français en Côte d'Ivoire

La Côte d'Ivoire est une ancienne colonie française qui a obtenu son indépendance en 1960 et qui a gardé le français comme langue officielle, en l'absence d'une langue autochtone répandue à l'échelle du pays entier. En effet, on parle en Côte d'Ivoire environ 60 langues appartenant à la famille Niger-Congo (Lafage 9), aucune n'ayant réussi à acquérir le statut de langue véhiculaire, à l'exception peut-être du dioula, dont la fonction se limite cependant au domaine du commerce. Ainsi, c'est le français qui a occupé dès le début cette fonction d'outil de communication capable de faire le lien entre les différentes ethnies, surtout dans la grande métropole d'Abidjan, qui a connu une expansion rapide pendant le siècle précédent. Mais, le français n'étant que langue seconde, apprise à l'école par certains, ou directement « dans la rue » (Lafage 136) par la majorité des locuteurs, il n'est pas surprenant que les variétés autochtones aient commencé à se développer.

Dans la littérature consacrée à ce sujet, on parle d'habitude de trois variétés, à savoir: l'ivoirien cultivé, le français populaire ivoirien et le nouchi (N'Guessan). Le premier représente la langue des élites intellectuelles, des gens scolarisés – donc l'acrolecte, langue qui se distingue pourtant du français standard de France. Au pôle opposé, il y aurait le FPI, appris de manière « approximative » par les locuteurs peu ou pas scolarisés, et qui se caractérise par certaines simplifications au niveau morpho-syntaxique. Dernièrement, le nouchi est à l'origine un argot développé par les délinquants d'Abidjan dans les années 1970-1980, répandu ensuite par un genre musical nommé *zouglou*, et devenu actuellement la langue des jeunes dans tout le pays. Cette variété se caractérise par l'abondance des innovations lexicales et des emprunts aux langues autochtones et non seulement (Kouacou 481). Sans entrer dans trop de détails concernant chacune de ces variétés, il y a deux aspects qu'il faut noter: tout d'abord, si l'on peut facilement les distinguer au niveau théorique, dans la pratique langagière il est plus difficile de tracer une frontière absolue entre elles. Ensuite, si l'on s'arrête uniquement sur le niveau phonétique, il faut dire qu'il n'y a pas de différence nette entre ces variétés, et l'aspect qui nous intéresse, à savoir la chute du [R], se manifeste de manière similaire dans toutes les trois variétés en question.

1.2. Méthodologie et corpus

Le corpus sur lequel nous avons travaillé est constitué d'émissions télévisées de la Côte d'Ivoire, notamment: la série d'entretiens du type micro-trottoir « Place Publique »¹⁸, réalisée par la Nouvelle Chaîne Ivoirienne, la

¹⁸ <https://www.youtube.com/playlist?list=PLcHuf3B0LadNlbize0QOTiOOiLyQu88B4>, consulté le 30.05.2023.

série « Nouchidrome »¹⁹, du même type, appartenant à L'Infodrome et qui se concentre sur la variété linguistique éponyme, et une émission de la Radiodiffusion-Télévision Ivoirienne (RTI) concernant les infrastructures routières de la Côte d'Ivoire²⁰. Ainsi, le corpus couvre toutes les variétés mentionnées, tout en rassemblant beaucoup de locuteurs différents. Si dans la première série mentionnée, les personnes interrogées proviennent de toutes les catégories sociales, l'émission de la RTI donne la parole à un plus grand nombre de fonctionnaires et de journalistes. En outre, la série Nouchidrome vise justement les locuteurs du nouchi, qui sont invités à s'exprimer dans cette variété. L'analyse de l'ensemble du corpus indique une forte variation interpersonnelle au niveau de la prononciation, qui n'est pas à mettre en rapport avec la variété parlée ou avec la catégorie sociale dont le locuteur fait partie.

Un aspect méthodologique qui se doit d'être justifié est le choix d'analyser la prononciation des mots pris séparément. Une telle analyse pourrait mener à des erreurs de jugement en français de France où, dans la chaîne parlée, l'accent tombe à la fin des groupes rythmiques, et non pas sur une certaine syllabe de chaque mot (Canault 101), et on sait que la place de l'accent n'est pas sans importance dans l'analyse des faits phonétiques. En français de Côte d'Ivoire, cependant, la chaîne parlée est coupée en mots, et cela non seulement chez les personnes scolarisées, ayant appris la langue à partir de l'écrit, mais aussi en FPI: « Ceci revient à dire que la prosodie ne permet pas de distinguer le locuteur scolarisé du non scolarisé et qu'il s'agit en fait d'une influence directe des langues à tons. » (Simard 31).

1. La consonne [ʀ] en français ivoirien

1.1. Réalisation du phonème /ʀ/ chez les locuteurs ivoiriens

Alors qu'en français standard, le phonème /ʀ/ est réalisé sous la forme d'une consonne uvulaire vibrante – [ʀ] (Carton 164–165), en français ivoirien²¹ on rencontre plusieurs réalisations de ce phonème, en variation libre d'un locuteur à l'autre. Une étude concernant la prononciation du mot *rat* chez plusieurs locuteurs ivoiriens a relevé huit réalisations différentes:

¹⁹ <https://www.youtube.com/playlist?list=PLU02RupVun4UFs0RVUiF476sr7Io57wML>, consulté le 30.05.2023.

²⁰ https://www.youtube.com/watch?v=G_eBHm0i9rc, consulté le 30.05.2023.

²¹ Nous désignerons par le syntagme « français ivoirien » l'ensemble des variétés de français parlées en Côte d'Ivoire, en les distinguant du « français standard » (de France), à savoir la norme à laquelle on se rapporte en identifiant les « écarts ». Plus précisément, nous faisons référence non pas à une éventuelle norme endogène, mais à la pratique langagière des locuteurs ivoiriens.

a. [ɹ] approximante alvéolaire (2), b. [r] vibrante alvéolaire (3), c. [ʁ] fricative uvulaire voisée (1), d. [χ] fricative uvulaire sourde (1), e. [ʕ] fricative pharyngale voisée (2), f. [h] fricative glottale sourde (3), g. [ħ] fricative pharyngale sourde (1), h. [ʀ] vibrante uvulaire (1). (Boutin, Turesan)

En outre, nous avons remarqué la réalisation de ce phonème en tant que fricative vélaire voisée [ɣ], consonne que l'on rencontre également en dioula, et notamment dans le mot *mogo* [mɔɣɔ] „personne“, emprunté au dioula par le nouchi (Ahua 106). Par la suite, nous ne distinguerons pas entre ces différentes réalisations du phonème /r/, puisqu'il s'agit d'une variation interpersonnelle. Nous nous arrêterons simplement sur les situations où ce phonème, réalisé [ʀ] en français standard, disparaît chez les locuteurs ivoiriens. Nous garderons donc le symbole [ʀ] afin de simplifier la démarche.

1.2. La chute du [ʀ]: classification des situations

Dans le corpus analysé, on rencontre le phénomène mentionné dans deux principaux contextes: tout d'abord, quand le [ʀ] est suivi ou précédé d'une autre consonne, que ce soit ou non dans la même syllabe, et ensuite quand le [ʀ] se trouve seul, surtout à la fin d'un mot. Pour ce qui est de la première situation, on peut relever les cas suivants: [ʀ] suivi ou précédé d'une consonne occlusive; [ʀ] suivi d'une consonne fricative; [ʀ] suivi d'une consonne nasale; [ʀ] suivi d'une autre consonne liquide, à savoir [l].

1.2.1. [ʀ] + occlusive > occlusive

Le premier cas de figures qui a attiré notre attention est la succession liquide + occlusive, la liquide étant surtout [ʀ] – la consonne [l] ne disparaît que chez certains locuteurs, dans les mots *quelqu'un* et *quelque*. La situation la plus fréquente est celle où la consonne [ʀ] précède un [t] ou un [d] situé au début de la syllabe suivante. Ainsi, les structures VR.tV²², respectivement VR.dV deviennent V.tV, respectivement V.dV. Dans la plupart des exemples, la syllabe commençant par [t] ou [d] est accentuée, mais cela n'est pas une règle:

- syllabe accentuée: *surtout* (4)²³, *important* (3), *apporter* (2), *certaines* (1), *confortable* (1), *supporter* (1), *sortir* (3), *parti(r)* (8), *partout* (3), *quartier* (2), *aujourd'hui* (12), *liberté* (1), *interdire* (3), *regarder* (3)

²² Nous utiliserons le symbole V pour voyelle, C pour consonne, les symboles phonétiques pour tous les sons (r, t, d, etc.) et le point pour séparer les syllabes.

²³ Nous indiquerons entre parenthèses, après chaque mot, le nombre d'occurrences.

- syllabe non accentuée: *comportement* (1), *certainement* (2), *partenaire* (1), *particulier* (1), *opportunité* (1)

Ce phénomène survient aussi dans des mots où les deux consonnes ([ʀ] et [t] ou [d]) se trouvent dans la même syllabe: *importe* (4), *porte* (2), *sorte* (1), *perte* (2), *garde* (1), *ouverte* (1), *pancarte* (1). Dans le mot *importe*, chez l'un des locuteurs, tout le groupe consonantique disparaît.

Selon le même schéma, mais moins fréquemment, la consonne [ʀ] disparaît devant d'autres consonnes occlusives, à savoir:

- [p] ou [b]: *surpris* (1), *interpeller* (1), *interurbaine* (1)
- [k] ou [g]: *circulation* (1), *circulent* (1), *pourquoi* (2), *organisée* (1), *organisation* (1)

1.2.2. Occlusive + [ʀ] > occlusive

Ce phénomène, qui concerne en égale mesure la consonne liquide [l], se produit surtout à la fin des mots, les deux consonnes se trouvant dans la même syllabe, et concerne les groupes suivants:

- [tr]: *autre* (7), *montrent* (2), *contre* (3), *ministre* (3), *centre* (1), *être* (3), *mètres* (4), *notre* (6), *mettre* (4), *connaître* (1), *litre* (1), *ventre* (1), *rentre* (1), *quatre* (1)

- [dr]: *entendre* (1), *atteindre* (1), *attendre* (1), *vendre* (1)

- [pr]: *propre* (3)

- [br]: *chambre* (1), *nombre* (1), *libre* (3), *décembre* (2)

Chez certains locuteurs, on remarque la chute du groupe consonantique entier:

- [tr]: *autre* (1), *contre* (1), *ministre* (3)

- [dr]: *prendre* (7), *comprendre* (2), *rendre* (1)

1.2.3. [ʀ] + fricative > fricative

Tout comme dans le cas de la succession [ʀ] + occlusive, la chute de la liquide peut se produire dans les structures du type VR.CV, ou bien quand les deux consonnes se trouvent dans la même syllabe. Pour le premier cas de figures, nous avons identifié les exemples suivants:

- [rs]: *personne* (19), *garçon* (11), *imperceptible* (1), *commerçants* (2), *vice-versa* (1)

- [ʀʃ] ou [ʀʒ]: *chercher* (2), *marché* (1), *marchandise* (4), *argent*²⁴ (1)

- [ʀf] ou [ʀv]: *orphelins* (1), *survient* (2), *servante* (1), *réservé* (1)

²⁴ En nouchi, il arrive souvent que tout le groupe [ʀʒ] tombe dans le mot *argent* (6 locuteurs). On pourrait parler d'une forme spécifique de cette variété, puisqu'on ne la rencontre pas en dehors du discours nouchi.

Pour le cas où les deux consonnes se trouvent dans la même syllabe, nous notons:

- [rs]: *lorsque* (7), *parce que* (12), *force* (2), *commerce* (1), *source* (1)
- [rʃ] ou [ʀʒ]: *marche* (1), *charge* (6)

La situation inverse, à savoir la chute d'un [r] après une consonne fricative, est beaucoup plus rare. On la retrouve en début du mot *vraiment* (1) et à la fin des mots *vivre* (1), *souffre* (1) et *chiffre* (1), qui s'inscrivent dans la catégorie bien plus vaste de la chute du [r] à la fin du mot – c'est un phénomène que nous avons déjà rencontré après une consonne occlusive et dont il sera question aussi après une voyelle (voir 2.2.7).

1.2.4. [r] + nasale > nasale

Ce phénomène touche plus souvent la consonne [r] que l'autre consonne liquide du français, à savoir [l]. En outre, on retrouve encore une fois la structure Vr.CV:

- [rm]: *normal* (9), *normalement* (4), *permettre* (1), *dormir* (3), *énormément* (1), *confirmé* (1), *formé* (1)
- [rn]: *concernant* (1), *journée* (2), *gouvernement* (1)

On peut relever aussi quelques exemples où les deux consonnes se trouvent dans la même syllabe: *dorment* (1), *termes* (1), *internes* (2).

1.2.5. [r] + [l] > [l]

La chute du [r] dans la succession [r] + [l] n'apparaît que dans peu de mots. Cependant, nous l'avons retenue pour le nombre élevé de locuteurs chez lesquels ce phénomène se produit. On retrouve la structure Vr.IV: *parler* (10), *parlementaire* (1), mais les deux consonnes peuvent aussi se trouver dans la même syllabe: *parle* (10).

1.2.6. [r] intervocalique

La chute d'un [r] intervocalique est un phénomène plutôt rare en français ivoirien. Nous avons retrouvé dans notre corpus quatre exemples, dont certains apparaissent chez plus d'un locuteur: *véritablement* (1), *camarade* (2), *virus* (2), *paradis* (1). Contrairement à d'autres situations, ce cas de figures ne tend pas vers une généralisation, et nous pensons que la chute du [r] dans ce contexte tient strictement à la manière de certains locuteurs de prononcer cette consonne.

1.2.7. [r] à la fin du mot

Le phénomène le plus fréquent et le plus facile à remarquer pour tout observateur dans la prononciation des locuteurs ivoiriens est la chute du [R] à la fin des mots qui se terminent par VR, ce qui entraîne aussi « l'allongement de la voyelle finale » (Boutin, Turcsan). Si les phénomènes présentés plus haut, quoiqu'assez répandus, rencontrent toujours un certain degré de variation interpersonnelle, la chute du [R] final s'est réellement généralisé en français ivoirien, ce qui explique le nombre élevé d'exemples retrouvés dans notre corpus. En effet, on a déjà affaire à une règle, et nous n'avons identifié que trois exceptions: le mot *mourir* (2 locuteurs) et le mot *dire* (un seul locuteur). Par la suite, les exemples seront classifiés en fonction de la voyelle qui précède le [R]:

- [a]: *part* (1), *plupart* (1), *rare* (1), *par* (3), *milliards* (3), *retard* (2), *histoire* (1), *Côte d'Ivoire* (15), *noir* (3), *mémoire* (1), *soir* (2)

- [ɛ]: *mère* (11), *père* (11), *alimentaire* (4), *dernière* (1), *affaire* (1), *sert* (1), *célibataire* (1), *air* (2), *première* (1), *cher* (3), *bière* (10), *fière* (1), *poussière* (3), *frontière* (1), *calvaire* (2), *vers* (2), *linéaire* (1), *frère* (2), *manière* (5), *guerre* (1), *amer* (1)

- [œ]: *peur* (1), *leur* (2), *intérieur* (1), *cœur* (4), *ailleurs* (1), *odeur* (1), *plusieurs* (1), *docteur* (1), *longueur* (1), *heure* (1), *pleure* (2)

- [ɔ]: *encore* (6), *d'abord* (9), *adore* (1), *rapport* (2), *corps* (3), *dehors* (1), *d'accord* (1), *mort* (5), *sport* (1), *sort* (3), *nord* (1), *alors* (4)

- [i]: *avenir* (1), *déchire* (1)

- [y]: *sur* (10), *nourriture* (1), *mesure* (1), *déchirure* (1), *voiture* (3), *structure* (1), *allure* (1), *injure* (1)

- [u]: *amour* (4), *toujours* (9), *autour* (1), *pour* (21), *jour* (12), *cours* (2), *détours* (1), *retour* (1)

- []: *genre* (1)

Ce phénomène touche en outre tous les verbes à l'infinitif qui se terminent en *-ir* ou en *-oir* et perdent le [R] final dans la prononciation:

- verbes en *-ir*: *unir* (1), *maintenir* (1), *partir* (1), *aboutir* (1), *venir* (7), *revenir* (1), *devenir* (1), *réagir* (1), *investir* (1), *grandir* (1), *sentir* (1), *sortir* (1), *soutenir* (1), *grossir* (1), *entretenir* (1), *nourrir* (2), *offrir* (1), *tenir* (1), *parcourir* (1)

- verbes en *-oir*: *voir* (8), *avoir* (12), *pouvoir* (3), *savoir* (4)

Un aspect intéressant est le fait que, après la chute du [R], les voyelles ne changent pas de degré d'aperture, ce qui mène à une restructuration du système phonologique du français. Si en français standard, en syllabe ouverte accentuée, on peut rencontrer uniquement le [ø] mi-fermé, respectivement le [o] mi-fermé (Léon 52, 56), ces contextes représentant des positions de neutralisation pour l'opposition entre [ø] et [œ], respectivement entre [o] et [ɔ], en français ivoirien, à la suite de la chute du [R], les syllabes qui deviennent ouvertes gardent les voyelles mi-ouvertes [œ] et [ɔ].

Conclusions

L'analyse des phénomènes phonétiques concernant la consonne [R] en français ivoirien rend compte d'une caractéristique générale de la prononciation dans cette région de la francophonie, à savoir la présence d'une importante variation interpersonnelle. En étudiant le corpus, on ne rencontre pas principalement des phénomènes stables ou présents chez tous les locuteurs, mais on a affaire à un dynamisme qui illustre justement le fait qu'une certaine évolution est en cours. Néanmoins, certaines tendances peuvent être identifiées, et la chute du [R] en fait partie, étant rencontrée dans plusieurs contextes et chez un nombre important de locuteurs. Il faut noter, en outre, le fait que la variation touche de manière différente les multiples contextes où la consonne [R] peut disparaître. Le cas où le [R] tombe le plus fréquemment est en fin de mot, après une voyelle, ce qui est presque devenu une règle en français ivoirien. Mais le même phénomène survient aussi après une consonne (occlusive ou fricative), toujours en fin de mot, quoique de manière moins généralisée.

Une structure qui a attiré notre attention grâce à sa récurrence est la suivante: VR.CV > V.CV. Autrement dit, la consonne [R] disparaît souvent en fin de syllabe, lorsque la syllabe suivante commence par une autre consonne, qui peut être une occlusive – le plus fréquemment [t] ou [d], mais aussi [p], [b], [k] et [g] –, une fricative – [s], [ʃ], [ʒ], [f] ou [v] –, une nasale – [m] ou [n] – ou bien la liquide [l]. Nous pensons qu'il s'agit ici d'une simplification de la structure syllabique, de CVC.CV à CV.CV, cette dernière évitant la succession de deux consonnes et étant plus facile à prononcer, surtout pour des locuteurs qui pourraient rencontrer des difficultés dans la réalisation du [R] uvulaire – car il faut rappeler que le français n'est pas la langue maternelle de la plupart des Ivoiriens, et en général, ce phonème n'existe pas dans les langues autochtones de la Côte d'Ivoire.

Enfin, même si l'on peut identifier certaines influences de ces transformations phonétiques sur le système phonologique du français, il est peut-être prématuré de parler d'une réelle restructuration de ce système. Il serait sans doute mieux d'attendre que les phénomènes que l'on rencontre maintenant en tant que tendances deviennent complètement généralisées en français ivoirien avant de parler d'un système phonologique particulier de cette variété, étant donné que, pour ce faire, on devrait être capable de se rapporter à une certaine norme dans la prononciation ivoirienne – et la norme est pour l'instant plutôt instable. De toute façon, l'évolution phonétique représente un aspect qu'il faudra suivre à l'avenir en français ivoirien.

Références citées

- Ahua, Mouchi Blaise. « Lexique illustré du nouchi ivoirien: quelle méthodologie ? ». *Le français en Afrique*, no. 25, 2010: 99–109.
- Boutin, Béatrice Akissi, Gabor Turcsan. « La prononciation du français en Afrique: la Côte d'Ivoire ». *Phonologie, variation et accents du français*, Eds. Jacques Durand et al. Cachan: Hermès Science Lavoisier, 2009. 133–156. <http://www.lavoisier.fr/livre/informatique/phonologie-variation-et-accent-du-francais/durand/descriptif-9782746221079>, consulté le 3.11.2021.
- Canault, Mélanie. *La phonétique articulatoire du français*. Louvain-la-Neuve: De Boeck supérieur, 2017.
- Carton, Fernand. *Introduction à la phonétique du français*. Paris: Bordas, 1974.
- Kouacou, N'Goran Jacques. « Le nouchi en Côte d'Ivoire: regard sur un parler jeune ivoirien, trois décennies après sa naissance ». *Cheminements linguistiques. Mélanges en hommage à N'guessan Jérémie Kouadio*, Eds. Aimée Danielle Lezou-Koffi et al., Saarbrücken: Éditions Universitaires Européennes, 2016. 480–496.
- Lafage, Suzanne. « Esquisse des relations interlinguistiques en Côte d'Ivoire ». *Le français en Afrique*, no. 3, 1982: 9–27.
- Lafage, Suzanne. « “Le français des rues”, une variété avancée du français Abidjanais ». *Faits de langues*, vol. 6, no. 11, 1998: 135–144.
- Léon, Pierre Roger. *Prononciation du français standard: aide-mémoire d'orthoépée*. Paris: Didier, 1989.
- N'Guessan, Jérémie Kouadio. « Le français en Côte d'Ivoire: de l'imposition à l'appropriation décomplexée d'une langue exogène ». *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, no. 40/41, janvier 2008: 179–197.
- Simard, Yves. « Les français de Côte d'Ivoire ». *Langue française*, vol. 104, no. 1, 1994: 20–36.

Mapping the Early Stages of Learner Identity in Romanian Classes: Approaching Translation and Medical Students

Anamaria Caramangiu

PhD Student, University of Alicante

Prof. univ. dr. Cătălina Iliescu (coord.)

Abstract

Language learning and teaching, along with the way they are examined, have changed in recent decades, as interest has shifted from more traditional and general approaches regarding language acquisition and transfer to concepts like the BICS/CALP dichotomy (Cummins 76-79). The new tendencies allow for a more nuanced analysis of the learning process and its results. Building on the idea of a developing student identity proposed by Bernstein in 2000, its evolution and influence on the way a language is pursued (McKeown, Ramadori 24-37), the current research tries to observe the concept of learner identity in the context of Romanian courses within a translation and interpreting university programme. Motivated by the desire to grasp the specific training needs of future translators, the present paper attempts to outline the learners' linguistic profiles and map early language learner identity development, by means of a brief study which looks at students' own perception of difficulties and strengths at different times. The population of the study is constituted of 46 students who were asked to reflect on these aspects by completing surveys between 2019 and 2022. Moreover, it was possible to contrast these results with those from another interesting learner population: foreign students enrolled in Romanian language courses as part of their medicine studies in Romania. The results seem to confirm the existence of a learner identity in both groups and the ramifications of the findings are analysed in both learning contexts, with a focus on the context of translation and interpreting.

Keywords: translation studies, Romanian, language learning, language learner identity, BICS and CALP

Introduction

Language learning and teaching have changed over the last decades, and so has the way they are examined, as research interest has shifted from more traditional and general approaches to the study of second language learning and acquisition (Krashen 1-2) or language transfer, put forth by Sharwood and Kellerman in 1986, and to more nuanced types of analysis of the process and results of language learning, by using concepts like Basic Interpersonal Communication Skills (BICS) and Cognitive Academic Language Proficiency (CALP), proposed by Cummins in 1979. Building on

the idea of a developing student identity suggested by Bernstein, recent papers also track the evolution of language learner identity (McKeown, Ramadori 24-37), its impact on the language acquisition itself, as well as on decisions made by students regarding the study of a language and the way this is pursued. In the current research, the first of a series of research projects, the concept of learner identity is observed in language learners who study Romanian as a foreign language. within a Translation and Interpreting degree in Spain, as the peculiarities of this context naturally generate reflection among the teaching staff and lead to a series of questions that have motivated this study, which are: *what is the language profile of the students?* and *is there a pedagogic identity of the individuals attending the courses being built over time?* If so, I also allow for the possibility of considering their linguistic profile as an important building block in their learner identity, along with their own assessment of perceived difficulties and strong points, as it is an indicator of their relationship with the language (one of difficulty, accessibility, enjoyment and so on). Lastly, can this data offer grounds for a discussion on their motivation, needs and potential intentions as future professionals with a command of the Romanian language? The findings of the survey conducted in this programme are contrasted with a similar questionnaire, applied in groups of foreign medical students enrolled in Romanian courses as part of their studies at a university in Romania. If we consider translation and interpreting students as a special learner population whose needs differ from those of general learners it was believed that it would be feasible to contrast my initial observations and findings with those of another interesting learner population: foreign students enrolled in Romanian language courses as part of their medicine studies in Romania. Although different in several aspects that we shall comment on in the appropriate sections of the paper, such as in their purpose in learning the language and their linguistic profile, the two populations are similar in that, in general, they come from groups meant to have started studying Romanian at the university level (the exceptions and particularities will be commented on in the upcoming sections) and as beginners. In other words, the pupils in both populations must follow a study plan that starts with a beginner curriculum and the levels assigned are consecutive and progressive. Moreover, it has to be noted that the linguistic diversity in the second population has also motivated its inclusion in the study, as it was perceived as a factor that could lead to striking results.

The paper aims to look into aspects relevant to the teaching of Romanian as a foreign language, but in the context of translation studies, and a focus on the necessities of these learners, which have been insufficiently explored. Also, since the work of translators and interpreters is subjected to a wide range of professional requirements (including numerous functions and

competencies beyond basic standard language skills such as comprehension and expression) and implies a variety of communicative aspects and cognitive processes, I believe that determining the needs of learners who are meant to be future translators becomes a relevant part of the teaching process. Firstly, given this paper's focus on this kind of programme, I would like to restate that the learning requirements of future translators are more complex than those of general language learners (Pym 319-40). Thus, in addition to written and oral communication skills, knowledge of grammar, vocabulary and key cultural information, a set of specific abilities must also be taught, ranging from research capabilities to easily grasping concepts belonging to other areas of knowledge or well-developed social and mediation abilities, in the case of interpreters. These competences are included in the official programme description to which the main group belongs (published by the University of Alicante and which echoes the specifications of ISO standards such as 17100: 2015 on translation services). Future graduates need to acquire digital skills and are defined as "translators, interpreters and multilingual communication professionals", expected to meet certain social needs and to possess "global knowledge in fields related to translation studies (civilisation, culture, politics, business, etc.)", who are able to produce quality translations in different registers and fields and to adapt efficiently to a fast-changing environment. This list can be completed with expectations from potential employers and qualities considered valuable on the job market (multi-specialisation, speed, etc). In contrast, the medical students do not need to acquire such subtleties of the language and additional skills, as their purpose in learning the language is purely instrumental. In other words, they only need to know the language as a means to an end, a tool in their academic and professional life, albeit within a specialised context.

The present paper includes a brief survey-based study, meant as an attempt to outline the learners' linguistic profiles and map the first stages in the development of language identity by looking at their own perception of difficulties and strengths at different times. Therefore, it is my endeavour to try to map the early points in the journey from being an *outsider* (a learner who is navigating on a surface level of the language, in social and familiar interactions within the user's comfort zone) to becoming an *insider*, with the potential of becoming an empowered professional for whom Romanian can be a working tool.

A context for the research conducted is provided in the following section and it includes elements about the university programme to which each group belongs, as well as background information about the target population and secondary group, followed by a literature review, the results and a discussion leading up to the validation of the claim of an early language learner identity and its implications.

1. Context

In the case of the students who study Romanian as part of a 4-year Translation and Interpreting programme, the language is taught in 4 hours of weekly classes. The programme includes an *A language* (Spanish or Catalan), a *B* and *C language* (chosen from English, French or German) and finally, a *D language* which can be Romanian, Russian, Arabic, Chinese or Italian) and for which the students are not required to pass a placement test or any other previous level assessment. They go on to take six consecutive subjects (available between their 2nd and 4th year), which are divided in 2 series: *D Language* courses (1-3, obligatory) and *Language and Translation* courses (1-3, optional). They are evaluated by means of written and oral tests consisting of language and translation activities, as well as classwork (oral and written comprehension or expression tasks, as well as translations). The latter courses are more oriented towards translation (from and into Romanian), introducing them to specialised languages and to a variety of registers and textual styles. Finally, at the end of the cycle, students may also do their final project on topics related with translation from or into Romanian, such as a translation analysis. The courses can also be linked to levels established by the Common European Framework of Reference for Languages (A1- C2) for descriptive purposes, therefore these markers will occasionally be used here for a better understanding of some of the aspects discussed.

In recent years the number of those who tend to choose Romanian has varied between 10 and 20 students per year. Interestingly enough, only a minority of 2 or 3 students per year tend to be Romanians residing in Spain, who have been living abroad from an early age and have never studied the language in a formal and structured setting (although between 2021 and 2022 there have been none). They are what can also be described as false beginners and may contribute to a diversity of initial levels as well as different learning needs.

As follows, some details regarding the local languages in Spain will be provided in order to better account for some of the comments in the methodology and results sections: four co-official local languages are recognised by the Spanish Constitution apart from Spanish itself (Art. 3): Valencian, Catalan, Euskera and Galician. Although identified therein as separate languages, Catalan and Valencian are generally considered dialects or variants of the same language (d'Andrés 67-108) from a linguistic perspective. In fact, the University of Alicante curriculum for Translation and Interpreting includes *Catalan Language* courses and not *Valencian*. Finally, it is important to mention that Valencian is taught in most public and

private schools in the region and, even though policies and study options have varied in the last decades, the vast majority of students in the Valencian Community learn the language throughout the whole of their pre-university education, therefore only a small minority (constituted of exchange students or students from other regions of the country) may occasionally not speak or understand it.

Regarding the second population in this research, the students (belonging 1st and 2nd year groups) were enrolled in Romanian language courses of 2 hours weekly as part of their medical studies in English at the University of Oradea and were brought together for different workshops within a teachers' exchange programme. According to information provided by the host university staff and the students themselves, the classes may welcome very ethnically and linguistically diverse pupils, coming from countries as distant as India, Nigeria or Somalia, but also from Arab-speaking communities belonging to EU countries such as Finland. The students evidently reside in Romania and require the language competence for social and academic interactions as well as to carry out their practical medical training in Romanian hospitals later on in the programme.

2. Literature review

This study employs the concept of student learner identity as defined by Bernstein in 2000, who states that pedagogy is meant to generate “a particular moral disposition, motivation and aspiration, embedded in particular performances and practices” in both teachers and students. Hence, it was necessary to find out how the students feel about the study of Romanian and their own abilities in this attempt, how difficult they perceive the language to be and if and how they self-assess their strong and weak points, in order to better understand how they interact with the language. Other findings which I want to use as a point of reference in my research are those connecting learner identity and investment in language learning with the construction of a positive or negative identity (Teng 43-60). Such connections have been explored in terms of English training programmes by McKeown and Ramadori in 2022, who analysed the development of a language learner identity within a given study programme. They remark that, as pupils experience improvement in their language skills and benefit from interactions with others using the target language, they consequently acquire new perspectives on the language and their progress. This links with learner identity as a sum of multiple components such as one's own perception of oneself, the development of identity through negotiation and reproduction, as well as the classroom environment in which learners interact using the new language (Lobat n 60-76).

On the other hand, Jim Cummins' language skill model, which distinguishes between Basic Interpersonal Communication Skills (BICS) and Cognitive Academic Linguistic Proficiency (CALP), offers a great metaphor for the whole that is the process of learning a language: an iceberg whose visible tip is represented by BICS, whereas the less visible and more substantial part is composed by CALP. At first sight, this could apply to the student populations in question in the following ways:

Skill s	Examples for the translation and interpreting students (group A)	Examples for the medical students (group B)
BIC S	Social vocabulary, familiar contexts, general language, linguistic skills needed in everyday and social interactions.	Social vocabulary, familiar contexts and general language.
CAL P	Specialised vocabulary (e.g: medical, legal, etc.), analysis, translation and interpreting tasks, academic language.	Specialised medical and scientific vocabulary, academic and scientific language.

In the case of the translation and interpreting students, the first 3 language courses are meant to ensure the acquisition of BICS and the maximum level to be expected would be A2-B1, whereas the following 3 semesters, which are devoted to language and translation contents, represent the first steps towards CALP and require an upper intermediate level or, whenever possible, an advanced level (B2-C1). Interestingly enough, given that communication using BICS is context-embedded, and undemanding from a cognitive point of view, it is considered that an average learner would need from 6 months to 2 years to master it. On the other hand, CALP skills imply becoming proficient in academic language or language specific to various content areas and are thought to be achieved in at least five years. Ironically, given the structure of the translation studies programme in question, students are expected to develop CALP in just six semesters (with only 4 hours of class on a weekly basis). This, of course, constitutes an additional challenge for both students and instructors, as it could be considered feasible only with additional effort and work from learners and seems to be based on the (ambitious) premise that university students possess a certain "basic" knowledge and understanding of some specialised concepts from fields such as science, law, institutions and so on.

3. Methodology

The brief survey-based study consisted of two parts, corresponding to the different populations to which surveys were administered. Group A, the main population and focus of the study, was composed of 46 translation and interpreting students residing in Spain (in their 2nd, 3rd or 4th year at the University of Alicante) and completed anonymous questionnaires between 2019 and 2022 during their class hours, by means of an online form written in Spanish. Group B, a population of 29 foreign medical students in Romania (belonging to the 1st and 2nd year, University of Oradea), filled in the anonymous paper questionnaires in English during a short series of workshops organised within a teachers' exchange programme (again during class hours). This latter group was used as a support or triangulation group within the context of a broader research regarding the teaching of Romanian as a foreign language in translation training programmes. Due to the difference in their field of study and the purpose with which they study Romanian, the importance given to the findings from this group is lower. This is also owed to the limited time available to administer the survey. The students enrolled in the *Medical Studies in English* programme were only available for a two-hour session (per group) in which the questionnaires were handed out and collected. As previously explained, they reside in Romania in order to attend university there and carry out their practical medical training in public health institutions in this country. Therefore, while their training and background is different, the common element of the two populations is the need to acquire social, academic and professional dimensions of language proficiency. Nevertheless, Group B is taught Romanian with different goals in mind, as already explained in the Introduction.

Both surveys included questions meant to elicit information about their mother tongue(s), other languages spoken and a more detailed set of open-ended questions referring to the study of the Romanian language (how difficult they perceive Romanian to be before and while studying it, as well as their strengths and weaknesses). The question referring to the mother tongues spoken was included in the questionnaire for group A in order to confirm what was evident by means of classroom observation and the location of the university: that most students are native speakers of Valencian/Catalan, as well as Spanish. This is relevant as both languages bear notable similarities with Romanian in syntax, morphology, basic vocabulary, phonetics and spelling (Beltran 25-73 and Sala 5.3-4: 7-11) and, from my own experience as a teacher, this is likely to improve the results of the learning process. In group B, it was meant as a way to identify the different native languages spoken by the population.

Students were given the possibility of writing their own answer

instead of selecting it from a list, which often led to diverse answers. This was both convenient for some of the inquiries and conducive to ambiguities in others, therefore these implications will be duly commented on in the discussion section. One of the interrogations formulated in which I believe it was particularly beneficial to do so was the one referring to their mother tongue, especially for the Spanish residents, as students were allowed to fill in their answer using either *Valencian* or *Catalan*, as the imposition of one designation was susceptible to a certain degree of political or linguistic debate.

Then the students were asked *How difficult did you perceive Romanian to be before/after studying it?* This question was slightly modified for group B and formulated in reference to the students' arrival to the country because, according to information provided by the host university staff, their arrival to the country coincides with the beginning of the classes (as it is dependent on a special visa). In addition, the students belonging to this group actually live in Romania and are exposed to the language both socially and academically, therefore it was felt that it would be more practical to rephrase the question.

Lastly, the subjects of the survey were asked about their strengths and weaknesses and suggested to either identify language skills (reading, writing, etc.) or language components (grammar, vocabulary, etc.) to that effect.

4. Results

In this section I shall summarise the results of the survey in each of the two populations: group A, composed of translation and interpreting students in Spain, and group B, formed by foreign medical students in Romania.

4.1. Mother tongues spoken

For group A, the question referring to the students' mother tongue was open so that the students could answer using either the names *Valencian* or *Catalan*, as explained in the methodology section. Nevertheless, for the purposes of this study, both separate and cumulative figures for Catalan and Valencian are provided, in order to offer more precise information. The responses show that, as a first mother tongue, Spanish is named by a compelling majority, followed by Catalan or Valencian. However, when asked about their second mother tongue, Catalan and Valencian stand out, followed by Spanish. The cumulative results show Spanish, Catalan and Valencian as the main languages spoken with 57% and 29.1%, respectively, as can be seen in Table 2 and Figure 1.

SURVEY 2019- 2022					
46 respondents					
1st mother tongue		2nd mother tongue		mother tongue (1st or 2nd)	
SP	32	SP	13	SP	45
*CAT+VAL	7	*CAT+VAL	16	*CAT+VAL	23
CAT	4	CAT	4	CAT	8
VAL	3	VAL	12	VAL	15
RO	6	RO	2	RO	8
GAL	1	GE	1	GAL	1
		EN	1	GE	1
		0	13	EN	1

Table 2: Mother tongues in group A

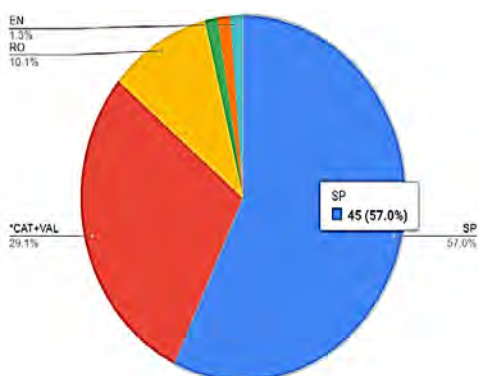

Figure 1: Mother tongues in group A: overall results

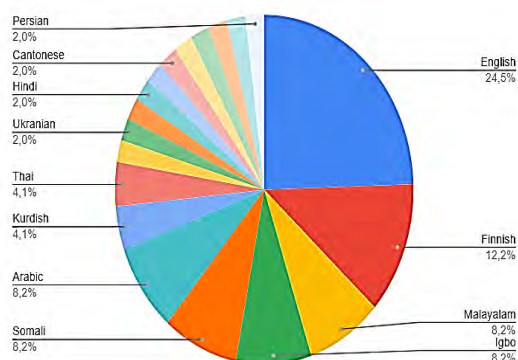

Figure 2: Mother tongues in group B: overall results

In group B, the responses obtained show a far more diverse linguistic landscape: the most common first mother tongue is English (5 speakers), followed by Malayalam and Igbo (4), Somali and Arabic (3). Other languages are also present: Kurdish and Thai (2), and Yoruba, Ukrainian, Hungarian, Hindi, French and Finnish (1). As a second mother tongue, English was the most spoken once again (7 speakers), closely followed by Finnish (5), but Cantonese, Irish, Pashto, Urdu, Somali, Persian, Arabic and Russian (each represented by one speaker) were also present. The graph in Figure 2 offers a visual representation of the total results in percentages (first and second mother tongue).

4.2. Other languages spoken

The inquiry regarding other languages spoken in group A revealed that most respondents spoke English (42.9%) and more than half French (25.7%), while the other well-represented languages were Catalan/Valencian (total result: 14.3%) and German (13.3%). Portuguese (1.9%), Italian and

Russian (0.8% each) are also mentioned. Subsequently, the same question was asked in group B, and it was found that the medical students in Romania spoke English (33.3%), German (20.8%), Turkish, French, Finnish, Swedish (8.3% each), and Russian, Spanish and Hindi (8.3% each).

4.3. Perceived difficulty of Romanian before and after attending classes

These questions, although rather general or imprecise, were easy to answer from a learner's perspective (and can be understood in the context of their study programme and/or other languages spoken) and allowed me to infer whether there is a sense of deficiency or proficiency on the part of the student. When the 46 translation students in Spain were asked how difficult they had perceived Romanian to be before enrolling, I could notice there was barely a difference between those who stated they perceived it as *easy* (18 students) and/or *of medium difficulty* (19 students), whereas 7 members of the group perceived it as *difficult*. In addition to these representative categories, one student described it as borderline *easy/(of)medium difficulty* and finally another respondent, who was a native speaker, did not know how to describe how difficult it could be. To sum up, only 15.21% of the population perceived Romanian as *difficult* before taking classes, whereas the most significant percentages (41.3 and 39.13%, respectively) are divided between *medium/difficult*. Regarding their perception at the moment when the survey was taken, that is, after attending classes for a minimum of one semester, it can be noticed that some perceptions had changed. It is actually obvious that the number of students that assigned the language *a medium level of difficulty* had increased to 22, whereas the same number of students (18) continued to claim it was an *easy* language. At the same time, there were also students who opted for mixed answers: 2 students wrote *medium/difficult* and one student perceived its difficulty as *easy/medium*. The most striking change is that regarding the number of people who deemed it as *difficult*, which had significantly decreased (to only 3), as can be observed in Figures 3 and 4, which show the number of respondents for each option.

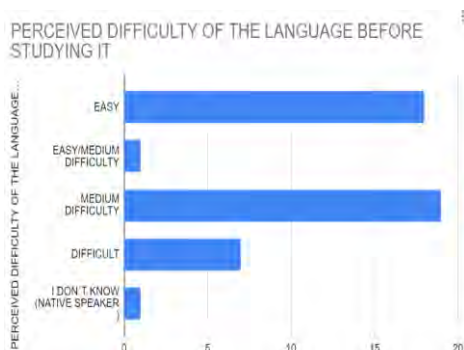

Figure 3: Perceived difficulty of the language before studying it (group A)

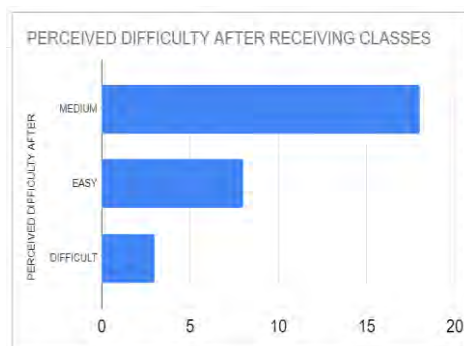

Figure 4: Perceived difficulty of the language after attending classes (group A)

When asked about their perception of the language difficulty before arriving in the country and starting the classes, a significant number of students in group B replied that it would be a language of *medium difficulty* (16 out of 29 students), 10 perceived it as *easy*, while 3 members of the class viewed it as *difficult* (Figure 4). In the same figure we can see that, after attending classes, there was an increase in the *medium difficulty* category (from 16 to 18 students), owed to the migration of two respondents who had initially stated it was *easy* (from 10 to 8), whereas the number of students who stated it was *difficult* remained constant (3).

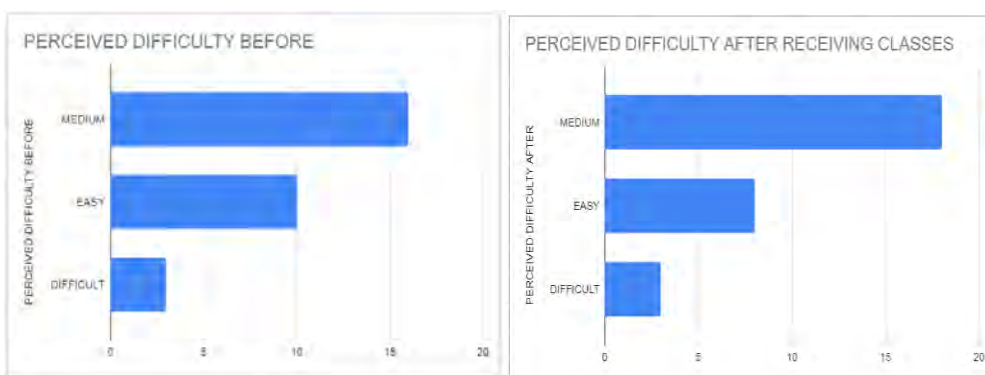

Figure 5: Perception of difficulty before and after receiving classes (group B)

4.5. Strengths and weaknesses

Regarding their strengths and weaknesses when learning Romanian, the students in group A provided responses which indicate that *reading* is the strongest ability for most students (56.5%), followed by *listening* (15.2%) and a combination of the two (8.7%). As for the rest of the respondents, the percentages corresponding to speaking and writing (equaled by those who

stated they did not know and those who considered all skills equal) were far lower: 4.3% each. Finally, 2.3% considered *reading* and *writing* to both be strong skills. On the other hand, *speaking* and *writing* were viewed as weaknesses by 67.5%, and 25%, respectively. At the same time, *listening* was listed as a weakness by 13%, while *speaking* and *grammar* combined amounted to 2.17% and, finally, 4.35% perceived no obvious weakness. A detailed view of these results is offered in Figure 6.

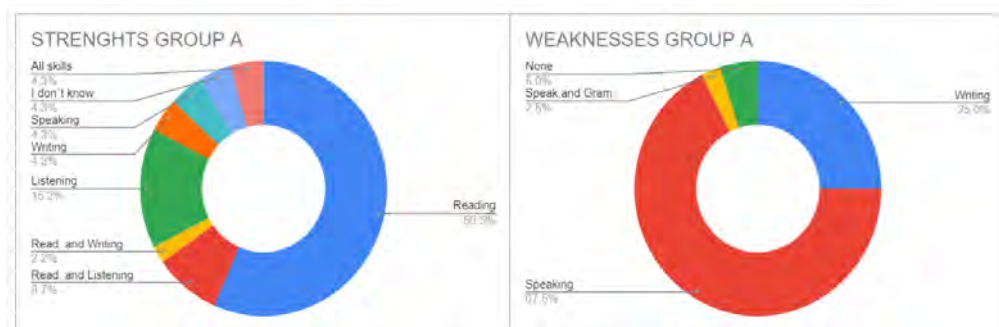

Figure 6: Strengths and weaknesses (group A)

When the same inquiry was made among the second population (Group B), *reading* and *listening* were at the top of the strength lists for many (48.28% and 20.69%, respectively), followed by *speaking*, the *speaking-listening* combination and *writing* (each with a 6.9%), while a minority provided other answers (none, *reading and listening*, *reading* combined with *speaking* and *listening*, each corresponding to 3.45%). For the same group, the most difficult aspect is *writing*, considered as such by 31.03% of the students, followed by *speaking and listening* (13.79%), and 10.34% voting for either *speaking* or combination of speaking and other skills (*writing and speaking*; *writing, speaking and listening* together). *Listening* on its own corresponded to 6.90% of the class, whereas other combinations of skills each represented 3.45% (*reading and speaking*; *reading, writing and listening*; all four basic skills together; *speaking and writing*; *writing and listening*).

5. Discussion

The first aspect I wanted to outline by means of the surveys carried out was the linguistic profile of the learners. In the main group (group A), it was necessary to confirm to what degree I was dealing with native speakers of Spanish and Valencian, or even bilingual (in Spanish and the regional language). The prevalence of Spanish as a first mother tongue and Valencian as a second mother tongue demonstrates that both languages may be used in the classroom, either for explanations or translation tasks. Given the

previously mentioned similarities between Romance languages in general, and Valencian and Romanian in particular, I can broadly infer that this may contribute to students' learning in a positive way. For instance, it may facilitate their comprehension of written texts and general sentence structure or enable the quick identification of new lexical items similar to their own language (all valuable skills for future translators). This is also reflected by the students' answers regarding their strengths and weaknesses (commented on further in this section). Thus, this can be a factor contributing to both the development of BICS (for instance, when studying basic vocabulary, such as members of the family or parts of the body) and CALP (for example, understanding medical or legal vocabulary quite easily). All of the aforementioned skills are necessary in translation and aid the cognitive processes involved, especially taking into account the diversity of registers and fields they are expected to be exposed to (particularly in the last 3 semesters), as explained in the context section. From the point of view of foreign languages spoken by the members of this population, I wish to highlight the presence of Romance languages once again, as more than half spoke French, and some students (the non-native speakers) referred to Valencian (studied at school as explained in the context section). Other languages spoken included Portuguese and Italian, which, by the same standard, may contribute to better learning results in their Romanian courses in this specific context. Based on my teaching experience, this is usually the case.

In group B, an initial observation is the presence of a significant linguistic variety: apart from English, the most present native languages are non-European (Malayalam, Igbo, Somali and Arabic). A few assumptions that derive from this reality are: the lack of obvious similarities between their mother tongues and the studied language, as well as the fact that the common language which may be used in class can only be English. This is confirmed by the results regarding the foreign languages, as English and German had higher numbers of speakers, while a smaller number spoke Turkish, French, Finnish, Swedish, Russian, Spanish or Hindi. Therefore, finding lexical (and other) similarities between Romanian and these native and foreign languages will be less likely and using such observations as common denominators in classroom explanations will generally not be possible, which makes English the only feasible classroom language.

Another aspect I looked into was the general perceived level of difficulty of the Romanian language before and after attending classes. This question allowed me to see that the students in Spain showed a high initial predisposition for considering it mostly *easy* or of *medium difficulty*, which I believe is owed to their previous knowledge of Spanish and/or Valencian, while less than a sixth of the students considered it *difficult*. This, in turn, contributes to their motivation to study this language (especially when

comparing it with other choices such as Arabic or Chinese). As it was expected (by the teaching staff), this positive perception of the language was even more visible after attending classes for a minimum of one semester, as the number of learners who had seen it as *difficult* was significantly lower. The evident low occurrence of the answer *difficult* is indicative of an optimistic attitude during the learning process among students and a sense of progress. I believe this development can be linked with higher self-confidence in the learning process and a willingness to continue studying the language (which becomes an optional subject after the third semester). The existence of borderline answers is explained by the fact that the question was open-ended and that the use of a limited list of only 3 options (*low difficulty*, *medium difficulty*, *high difficulty*) would have probably produced more striking results.

In terms of initial expectations in group B, it can be observed that, in comparison with Group A, a larger part of the group (more than half of the students) considered Romanian to be a language of *medium difficulty* and that this proportion rose after attending classes (to two fifths). Similarly, there were less students who stated it seemed *easy* (one third) than in the translation group and this number became lower. In my teaching experience, this may imply a decrease in motivation, therefore the utility of identifying this evolution, is that it can be taken into account when planning activities for such a group.

As for the inquiry regarding the students' perception of their own strengths and weaknesses, for group A mostly it revealed *reading* as the strongest ability (considered as such by more than half of the population), followed by *listening* (one sixth). This could be largely attributed to the similarities between their native languages and Romanian, not only in terms of alphabet and vocabulary, but also in sentence structure and other grammatical aspects, which seem to make comprehension tasks (especially reading) more accessible to them. The gap between the two comprehension skills could be explained, in my opinion as a Romanian teacher, by the added difficulty of having to understand certain new and different sounds (compared to their mother tongues). Correspondingly, *speaking* is defined as a weakness by more than half of the students, followed by *writing* (one quarter). As a teacher, I attribute this rather negative perception of their oral and written expression capacity to certain grammatical intricacies of Romanian (such an additional noun gender for nouns, compared to only two in Spanish/Valencian) or declinations (a complete novelty for many), which need to be taught in only 4 hours a week. In terms of oral expression, the pronunciation of sounds that do not exist in their own language may also contribute to a certain sensation of deficiency.

The results obtained in group B showed a similar view of strengths: comprehension skills were also at the top of the list, however in different proportions: less than half opted for *reading* (less than in group A) and one fifth chose *listening* (more than in group A). For this group, the most difficult aspect is *writing* (considered as such by one third of the students), followed by *speaking and listening* combined. Thus, there is a wider variety of answers obtained when inquiring about difficulties in this group. In fact, the collection of responses to both questions referring to strengths and weaknesses displayed a certain predisposition for grouping skills together (for instance difficulties were described by multiple skill combinations, involving speaking and other skills), which may be indicative of a general impression of difficulty, which may be explained by the fact that, at the time the survey was carried out, the students were either in their first or third semester of Romanian, therefore, had not reached a consolidated intermediate level and lacked a global understanding on how the new language worked (that is general perspective on the new language, as well as their own progress). Moreover, the fact that a significant number of the group members spoke non-European and even non-Indo-European languages may require a higher effort of adjusting to the new language system (as they lack the advantage of the Romance language speakers, who quickly grasped the sentence structure of the new language and easily detected grammar and vocabulary similarities with their own).

On the other hand, it must be admitted that some of the results could be influenced by the fact that the two groups belong to different disciplines and their goals when studying the language, as well as their learning priorities are quite diverse. Additionally their approach to the language (a mere communication tool for academic and professional purposes for some and a craft for others) may enhance or diminish their ability to self-assess their level or progress objectively. In addition, we can suppose the medical students will require less time to achieve their goals in comparison to the translation groups.

Finally, I would like to put the results obtained in group A into perspective by adding some extra information (albeit anecdotal) about some of the notable achievements of Spanish students from the programme. On the one hand, the students in the programme are typically encouraged to take official language tests belonging to international testing systems and, although not many students feel motivated to enrol (usually due to the costs involved), this is an example of higher levels which can be attained (even in six semesters), such as upper intermediate (B2) and advanced (C1). Additionally, in recent years, final papers on translation projects from/into Romanian have included topics as diverse as literary and medical texts and audiovisual translation and have amounted to 1-2 papers a year (written

mostly by non-native speakers), which among other implications, may validate these students' confidence and motivation regarding the Romanian language and hint to their intention of continuing to include Romanian in their academic and professional future endeavours. These are typically papers written in Spanish or Valencian, and most of them include a translation from/into Romanian done by the student and a commentary on the process. Unfortunately, for group B no such information is available at this time and no additional follow-up was possible.

Conclusions

This brief study provides a better look at the first stages of the learning process in the case of Romanian as a foreign language in two didactically challenging projects: translation studies in Spain (as a main focus of the present paper) and medical studies for foreign students in Romania. The students belonging to the latter programme have been viewed as a support group in our analysis. The results offer some insight into the starting points for each type of population and programme, in terms of linguistic profiles and student expectations, which may constitute relevant information for professors when choosing teaching methods and for institutions when analysing the didactical aspects of each programme.

This research, which is meant as a part of a wider endeavour, has allowed me to confirm that students in both groups have indeed reflected on their perception of themselves as evolving language learners and exhibited changes in their relationship with the new language, supporting the premise of an existing student identity that is dynamic (Teng 43-60). This learner identity, here analysed in its early stages, appears to be influenced by the students' linguistic profile (mother tongues and foreign languages spoken) and is defined by the degree of difficulty attributed to the new language both before and after taking classes (which implies a sense of proficiency or deficiency on the part of the learner while studying the language), as well as one's own assessment of strengths and weaknesses. In my opinion, these elements too can be useful for teachers in both types of programmes and may be used to adjust course contents, methodology and teaching strategies, as well as their own expectations regarding the learning results.

Regarding the group of translation students from Spain, it seems that both their initial expectations and their later evaluation of the degree of difficulty of the new language were correlated with their mother tongues (Spanish and Valencian), not only by inducing a sense of familiarity and a certain degree of emotional attachment to the new language (confirmed by my own teaching experience), but aiding in language acquisition, both in terms of BICS and CALP, and contributing to positive motivation and the

decision to continue studying the language. Given that this group is formed by students who are training to be translators, it can be argued that their specific language profiles provide them with additional learning and translation tools and, therefore, key pieces in their identity as evolving language learners and future multilingual professionals. Additionally, the availability of two languages to teach in and two working languages when translating from/into Romanian leads to more opportunities for pedagogic innovation, on the one hand, and learning, on the other (especially given the high expectations projected on translators, as explained in the introduction). From a language instructor's point of view, the most significant constraint of such a programme is the reduced number of teaching hours on a weekly basis.

As for the second scenario, involving foreign medical students in Romanian, due to the diversity of language profiles and the apparent lack of similarities with those languages, based on my teaching experience, I would say that both students and teachers are required to put in more effort in the learning and instruction process, respectively, and with an even more reduced number of weekly class hours compared to the first group.

The responses regarding strengths and weaknesses inform us on the students' relationship with the language and view of their own progress. In both groups written and oral expression tend to be perceived as weaknesses (although the proportions should not be ignored), perhaps also due to the limited number of class hours per week. However, from my own experience in the field of language learning, I would say this situation is not conducive to positive motivation, therefore, a recommendation when teaching such groups would be to increase the number of communication-based activities and, as a general strategy, to foster pupils' self-confidence and motivation when possible, according to their levels and the resources available. As a reflection on the translation and interpreting students, who must meet varied and high demands, the goal is to help students become not only efficient in communication situations and specific tasks, but also confident (even brave when taking on projects) and versatile. Therefore, class dynamics that create a sense of proficiency instead of deficiency are to be desired.

As previously stated, the present paper is meant to constitute an initial diagnosis in the context of translation training programmes and further research is needed into translation students' learning necessities and learner identity (later stages) in order to identify optimal ways of teaching for the most recurrent scenarios and enable a better assessment of the curriculum or any other potential improvements to the teaching process in this situation. The main limitations of study are the number of respondents (which was subjected to objective factors such as the number of enrolled students), the survey extension and perhaps the design of some of the questions. Moreover, given that during the pandemic the number of enrolled students slightly

decreased and classes were taught online for a certain period of time it may be assumed that this has also had an effect on some of the results. Regarding the teaching of Romanian to foreign medical students, beyond the secondary role given to this group in the present study and constraints such as the size of the student population available or the impossibility of follow-up, studies on larger populations would allow for a more detailed analysis of learner identity evolution in this area. At the same time, there may be a connection between some of the results and the different backgrounds of the two groups (fields of study, learning goals and priorities and consequently their approach to the language may increase or decrease students' ability to self-assess objectively, as well as the time required to achieve their goals in comparison to the translation and interpreting groups. Additional exploration could extend these findings and help pinpoint some of these elements, as well as broaden the existing perspectives on these student categories, their needs and challenges.

Works cited

- Bernstein, Basil. *Pedagogy, Symbolic Control, and Identity: Theory, Research, Critique*. Rowman & Littlefield, 2000.
- Beltran Calvo, Vicent. *Casa meua, casa voastră: Català i romanès en contrast*. Publicacions Universitat d'Alacant, 2023. 25-73
- “Constitución Española”. *Boletín Oficial del Estado*. 1978, <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionCASTELLANO.pdf>.
- Cummins, Jim. “BICS and CALP.” *Encyclopedia of language teaching and learning*. (2000): 76-79.
- d'Andrés, Ramón. (1997). “Ling  stica y socioling  stica en el concepto de dialecto (I y II).” *Contextos*. (1997): 67-108.
- “European Charter for Regional or Minority Languages.” *Council of Europe*. 2021, <https://rm.coe.int/spainiria5-en-pdf/1680a15366>.
- “Grado en Traducci  n e Interpretaci  n.” *Universidad de Alicante*. 5 Apr. 2023, <https://web.ua.es/es/grados/grado-en-traduccion-e-interpretacion/>.
- Krashen, Stephen. *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. California: Pergamon Press Inc, 1981.
- Lobat  n, J  ly. “Language learners' identities in EFL settings: resistance and power through discourse.” *Colombian Applied Linguistics Journal*. (2012): 60-76.
- McKeown, John, Maria Ramadori. “Investigating a Language Learner Identity in the International Baccalaureate Diploma Programme.” *Arab World English Journal (AWEJ)*. (2022): 24-37.
- “Plan de estudios del Grado en Traducción e Interpretación.” *Universidad de Alicante*. 7 Apr. 2023, <https://web.ua.es/es/grados/grado-en-traduccion-e-interpretacion/plan-de-estudios.html>.
- Pym, Anthony. “Teaching translation in a multilingual practice class.” *The Evolving Curriculum in Interpreter and Translator Education*. (2019): 319-340.

- Ryles, Andrea. *The 5 Stages of Language Acquisition as determined by Stephen Krashen*. Digital image. 8 Apr. 2023, <http://culturalawarenesscourse.weebly.com/lesson-2.html>.
- Sala, Marius. „Limba română, limbă romanică.” în *Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă „Akademos”* 5.3-4 (2006): 7-11.
- Sharwood, Mike, Eric Kellerman. *Crosslinguistic Influence in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon, 1986.
- Teng, Mark. “Learner Identity and Learners” Investment in EFL Learning: A Multiple Case Study.” *Iranian Journal of Language Teaching Research*. (2019): 43-60.
- Teng, Mark. *Autonomy, Agency, and Identity in Teaching and Learning English as a Foreign Language*. Singapore: Springer, 2019.
- The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) Home Page*. 3 Apr. 2023, <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>.
- Translation services - Requirements for translation services. ISO 17100:2015. *ISO*. 15 Apr. 2023, <https://www.iso.org/standard/59149.html>.

**Un *must-have* în educație: interculturalitatea.
Bla bla bla – pe drumul diversității**

Laurențiu-Marian Ion
Masterand, Universitatea din București
Conf. univ. dr. Florentina Sâmișăian (coord.)

Abstract:

The objective of this paper is to examine the theoretical and practical aspects of fostering intercultural competence and plurilingualism, with a particular focus on a project designed for 6th-grade secondary school students. Firstly, we delve into the theoretical framework surrounding these fundamental concepts of interculturality and plurilingualism, highlighting the values, attitudes, and competencies that educators should nurture in secondary school students. We emphasize the teacher's pivotal role, especially in cultivating the ability to comprehend other cultures within the context of teaching Romanian language and literature. The practical segment of our work centers on classroom activities aimed at cultivating these competencies. We embrace a project-based learning approach from the outset, emphasizing student engagement throughout the teaching process in group settings. Consequently, the lesson on interculturality and plurilingualism takes the form of a journey through various realms: the realm of words, the realm of arts (emotionally charged), the realm of tolerance, with the ultimate destination being the realm of creation. This immersive experience enables students to enhance their capacities for acceptance, empathy, and an awareness of the linguistic and cultural diversity of the countries assigned to each team: Italy, France, Poland, Turkey, and Germany.

Keywords: *interculturality, plurilingualism, me-others, travel, art*

Introducere

Într-o lume tot mai conectată și interdependentă, diversitatea culturală este mai importantă ca niciodată. Culturile diferite aduc cu ele obiceiuri și tradiții unice, ceea ce face ca experiența noastră comună să fie mult mai bogată și mai interesantă. În timp ce această diversitate poate fi o sursă de înțelegere și armonie, ea poate de asemenea să provoace tensiuni și conflicte. De aceea, este crucial ca oamenii să promoveze diversitatea culturală, să înțeleagă și să aprecieze perspectivele diferite, astfel încât să putem construi o lume bazată pe pace și empatie.

În contextul educației, diversitatea culturală joacă un rol crucial în dezvoltarea copiilor și tinerilor în viitori cetățeni. În procesul instructiv-educativ, profesorii și elevii sunt cei care au cea mai mare oportunitate de a explora și de a învăța despre culturi diferite, de a interacționa cu persoane de diverse origini și de a construi punți de înțelegere între comunități. Prin promovarea diversității culturale în sălile de clasă și în școli, putem încuraja o învățare mai autentică și mai cuprinzătoare, care să respecte diversitatea de voci și perspective. Profesorul este un adevărat facilitator pentru elev, ca atare, din postura unuia, am ales să dezvolt competența interculturalității printr-o activitate organică ce vizează o serie de activități stimulatoare în acest sens.

Interculturalitatea și plurilingvismul sunt concepte importante în societatea contemporană. Într-o lume globalizată, interacțiunea dintre culturi și limbi diferite este inevitabilă, iar dezvoltarea competențelor interculturale și plurilingve devine o necesitate. Ce poate face profesorul în acest caz? Este necesar să pregătească elevii pentru societatea în care trăiesc.

Lucrarea de față va explora conceptele de *interculturalitate* și *plurilingvism* și va prezenta importanța lor în contextul educațional actual. De asemenea, lucrarea va argumenta că dezvoltarea acestor competențelor poate aduce beneficii multiple elevilor. Aceștia vor fi capabili să comunice mai eficient cu persoanele din alte culturi, să dezvolte o mai mare înțelegere și toleranță față de diferențele culturale și lingvistice și să își îmbunătățească abilitățile generale de comunicare. Partea aplicativă vizează demersul didactic efectuat în cadrul a două ore de limba și literatura română la clasa a VI-a și rezultatele obținute în urma acestora. În finalul lucrării voi sublinia că dezvoltarea competenței de interculturalitate este importantă nu doar pentru elevi, ci și pentru societate, în ansamblu. Oamenii care sunt capabili să comunice eficient cu persoanele din alte culturi și să înțeleagă diferențele culturale și lingvistice sunt mai bine pregătiți să trăiască și să lucreze într-o lume globalizată și diversă.

1. Câteva observații teoretice

1.1. Interculturalitatea – concept

Conform legislației comunitare (https://e-justice.europa.eu/3/RO/eu_law), *interculturalitatea* se referă la existența și la interacțiunea echitabilă a unor culturi diverse, precum și la posibilitatea de a genera expresii culturale împărtășite prin dialog și prin respect reciproc. În fond, interculturalitatea este un concept care ne face să reflectăm prima dată asupra noastră, asupra propriei noastre culturi și mai apoi asupra celor din jur.

Conceptul de *interculturalitate* pune accentul pe interacțiunea dintre grupurile percepute ca distincte din societate, referindu-se mai degrabă la un proces dinamic de schimburi, de dialog, de negociere între grupuri, precum și de identificare a unui limbaj comun și a unui spațiu comun în care să se desfășoare comunicarea. Caracterul intercultural al unui fapt este tocmai accentul pe relația reciprocă dintre elementele constitutive ale schimburilor. (Ivasiuc 9)

1.2. Plurilingvism – concept

Prin plurilingvism, așa cum se specifică în *Proiectul Cartei Europene a Plurilingvismului* (https://www.observatoireplurilinguisme.eu/images/Fondamentaux/charteplurilinguisme_rov2.13.pdf), se înțelege folosirea mai multor limbi de către un individ, față de multilingvism care desemnează coexistența mai multor limbi în cadrul unui grup social. Un stat sau o societate plurilingvă este compusă în mod majoritar de indivizi capabili să se exprime la diverse niveluri de competență în mai multe limbi. Plurilingvismul este, în Europa, forma cea mai indicată și eficientă de comunicare, având ca valori toleranța și acceptarea diferențelor și a minorităților. Strâns legate de cetățenia europeană activă, plurilingvismul și diversitatea culturală, sunt o componentă fundamentală a identității europene.

1.3. Educația. Perspectivă interculturală

Interculturalitatea (educația interculturală) s-a instaurat ușor-ușor ca fiind o nouă orientare care privește în mod particular comunitățile multietnice, deci diversitatea etnică. (Cosma 10) În mod evident, există prejudecăți nenumărate în cadrul unei singure culturi. Comunicarea lipsește cu desăvârșire în aceste contexte și, drept dovadă a lipsei acesteia, pot fi luate în seamă nenumăratele situații în care, odată cu dispariția prejudecăților de orice fel, copiii descoperă adevărați prieteni pe viață, de la care învață atât de multe lucruri frumoase.

Toleranța – aspectul atitudinal și comportamental al omului, prin definiție, se învață. (Realdon 33) Elevul începe să-și formeze capacitatea de empatie prin modelele din jurul lui. Ca atare, dacă elevul își petrece majoritatea timpului la școală, aceasta devine un cadru extrem de important pentru dezvoltarea capacității de empatie a acestuia. Exersând acest lucru, aspectul cel mai important este constituit de faptul că, mai târziu, elevul va fi capabil de integrare socială. Mai mult decât atât, capacitatea lui de toleranță

va deveni o calitate esențială pentru a dezvolta relații sociale cu cei de lângă el, relații de calitate, bazate pe comunicare, înțelegere și respect, relații care neagă violența de orice fel: fie ea verbală, fie fizică. (Stoica-Constantin 103)

În mod negreșit, profesorul trebuie să planifice activitatea didactică într-un mod util elevilor, interactiv, stimulator și, în același timp, să nu uite că cele mai importante resurse pe care le poate avea în clasă sunt *copiii*. Și dacă ținem cont de acest aspect, lucrurile sunt cu atât mai ușor de înțeles. Copiii reprezintă o adevărată mină de aur: sunt o sursă inepuizabilă de inspirație, de creație, de provocare și de dorință. Rolul profesorului este de a-i deschide aceste orizonturi mult mai larg, de a-i le consolida, de a face activități prin care să le stimuleze aceste capacități de toleranță și acceptare. Ceea ce este interesant și de precizat ar fi faptul că educația din zilele noastre abordează din ce în ce mai mult acest mod de funcționare al clasei. Se înrădăcinează sfera proceselor intuitive, astfel că, profesorul încearcă să obțină implicarea, reacția pozitivă a elevului în fața unei activități, dar și dorința de a mai repeta experiența.

De punctat ar fi și faptul că, odată ce profesorul încurajează experimentul la clasă, indiferent de ce formă presupune acesta: cercetare, simpla documentare sau dezvoltarea cercetării într-un aspect concret (vezi activitatea *Universul creației*), elevii vor fi mult mai atrași de partea de nou și se vor atașa într-un mod involuntar de procesul de învățare prin experimentare și cercetare. Totuși, un astfel de context prezentat anterior presupune încurajarea elevilor de a lucra în echipe, de a forma parteneriate (Cucoș 192) – aspect ce îi va ajuta să pună bazele sau să consolideze acceptarea de opinii diferite și ajutor reciproc în analiza anumitor aspecte.

Ca atare, educația interculturală presupune activitate interculturală. În mod ideal, astfel de activități ar trebui făcute cât mai aproape de elevi. Deci nu ar trebui să ne rezumăm doar la a discuta despre acestea, ci ar trebui să ducem aceste activități spre realizare: concerte care să valorifice muzica diferitelor culturi, spectacole de teatru, organizarea unor întâlniri cu persoane de altă cultură, seară de filme care să apropie elevii de conceptele de diversitate și empatie etc.

2. Demersul didactic – partea aplicativă

BLA BLA BLA – pe drumul diversității

2.1. Scopurile proiectului:

- Îmbunătățirea abilităților lingvistice;
- Promovarea respectului și interesului pentru diversitatea lingvistică;
- Încurajarea utilizării mai multor limbi;
- Îmbunătățirea înțelegerii culturilor și a relațiilor interculturale prin intermediul limbilor
- Îmbunătățirea cunoașterii culturilor diferite și înțelegerea diferențelor dintre acestea;
- Promovarea diversității culturale și a acceptării acesteia;

Elevii au fost împărțiți, prin tragere la sorți, în echipe: fiecarei echipe i-a fost alocată o țară reprezentativă: Italia, Franța, Turcia, Polonia și Germania; alegerea țărilor a avut la bază intenția de a integra în activitate cât mai multe culturi și cât diverse. Toată lecția s-a desfășurat pe parcursul a două ore, sub forma unei întregi călătorii cu 4 mari opriri, astfel că: prima oprire a fost în universul cuvintelor: elevii au tradus din română în limba oficială a țării pe care o aveau o listă de cuvinte pe care le-au prezentat în fața clasei pe rând; a doua oprire a fost în universul artelor: elevii a trebuit să caute și să aducă imagini despre principalele aspecte ale culturii țării pe care o reprezintă în urma tragerii la sorți pentru a crea panoul emoției italiene, franceze, turcești, poloneze și germane; a treia oprire a fost în universul toleranței: elevii au fost încurajați să povestească despre experiențe lor cu prieteni de altă cultură; tot în cadrul acestui popas am discutat câteva situații legate de discriminarea persoanelor de altă cultură, religie etc. încercând ca elevii să se pună în situația lor și să răspundă la câteva întrebări despre toleranță și acceptare; a patra oprire (destinația) a fost în universul creației: elevii au putut să creeze țara ideală folosindu-se de toate cele învățate: cultura diferitelor țări, oamenii, obiceiurile acestora etc.

2.2. Demersul didactic propriu-zis

Prima oprire: UNIVERSUL CUVINTELOR

După ce s-au format echipele și elevii au știu ce țară reprezintă, aceștia au primit o listă cu *10 cuvinte de bază în limba română*. Aceste cuvinte au fost traduse, acasă, de către fiecare echipă în limba oficială a țării care le-a fost repartizată: *italiană, franceză, turcă, polonă, germană*. În ziua lecției, am proiectat pe rând câte un cuvânt, iar fiecare elev din fiecare echipă a ieșit în fața clasei și, pe baza traducerii, a spus cuvântul respectiv, încercând să îl pronunțe cât mai aproape de accentul specific al limbii țării pe care o reprezenta. Fiecare elev din fiecare echipă a avut câte două intervenții.

(template activitatea: Universul
cuvintelor)

A doua oprire: UNIVERSUL CREAȚIEI

Odată cu primirea listelor de cuvinte folosite pentru prima activitate, elevii au primit și o sarcină de „minicercetare” care a constatat în informarea despre aspectele reprezentative culturii țărilor alocate și selectarea celor mai importante, aducând imagini cu clădiri sau monumente arhitecturale celebre din țara respectivă, nume de cărți celebre (poza copertei), de autori (poze cu aceștia) și alte atracții turistice (ex.: tradiții, jocuri specifice, mâncăruri); În plus, fiecare echipă a selectat un cântec reprezentativ pentru fiecare țară.

În ziua lecției, fiecare echipă a primit o planșă – panou cu următoarele titluri: panoul emoției italiene, franceze, turcești, poloneze și germane, unde a putut să lipească toate imaginile legate de aspectele particularizante ale culturii reprezentate de echipa lor. După realizarea panoului, acesta a fost prezentat de fiecare echipă în fața colegilor pentru a le împărtăși și acestora cultura pe care au descoperit-o, făcând aprecieri față de aceasta.

Melodia aleasă de fiecare echipă a fost folosită drept fundal sonor în timpul prezentării.

(panourile emoțiilor din Italia și Turcia)

A treia oprire: UNIVERSUL TOLERANȚEI

În cadrul ultimei opriri, toate grupele s-au concentrat pe toleranță și pe acceptarea celorlalți fără a fi tentați de a-i critica pentru ce sunt, ce religie sau ce naționalitate au. Elevii au primit o fișă – „Cei de lângă noi” – cu patru situații în care copii de diferite naționalități aparținând diferitor culturi erau des criticați sau greu tolerați în grupurile în care încercau să se integreze.

Aceștia au putut să-și spună punctul de vedere în legătură cu situațiile prezentate și să încerce să se pună în situația copiilor respectivi pentru a înțelege că trebuie să fie empatici cu astfel de persoane, să prevină astfel de comportamente discriminatorii și să-și contureze o conștiință socială. Elevii au fost încurajați apoi să povestească despre situații în care s-au întâlnit și au discutat cu oameni de altă naționalitate. Cum au procedat? Au avut tendința să îi judece pentru comportamentul lor sau să le pună etichete doar pentru că sunt membrii altor culturi? După această discuție, ar proceda diferit? Câțiva elevi au răspuns provocării și au povestit despre cât de frumoasă li se pare experiența de a întâlni oameni noi și de a cunoaște culturi diferite de cea a lor. Alții au apreciat că vor fi mult mai înțelegători de acum încolo, pentru că au înțeles mult mai bine, prin prisma situațiilor date, sentimentele pe care respectivii copii le-au simțit.

Exemplu din fișa de lucru: „Abel este o fetiță turcoaică cu ochii verzi și părul extrem de mătăsos. Pasiunile ei sunt dansul și patinajul. De curând, a împlinit 10 ani și a primit o eșarfă roșie pe care o prinde la mijloc și care îi înfrumusețează mișcarea în dans. Locuiește într-un cartier din Constanța. Lângă casa ei, are vecini turci, tătari, greci, dar și români. Atunci când iese afară se joacă cu cei de aceeași etnie, care par să o înțeleagă mai bine, știindu-i familia și obiceiurile. De ceva vreme suferă că la școală unii colegi și-au sărbătorit ziua de naștere și nu au invitat-o, spunându-i că este turcoaică.”

Cum credeți că s-a simțit Abel în momentul în care nu a fost invitată de colegi la ziua acestora? De ce credeți că acei copii au evitat să o invite?

„Giovanni are 11 ani și este italian. Este un bun sportiv, ce a obținut mai multe medalii la atletism. Recent s-a mutat la o școală din orașul Târgoviște, fiind cu familia în România de ceva vreme. Ar dori să povestească de succesele lui, dar de multe ori se simte stânjenit, deoarece nu știe prea bine românește. Copiii râd de el și îl imită. Pe zi ce trece simte că este tratat altfel de noii colegi și a început din ce în ce mai mult să fie singur. Pasiunea pentru sport nu mai este suficientă pentru a fi bucuros și împlinit. Părinții îl văd deseori trist și fără prieteni.

Închipuiți-vă cum ar trebui să reacționeze Giovanni față de colegii lui de clasă? Credeți că ar trebui să îi trateze cu indiferență?

(texte adaptate la nevoile mele didactice, după Mihăilescu, 2021)

A patra oprire: UNIVERSUL CREAȚIEI - DESTINAȚIA

Pornind de la o imagine și de la toate aspectele pe care elevii le-au observat pe parcursul lecției despre culturile diferite din mai multe țări care înglobau atât arta, limbajul, cât și comportamentul oamenilor, aceștia au creat țara proprie gândirii lor: o țară utopică pentru ei. Elevii au putut să se folosească de absolut orice detaliu din fiecare cultură observată pe parcursul întregii activități, deci s-a făcut apel la libertatea de a alege orice aspect, nefiindu-le îngrădită libertatea de exprimare și de rezumare la anumite lucruri. Țara lor putea avea orice formă, orice fel de oameni, orice fel de cultură, mentalitate și orice fel de atracții turistice.

Aceștia au primit și niște întrebări ajutătoare, pe baza cărora puteau să se ghideze în descrierea țării alese.

Activitate pentru acasă:

În scopul consolidării, ca temă, elevii au avut de ales unul dintre cei 4 copii întâlniți în Universul Toleranței. Știind prin ce trec aceștia, fiecare a fost îndemnat să-i scrie unuia dintre ei o scrisoare prin care să îi demonstreze copilului ales empatia și sprijinul lui. În dezvoltarea scrisorii, toți elevii au plecat de la următoarea secvență: „La fel ca tine sunt și eu...”.

3. Concluzii și observații

Proiectul „Bla Bla Bla - pe drumul diversității” este un proiect centrat pe elevi și pe dezvoltarea capacității acestora de a înțelege culturile lumii, diversitatea acestora, precum și oamenii care aparțin acestor culturi.

În linii mari, proiectul a fost un real succes, iar implicarea elevilor a fost incredibilă, poate chiar neașteptată. Niciun copil nu a ezitat să participe la proiect, fiecare a muncit pentru ziua proiectului în cadrul grupei în care se afla, ori acest lucru este, în final, cea mai mare satisfacție a unui profesor.

M-am gândit că ar trebui să găsesc o temă interesantă pentru copii și am dat numele lecției, implicit proiectului, așa că am venit cu ideea de a numi lecția „ Când, man?

- pe drumul diversității”. În mod evident, numele lecției a stârnit entuziasm și curiozitate în rândul elevilor.

În ceea ce privește activitatea 1, am ales 10 cuvinte, încercând să înglobez cuvintele care le-ar fi de folos copiilor în comunicarea de zi cu zi

sau care ar prezenta interes pentru ei, după traducerea acestora. Astfel, am intenționat să le dezvolt cât se poate conceptul de *plurilingvism*.

De asemenea, am avut intenția de a sedimenta ideea conform căreia cunoașterea a cât mai multor limbi este întotdeauna un beneficiu pentru toți pentru a putea comunica și cu alte persoane de alte naționalități.

Am schițat apoi activitatea 2, ocupându-mă de crearea unor template-uri pentru panouri și pentru grafica acestora. Acestea au folosit copiilor pentru a putea lipi elementele găsite despre cultura pe care o aveau de descoperit. Elevii au fost extrem de surprinși că cineva a putut să se ocupe de astfel de panouri și cumva a încercat să îi facă, prin această activitate, să se simtă în aerul țării respective. Acest lucru a fost susținut și de muzica pusă în timpul prezentării panourilor fiecărei echipe, pentru că m-am gândit totuși și la ideea de a îmbina artele și de a le insufla totodată elevilor importanța întrepătrunderii dintre acestea.

În cadrul activității 3, am propus ca elevii să vină și cu experiențe personale, pe lângă situațiile date. Aceștia au dat dovadă de empatie, fiind o singură excepție, a unui băiețel, de principiu extrem de refractar cu cei din jur. Cu toate acestea, în final, și-a domolit criticile la adresa copiilor din exemplele discutate, mai ales după ce s-a pus în situația acestora. Scopul activității a fost de a le dezvolta capacitatea de înțelegere a diversităților culturilor, naționalităților și a le accepta așa cum sunt, prin unicitatea lor. R., elevă a clasei a VI-a, s-a simțit înțeleasă de către colegi, mai ales că situația acesteia era similară cu un exemplu dezbătut în cadrul acestei activități.

Ultima activitate, denumită generic DESTINAȚIA, a avut ca scop principal creativitatea lor în raport cu cele aflate despre cultura țărilor și despre acceptarea diversității între oameni. Am venit cu ideea de a le da de făcut o compunere despre o țară creată de ei, o țară proprie. Activitatea a fost extrem de bine valorizată. Am fost plăcut surprins de faptul că majoritatea elevilor sunt atât de atrași de toate țările (fără excepție) și au integrat în compunerile lor extrem de multe elemente aparținând tuturor culturilor discutate. În același timp, aici am observat și faptul că activitatea despre toleranța și acceptarea celorlalți, indiferent de mediul din care provin, a fost extrem de benefică pentru toți elevii (ex.: foarte mulți copii au integrat în compunerile lor persoane de toate etniile, dând dovadă de empatie și acceptare față de diferitele culturi). Mai mult decât atât, am fost surprins să observ că în compunere, o elevă a menționat-o pe Abel (fetița turcoaică din activitate 3) ca fiind cea mai bună prietenă a ei.

În final, am conștientizat încă o dată faptul că, dincolo de duritatea afișată de unii copii, aceștia au o bunătate aparte care poate fi scoasă în

evidență prin activități de acest tip. Copiilor le-a plăcut enorm întreaga lecție, ca dovadă, prima întrebare a lor după sfârșitul acesteia a fost: „Când mai facem? Cât de tare a fost totul!”. Un alt lucru relevant de punctat este constituit de faptul că elevii se adaptează extrem de repede la astfel de activități pentru că sunt atrași de tot ceea ce este nou pentru ei. Sunt într-o continuă căutare și ar fi ideal să le pavăm drumul acesta cât de des putem.

Bibliografie

- Cosma, Teodor (coord.). *O nouă provocare pentru educație: interculturalitatea*. Iași: Editura Polirom, 2001.
- Cucoș, Constantin. *Pedagogie*. Iași: Editura Polirom, 2000.
- Ivasiuc, Ana, Koreck Maria, Kővári Roberta. *Educația interculturală: de la teorie la practică - implementarea educației interculturale în școli multietnice din România*. București: Agenția de Dezvoltare Comunitară „Împreună”, 2010.
- Mihăiescu, Oana, Putineanu Dorina, Tulac Doinița. *Ghid Practic de activități interculturale*. București: Asociația pentru Incluziune Socială „Proetnica”, 2021.
- Nedelcu, Anca. *Fundamentele educației interculturale. Diversitate, minoritate, echitate*. Iași: Editura Polirom, 2000
- Reardon, Betty Ann. *Toleranța – calea spre pace*. Chișinău: Editura Arc, 2004.
- Stoica-Constantin, Ana, Neculau Adrian. *Psihosociologia rezolvării conflictului*. Iași: Editura Polirom, 2002.

Surse online:

- https://e-justice.europa.eu/3/RO/eu_law (accesat la data de 29.04.2023)
- https://www.observatoireplurilinguisme.eu/images/Fondamentaux/charteplurilinguisme_rov2.13.pdf (accesat la data de 29.04.2023)